

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

KAZAK TÜRKÇESİNDE EMİR KİPİNİN YAPI - İŞLEV BAKIMINDAN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şengül AYGÜMÜŞ

Danışman
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

İzmir, 2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

KAZAK TÜRKÇESİNDE EMİR KİPİNİN YAPI - İŞLEV BAKIMINDAN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şengül AYGÜMÜŞ

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Danışman)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

İzmir, 2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğ¼m “Kazak Türkçesinde Emir Kipinin Yapı-İşlev Bakımından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Şengül AYGÜMÜŞ

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİ

Adı Soyadı : Şengül AYGÜMÜŞ
Numarası : 92150002274
Anabilim Dalı : TDA-Türk Dili ve Lehçeleri
Tez Başlığı (Türkçe) : Kazak Türkçesinde Emir Kipinin Yapı-İşlev Bakımından İncelenmesi
Tez Başlığı (İngilizce) : Examination of Imperatives in Kazakh Turkish in terms of Structure-Function
Tez Savunma Tarihi : 06.07.2019
Tez Başlığı Değişikliği : -

JÜRI ÜYELERİ

Jüri Başkanı (Danışman)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Tez savunması sonucunda öğrenci:

- ☒ Başarılı bulunmuştur.
☐ Başarısız bulunmuştur.
☐ Tezinde Düzeltme Yapması Gerekmetedir.

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI
0. GİRİŞ.....	1
0.1. Transkripsiyon	3
0.2. Kazak Adı.....	4
0.3. Kazakistan.....	5
0.4. Kazak Türkçesi.....	7
0.5. Zaman, Kip, Kiplik	10
0.5.1. Zaman	10
0.5.2. Kip	13
0.5.3. Kiplik	19
1. BÖLÜM	22
EMİR KİPİ VE İŞARETLEYİCİLERİ.....	22
1.1. Emir Kipinin Temel İşaretleyicileri	22
1.1.1. –(A)yIn Eki (Birinci Teklik).....	29
1.1.2. Ø, –(I)ñIz Eki (İkinci Teklik)	34
1.1.3. –sIn Eki (Üçüncü Teklik)	36
1.1.4. –(A)yIK, –(A)IIK Eki (Birinci Çokluk).....	39
1.1.5. –(I)ñdAr, –(I)ñIzdAr Eki (İkinci Çokluk)	41
1.1.6. –sIn Eki (Üçüncü Çokluk).....	42
1.1.7. –MA Olumsuzluk Eki.....	44
1.1.8. –MA Soru Eki.....	47
1.1.9. + şI Eki.....	49
1.2. Emir Kipinin Diğer İşaretleyicileri	51
1.2.1. Morfolojik Emir İşaretleyicileri.....	51
1.2.2. Analitik Emir İşaretleyicileri	78
1.2.3. Sözlüksel Emir İşaretleyicileri.....	88
2. BÖLÜM	106
EMİR KİPİ İŞARETLEYİCİLERİNİN İŞLEVLERİ	106
2.1. Acıma İşlevi	107

2.2.	Açıklama, Bilgilendirme, Haber Verme İşlevi	108
2.3.	Alay Etme ve İğneleme İşlevi	111
2.4.	Amaç İşlevi	113
2.5.	Anlaşma- Sözleşme İşlevi	115
2.6.	Azarlama, Çıkışma, Paylama İşlevi	115
2.7.	Bahşetme İşlevi	126
2.8.	Bıkkınlık İşlevi.....	128
2.9.	Birliktelik İşlevi	129
2.10.	Cesaretlendirme, Yürekendirme İşlevi	133
2.11.	Çaresizlik, Mecburiyet İşlevi	136
2.12.	Çıkarım İşlevi.....	139
2.13.	Danışma İşlevi.....	140
2.14.	Davet Etme, İkramda Bulunma, Çağırma İşlevi	141
2.15.	Değerlendirme İşlevi.....	148
2.16.	Dikkat Çekme İşlevi.....	149
2.17.	Endişe Etme, Korku İşlevi	151
2.18.	Emir Verme İşlevi	152
2.19.	Gelecek Zaman İşlevi.....	160
2.20.	Gücenme İşlevi.....	165
2.21.	Güven Duyma İşlevi	167
2.22.	Güven Verme İşlevi	168
2.23.	Hatırlatma İşlevi.....	168
2.24.	Hesap Sorma İşlevi	169
2.25.	İkaz, Uyarı İşlevi	171
2.26.	İspatlama İşlevi	176
2.27.	İstek, Rica İşlevi.....	177
2.28.	İtiraz Etme İşlevi	189
2.29.	İyi Temenni, Dua İşlevi.....	190
2.30.	İzin Verme İşlevi.....	197
2.31.	Kabul Etme, Kabullenme İşlevi	200
2.32.	Kararlılık, Şartsızlık İşlevi	206

2.33. Kötü Temenni, Beddua, İlenme İşlevi	208
2.34. Mecburiyet İşlevi	211
2.35. Merak İşlevi	212
2.36. Meydan Okuma İşlevi	214
2.37. Neden - Sonuç İşlevi	216
2.38. Nezaket İşlevi.....	218
2.39. Niyet, Tasarlama İşlevi	220
2.40. Öğüt, Nasihat, Akıl Verme İşlevi.....	226
2.41. Önemsememe, Umursamama İşlevi.....	228
2.42. Öngörü, Tahmin İşlevi	230
2.43. Öngörememe Tahmin Edememe İşlevi.....	231
2.44. Örneklendirme İşlevi.....	234
2.45. Övme İşlevi	234
2.46. Pazarlık Yapma İşlevi	235
2.47. Reddetme, İzin Vermeme İşlevi.....	236
2.48. Serzenişte Bulunma, Yakınma İşlevi	240
2.49. Sitem Etme İşlevi	242
2.50. Şart İşlevi	244
2.51. Şaşkınlık, Hayret Etme İşlevi.....	247
2.52. Takdir Etme İşlevi.....	249
2.53. Tavsiye, Öneri ve Yönlendirme İşlevi	249
2.54. Tedbir Alma İşlevi	257
2.55. Tehdit Etme İşlevi	258
2.56. Teklif Etme İşlevi.....	263
2.57. Tembih İşlevi	267
2.58. Tercih İşlevi	274
2.59. Teselli Etme, Teskin Etme İşlevi	275
2.60. Vaatte Bulunma İşlevi.....	280
2.61. Yalvarma, Yakarma İşlevi	282
2.62. Yaptırım, Ceza İşlevi	286
2.63. Yasaklama İşlevi	287

2.64. Yemin Etme, Ahdetme İşlevi.....	288
3. BÖLÜM	294
EMİR KİPİNİN YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ	294
3.1. İsim/ Fiil+ Emir Kipi.....	294
3.1.1. İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler/ Fiil+ Emir Kipi	294
3.2. Zarflar/ Fiil+ Emir Kipi.....	308
3.2.1. Azlık Çokluk Zarfı/ Fiil+ Emir Kipi.....	308
3.2.2. Hal Durum Zarfları/ Fiil+ Emir Kipi	309
3.2.3. Soru Zarfları/ Fiil+ Emir Kipi.....	309
3.2.4. Zaman Zarfları/ Fiil+ Emir Kipi	310
3.2.5. Yer ve Yön Zarfları / Fiil+ Emir Kipi	311
3.3. Zamirler/ Fiil+ Emir Kipi.....	312
3.3.1. Şahıs Zamirleri/ Fiil+ Emir Kipi.....	312
3.3.2. Dönüşlülük Zamiri/ Fiil+ Emir Kipi.....	313
3.3.3. Soru Zamiri/ Fiil+ Emir Kipi	314
3.4. Edatlar/ Fiil+ Emir Kipi	316
3.4.1. Bağlama Edatları/ Fiil+ Emir Kipi	316
3.4.2. Çekim Edatları/ Fiil+ Emir Kipi	317
3.4.3. Kuvvetlendirme Edatı	317
3.4.4. Seslenme Edatları	318
3.5. Eylemsiler/ Fiil+ Emir Kipi	319
3.5.1. Fiil+ Zarf-fiil/ Fiil+ Emir Kipi.....	319
3.6. Eylemler/ Fiil+ Emir Kipi	323
3.6.1. Fiil+ Şart/ Fiil+ Emir Kipi	323
3.7. Birleşik Fiiller + Emir Kipi	323
3.7.1. Kurallı Birleşik Fiiller + Emir Kipi	323
3.7.2. Yardımcı Eylemlerle Kurulan Birleşik Fiiller+ Emir Kipi.....	325
3.7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller+ Emir Kipi	337
3.8. Emir Kipinin Cümleden Bağımsız Olarak Kullanımı	338
SONUÇ.....	343
KAYNAKÇA	348

ÖZGEÇMİŞ	362
ÖZET	363

KISALTMALAR

ark.	: Arkadaşları
AÜ:	: Atatürk Üniversitesi
bk.	: Bakınız
BS- 66	: Babalar Sözi: Jüz Tomdıq, 66- Tom, Qazak Maqal- Metelderi
BS-65	: Babalar Sözi: Jüz Tomdıq, 65- Tom, Qazak Maqal- Metelderi
Çev.	: Çeviren
DÄ	: Dala Äweni
Ed.	: Editör
GDTB	: Grammatıqadağı Düniyenıñ Tildik Beynesi
Haz.	: Hazırlayan
Haz.	: Hazırlayan
KA	: Kazak Atasözleri
KTS	: Kazakça Türkçe Sözlük.
MJ	: Maxambettiñ Jebesi
MM	: Möldir Mahabbat
QG	: Qazaq Gramatıkası
QTFS	: Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TS	: Türkçe Sözlük
TÜBAR	: Türklük bilimi Araştırmaları
UTEK	: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi
UU	: Uşqan Uya
ÜÜK	: Ümit Üzgim Kelmeydi
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Bir metnin tam olarak anlaşılabilmesi için o metinde geçen eklerin yapılarının ve asıl ifade edilmek istenen işlevlerinin doğru bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Ekler, her zaman tek bir işlevi yansıtmamaktadır. Bu yüzden ekler için “*görünüşe aldanma*” deyimini kullanmamız yerinde olacaktır.

Türkiye Türkçesinde tasarlama kipleri başlığı altında incelenen emir, istek, şart ve gereklilik kipinde, bir eylemin olumlu veya olumsuz yönde gerçekleşmesi tasarlanmaktadır. Bu kipler, eylemin ne şekilde yapılacağını bildiren yapılardır. Tarz bildiren bu yapılardan emir kipinin, konuşan kişinin sosyal statüsü, yaşı, cinsiyeti gibi birçok nedenden dolayı söz konusu olan kişiyi harekete geçirdiği görülmektedir. Harekete geçirme anında konuşan kişinin jest ve mimikleri kullanmış olduğu eklerin farklı anlamları yansıtmalarına sebep olmaktadır. Metinlerde ise, tasvir edilen jest ve mimiklere ek olarak metnin bağlamı da eklerin hangi işlevi yansıttığını göstermektedir.

19. yüzyılda yazı dili olmaya başlayan Kazak Türkçesi, Kıpçak (Kuzey-Batı) grubuna dâhil olup birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma da Kazak Türkçesindeki emir kipini konu almaktadır.

Çalışmada, “*Ürker* (Äbiş 1981), *Uşqan Uya* (Momışulu 2003), *Ulpan* (Müsirepov 2003), *Möldir Mahabbat* (Muqanov 2006), *Ümit Üzgim Kelmeydi* (Kelimbetov 2011), *Dala Äweni* (Äbdirayım 2015), *Maxambettiñ Jebesi* (Älimjanow 2016), *Qazaq Tiliniñ Frazelogyalıq Sözdigi* (Keñesbayev 2007), *Kazak Atasözleri* (Gürsü 2017), *Babalar Sözi: Jüz Tomdıq, 66- Tom, Qazak Maqal- Metelderi* (2010), *Babalar Sözi: Jüz Tomdıq, 65- Tom, Qazak Maqal- Metelderi* (2010) adlı metinlerden örnekler alınarak Kazak Türkçesindeki emir kipi işaretleyicileri tespit edilmiştir.

Emir kipine geçmeden önce “*Giriş*” kısmında örnek metinlerde kullanılmış olan transkripsiyon işaretleri, Kazak adı, Kazakistan tarihi ve Kazak Türkçesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde yer alan zaman, kip ve kiplik ile ilgili gramer kategorilerine ve bu kategorilerin sınıflandırılmasına değinilmiştir.

Çalışmanın “*Emir Kipi ve İşaretleyicileri*” adlı Birinci Bölüm’ünde Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde emir kipi tanımlarına ve kişilere göre almış olduğu eklere yer verilmiştir. Daha sonra bu ekler, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi olmak

üzere karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesine ek olarak Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan emir kipi şekilleri verilmiştir. Çalışmada ayrıca Kazak Türkçesinde yer alan temel emir işaretleyicileri açıklanmıştır. Temel emir işaretleyicileri dışında Kazak Türkçesinde kullanılmış olan morfolojik, analitik ve sözlüksel emir işaretleyicileri tespit edilmiştir.

“Emir Kipinin İşlevleri” adlı İkinci Bölüm’de Kazak Türkçesinde yer alan emir kipi ekleri, işlevlerine göre sınıflandırılarak örneklerle açıklanmıştır.

“Emir Kipinin Yapı Bakımından İncelenmesi” adlı Üçüncü Bölüm’de ise Kazak Türkçesindeki emir kipi eklerinin hangi yapılarla birlikte kullanıldığı ve bu yapılarla kullanılma sıklığı üzerinde durulmuştur.

Çalışmam esnasında anlayışı, bakış açısı ve bilgisiyle desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Zeki KAYMAZ’a, görüş ve önerileriyle her zaman çalışmama katkı sağlayan hocam Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN’e, Kazakistan’da bulunduğum süre zarfında çalışmama kütüphane imkânları ile katkı sağlayan Prof. Dr. Jarkınbike SÜLEYMANOVA ve Prof. Dr. Gülmira ABDİRASILOVA’ya, çalışmam esnasında yol gösterip görüş, öneri ve desteğiyle katkı sunan Arş. Gör. Şima DOĞAN’a, çalışmanın düzenlenmesinde yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Recep Efe ÇOBAN’a, destek ve katkılarıyla yanımda olan Arş. Gör. Gökçe EMEÇ’e, Arş. Gör. Ali BALCI’ya, Arş. Gör. Dr. Mertcan AKAN’a, metin aktarımında düzeltmelerde bulunan değerli arkadaşım Marlen ADİLOV’a teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca beni her zaman destekleyen ve yanımda olan değerli aileme, çalışmam esnasında yardımını, desteğini ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen eşim Emrah AYGÜMÜŞ’e gönülden teşekkür ediyorum.

Şengül AYGÜMÜŞ

06.07.2018

İZMİR

0. GİRİŞ

Kişinin sağlıklı bir yaşam sürmesi için doğal ve sosyal çevre ile sağlıklı bir iletişim kurması zorunludur. Bu iletişimin sağlanması için de birçok yöntem ve araç bulunmaktadır. Bu yöntem ve araçlardan muhakkak ki en önemlisi dildir. Dil denilen saymacalar sisteminin zenginliği olmasaydı, insanlar kendi aralarında iletişimi, anlaşmayı sağlayamazlardı ve uygarlıktan, sosyal yaşamdan söz edilemezdi. Bu bakımdan insanoğlunun sahip olduğu en büyük tek ayrıcalık, dildir (Karaağaç 2013: 168).

Dünyada binlerce dil bulunmaktadır. Bu dillerde kendilerini özgün kılan özellikler bulunmaktadır. İnsanlar, maddi ve manevi değerlerinin taşıyıcısı olan, onları birbirleri ile bütünleştirerek millet haline getiren dillerinin sistemini tanımak ve tanıtmak isterler. Dillerin sistemini çözerek bu sistemin bilgisini üretirler. Ürettikleri bilgi ile dillerinin gramerini oluşturup bilimini yaparlar. Bunun için türlü terimlendirme ve sınıflandırmalara giderler. Fakat sesten cümleye, biçimden anlama çok değişken olan dil sistemine yönelik üretilen terimler ve yapılan tasnifler, dille birlikte değişemediği için zaman içinde önemli ölçüde anlamsızlaşırlar (Karademir 2012: 2093).

Eklerdeki çok yönlülük dilsel işlev bakımından buyurma, dilekte bulunma gibi birçok durumları anlatmaya yarar. Bu anlatmalar kişinin sosyal ve psikolojik durumuna göre değişkenlik gösterir. Bu değişkenlikler sonucunda ekler, adlandırıldıkları terim adlandırmalarından başka anlamları da işaretlerler. Bu durum, o dilin zenginliğini gösterir.

Çalışmamızın analiz kısmına geçmeden önce karşılaşacağımız bazı kavramlara değinmekte fayda var. Anlam, dilde birer gösterge niteliğinde olup insanın bilgi ve tecrübesine dayalı belirleyicileri olan kelimelerin belli bir bağlam ve konu içinde ilettikleri kavram biçiminde tanımlanabilmektedir. Bir dil biriminden önce veya sonra gelen bağlam ise, bir dil birimini etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünüdür (Aydın 2007: 73).

Bir başka deyişle bağıntı birimlerin toplamını oluşturan bağlam, herhangi bir olgunun, içinde ortaya çıktığı, olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsünü ifade etmektedir (Karaağaç 2013: 188-189). Kerimoğlu, iletişim öğelerinin doğru sınıflandırılmasında, iletişim amaçlarının belirlenmesinde bağlamın önemli bir yere sahip olduğunu ve

ögenin hangi anlam için kullanıldığını, içinde geçtiği bağlam olmaksızın kesin bir biçimde belirlenemediğini belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 105-106).

Çalışma esnasında değineceğimiz diğer kavramlar ise, derin yapı ve yüzey yapıdır. Dil göstergelerinin göstereni yüzey yapı, gösterileni derin yapıdır. Yüzey yapı, dil kullanımının biçimsel boyutu; derin yapı ise, dil kullanımının anlamsal boyutudur. Bir başka deyişle, derin yapı adı verilen katman, cümlelerin anlam bilimsel temelini oluşturur. Yüzey yapı ise, söz dizimini, yani gerçekte üretilmiş biçimini temsil eder (Karaağaç 2013: 225).

Çalışmamızda, Kazak Türkçesinde zaman, kip ve kiplik gibi gramer kategorileri adı altında yapılmış olan sınıflandırmalar, tarafımızca uygun terim adları ile adlandırılmıştır.

Problem, Amaç ve Konu

Türkiye’de Kazak Türkçesi ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalar içerisinde emir kipi ile ilgili ayrıntılı bir çalışmanın olmaması ve Kazak Türkçesi gramerleri ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde emir kipi eklerinin tek bir şeklinin ve tek bir işlevinin yansıtılmış olması, bizi Kazak Türkçesindeki emir kipini araştırmaya ve metin içerisinde yansıtmış olduğu işlevleri bulmaya teşvik etmiştir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de “*emir kipi*” yapı ve işlev bakımından netliğe kavuşturulamamış bir konudur. Her şahıs için ayrı bir ek alan “*emir kipi*” birden çok yapı ve işlevle karşımıza çıkmaktadır. Birden çok işleve sahip olan emir kipini, sadece “emir” işlevi ile açıklamak eksik bir değerlendirme olur. Bu nedenle çalışma ile Kazak Türkçesinde yer alan emir kipi eklerinin şekil ve anlam bakımından göstermiş olduğu değişkenliklerin metin- bağlam merkezli yaklaşımlarla incelenmesi hedeflenmiştir. Bunlara ek olarak emir anlamını yansıtan asıl emir kipi işaretleyicileri ve emir kipi işlevini gören diğer işaretleyicilerin incelenmesi ve bu işaretleyicilerin metinde yansıtmış olduğu işlevler ve bu işlevlerde yer alan emir kipi eklerinin diğer yapılarla kullanım sıklığı, incelemenin asıl amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Bir araştırmada analiz ve karşılaştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması daha sağlıklı sonuçların elde edilmesine neden olmaktadır. Daha sağlıklı değerlendirmelerin ve çıkarımların yapılabilmesi için Kazak Türkçesinde yer alan emir kipi işaretleyicileri,

analiz edilip Türkiye Türkçesinde yer alan emir kipi işaretleyicileri ile karşılaştırılmıştır. Kazak Türkçesinde yer alan emir kipi ekleri incelenirken Türkiye Türkçesi ile izah edileceğinden, *eş zamanlı bir yöntem* uygulanmıştır. Eş zamanlı yöntem çerçevesinde, çalışmada kullanılacak kaynakların taranması, belirlenmesi, incelenerek çalışmada yararlanılması için Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde söz konusu konu ile ilgili hazırlanmış kitap, tez, bildiri, makale gibi çalışmalar derlenip ön hazırlık çalışması yapılmıştır. Daha sonra Kazak Türkçesinde emir kipini işaretleyen eklerin belirlenebilmesi için belirli metinler derlenmiştir. Derlenen metinlerden emir kipi işaretleyicileri analiz edilmiştir. Analiz edilen işaretleyiciler, işlev ve yapılarına göre uygun başlıklar altında incelenmiştir. Sınıflandırma esnasında, emir kipi yapılarını ve işlevlerini açıklarken Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi gramerlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonunda, emir kipi ile ilgili işaretleyiciler belirlenip, yapı ve işlev bakımından analizleri yapıldıktan sonra, konu ile ilgili değerlendirme yapılmıştır.

0.1. Transkripsiyon

Kiril Harfleri	Latin Harfleri	Kiril Harfleri	Latin Harfleri
А а	A a	П п	P p
Ә ә	Ä ä	Р р	R r
Б б	B b	С с	S s
В в	V v	Т т	T t
Г г	G g	У у	W w; Uw, uw; Üw, üw
Ғ ғ	Ğ ğ	Ү ү	U u
Д д	D d	Ү ү	Ü ü
Е е	E e (Ünsüzlerden sonra), Y y (kelime başı ve	Ф ф	F f

	içinde ünlüden sonra)		
Ё ё	Yo yo	Х х	X x
Ж ж	J j /C c	Һ һ	H h
З з	Z z	Ц ц	TS ts
И и	Iy, ıy; İy, iy	Ч ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	ŞÇ şç
Қ қ	Q q	Ъ ъ	'
Л л	L l	Ы ы	I ı
М м	M m	І і	İ i
Н н	N n	Ь ь	' (İnceltme işareti)
Ң ң	Ñ ñ	Э э	E e (Rusça kelime başı)
О о	O o	Ю ю	Yuw, yuw; Yüw, yüw; yu
Ө ө	Ö ö	Я я	Ya, ya

0.2. Kazak Adı

Ahmet Caferoğlu'na göre "Kazak" sözü, Kumukçada kullanıldığı gibi "silahşor, kızan, askerlik yükümlüsü" anlamındadır. Ayrıca, Caferoğlu Kazakların Cengiz Han'ın fetihleri sırasında yeniden tarih sahnesine çıktıklarını ileri sürer. Ancak bu konuda kaynak göstermez. Türkiye’de “Kazak erkek” tabiri sertliği ifade etmektedir. Daha sonraları bu tâbir “derbeder, serseri” gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Fakat Kazak adı aslında “hür, serbest, bekâr, mert, yiğit ve cesur” anlamlarına gelmektedir (Devlet 1989: 147).

Türkçe Sözlük’te ise, birkaç anlamının olduğu görülmektedir. Bunlar askeri terim olarak “Rusya’da ve İran’da ayrı bir sınıf oluşturan atlı asker”; sıfat olarak “karısına söz geçirebilen, dediğini yaptırabilen erkek, kılıbık karşıtı”; özel isim olarak

ise, “Kazakistan Cumhuriyeti’nde yaşayan Türk soylu halk veya bu halktan olan kimse” olarak tanımlanmaktadır (TS 2011: 1370).

“*Kazak: Kazah kavim adının gerçek menşei hakkında şimdiye kadar, kesin olarak bir şey söylenmemiştir. Kumuk şivesinde kelime “silahşör, kızan, asker mükellefi” gibi mânalarda kullanılmıştır*” (Caferoğlu 1988: 33-34). Abuşka sözlüğünde “başiboş gezen, evsiz” anlamlarında geçmektedir (Çağatay 1957: 99). Barthold’un yorumundan yola çıkan Samoyloviç de kendi devletinden, milletinden, soyundan sopundan ayrılmış ve sergüzeşt arayıp yaşamak zorundan kalan kimselere “kazak” denildiğini belirtmiştir (Çağatay 1957: 104).

Zeki Velidi Togan, Kazak adını ilkin sadece sultanların kullandığını belirtmektedir. Daha sonra anlam genişlemesine uğradığını bildirerek siyasi bir nedenden dolayı, isyan sonucunda ailesiz halde veya bazen aile ile birlikte toplumdan uzaklaşıp ve bu fırsattan istifade edip hükümet işlerini ele alana kadar başiboş gezen sergüzeştlere bu adın verildiğini belirtmektedir. Ayrıca Togan, ergenlik çağına erişen erkek çocuklarını, sahraya gönderme adetlerine göre veya alelade eşkıyalık yapmak amacıyla yurdundan ayrılan erkek çocuklarına bu adın verildiğini bildirmektedir (Togan 1981: 37).

Rus kaynaklarında Kaysak, Kirgiz “Kazak, Kırgız” şeklinde geçmiştir. 1925 yılında bu hata düzeltilmiştir. Kazak sözü 1936 yılında resmen kullanılmaya başlanmıştır (Aşur 2014: 4).

Topluluk ismi olarak ise Kazak adına ilk defa XI. asırda, 1534 tarihli Rusça metinde rastlanmıştır (Doğan ve Koç 2013: 2).

0.3. Kazakistan

Genel olarak tarihçiler, Türklerin M.Ö. I. asır sonlarından beri günümüz Kazakistan topraklarında yaşadıklarını belirtirler. Kazakistan, VI-VIII. yüzyıllarda Göktürklerin, X-XII. yüzyıllarda Karahanlıların, XIII. yüzyılın sonlarından itibaren de Altın Orda Devleti’nin bir parçası olarak Türklerin hâkimiyetinde kalmıştır. Daha sonra Kazaklar, XVI. yüzyılda Kazak Hanları Burunduk Han ve Kasım Han’ın himayesine girmişlerdir (Doğan ve Koç 2013: 2).

Kasım Han’dan sonra Kazak halkının birliği ve düzeni bozulur. Bunun sonucunda Kazaklar Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olmak üzere üçe ayrılırlar. Her

cüzün kendi başına idaresini sağlamaya çalışması Kazakları zayıflatır. O dönemde hem Kalmuklarla hem de Ruslarla mücadele etmektedirler. Bu mücadeleler Kazakları zayıflatır ve Rus işgalini kolaylaştırır. 1850 yılından sonra Ruslar Kazakistan'ı tamamen işgal ederler. 1882 yılında ise, Kazaklar tamamen Rus boyunduruğuna girerler (Caferoğlu'ndan aktaran Buran ve Alkaya 2004: 192).

Kazakistan, Rusya'ya bağlandıktan sonra tutsaklık dönemi başlar ve sürekli sömürülür. Kazakların ayaklanma denemeleri sürekli kanlı bir şekilde bastırılır. Bu ayaklanmalar içerisinde Sırım Batır, Keynesarı, Nevruz Bay ayaklanmaları Kazak tarihi için çok büyük önem taşır. 20. yüzyıl başlarında Çarlık Rusyası'nda ulusal akımlar başladığında Kazak halkı yorgun ve bitkindir. Çarlığın güttüğü toprak siyaseti Kazakları ekonomik açıdan baskı altına almıştır. Kazaklar, 19. yüzyıl sonlarına değin hem ekonomik hem de eğitim açısından ilerleyememişlerdir. Orenburg'da yapılan 1917 Genel Kazak Kurultayı'nda ülkenin örgütlenmesi açısından önemli kararlar alınır. Kazakların Alaş ulusal partisi oluşur. Alaş partisi, Alaşorda adı altında birkaç eyalet dışında (Sırderye ve Yedisu) Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan eder. 1917 Ağustos'ta Bükey Han yönetiminde Kazakistan Devleti kurulur. Fakat bu devlet hem Beyaz orduyla hem de Kızıl orduyla savaşmak zorunda kalır. Beyaz ordunun yenilmesinden sonra Kızıl ordu karşısında önemli bir engel kalmaz. 1919 yılında Alaşorda devleti dağılır ve Kazakistan Sovyetler birliğine katılır (Bozkurt 2012: 409-410).

1929 ve 1939 yılları Kazakların yüzyıllar boyunca oluşturdukları tarım ve hayvancılık düzenlerinin altüst edilmesi, Kazakistan'ın büyük bir kıtlık ve kuraklıkla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. 1929 yılında başkent Kızılorda'dan Almatı'ya taşınmıştır. Daha sonra stratejik sebeplerden dolayı Almatı'dan Astana'ya alınacaktır (Şimşir 2008: 203).

16-17-18 Jeltoksan (aralık) olayları meydana gelir. Bu olaylarda sergilenen Kazak kahramanlığı, Sovyet işgali altında olan diğer topluluklara da cesaret verir. Bundan sonra SSCB hızla dağılma sürecine girer ve 1990 yılında resmen çöker. Böylece Kazakistan 25 Ekim 1990 tarihinden önce egemenliğini, 16 Kasım 1991 yılında da bağımsızlığını ilan eder (Doğan ve Koç 2013: 5).

2.727.300 km² yüzölçümüyle dünya üzerinde en büyük toprağa sahip olan dokuzuncu ülke olan Kazakistan, 46°-87° doğu enlemi ile 40°-56° kuzey enlemleri

arasında yer almaktadır. Batıdan doğuya doğru, İdil (Volga) Nehrinin aşağı kısmı ve Hazar Denizinin kuzey sahillerinden Doğu Türkistan'a kadar 2.500 km uzunluğunda ve kuzeyden güneye doğru yaklaşık olarak 1.700 km genişliğinde, 2.717.300 km² bir alan kaplamaktadır. Kuzey ve kuzeybatısında Rusya Federasyonu, doğusunda Moğolistan, güneydoğusunda Çin, güneyinde Özbekistan ve Kırgızistan, batısında Hazar Denizi'nin bulunduğu, Asya Kıtası'nın tam ortasında diyebileceğimiz jeopolitik konumu açısından önemli bir ülkedir. Kazakistan'ın, kuzeybatısında Volgograd, Saratov, Orenbur ve Çilebi adlı vilayetler, kuzeyinde Omsk vilayeti, kuzeydoğusunda Sibirya bölgesi, doğusunda Doğu Türkistan, güneyinde Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a bağlı Karakalpak Muhtar bölgesi bulunmaktadır.

0.4. Kazak Türkçesi

Kuzey Türkçesi diye adlandırılan Türkçe eski dönemlerde Kıpçak adıyla bilinmektedir. 1070'li yıllarda Kumanlar, Tuna'ya kadar olan bölgede egemen olmuş ve aynı zamanda Macarlarla da temas içinde olmuşlardır. 13. yüzyılın başlarında Moğol saldırılarından zayıflayan Kumanların bir kısmı, Köten liderliğinde Macaristan'a sığınmak üzere IV. Béla'ya başvurmuşlardır. Kıpçak Bozkırı'nda kalan Kıpçaklar ise, Moğol egemenliğini kabul etmişlerdir. Fakat Moğollar sayıca az oldukları için asimile olup XIV. yüzyılın sonunda bölge yeniden Türkleştirilmiştir. Bugünkü Kıpçak dillerinin, Kuman diline çok yakın bir dilden geliştiği bilinmektedir. Günümüzde Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca, Altayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Karaimce, Başkurtça ve Tatarca bu gruba yani Kuzey grubuna girmektedir (Eker 2011: 93).

Yukarıda bahsettiğimiz Kıpçak Türkçesi, Türk lehçe grupları arasında, ayrıldığı kollar ve konuşan sayısı bakımından en geniş olanıdır. Bu lehçe grubuna Kıpçak grubu denildiği gibi, konuşanlarının yaşadığı coğrafyadan dolayı yaygın olarak Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubu olarak da adlandırılmaktadır (Doğan ve Koç 2013: 6).

Günümüze değin Kazak Türkçesinin tasnifindeki konumlarından bazıları şunlardır: W. W. Radloff, Kazak Türkçesini Kazak-Kırgız diyalekti olarak ifade edip Karakalpak ve Kırgız Türkçeleriyle birlikte "Kırgız diyalektleri" grubuna alıp Kıpçak grubuna Batı Diyalektleri demiştir. F. E. Korş da Radloff gibi Kırgız diyalektleri arasına almıştır fakat ana lehçe grubuna Kuzey grubu demiştir. G. J. Ramsted ise, Batı grubu

adını verdiği Kıpçak lehçeleri ile birlikte değerlendirmiştir. A. N. Samoyloviç, Kazak Türkçesinin de içinde bulunduğu lehçeler için Kıpçak grubu, Kuzey-Batı grubu ve taw grubu başlıkları altında değerlendirmiştir. L. Ligeti, Kazak- Kırgız lehçesi olarak Kıpçak grubunda ele almıştır. M. Räsänen, Kuzeybatı grubu adı altında değerlendirmiştir. J. Benzing, Kıpçak – Kuman ve Batı dilleri gruplarının bir alt grubu olan Aral- Hazar grubunda yer vermiştir. N. A. Baskakov, Kıpçak grubu içerisindeki Kıpçak- Nogay bölümüne dâhil etmiştir. N. Poppe de Kıpçak bölümünde değerlendirerek bazı ses değişmelerinden dolayı Nogay ve Karakalpak Türkçeleriyle birlikte bir alt bölümde incelemiştir. T. Tekin, Kıpçak grubu veya tawlı grubu dediği ana öbekte değerlendirmiştir. Bu tasnif denemeleri içerisinde en sağlıklı olarak değerlendirilebilecek olan tasnif ise A. N. Samoyloviç’e aittir (Doğan ve Koç 2013: 8).

Kazak Türkçesi; Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşıyan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır (Bozkurt ve Özkan’dan aktaran Buran ve Alkaya 2004: 193).

Önceki asırlarda gelişip zengin bir sözlü edebiyat dili olan Kazak Türkçesi, 19. yüzyılın yarısından itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlandı. Diyalektleri arasındaki farklılıklar azdır. Yabancı kelimeler alıntılanırken kendi ses özelliklerine göre uydurulup Kazakçalaştırılmaktadır. Bunlara ek olarak kelime hazinesi yönünden Türk lehçelerinin en zenginlerinden kabul edilir (Kutalmış 2004: 3).

Kazakların kullandıkları alfabelere değinmek gerekirse: 1929 yılına kadar Kazak Türkleri Arap alfabesine dayanan fakat dört türlü imla özelliği gösteren uygulama görölmektedir (Kutalmış 2004: 4). 1926 yılında Ahmet Baytursınulı, Arap harflerini ıslah etmiştir. Baytursınulı tarafından ıslah edilmiş olan Kazak alfabesine “töte jazuw” adı verildiği ve bu alfabede sadece Kazak Türkçesinde bulunan seslere yer verildiği görölmektedir (Aşur 2014: 6). Özellikle Gaspıralı İsmail’in yaygınlaştırmış olduğu ve Kazakların belirli bir dönemde uyguladıkları hece usulüne dayanan ve Kazak lehçesinin farklılıklarını yazıda gösterebilen Arap alfabesi uzun ömürlü olamamıştır (Kutalmış 2004: 6).

Kazaklar 1928 yılında Arap alfabesinden vazgeçerek Latin alfabesine geçerler. Fakat bu alfabe de çok uzun ömürlü olmaz. 1940 yılında Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçerler (Buran ve Alkaya 2004: 193).

Kazak Türkçesinin aslına uygun bir şekilde Kazaklar tarafından Kiril harfleri ile lehçe özelliklerini koruyarak yazıya geçirilmesinde İlminskiy'in büyük katkıları olmuştur. İlminskiy, Kazaklar için Kiril alfabesine dayanan bir alfabe geliştirmiştir. Bu alfabe ile tarihte Kazak Türkçesini ilk defa yazıya geçirmiştir. İlminskiy'in 1861 yılında kullandığı Kiril harfler sistemini esas alan alfabesi, 1940'tan sonra Kazak Türkçesi için uygulanan ve küçük değişikliklerle günümüze kadar kullanılan Kazaklara ait Kiril alfabesinin temelini oluşturmaktadır (Kutalmış 2004: 6).

Kazakistan'ın Latin harflerine geçme teşebbüsü bağımsızlığından beri süre gelmektedir. Son olarak Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev tarafından 26 Temmuz 2017 tarihinde Kazakistan'ın 2018 yılından itibaren Latin alfabesine geçilmesi ile ilgili kararların alındığını belirtmiştir. Latin alfabesine tamamen geçişin 2025 yılında tamamlanacağını bildirmiştir.¹ Kiril alfabesinden Latin alfabesine resmi olarak geçildiği ile ilgili bilgi, 20 Şubat 2018 tarihinde ilan edilmiştir. Kazakistan'da kullanılacak olan Latin alfabesi ile ilgili bilgi ise, Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının resmi sayfasında ekte verilmiştir.² Kazakistan'da kullanılacak Latin alfabesi şu şekildedir:

Kiril Harfleri	Latin Harfleri	Kiril Harfleri	Latin Harfleri
А а	A a	Ң ң	Ñ ñ
Ә ә	Á á	О о	O o
Б б	B b	Ө ө	Ó ó
Д д	D d	П п	P p
Е е	E e	Қ қ	Q q
Ф ф	F f	Р р	R r
Г г	G g	С с	S s
Ғ ғ	Ğ ğ	Т т	T t

¹ Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının resmi sayfası:
http://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazak-tili-alipbiin-kirillicadan-latyn-grafikasyna-koshiruraly, (Erişim tarihi: 18.04.2018).

² Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının resmi sayfası:
http://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazak-tili-alipbiin-kirillicadan-latyn-grafikasyna-koshiruraly-kazakstan-respublikasy-prezidentinin-2017-zhylgy-26-kazandagy-569-zharlygy, (Erişim tarihi: 18.04.2018).

X x, H h	H h	Ғ ғ	U u
İ i	I i	Ү ү	Ú ú
И и, Ы ы	I ı	В в	V v
Ж ж	J j	Ы ы	Y y
К к	K k	Ү ү	Ý ý
Л л	L l	З з	Z z
М м	M m	Ш ш	Sh sh
Н н	N n	Ч ч	Ch ch

0.5. Zaman, Kip, Kiplik

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde yapılan çalışmaların birçoğunda “kip, kiplik ve zaman” kategorisinin kesin, net çizgilerle belirlenememesi birbirinden farklı tanımların yapılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden öncelikle hem Türkiye Türkçesinde hem de Kazak Türkçesindeki bu üç kavramla ilgili yapılan bazı tanım ve açıklamalara yer vermek gerekir.

0.5.1. Zaman

Başlangıçtan beri felsefenin konusu olan zaman, daha sonra dilbiliminin çalışma konusu olmuş ve gerçek zaman (başlangıcı ve sonu belirsiz), fiil zamanı (gerçek zamanın insan zihninde oluşumunun dile yansıması) olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Benzer 2012: 9-10).

Eylemde zamanı Korkmaz, “*Filde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir*” şeklinde açıklamaktadır. Korkmaz, çekim kalıplarından dolayı zaman anlamı açıkça belli olmayan kipler dışında eylem zamanını gösteren özel yapıları “görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman” olmak üzere beşe ayırmaktadır (Korkmaz 2009: 570).

Kerimoğlu, dil bilimsel zamanın, zaman çizgisi üzerindeki bir olayı işaretleyemeyeceğini daha çok konu zamanını işaretlediğini; konu zamanının, –mIş, -DI gibi dil bilimsel zaman işaretleyicileri tarafından zamansal eksen üzerine konumlandırıldığını ve bu yüzden konuşurun olay zamanını değil, olayın yalnızca bir bölümünü, odaklandığı kısmı işaretleyebileceğini belirtmiştir (Kerimoğlu 2011: 74).

Üstünova ise bir işin, oluşun, kılışın gerçekleşmesi için zaman ve hareketi yapan olmazsa olmaz türünden bir koşul olduğunu belirterek eylem kökü, eylem gövdesi, birleşik eylem tabanı gibi tüm eylemlerin içinde zaman kavramı taşıdıklarını belirtir (Üstünova 2004: 683).

Zaman için yapılan diğer tanımlar ise şu şekildedir: Zaman fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden gramer kategorisidir (Ergin 2004: 133-134). Bir kılış veya oluşun geçtiği zaman parçasıdır (Banguoğlu 2007: 441). Durdurulamayan, sınırlandırılmayan; başlangıcı belli olmayan soyut bir kavramdır (Gencan 1979: 273).

Kazak Türkçesinde zaman için “şaq” terimi kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde zaman tanımı, açıklaması ve zaman kategorisinin kendi içinde yansıttığı anlamlara göre sınıflandırılması ve adlandırılması şu şekilde yapılmaktadır:

Isqaqov bir işin, hareketin, olayın belirli bir zaman diliminde ortaya çıktığını belirtmektedir. Zamanla ilişkilendirilmeden verilen söz grubunun anlaşılmadığını, bu yüzden zaman kategorisinin, fiili diğer söz gruplarından ayırdığını ifade etmektedir. Genel olarak zamanın, ona uygun şekiller ve işlevlerle kişinin söylediği zamanla ilişkilendirilip açıklandığını belirtmektedir. Zamanın sadece aşık rayda (bildirme kipinde) olduğunu belirtir ve zamanı “geçmiş, gelecek ve şimdi” olmak üzere üçe ayırır. Diğer kiplerde zamanın olmadığını çünkü zamanın belirli bir zaman çizelgesi üzerinde gösterilebilmesi gerektiğini fakat diğer kiplerin bunu gösteremediğinden zaman kavramını taşımadıklarını belirtmektedir (Isqaqov 1964: 321-334).

Isqaqov, buna ek olarak zaman şekillerinin iç ve dış görünümüne göre de ayrıca bakılarak incelenmesi ve anlamlarına göre sınıflandırılması gerektiğini belirtir. Semantik özelliklerine göre geçmiş zamanı: anıq ötken şaq (kesin geçmiş zaman), tanıq ötken şak (kapalı geçmiş zaman), neğaybıl ötken şaq (belirsiz, tasarı geçmişmiş zaman); şimdiki zamanı ise: jalpı osı şaq (genel şimdiki zaman), naq osı şak (kesin şimdiki zaman), neğaybıl osı şaq (belirsiz, tasarı şimdiki zaman); gelecek zamanı: jalpı keler şaq (genel gelecek zaman), boljaldı keler şaq (tahmini gelecek zaman), maqsattı keler şaq (amaçlı gelecek zaman) olmak üzere ayırmaktadır (Isqaqov 1964: 328).

Mamanov, kişinin bir olayı, bir eylemi aktardığı durumlarda zaman anlamının ortaya çıktığını belirtmektedir. Fiile eklenen gramer şekillerinin gramer zamanını

gösterdiğini belirtir. Zaman şekillerinin olayın geçtiği zamanı tam olarak göstermediğini bildirir. Zamanları belirlerken söylendiği zamandan önce olan olayı bildiren fiil şeklini “geçmiş zaman”, söylenilen zamandan daha sonra olacak olan olayı “gelecek zaman”, söylendiği zamanda gerçekleşen olayı ise “şimdiki zaman” olarak adlandırıldıklarını belirtir. Mamanov, ayrıca zaman anlamını sadece bildirme kiplerinin oluşturmadığını diğer kiplerin de zaman anlamını bildirdiğini belirtir. Örneğin: Üyge bariñdar (eve gidiniz) denildiğinde *bariñdar* fiili gelecek zaman anlamında kullanılmıştır. Mamanov, emir kipi şeklinde de diğer kip şekillerinde de zaman anlamının olduğunu ifade etmektedir (Mamanov 2007: 95-105).

İsayev eylemin, işin söylenilen zaman ile ilişkilendirilip eylemin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini veya ne zaman yapıldığını belirtmek için kullanılan gramer kategorisine zaman kategorisi demektedir (İsayev 1998: 199).

Oralbayeva, zaman kategorisini aşır ray (bildirme kipi) kategorisi içerisinde göstermektedir. Bildirme kipinin işaretleyicilerinin olmadığını, zaman işaretleyicileri vasıtasıyla gerçek olayı, eylemi bildirdiğini ifade etmektedir (Oralbayevaeva 2007: 272).

Jubanov ise, zamanı ötken şaq (geçmiş zaman), keler şaq (gelecek zaman) ve osı şaq (şimdiki zaman) olmak üzere üçe ayırmıştır. Her bir zamanı da kendi arasında kategorilere ayırarak incelemiştir. Şimdiki zamanı dağıdılı osı şaq (alışkanlığı belirten şimdiki zaman) ve däl osı şaq (kesin şimdiki zaman) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kazak Türkçesinde bulunan otır, jür, jatır, jür yardımcı fiillerinin däl osı şaq (kesin şimdiki zaman)’ı işaret ettiklerini, yardımcı fiil işlevinde kullanıldıklarını, zaman ve şahıs eklerini kabul ettiklerini, iki kipin (aşır kip, buyırq kip) işaretleyicileri olarak eylemin geçmekte olduğu anlamlarını verdiklerini belirtmektedir (Jubanov’dan aktaran İmanqulova 2011: 127)

Genel olarak zaman tanımlamalarına bakıldığında İngilizcedeki gibi gerçek zaman veya gramer zamanı gibi iki kavramı karşılayacak terim kullanımının ne Türkiye Türkçesinde ne de Kazak Türkçesinde kullanıldığı görülür. Türkiye Türkçesinde de Kazak Türkçesinde de gerçek zamanı, gramer zamanından ayırmak için eylem/ fiil zamanı veya gramer zamanı şeklinde adlandırmalar yapılmaktadır. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde zamanla ilgili tartışmalar, genellikle tasarlama kiplerinin zaman

anlamını taşıyıp taşımadığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Kazak Türkçesinde zaman anlamını bildiren bildirme kipi (aşıq ray) ve zaman (şaq) kategorisinin ayrı başlıklar altında incelenmesi de ayrı bir tartışma konusu olarak ele alınmaktadır.

Zaman kategorisi ve bildirme kipi arasındaki farkı İsayev ve Isqaqov şu şekilde açıklamaktadırlar: Kazak Türkçesinde bildirme kipi (aşıq ray)'nin işaretleyicileri bulunmamaktadır; zaman kategorisindeki işaretleyiciler ile bir işin belirli bir zamanda (geçmiş, gelecek ve şimdi) olup olmayacağı, geçip geçmeyeceği belirtilmektedir. Bildirme kipinde konuşan kişi; olayı, eylemi belirli bir zaman diliminde söylediği için zaman kategorisi ile bağlantılıdır. Fakat zaman kategorisi, bildirme kipinden daha kapsamlı bir kategoridir (İsayev 1998: 192-199; Isqaqov 1964: 321-335). Buna ek olarak İsayev, bildirme kipi ile zaman kategorisi arasındaki farkı şu şekilde belirtir: Aşıq ray (bildirme kipi) eylemin, işin yapılıp yapılmayacağı konuşanın bakış açısıyla şekillendikten sonra olayın gerçeklikle ilgisini bildirerek kiplik anlamını verir. Şaq (zaman) kategorisinin ise, söylenilen zamanla ilgili belirli gramer şekilleri ile eylemin geçtiği zamanı, vakti bildirdiğini belirtir (İsayev 1998: 199).

Yapılan zaman tanımlamaları ve sınıflandırmalarından yola çıkarak zamanı şu şekilde açıklayabiliriz: Olayın, eylemin zaman çizgisi üzerindeki yeri, kimi zaman açık bir şekilde, kimi zaman da örtük bir şekilde yansıtılmaktadır. Her eylem, olay belirli bir zamanda gerçekleşmektedir. Bu eylemler gerçekleştiğinde (geçmiş), gerçekleşmek üzere olduğunda (şimdi) veya gerçekleşecek olduğunda (gelecek) yansıttığı zaman kavramı aynı derecede olmamaktadır. Tasarlama kipleri de zamanı, bildirme kipleri gibi açık bir şekilde yansıtamamaktadır. Fakat bu, tasarlama kiplerinde zamanın olmadığı anlamına gelmez. Tasarlama kipleri, üzerinde konuşulan zamandan sonra olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirttiği için zaman çizgisi üzerinde gelecek zamanı işaretler.

0.5.2. Kip

Kip kavramı ile ilgili tek bir tanımın olmadığını, her araştırmacının bakış açısına göre farklı bir tanımın olduğunu görmekteyiz. Bu yüzden kip kavramı ile ilgili hem Türkiye Türkçesinde hem de Kazak Türkçesinde birçok tanım yapılmıştır. Öncelikle Türkiye Türkçesinde yapılmış olan kip tanımlamalarına değineceğiz.

Bilgegil, kiplerin eylemin tarz ve zamanına ait itibari kalıplar olduğunu, yalnız eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili haberi değil, bunlara ait niyet ve ifade edenlerinde dahi gizli veya açık bir zaman kavramı olduğunu belirtmektedir (Bilgegil 1964: 262).

Ergin; *kip* yahut *şekil*, fiil kök veya gövdesinin ifâde ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisidir, şeklinde kipi ifade eder. Fiil kiplerinin kip kategorisinden başka zaman kategorisini de kapsadığını bildirir. Kip veya *şekil* ekleri olarak adlandırılan bu eklerin gramer işlevini belirtmek için *şekil* ekleri ve zaman ekleri olarak ayırmanın mümkün olduğunu belirtmektedir (Ergin 2004: 133-134).

Korkmaz, kipi bir oluş ve kılışın nasıl bir ruh durumu ile ilgili olduğunu belirtir ve kipi, fiillerin *şekil*, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için girdiği anlatım kalıpları olarak tanımlamaktadır (Korkmaz 2009: 569). Banguoğlu ise, kipi tarz şeklinde betimlemekte ve bildirme, anlatma, söylenti, şart olmak üzere dörde ayırmaktadır. Banguoğlu, kip sınıflandırmasını zamandan ayırmayarak geçmiş kipleri, dolaylı geçmiş kipleri, geniş zaman kipleri, şimdiki zaman kipleri, gelecek kipleri, dilek-şart kipleri, istek kipleri, gereklik kipleri, buyuru kipleri olarak vermektedir (Banguoğlu 2007: 444, 458-473).

Gencan, Türkçede dokuz eylem kipi olduğunu belirtmektedir. Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre çeşitli eklerle değişik biçimlere girdiğini ifade eder. Gencan, bu biçimlerin her birinin kip olarak adlandırıldığını bildirir (Gencan 1979: 275).

Dilaçar, “*Fiilin bir başka gramatikal ulamı “kip” tir, yani fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istediğini bildiren ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam*” şeklinde kipi açıklamaktadır. Ayrıca Dilaçar, zaman kipi şeklindeki adlandırmaların doğru olmadığını çünkü kipi belli bir morfeme veya eke bağlı olmadığını, ruh durumuna bağlı herhangi bir anlatım kalıbına girerek ifade edildiğini belirtmektedir (Dilaçar 1971: 106-107). Dilaçar’ın kip için yapmış olduğu bu tanımlamalara katılan Kocaman, kiplerin yalnızca –sa, -meli, -a, -ebil gibi eklerle sınırlandırılmamasını,

Türkçede kip olgusunun çok yönlü bir ulam olduğunu belirtmektedir (Kocaman 1981: 84-85).

Kipi zaman ve görünüşten ayıran Uzun, konuşucunun önermeye kattığı tutumu sunan kategoriye kip kategorisi denildiğini açıklamaktadır. (Uzun 2004: 150). Uzun gibi, kipi zamandan ayıran Benzer, çeşitli eklerin ruh durumuna göre herhangi bir anlatım kalıbına girerek anlatılmasına kip denildiğini açıklamaktadır. (Benzer 2012: 107).

Karabağ, kipleri ifade türleri olarak tanımlar ve bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini kipin belirlediğini dile getirir (Karabağ 2000: 275).

Aslan Demir, biçimsel açıdan gramatikleşmiş, morfolojik bir kategori olan kipin, kipliğin ifadesini sağlamakta olduğunu belirtmektedir (Aslan Demir 2007a: 8).

Kipin bildirme, tasarlama ya da gerçeklik ve gerçek dışılık gibi ayrımları kapsayan terim olarak da kullanıldığını belirten Kerimoğlu, kipin çoğunlukla dildeki emir, soru, istek gibi temel ifadeleri karşılamak için kullanıldığını belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 70).

Hirik; kipin korku, üzüntü, olasılık, zorunluluk, yeterlilik, gereklilik, emir gibi pek çok anlam alanını kapsayan bir kavram olmasının yanı sıra zamansal bildirimleri de içeren üst bir kategori olduğunu ve bu yüzden daha genel olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir (Hirik 2014: 3-4).

Usta, konuşurun önermeye karşı tutumunu ifade eden anlamları karşıladığını belirterek kipin emir, gereklilik, istek ve şartla sınırlandırılmamasını; yükleme, ekler yardımıyla kodlanabilen tüm önerme tutumlarının kip alanına dâhil edilebileceğini ifade etmektedir (Usta 2013: 9-10).

Kip tanımlamalarına genel olarak baktığımızda tanımlamaların benzer olduğunu görürüz fakat kip ile zamanın birbiriyle karıştırılması farklı tanımların yapılmasına sebep olmuştur. Gramer kitaplarımızda kip kategorisi bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan bildirme kipleri; duyulan geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olarak altı gruba ayrılmaktadır. Tasarlama kipleri ise emir kipi, istek kipi, şart kipi ve gereklilik kipi olmak üzere dört başlık altında gösterilmektedir.

Kazak Türkçesi gramerlerinde kip kavramı ile ilgili tanımlar yapılmış ve bu tanımlardan yola çıkılarak kip sınıflandırmaları yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan bazıları şunlardır:

Kip kategorisinin her türlü anlamı içerdiğini belirten Mamanov; kip kategorisi, konuşan kişinin bir işin olup olmayacağı ile ilgili gerçeği veya bakış açısını yansıtan her türlü kiplik anlamları bildirdiğini belirtmektedir. Bütün şahıs şekillerindeki fiillerin hareketin gerçeklikle bağını bildirdiğini ifade eder.

Mamanov, Kazak Türkçesinde kip kategorisini aşık ray (bildirme kipi), qalav ray (istek kipi), buyruq ray (emir kipi), şarttı ray (şart kipi), şarttılıq ray (şartlılık-şart kipi) ve ökiniş ray (pişmanlık kipi) olmak üzere altı kategoriye ayırmıştır (Mamanov 2007: 94-103). Mamanov'un günümüz Kazak Türkçesinden farklı olarak vermiş olduğu kiplerden şarttılıq ray (şartlılık-şart kipi) bildirme kipi görevini görmektedir. Örneğin aytar edim (söyledim), aytar edin (söyledin). Mamanov'un Ökiniş ray (pişmanlık kipi) olarak adlandırmış olduğu kip kategorisi ise, istek ve niyet belirttiği için istek kipine dâhil edilebilir. Örneğin: men baruvım etti (gidesim geldi, gitmek istiyorum).

İsayev, kip kategorisinin konuşanın harekete bakış açısını, hareketin gerçeklikle ilgisini yansıttığını belirtmektedir. Ayrıca belirli şahıs ekleri ile fiilin gramer kategorisinde yer aldığını ifade etmektedir. İsayev, kipleri aşık ray (bildirme kipi), buyrıq ray (emir kipi), şarttı ray (şart kipi), qalav ray (istek kipi) olmak üzere dört gruba ayırır (İsayev 1998: 192-199).

Isqaqov kipi, konuşan kişinin ifade ettiklerinin gerçeklikle ilgisini belirttiğini ifade eder. Bu ifadelerin fonetik, leksik ve gramer yapıları vasıtasıyla konuşan kişinin bakış açısını yansıttığını bildirir. Kip kategorisinin konuşan kişi ile eylem arasındaki ilgiyi farklı kiplik türleri ile bildirdiğini, bu yüzden söylenilen düşüncenin gerçeklikle ilgisinin olup olmadığının açık bir şekilde görülebildiğini ifade etmektedir. Isqaqov, kipleri aşık ray (bildirme kipi) ve neğaybıl ray (tasarlama kipleri) olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Isqaqov 1964: 321-327).

Isqaqov, durum ve hareketin gerçek dışı anlamlarını bildiren fiil şekillerini, tasarlama kipleri olarak adlandırmaktadır. Tasarlama kiplerinin asıl işlevlerinin emir, dilek, rica, yalvarma, şart, gereklilik, ihtimal, şüphencilik gibi kipliklerin olduğunu ve bunların sadece geleceği işaret ettiğini bildirmektedir. Fakat bu tasarlama kiplerinin

şekil ve kiplik anlamlarının her zaman örtüşmediğini de belirtmektedir. Tasarlama kiplerinin ortak özelliğinin ise, gerçek olmayan, tasarı olan düşünceleri yansıtmayı olduğunu belirtir. Tasarlama kiplerini kendi içinde buyrıq ray (emir kipi), qalav ray (istek kipi), şarttı ray (şart kipi) olmak üzere üç başlık altında incelemektedir (Isqaqov 1964: 321-327).

Tomanov, Isqaqov'un kip için yaptığı tanımları benimsemektedir. Tanıma açıklık getirerek kip kategorisinin kiplik ve konuşanın bakış açısıyla eylemin gerçeklikle ilişkisi sonucunda şekillendiğini belirtmektedir.

Tomanov, kip kategorisini anlam yönünden şu şekilde ayırmaktadır:

1. İş ile ilgili haber: Bu anlam, daha önce aşırıq ray (bildirme kipleri) ile verilmekteydi.
2. İşin yapılabilirliği ve yerine getirilme derecesi: Bu anlam, qalav ray (istek), şarttı ray (şart kipi) şekilleri ile verilmektedir.
3. Bir işin yerine getirilip getirilmemesi yönüyle dilek, rica, karar, emir anlamlarını bildiren: Bu anlam, buyrıq (emir), qalav (istek), bazen de aşırıq ray (bildirme kipi) şekilleri ile verilmektedir (Tomanov 1992: 153).

Oralbayeva, kip kategorisini hareketin gerçeklikle bağını bildiren gramer kategorisi olarak tanımlamaktadır. Kiplerin, hareketin gerçekliği yansıtmaya derecesinin bir olmadığını bildirir.

Oralbayeva, eylemin gerçeklikle bağ olursa (oqidım “okudum”, oqip otırmın “okuyorum”, oqimin “okuyacağım”) bu bağın gerçek hareket olup objektif/ nesnel kipliği bildirdiğini belirtmektedir. Fakat eylem gerçeklikle ilişkilendirilmezse (oqısa “okusa”, oqı “oku”) o zaman tasarlama hareketinin sübjektif/ nesnel kiplik olarak adlandırılacağını belirtmektedir. Oralbayeva, buna bağlı olarak kipleri ikiye ayırmaktadır: Gerçek hareketi bildiren yani objektif kipliği bildiren aşırıq ray (bildirme kipi), tasarlama hareketi bildiren yani sübjektif kipliği bildiren buyrıq ray (emir kipi), qalav ray (istek kipi) ve şarttı ray (şart kipi) (Oralbayeva 2007: 271).

Kazak Türkçesi ders kitaplarında kip tanımı ve kip kategorisi şu şekilde verilmektedir: Konuşanın harekete bakış açısını ve hareketin gerçeklikle ilgisini belirten gramer kategorisine kip kategorisi denilmektedir. Bir başka deyişle, belirli bir hareketin belli bir kişi tarafından yapılıp yapılmayacağı konuşanın bakış açısı, düşüncesi, tespiti,

gerçekliği, şüphesi, kuşkuculuğu, tahmini, yorumu vb. dilek, istek, emir gibi pek çok anlamla ilgili olmaktadır. Kip kategorisi aşık ray (bildirme kipi), buyırq ray (emir kipi), şarttı ray (şart kipi), qalav ray (istek kipi) olmak üzere dört ana başlık altında incelenmektedir (QG 2002: 512-513).

Baytursinov ise, tuyıq ray (mastar kipi), bilik ray (emir-buyurma kipi), aşık ray (bildirme kipi), şarttı ray (şart kipi), erevil ray (şartsızlık, reddetme), reniş ray (sitem kipi), qalav ray (istek kipi), senimdi ray (kesinlik, inanç-güven kipi), senimsiz ray (kesin olmayan, güvensiz kip), boljal ray (şarta bağlı tahmin, varsayım kipi), mun ray (üzüntü, keder kipi), könis ray (kabul etme, razı olma kipi), qayrav ray (ısrarlı istek kipi), azalı ray (pişmanlık, serzeniş kipi), teris ray (pişmanlık, sitem kipi) olmak üzere kipleri işlevlerine göre 15 gruba ayırmıştır (Baytursinov 1992: 235). Görüldüğü üzere Baytursinov, kipleri işlevlerine göre incelemiş ve o şekilde kategorilere ayırmıştır.

Kazak Türkçesinde 1940'lı yılların başlarından itibaren kipler beş kategoriye ayrılarak gösteriliyordu. Bunlar: aşık ray (bildirme kipi), buyırq ray (emir kipi), şarttı ray (şart kipi), qalav ray (istek kipi) ve tuyıq ray (mastar kipi). A. Tronyanskiy'inin *Tatar Türkçesi Grameri* adlı çalışması ile birlikte tuyıq ray (mastar eki), çalışmalarda kip kategorisi adı altında incelenmeye başlandı. Bu düşüncüyü N. İ. İlminskiy, P.M. Melioranskiy, V.V. Katarinskiy devam ettirip onu Türk dili ilgili gramerlerde uzun bir süre kip kategorisi başlığı altında vermişlerdir. P.M. Melioranskiy ise fiil kipinin bir alt kategorisinde, mastar kipi olarak adlandırarak onu -(u)w, ve -mak, -mek şekilleri ile göstermiştir. Mastar ekinin kip kategorisi başlığı altında verilmesi birçok tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Rusçada neopredelennaya şekli yani "mastar eki" 19. yüzyıla kadar kip kategorisinde yer almıştır. Rusçanın etkisinde kaldığı için Kazak Türkçesinde mastar ekinin, 1960'lı yıllara kadar kip kategorisinde gösterildiği düşünülmektedir. Fakat günümüzde orta ve yüksekokul ders kitaplarında kip kategorisi aşık ray (bildirme kipi), buyırq ray (emir kipi), şarttı ray (şart kipi), qalav ray (istek kipi) olmak üzere dört başlık altında gösterilmektedir (Seydimbeqqızı 1999: 11).

Kip için yapılan tanım ve açıklamalara bakıldığında Türkiye Türkçesinde kip kavramının sınırının belirlenemediğinden kiplik kavramı ile karıştırıldığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde ise, bu karışıklığın daha az hissedildiği görülmektedir.

Kip sınıflandırmalarına gelince kiplik anlamları ile yapılan sınıflandırmalar hariç Kazak Türkçesinde dört kip (bildirme, emir, istek, şart) başlığı altında verildiğini; Türkiye Türkçesinde ise bunlara ek olarak gereklilik kipinin bir kip kategorisi olarak verildiğini görmekteyiz.

Kazak Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi bulunmaktadır. Kazak Türkçesinde gereklilik kipi yok mu, sorusu ile karşı karşıya kaldığımızda Oralbayeva kiplik anlamların diğer verilme yolları, başlığı altında şu açıklamayı yapmaktadır: Cümlede söylenilen haberle ilgili konuşanın düşüncesini yansıtan dilde var olan özel göstergeler bulunmaktadır. Onlar cümlenin fiil yüklemi görevinde kullanılıp cümleye kiplik ile eklenmektedir. Örneğin: *Jer qılıp aytuğa tiyis.* (Yolunu bulup söylemek gerek). *Jazuvşı qaygırsa, qaygırıp, külse, küliw kerek.* (Yazar üzülse üzülp, gülse gülmek gerek). Bu örneklerdeki *aytuwga tiyis, küliw kerek*, fiillerde yer alan yapılardaki *uwğa tiyis, uw kerek* şekilleri, kök fiildeki hareket anlamının hareketin yapılma gerekliliğini (*aytuwga tiyis, küliw kerek*) bildirdiğini belirtmektedir. Oralbayeva, bu kiplik anlamları *mümkindik mağına* (gereklilik anlamı) olarak adlandırmaktadır (Oralbayeva 2007: 283). Görüldüğü üzere Kazak Türkçesinde gereklilik kipinde morfolojik bir işaretleyici bulunmamaktadır; onun yerine analitik işaretleyiciler bulunmaktadır.

Konuşanın harekete, eyleme bakış açısı, tutumu olarak değerlendirilen morfolojik bir kategori olan kip için kısaca ifadenin belirli kiplik anlamlarla belirli kalıplar ile ifade edilmesidir, diyebiliriz.

0.5.3. Kiplik

Kiplik kavramı gramer kitaplarımızda genel olarak kip kavramı ile birlikte verilmiş ve ayrı bir kavram olarak incelenmemiştir. Kiplik kavramının kip kavramından farklı olduğunu belirten Benzer, kipin nesnel, kipliğin ise öznel olduğunu; kip sayısının sınırlı, kiplik sayısının ise konuşucu ve dinleyiciye göre tercih edilebildiğinden kipe oranla daha fazla olduğunu açıklamaktadır (Benzer 2012: 112).

Kerimoğlu, kip ve kipliğin parça bütün ilişkisi düzeyinde bir ilişkiye dayandığını belirterek, farklılıktan ziyade kapsamlılığa dikkat çeker ve kiplik kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

“Ali burada fotoğraf çekmemelisin. Cümlesindeki –mAlli eki fiile gelerek kiplik anlamlarından birini işaretlemektedir. Fiile gelen morfolojik bir araç olduğu için kip ögesidir. Ancak bu anlamı işaret etmek için konuşur yalnızca morfolojik araçları kullanmayabilir veya gereklilik anlamının diğer alt kategorilerini (zorunluluk, yasaklama, rica vb.) bildirmek isteyebilir. Bu durumda yalnızca morfolojik araçları kullanan ve gereklilik olarak adlandırılabilen dar bir semantik alanla değil, daha farklı araçlarla da (tonlama, morfo-sentaks vb.) işaretlenen geniş bir anlam alanıyla karşılaşırız. Kiplik işte bu geniş alanla ilgilenir” (Kerimoğlu 2011: 71).

Kipliğin anlambilimle kipi ise biçimbilgisiyle ilgili bir kavram olduğunu ifade eden Aslan Demir, kipliğin kişinin tutumlarının ve bilgisinin, statüsünün konuşmasına nasıl yansıdığını da incelediğini bildirmektedir (Aslan Demir 2007: 8).

“Kiplik konuşurun aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren tahmin, çıkarım, varsayım; gerçekliğine dair delillerini gösteren görsel-işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe vb.; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk gönüllülük, izin vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar”(Palmer’den aktaran Aslan Demir 2007a: 8).

Kipliği, kipi içeren geniş bir terimdir, şeklinde tanımlayan Usta, yalnız yükleme değil, tüm cümleye hatta sözcüye yüklenen önerme tutumlarını da kapsadığını bildirmiştir (Usta 2013: 9).

Karabağ, kipliği şu şekilde açıklamaktadır: Fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. Yani cümle içerisinde fiil kiplik görevini yerine getirirken cümle bizzat haber görevini üstlenir (Karabağ 2000: 275).

Hirik, kipi morfolojik, sözlüksel, sözdizimsel tüm işaretleyicilerini kiplik olarak tanımlamaktadır (Hirik 2013: 247). Çürük ise, anlam bilimsel bir ulam olan kiplik, konuşurun ifade ettiği önermeye karşı ne yaptığını, önerme hakkındaki bilgileri, öznel bakışını, görüş ve duygularını içermekte olduğunu bildirmektedir (Çürük 2010: 59).

Kazak Türkçesinde kip kavramı ile ilgili yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

İsayev, kiplik anlamlarının çok zengin olduğunu ve belirli bir işin belirli bir kişi tarafından kabul edilip edilmemesi, hareketin olup olmayacağı, konuşanın bakış açısı,

düşüncesi (gerçekliği, açıklığı, zorluğu, tahmini, yorumlaması, yerine getirme niyeti, şartı vb. dilek, istek, emir anlamları vb.) ile ortaya çıktığını bildirir. Ayrıca İsayev kip kategorisi, fiilin kiplik anlamlarını gösteren gramer işaretleyicileri olduğunu ifade eder. Fakat bu işaretleyicilerin adlandırıldıkları kip adları ile her zaman kiplik anlamları tam olarak yansıtmadıklarını da belirtir (İsayev 1998: 192-193).

İsqaqov, kişinin konuştuğu veya yazdığı zaman belirli bir haberi yalın bir şekilde aktaramayacağını, kendi bakış açısını, düşüncesini de yazdıklarına, konuştuklarına yansıttığını bildirir. Bu yüzden kiplik, kişinin kendi düşüncesini, bakış açısını yansıttığını, haberin doğruluğunu, belirsizliğini, şüpheli olup olmadığını, tahminini, tedbirliğini, eksikliğini, uygunluğunu, olabilirliğini, ihtimalini vb. durumlar ile acıma, yalvarma, sevinç, sitem, tiksinti, pişmanlık gibi düşünce durumlarını belirtmektedir. Konuşanın bu şekilde kendi duygularıyla yansıttığı anlamları modaldik renk “kiplik anlamlar” olarak tanımlamaktadır (İsqaqov 1964: 321).

Oralbayeva, kiplik anlamının kip kategorisi ile ilişkisini incelemiştir. Kip kategorisi şekillerinin her birinin her türlü kiplik anlamlar verdiğini, bu yüzden cümlede söylenilen düşüncenin bazen gerçekliği yansıtırken bazen yansıtmadığını belirtir. Bu da kiplik anlamının belirttiği düşüncenin gerçeklikle bağına göre gerçek veya tasarlama mı olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Bu özelliklere bakarak yani hareketin gerçekliği bildirmesine bakarak fiil kiplerinin gerçek veya tasarlama kipleri olarak ayrıldıklarını belirtmektedir (Oralbayeva 2007: 269-270).

Mamanov, kipliğin hareket sahibinin olaya bakış açısını bildirdiğini ve bu kipliklerin dilek, istek, emir, şart, pişmanlık gibi çeşitlilik gösterebileceğini belirtir (Mamanov 2007: 34).

Kısaca kiplik, kişinin bilgisine, bakış açısına ve tutumuna göre değişkenlik göstermektedir. Belirli kip işaretleyicileri ile birden çok anlamı yansıttığından kip kavramına göre çok daha geniş bir kavramdır.

1. BÖLÜM

EMİR KİPİ VE İŞARETLEYİCİLERİ

1.1. Emir Kipinin Temel İşaretleyicileri

Korkmaz, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden gramer kalıbı olan emir kipinde, kip ekleri ile şahıs eklerinin iç içe girdiğini, fiil kök veya gövdesine getirilen kip ekinin aynı zamanda şahsı karşıladığını, kipe ayrıca şahıs eklerinin getirilmediğini bildirmektedir. Bu yüzden her şahıs için ayrı bir emir eki olduğunu, sadece üçüncü şahıs çokluk çekiminin, üçüncü şahıs teklik çekimindeki kip ekine –lAr çokluk ekinin getirilmesiyle kullanıldığını belirtir. Korkmaz, emir kipi eklerinin çekiminde birinci şahıs teklik ve çoklukta yalnız dil benzeşmesine, ikinci ve üçüncü şahısların teklik ve çokluklarında hem dil hem de dudak benzeşmesine uyduklarını belirterek emir kipi çekim tablosunu şu şekilde vermektedir:

Teklik çekimi:

Birinci şahıs: -(y)-AyIm: (al-ayım, başla-y-ayım, tut-ayım)

İkinci şahıs: -(eksiz) (al! başla! tut!)

Üçüncü şahıs: -sIn, -sUn (al-sın, başla-sın, tut-sun)

Çokluk çekimi:

Birinci şahıs: : -(y)AlIm (al-alım, başla-y-alım, tut-alım)

İkinci şahıs: -(y)-In, -(y)-Un (al-ın, başla-y-ın, tut-un)

-(y)-InIz, -(y)-UnUz (al-ınız, başla-y-ınız, tut-unuz)

Üçüncü şahıs: -sInlAr, -sUnlAr (al-sınlar, başla-sınlar, tut-sunlar) (Korkmaz 2009: 665-67).

Emir eklerinin yalnız şekil bildiren eklerden biri olduğunu bildiren Ergin, emir kipi eklerinin tasarlama kipi eklerinden biri olduğunu, tasarlanan hareketin emir şeklinde ifade edildiğini ve hareketin emirle yapılmasını işaret ettiğini bildirmektedir. Ergin, emir çekiminin her şahısta ayrı ayrı eklerinin olduğunu sadece üçüncü çokluk şahıs eki çekiminin, üçüncü teklik şahıs ekine –lAr çokluk ekinin getirilmesiyle yapıldığını ve bu eklerin hem şahıs eklerini hem de emir şekil eklerini karşıladığını açıklar (Ergin 2004: 304).

Emir kipini buyuru kipleri başlığı altında inceleyen Gencan, emir kipi kullanım alanlarını şu şekilde belirler: a) eylemin yapılmasını buyurmada, b) dilek anlamında,

c) dualarda, d) komut verildiği durumlarda ve üçüncü kişisinde de dilek, umut, yalvarma anlamlarında kullanılır (Gencan 1979: 293).

Türkyılmaz, emir kipinin tasarlanan eylemin yapılmasını emir şeklinde açıklayan bir kalıp olduğunu bildirir (Türkyılmaz 1999: 15).

Boz, emir kipinin birinci teklik ve çokluk kişilerinin istek kipi ile biçim olarak aynı olduğundan emir/istek başlığı altında vererek eylemi emir/istek tarzında bildirdiğini açıklar. Emir çekiminde kullanılan şekillerin tarz, sayı ve kişi ulamını bildirdiğini ifade eder (Boz 2012: 67).

Emir kipi açıklamalarına genel olarak bakıldığında emir kipi eklerinden birinci teklik ve çokluk (-AyIm, -AlIm) eklerinin emir ekleri mi yoksa istek ekleri mi olduğu yönünde tartışmalar bulunmaktadır. Gülsevin, bu tartışmaların birinci teklik ve çokluk kişi üzerinden yapılmasından ziyade asıl dikkat çekilmesi gereken eklerin -(y)A ekinin ikinci ve üçüncü kişi çekimleri olduğunu belirtir. Türkiye Türkçesinde ikinci teklik kişi için: “otur- asın”, üçüncü teklik kişi içinse “otur-a” gibi çekimlerin yazı dilinde yaygın olmadığını belirtir. Yazı dilinde istek bildirmek için otur+ Ø veya otur-un çekimlerinin kullanıldığını bildirmektedir. Emir ve istek için iki ayrı çekimin verilmesinin şekil ve fonksiyon açısından doğruyu yansıtmadığını, genel olarak dilek- istek kipleri başlığı altında verilen şekillerin Eski Türkçedeki örneklerini vererek bu şekilleri, istek kipi başlığı altında incelemektedir (Gülsevin 1999: 3-4).

Kazak Türkçesinde emir kipi ile ilgili bazı tanım ve şahıs çekimleri şu şekildedir:

Kip başlığı altında bahsettiğimiz gibi Baytursinov, kipleri işlevlerine göre tuyıq ray (masta kipi), bilik ray (emir-buyurma kipi), aşık ray (bildirme kipi), şarttı ray (şart kipi), erevil ray (şartsızlık, reddetme), reniş ray (sitem, pişmanlık kipi), qalav ray (istek kipi), senimdi ray (kararlılık), senimsiz ray (kararsızlık), boljal ray (şarta bağlı tahmin, varsayım kipi), mun ray (üzüntü, keder kipi), könis ray (kabul etme, razı olma kipi), qayrav ray (ısrarlı istek kipi), azalı ray (pişmanlık, serzeniş kipi), teris ray (pişmanlık, sitem kipi) olmak üzere on beş başlık altında vermiştir (Baytursinov 1992: 235). Çalışmamızda Baytursinov’un kip başlığı altında incelemiş olduğu kiplerin sadece emir kipi ile ilişkilendirilebilecek olanlarına değineceğiz.

Baytursinov'un kategorilere ayırmış olduğu kiplerden tam olarak emir anlamını veren bilik ray "emir, buyurma kipi" kategorisidir. Baytursinov, bilik ray (emir kipi)'ı bir işin yapılıp yapılmayacağını açıkça belirten söz türü olarak açıklar ve bilik ray çekimini şu şekilde gösterir:

Teklik

Birinci şahıs: jaz-ayın (yazayım)/ küres-eyin (güreşeyim)

İkinci şahıs: jaz/ küres

Üçüncü şahıs: jaz-sın/ küres-sin

Çokluk

Birinci şahıs: jaz-ayıq/ küres-eyik

İkinci şahıs: jaz-sıñdar/ küres-iñder

Üçüncü şahıs: jaz-sın/ küres-sin (Baytursinov 1992: 234-235).

Görüldüğü üzere Baytursinov'un bilik ray başlığı altında verdiği tanım ve bilik ray çekimi, günümüz Kazak Türkçesindeki buyırq ray (emir kipi) çekimi ile hem şekil olarak hem de anlam olarak aynıdır. Baytursinov, bilik ray (emir kipi) başlığı altında sadece kaba çekime yer vermektedir. Fakat günümüz Kazak Türkçesi gramerlerinde kaba (Ø) çekiminin yanında nezaket çekimi (siz barıñız) de yer almaktadır.

Seydimbeqqızı, Baytursinov'un yapmış olduğu sınıflandırmalardan reniș ray (sitem, pișmanlık kipi), senimdi ray (kararlılık), qayrav ray (ısrarlı istek kipi) ve azalı ray (pișmanlık, serzeniș kipi) kategorilerinin günümüz Kazak Türkçesindeki buyırq ray (emri kipi) dediğimiz kategoriye eş değer olduğunu belirtmiştir (Seydimbeqqızı 1999: 9).

Baytursinov'un çalışmasında emir kipine eş değer görülen diğer kip kategorileri şu şekilde verilmektedir:

Emir kipine eş değer görülen kiplerden biri Reniș (sitem) kipidir. Yazar, Reniș (sitem) kipini şu şekilde açıklamaktadır: Bir işin yapılıp veya yapılmadığında sitem edilirken söylenen söz türüdür. Örneğin: "Şaqırğanda, barsamşı!" Çağırdığında gitseydim (keşke). "Kördim dep aytpasamşı!" Gördüm deyip söylemeseydim (keşke). "Barsamşı" dendiğinde gitmediğine sitem etmektedir. "Aytpasamşı" dediğinde de söylediğine pișmanlığını, sitemini belirtmektedir.

Reniș (sitem) kipinin çekimi ise şu şekildedir:

Teklik

Birinci şahıs: jaz-samşı (yazsaydım)/küressemşi (güreşseydim)

İkinci şahıs: jaz-sañşı/ küres-señşi

Üçüncü şahıs: jaz-sayşı/ küres-seyşi

Çokluk

Birinci şahıs: jaz-saqşı/ küres-sekşi

İkinci şahıs: jaz-sañdarşı/ küres-señderşi

Üçüncü şahıs: jaz-sayşı/ küres-seyşi (Beytursinov 1992: 241-242).

Seydimbeqqızı, Baytursinov'un çalışmasında verdiği reniş (sitem, pişmanlık) kipi çekiminin günümüz Kazak Türkçesinde emir kipi olarak verilen kip çekiminden farklı olduğunu belirtir ve reniş (sitem, pişmanlık) kipi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklar: Reniş (sitem, pişmanlık) kipi çekiminin 1. ve 2. şahıs çekimi daha çok şart kipi çekimine benzemektedir. Kazak Türkçesinde şart kipi çekimi -sa/ -se ekleriyle yapılmaktadır. Reniş (sitem, pişmanlık) kipi ise, -sa/-se + -şı/-şi ekleriyle yapılmaktadır. Günümüz Kazak Türkçesinde şart kipi çekiminden sonra getirilen -şı/-şi ekleri fiile şart anlamı değil, pişmanlık, üzüntü anlamlarını yüklemektedir. Bu özelliğinden dolayı Baytursinov, bu yapıyı şart kipi kategorisinde değil, reniş (sitem, pişmanlık) kipi kategorisinde göstermiş olabilir. Fakat bu yapı sadece birinci şahısta pişmanlık, üzüntü anlamını bildirmektedir. İkinci şahısta rica etmek, yalvarmak anlamlarını bildirdiğinden bu yapının, emir kipi işlevlerini yansıttığını açıklar. Günümüz Kazak Türkçesindeki şart kipi çekiminin üçüncü şahıs çekimi -sa/-se ekleri ile yapılmaktadır. Baytursinov'un, reniş (sitem, pişmanlık) kipinde vermiş olduğu üçüncü şahıs çekimi ise, -say/-sey + -şı/-şi ekleriyle yapılmaktadır ve bu yapı, emir kipinin rica işlevini yansıtmaktadır (Seydimbeqqızı 1999: 10).

Baytursinov'un reniş (sitem, pişmanlık) kipi çekimi, şekil olarak emir kipi çekimine benzerlik göstermemektedir. Fakat günümüz Kazak Türkçesinde -sA+kişi çekimi+şI anlam yönünden emir işlevlerini yansıttığı için emir kipi kategorisi adı altında verilmektedir. Bu yüzden Baytursinov'un reniş (sitem, pişmanlık) kipi adı altında verdiği kip kategorisini emir kipi işlevlerini yansıttığı için emir kipine eş değer bir kip olarak değerlendirebiliriz.

Baytursinov'un çalışmasında emir kipi işlevini yansıtan bir diğer kip ise, qayrav (ısrarlı istek) kipidir. Bu kipi tanımlarını ise şu şekilde vermektedir: Bir işin yapılması yapılmayacağına yönelik ısrarlı istekte bulunulan söz türüdür. Örneğin: “barayınşı” gideyim, “barmayınşı” gitmeyeyim, “barşı” git, “barsınşı” gitsin, “barmasınşı” gitmesin gibi sözler ısrarlı isteği yansıtmaktadır (Baytursinov 1992: 244).

Baytursinov'un qayrav (ısrarlı istek) kip olarak verdiği gramer kategorisi de günümüz Kazak Türkçesinde emir kipi olarak verilen işaretleyicilere –şı ekinin getirilmesi ile yapılan gramer yapısıyla hem şekil hem de anlam yönünden benzerlik göstermektedir. Emir kipi+ şı eki yapısı, Kazak Türkçesinde hala kullanılmakta ve emir kipi kategorisinde gösterilmektedir. Fakat emir kipi kategorisinde gösterilen bu yapının, emirden ziyade daha çok istek ve rica anlamlarını yansıttığı bilinmektedir.

Baytursinov, azalı (pişmanlık, serzeniş) kipi, qayrav (ısrarlı istek) kipi yasal, kederli olarak söylenilen şekli olduğunu belirtir (Baytursinov 1992: 244). Azalı (pişmanlık, serzeniş) kipine örnek verecek olursak o da –şı/-şi eklerini alarak yapılmaktadır. Örneğin: “jürseyşi” yürüse/ yürüsene, “barsayşı” gitse/gitsene, “barmasayşı” gitmese/gitmesene. Baytursinov, azalı (pişmanlık, serzeniş) kipine benzer olarak ötiñstev (rica, istek) kipi vermektedir. Örneğin: “barsana” gitsene, “tursana” kalksana, “jürsana” yürüsene vb. Fakat ötiñstev (rica, istek) kipi şu an kullanılmadığını, eski metinlerde kullanıldığını belirtmektedir (Baytursinov 1992: 235-245).

Baytursinov'un azalı (pişmanlık, serzeniş) kipi adı altında verdiği kip kategorisi, daha önce reniş (sitem, pişmanlık) kipi adı altında verdiği kip kategorisi ile şekil olarak aynıdır. Anlam yönünden ise, iki kipi de sitem ederken kullanıldığını, sadece bu iki kip arasında nüans farklılıklarının olduğunu görmekteyiz.

Baytursinov'un yapmış olduğu kip sınıflandırmalarından günümüz Kazak Türkçesindeki emir kipine şekil olarak sadece bilik kip benzerlik göstermektedir. Diğer kipi ise sadece işlev olarak benzediğini görmekteyiz.

Mamanov, Kazak Türkçesindeki emir kipi ise, şu şekilde açıklamaktadır: Konuşanın sözü kendine, ikinci şahıs dinleyiciye ya da orada bulunmayan üçüncü şahsa veya varlığa doğru yönelterek söylediği fiil şekilleridir. Mamanov, emir kipi şu şekilde çekimlemektedir:

Teklik

Men barayın (ben gideyim)

Sen bar/ Siz barıñız

Ol barsın

Çokluk

Biz barayıq

Sender barıñdar/ Sizder barıñızdar

Olar barsın

Mamanov, emir kipinin teklik ikinci şahıs ekinin eski metinlerde –ıñ, -iñ, -ñ eklerinin eklenerek yapıldığını belirtmektedir. Bu eklerin, günümüz Kazak Türkçesinde ise, teklik ikinci şahıs nezaket ve çokluk ikinci şahıs çekimlerinde kullanılmaya devam edildiğini belirtmektedir. Al-ıñ-dar, al-ıñ-ız vb örneklerinde olduğu gibi (Mamanov 2007: 100-102).

İsayev, emir kipinin üçüncü şahıs ekinin konuşanın dinleyiciye veya dinleyici aracılığı ile üçüncü şahsa emrini ve ricasını bildirmesinde kullanıldığını belirtirken, birinci şahıs ekinin kişinin kendi niyetini harekete geçirme durumunda kullanıldığını ifade etmektedir. İsayev de emir çekimini şu şekilde göstermektedir:

Men kele-yin (geleyim)

Biz kel-eyik

Sen kel- Ø

Sender kel-iñder

Siz kel-iñiz

Sizder kel-iñizder

Ol kel-sin

Olar kel-sin (İsayev 1998: 195-196).

Isqaqov ise, emir kipini şu şekilde açıklamaktadır: Harekete geçirme, talepte bulunma, öğüt, rica, dilek, yalvarma ve emir gibi birçok işlevde kullanılmaktadır. Bu yüzden bu kip, konuşanın belli bir işi yapmasını, yerine getirmesini, bitirmesini ve kişinin kendi düşüncesini, dileğini bildirmektedir. Fakat işin, hareketin yapılması, bitirilmesi yönünde belirtilen istek, yalvarma, rica belirtirken konuşan kişinin niyeti, düşüncesi ve çevresindeki olaylar kişinin eylem derecesini ve şeklini etkilemektedir. Isqaqov da emir kipi çekimini şu şekilde vermektedir:

Men barayın (ben gideyim)

Biz (der) barayıq

Sen bar (barğın, barğıl)/ siz barıñız

Sender barıñdar/ sizder barıñızdar

Ol barsın

Olar barsın

Men bara salayın

Biz bara salayıq (-lıq)

Sen bara sal (-ğın; ғıl)/

Sender bara salıñdar/

Siz bara salınız/

Sizder bara salıñızdar

Ol bara salsın

Olar bara salsın

Emir kipinin birçok anlamda kullanıldığını belirten Isqaqov, bu kipliklerin her zaman birileri tarafından bir işin, hareketin başka birine (ikinci ve üçüncü şahısa) yaptırma işlevinde olduğunu belirtir. Bu kiplik anlamların da emir görevinde kullanılmakta olduğunu bildirir. Ayrıca Isqaqov, kiplik anlamları verirken söz varlığının, gramer işaretleyicilerinin ve vurgunun etkili olduğunu ifade eder (Isqaqov 1964: 328-331).

Oralbayeva, bir başka kişiden bir işin yapılmasını veya yapılmamasını talep etmede emir kipinin kullanıldığını belirtmektedir. Emrin kişinin düşüncesi olduğunu ve gerçek hayatta henüz olmadığını bildirir. Emir kipinde çekimlenen fiillerin her birinin fiil kök veya gövde ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki şekilden oluştuğunu bildirir. Fiil çekim eklerinin fiil kök veya gövdeye eklenmesinin hiçbir kipte olmadığını belirtir.

Oralbayeva, Kazak Türkçesinde emir kipi çekim eklerini şu şekilde vermektedir:

Teklik

Birinci şahıs: -ayın, -eyin, -yın, -yin

İkinci şahıs: Ø/ nezaket: -ıñız, -iñiz, -ñız, -ñiz

Üçüncü şahıs: -sın, -sin

Çokluk

Birinci şahıs: -ayıq, -eyik, -yıq, -yık

İkinci şahıs: -ıñdar, -iñder, -ñdar, -ñder/ nezaket: -ñızdar, -iñizder, -ñızdar, -ñizder

Üçüncü şahıs: -sın, -sin (2007: 274-278).

Seydimbeqqızı, yapmış olduğu çalışmada derlediği çalışmalardan emir kipi ile ilgili verilen açıklamaları dikkate alarak emir kipini şu şekilde açıklamaktadır: Konuşanın iş ve hareketi yerine getirip getirmeyeceğini kendine, dinleyiciye ya da dinleyici aracılığıyla bir başka kişiye emrini bildiren fiil şekilleridir. Bu eylemin yapılabilmesi için hareketin kime yöneltildiğini bildirirken işaretleyicilerin kullanılması gerekir (Seydimbeqqızı 1999: 28-29).

İstek kipi ile anlam ve şekil yönünden ilişkilendirilen emir kipi hakkında Doskyeva, emir kipinin henüz yapılmayan, başlanılmayan iş, hareket ve davranışın kime yöneltildiğini göstermekte olduğunu açıklar. Doskyeva, emir kipinin Türk

dillerinde ve Rus dilinde emir, dilek, istek, rica, danışma anlamlarını bildirdiğini belirtmektedir (Doskyeva 2012: 187-188).

Doskyeva, emir kipinin zengin bir kip olduğunu, emir anlamı dışında da birçok anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Birçok araştırmacı emir kipinin birinci şahıs çekiminin dilek, niyet, istek bildirdiğini, emir bildirmediğini bu yüzden emir kipine alınmaması gerektiğini savunurlar. Buna karşı Doskyeva, emir kipinde sadece birinci şahıs çekiminin tek değil, diğer şahısların da emir bildirmediğini dilek, istek, rica gibi birçok anlamlarda kullanıldığını belirtir. (Doskyeva 2012: 187-188).

Emir kipi ile yapılmış tanım ve açıklamalardan bir diğeri de Savranbayeva'ya aittir. Sayranbayeva, emir kipinin bir kişiye yöneltilen emri, isteği, dileği bildirmekte olduğunu ifade eder ve bu kipi tike buyırtı (direkt emir), tilek buyırtı (dilek emri) olarak ikiye ayırır (Savranbayeva'dan aktaran GDTB 2014: 177-178).

Q. İşanov, çalışmasında kip türleri içinden emir ve istek kipini ayrı alıp Rusçadaki istek ve emir kipleri ile karşılaştırıp değerlendirir. Emir kipinin asıl işaretleyicisi olarak ikinci şahıs çekimlerinin olduğunu belirtir. İkinci şahıs çekiminden sonra üçüncü teklik ve çokluk ve birinci teklik ve çokluk şahıslarını vermektedir. Çünkü yazar, asıl dikkati eyleme ve o eylemi gerçekleştirene çekmek istemektedir (İşanov'dan aktaran Seydimbeqqızı 1999: 14).

Kısaca emir kipi, eylemin yapılıp yapılmamasına yönelik olarak konuşanın kendine, dinleyiciye veya ikinci kişi vasıtasıyla başka birine emrinin, ricasının, isteğinin, niyetinin vb. birçok duygu durumlarının belirli işaretleyiciler ile belirtilmesidir.

1.1.1. –(A)yIn Eki (Birinci Teklik)

Türkiye Türkçesi emir kipi ile ilgili yapılmış çalışmalarda birinci şahıs çekimi ile ilgili birçok tartışma bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar emir kipi birinci teklik ve çokluk şahıs çekiminin emir olmadığını istek olduğunu belirtirler. Çünkü kişinin kendi kendine emir veremeyeceğini ifade ederler.

Banguoğlu, buyurunun bildirme kipinin, bir tek kipi olduğunu, bu tek kipin de tekli ve çoklu ikinci ve üçüncü kişilerden oluştuğunu bildirir. Bir işi yaptırmak, emretmek olduğu için birinci kişiye yöneltilemeyeceğini birinci kişiye dönük en kesin ifadeyi gereklilik kipinin karşıladığını bildirir (Banguoğlu 2007: 473).

Gencan da Banguoğlu ile aynı düşünceyi paylaşır ve söz söyleyenin kendi kendine emredemediğini ve bu yüzden emir kipinin birinci kişinin olmadığını fakat üçüncü kişi yerine geçip kendi kendine o zaman emir verebileceğini belirtir (Gencan 1979: 294).

Kişinin kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesini destekleyen Özdemir de emir kipinin birinci şahıslar için kullanılamayacağını, bu kipin birinci teklik ve çokluk şahsının istek kipiyle birleşmiş gibi olduğunu, aslında emir kipinin bugün yazı dilinde istek kipinin yerini aldığını bildirmektedir (Özdemir 1967: 190).

Aslan Demir, emrin oluşabilmesi için en az iki kişinin olması gerektiğini, kişi tek başına ancak niyet, plan, tasarlama veya karar almayı gerçekleştirebileceğini, bu yüzden kişinin kendi kendine emir vermesinin işlevsel olmadığını açıklamaktadır (Aslan Demir 2008: 40).

Kişinin kendi kendine emir veremeyeceğinden emir kipinin birinci teklik ve çokluk şahıslarının olmadığını savunan diğer araştırmacılar ise şunlardır: G. Németh, Hikmet Dizdaroğlu, İbrahim Necmi Dilmen, Vecihe Hatiboğlu, Haydar Ediskun, M. Kaya Bigegil, Ömer Demircan, Faruk K. Timurtaş, Ahmet Topaloğlu, Berke Vardar ve Oya Adalı (Türkyılmaz 1999: 15).

Bu görüşlerin aksine Türkçede bütün şahıslar için emir ekinin var olduğunu belirten Ergin, kişinin kendi kendine emredemeyeceği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Bu düşüncenin yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiğini düşünmektedir. Ergin, emir kipinin birinci şahıs çekim eklerinin, son zamanlarda düşen istek kipinin birinci şahıs çekim eklerinin yerini tuttuğunu, bu yüzden emir-istek şekillerinin karışmış olduğunu bildirir. Ayrıca istek kipi için sadece emir kipinden istifade edilmediğini aynı zamanda şart kipinden de istifade edildiğini ve istek kipi yerine kullanıldığı düşüncesini dile getirmektedir (Ergin 2004: 307).

Ergin ile aynı görüşte olan Korkmaz, -A istek ekinin birinci şahıslarda zayıflamasıyla bu görevi -AyIm emir ekinin üstlendiğini fakat -AyIm ekinin tamamen emir işlevini kaybetmediğini az da olsa koruduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2009: 670).

Kişinin kendi kendine emir verebileceğini belirten Ercilasun ise, bütün kip eklerinde olduğu gibi -AyIm ekinin de pek çok işlevi olduğunu, istek anlamının sadece

emir kipi şekillerinde değil, tüm tasarlama kiplerinde olduğunu, bu yüzden tasarlama kiplerinin bir diğer adının da dilek kipi olduğunu ifade eder. Ayrıca Ercilasun, –AyIm ve –AlIm eklerinin parçalanamayacağını bu yüzden şekil olarak istek olamayacağını belirtir (Ercilasun 1995: 61-72).

Kazak Türkçesinde birinci teklik şahıs çekimi ile ilgili görüşlere yer vermeden önce teklik birinci şahıs çekiminin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekillerine yer vermek gerekir. Eski Türkçede –AyIn ve –yIn biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Eski Uygur döneminde –AyIn, –yIn şekillerinin devam ettiğini ve bunların yanı sıra n - y diye ayrılan ağızlardan n ağzında –AyAn, –yAn ekleri, Karahanlı Türkçesi döneminde –AyIn, –yIn, –Ay, –AyI, –yI , –y ve –eyim, Harezmi Türkçesinde –AyIn ve –yIn, –gAyIm, –gAyIn, Kıpçak Türkçesinde –AyIm, –gAyIm, Eski Anadolu Türkçesinde –AyIm, –AyIn, Çağatay Türkçesinde –AyIn, –AyIm, –Ay, Osmanlı Türkçesinde ise –AyIm, –AyIn eklerini görmekteyiz.³

Kazak Türkçesinde emir kipinin teklik birinci şahıs eki ile ilgili görüşler ise şu şekildedir:

Mamanov, birçok araştırmacının birinci şahsın kendi kendine emir veremeyeceğinden dolayı bu yapının emir kipinde değil, istek kipinde yer almasını savunulara karşı; emir kipinin sadece birinci şahısta değil, aynı zamanda ikinci ve üçüncü şahıslarda da her zaman emir anlamını vermediğini bildirir. Fakat bunları anlamlarına göre ayrı ayrı sınıflandırmanın doğru olmayacağını savunur (Mamanov 2007: 100-102).

İsayev, emir kipinin birinci şahısta emir anlamından ziyade kişinin tutum ve davranışına göre niyetini belirttiğini veya dilek anlamının verildiğini ifade eder. Çünkü kişinin kendi kendine emir veremeyeceğini savunur. Fakat emir kipinin birinci ve üçüncü şahıslarının emir kipi kategorisinde yok sayılmamasını, bu şahısların her zaman emir anlamında kullanılmasa da onların emir kipi paradigmalarının (çekim dizisi) işaretleyicisi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir (İsayev 1998: 195-196).

İsqaqov, birinci şahıs şekillerinin (men bar-ayın, biz bar-ayıq, baralık) hareketin bir başkasına yaptırılmasından ziyade, konuşan kişinin ne düşündüğü veya ne yapması

³ Emir kipinin teklik birinci çekimlerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri için bk. Gabain 2007, Tekin 1992, Eraslan 2012, Hacıeminoğlu 2008, Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2016, Öner 2013, Karaağaç 2017, Gülsevin 2007.

gerektiği ile ilgili düşüncesini belirttiğini bildirmektedir. Konuşanın kendi kendine emir veremeyeceğini, sadece dinleyiciye emir verebileceğini ifade eder. O zaman –yın, –yıq, ve –lıq şekillerinin işi yaptırma işlevi görmediğini, kişinin söylediklerini kendisinin yapacağını belirtir. Emir kipinin birinci şahsında kişinin kendine yönelttiği isteği, dileği beliren bu anlamın emir-dilek kipinin belirli bir işaretleyicisi olduğunu belirtmektedir (Isqaqov 1964: 330-331).

Isqaqov, emir kipinin birinci şahsında yer alan –ayın ekinin eski metinlerde yer alan –ğaymın (barğay-mın barğayım) şekillerinden meydana geldiğini belirtir. Eski metinlerde ve ağız araştırmalarında “barğaylı”, “baralı”, “barğın”, “barğıl”, “barsana” gibi yapılarla da karşılaşıldığını dikkate alarak emir kipi şekillerinin hem şekil hem de anlam yönünden değişikliğe uğradığını ve bugünkü halini aldığını açıklar. Emir kipinin birinci şahıstaki dilek, istek, emir anlamları ile ilgili tartışmalarının sebebinin de bu olabileceğine dikkat çeker (Isqaqov 1964: 330-331).

N.T. Savranbayeva, emir kipinin üç şahsa (konuşan, dinleyen ve bir başkası) ayrıldığını belirtmektedir. Emir kipinin birinci şahıs çekiminin genelde istek kipi olarak görüldüğünü bildirmektedir. Fakat anlam yönünden doğru olsa da gramer yönünden doğru olarak kabul edilemeyeceğini belirtir. Çünkü istek kipinin zaten kendine ait bir eki bulunduğunu ve buna ek olarak istek kipinin birinci şahıs çekim eki istediğini ifade eder. Emir kipinin ikinci ve üçüncü şahsı olduğu için birinci şahsı olmazsa mantıksal olarak bunun kabul görmeyeceğini vurgular. Bunlara ek olarak Savranbayeva, emir kipinin birinci şahsının işi, hareketi kendine ithaf ettiğini dile getirmektedir (Savranbayeva’dan aktaran GDTB 2014: 178).

Tomanov, birinci şahıstaki emir yapılarını, konuşanın kendine yönelttiğinden emirden ziyade sesleniş ve öğüde daha çok benzediğini belirtmektedir. Bir başka açıdan bakmak gerekirse konuşanın kendisi; işi, hareketi, davranışı doğrultusunda karar alabildiğini ifade eder. Tomanov, bu işlev sayesinde emir kipinin birinci şahıs çekiminin var olduğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtir (Tomanov 1992: 155).

Melioranskiy, 1897 yılındaki “Kratkaya Grammatika Kazax-Kirgizskogo Yazıka” adlı çalışmasında birinci şahıs eklerini istek kipinin teklik birinci şahıs çekiminde verdiğini belirtmektedir (GDTB 2014: 176). N.İ. İlminskiy ise, 1860 yılındaki “Materialı K İzuçeniyu Grammatičeskogo Stroya Kirgizskogo Nareçiya” adlı

çalışmasında bu ekleri emir kipinin birinci şahıs çekiminde yer vermektedir (Seydimbeqqızı 1999: 29).

Aynı şekilde Q. Kemeñgerulı da “Oqu Quralı” adlı çalışmasında emir kipinin birinci şahsını jelatelnoe nakloneniye vı povelitelnoy forme (emir-istek şekli) olarak vermektedir. Böylece Q. Kemeñgerulı, emir kipinin birinci şahsında emir anlamından ziyade niyet, dilek, anlamlarının daha ağırlıkta olduğunu belirtir (GDTB 2014: 176).

Orazov, Kazak Türkçesi gramerinde emir kipi ile ilgili görüşleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Emir kipinin üç şahısta da çekimlendiğini savunanlar,
2. Emir kipinin sadece ikinci ve üçüncü şahısta çekimlendiğini savunanlar,
3. Emir kipinin teklik birinci şahısta çekimlenmediğini fakat birinci çokluk türünde çekimlendiği savunanlar,
4. Emir kipinin tamamını kabul etmeyip emir değil, istek kipi olduğunu savunanlar.

Orazov’un kendisi ise, kip eklerinin birçok anlamda kullanılabileceğini bu yüzden emir kipinin üç şahısta da çekimlenebileceğini savunur (Orazov’dan aktaran GDTB 2014: 175).

Emir kipi ile ilgili araştırmacılar arasında en çok tartışılan konu, emir kipinin birinci şahıs çekimi ile ilgilidir. Bazı araştırmacılar birinci şahısta emir anlamının olmadığını savunurken (P.M. Melioranskiy, N.K. Dmitriyev, A.N. Kononov, A.A. Yuldaşev), bazı araştırmacılar ise birinci şahısta emir anlamının var olduğunu (N.İ. İlminski, V.A. Bogodoretzkiy, A. Borovkov, N.P. Direnkova, T.Abuxanov, İ. Kenesbayev, I.E. Mamanov, E. Tölevov) savunurlar (GDTB 2014: 176).

Kazak Türkçesinde emir kipinin istek mi, emir mi olduğu yönünde olan tartışmalardan dolayı, emir kipi için birçok adlandırmalar yapılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: Fiilin emir-istek türü (N.A. Baskakov), fiilin emir ve istek şekli (B.M. Nasilov), istek ve emir kipleri emir-istek kipi diye birleştirilmektedir (E. Nadjip), istek-emir (A. K. Borovkov) ya da emir-istek kipi (U. Turevpov, J. Muxtarov, Ş. Raxmatullayev) (GDTB 2014: 175).

Yapılan çalışmalardan yola çıkarak genel olarak emir kipi; istek, emir, şart, gereklilik anlamlarını her şahısta aynı derecede, aynı etkiyi yansıtmamaktadır. Birinci

şahısta kişinin kendi kendine emir vermesi ile ikinci şahsa emir vermesi bir tutulamaz. Fakat bu farklılıklardan dolayı her şahsın yansıttığı anlamlara göre emir kipi işaretleyicilerini farklı kip kategorilerine ayırmamız doğru olamaz. Hem bildirme kiplerinde hem de tasarlama kiplerinde üç şahıs çekimin olması, gramerde üçlü şahıs çekim sisteminin olduğunu gösterir. Bu sistemin sadece emir kipinde olmadığını düşünmek yanlış olur.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi emir kipinin birinci şahıs çekimi Eski Türkçeden bu yana değişiklik göstermemektedir. Türkiye Türkçesinde –AyIm şeklinin birinci kişilerde yer alan m foneminden kaynaklandığı bilinmektedir.

1.1.2. Ø, –(I)ñIz Eki (İkinci Teklik)

Emir kipi teklik ikinci şahıs çekim eki sıfır (Ø)’dır. Emir işlevinin en baskın görüldüğü şekil olarak bilinir. Bu şekil, bazen birinci şahsın kendi kendine emir vermesinde kullanılmaktadır. Ergin, emir kipinin ikinci şahıs çekimi (sıfır çekimi) ile fiil kök veya gövdenin dış görünüş bakımından benzer olduğunu fakat anlam bakımından farklılık gösterdiğini bildirir. Ergin, emir kipi teklik ikinci şahıs çekiminin şahsa ve şekle bağlanan bir hareketi karşıladığını bildirir. Emir kipi teklik ikinci şahıs çekimin Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada –ğIl olduğunu daha sonra körelmesi ile unutulduğunu belirtir (Ergin 2004: 306).

Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer kitaplarında emir kipinin ikinci teklik kişi çekimi için sıfır şekli verilmiş olsa da edebi dilde kişiler arasında mesafe ve nezaket katmak için emir kipinin çokluk ikinci şahıs ekleri (-In, -Un, -InIz, -UnUz) kullanılmaktadır. “Fatma Hanım, içeri giriniz.” Gabain, emir teklik ikinci şahıs çekiminde ikinci çokluk çekimi olan –ñ ekinin harekete nezaket katmak için kullanıldığını belirtir (Gabain 2007: 79).

Emir kipinin teklik ikinci şahıs çekimi için Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri: Eski Türkçede fiil tabanı (sıfır/Ø), -GIl; Eski Uygur Türkçesinde Ø, -gIl; Karahanlı Türkçesinde Ø, -gIl, -gIn; Harezmi Türkçesinde

Ø, -Gİl, -GUl; -gün, Kıpçak Türkçesinde Ø, -Gİl, -Kİl, -gUl, -Gİn; Eski Anadolu Türkçesinde Ø, Gİl; Çağatay Türkçesinde Ø, -Gİl, -Gİn; Osmanlı Türkçesinde Ø, -gİl.⁴

Kazak Türkçesinde teklik ikinci şahıs ile ilgili görüşlerden bazıları şunlardır:

İsayev, emir kipinin asıl anlamının emir vermek olduğunu belirtir. “tıñda” dinle, “jiberiñder” gönderin, örneklerinde olduğu gibi emir işlevini en iyi şekilde yansıtan şahsın ikinci şahıs olduğunu bildirir. İsayev, emir kipinin ikinci teklik çekiminin anayı (kaba) türünde kullanılan bir ekin olmadığını fakat bu fiilin gövde şekli değil, sıfır çekim/ Ø şeklinin olduğunu belirtir. Emir kipinin ikinci teklik çekiminde eski metinlerde –ıñ, –iñ, –ñ eklerinin eklendiğini fakat onların şu an sadece emir kipinin ikinci teklik nezaket çekiminde (–ıñız, –iñiz, –ñız, –ñiz) ve ikinci çokluk çekiminde (–ıñdar, –iñder, –ñdar, –ñder) kullanılmaya devam edildiğini ifade etmektedir. İsayev, emir kipinde yer alan –ız, –iz ve –dar, –der eklerinin sadece nezaketi ve çokluğu işaretlediğini belirtir (İsayev 1998: 195-196).

Çoğu araştırmacıların çalışmalarında ikinci şahıs çekimi ile fiil kök veya gövdenin bir olup olmadığı ile ilgili farklı düşünceler bulunmaktadır. Doskeyeva da çalışmasında bu iki gramer şekillerinin farklı olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Eğer gövde ile emir kipinin teklik ikinci şahıs çekimi bir olsaydı, emir anlamında kullanılıp, sen kişisine eklenen olumsuz ve kuvvetlendirici fiilleri fiil kökü veya gövdesi şeklinde almamız doğru olmazdı. Örneğin: “sen oğan aytpa” sen ona söyleme, “sen bala jazdırt” sen çocuğuna yazdırt. Bu cümlelerdeki aytpa, jazdırt denilen emir anlamını fiil gövdesi olan ayt, jaz vermiyor mu?

Ayrıca emir kipinin ikinci şahıs nezaket (teklik) türünün –ñız, –ñiz, –ıñız, –iñiz, ikinci şahıs çokluk kaba türüne eklenen –ñdar, –ñder, –ıñdar, –iñder ve ikinci çokluk nezaket türüne eklenen –ñızdar, –ñizder, –ıñızdar, –iñizder ekleri; ñ-ız, ñ-iz-der, –ıñ-ızdar, –iñ-iz- der şeklinde ayrıldığını ve –ız, –iz eklerinin nezaket, –dar, –der eklerinin ise çokluk anlamlarını verdiği görülür. Öyleyse emir kipi teklik ikinci şahıs eklerinin fiil kökü veya gövdeden oluştuklarını belirtir (Doskeyeva 2012: 189-190).

Isqaqov, ikinci şahıs şekilleri emir anlamı dışında dilek, rica, danışma gibi birçok kiplik anlamları da bildirdiğini belirtir. Buna ek olarak Isqaqov, kiplik

⁴ Emir kipinin ikinci teklik çekimlerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri için bk. Gabain 2007, Tekin 1992, Eraslan 2012, Hacıeminoğlu 2008, Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2016, Öner 2013, Karaağaç 2017, Gülsevin 2007.

anlamlarının ikinci kişilerde inandırma niyetinin göz önüne alınmadığını, sadece dilek (rica...) anlamlarının dikkate alındığını bildirir. Fakat bu iki işlevin (emir ile dilek) hatta bunlara ek olarak şart işlevinin de birbirleriyle bağlantılı olduğunu ifade eder. Bunların daha önce birlikte kullanıldığını, kip ve zaman kategorileri ile iç içe olduğunu, daha sonra (modal, ray, şaq) üç kategoriye ayrıldığını belirtir. Şu an onları birbirinden ayırmanın zor olmasını Isqaqov buna bağlamaktadır (Isqaqov 1998: 329-330).

Tomanov da emrin sadece konuşan kişi tarafından ikinci şahsa verildiğini, bu yüzden emir anlamının sadece ikinci şahısta olduğunu bildirir. *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Gramatıkası* adlı çalışmasında, emir kipinin ikinci şahıs fiil kök veya gövdesine eklenen eklerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu eklerden sadece Kazak Türkçesinde var olanlarına değineceğiz.

Tomanov, -çı, -çu, -şı, -şi ekleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Eski yazı dilinde: kelçu, barmaçu, Kazak Türkçesinde barşı, körşi, Başkurt Türkçesinde al-sı, Tatar Türkçesinde alçı, Özbek Türkçesinde alçı, Karaçay-Balkar Türkçesinde kelsinçi şekilleri kullanılmaktadır (Tomanov 1992: 154).

Bu şekillere ek olarak Tomanov, -san(a), -sın(a) eklerinin Azerbaycan Türkçesinde “alsana”, Nogay, Tatar Türkçesinde “alsana”, Türkmen Türkçesinde: “aldjana” al, alınız, Kazak Türkçesinin eski metinlerinde “barsana” gitsene, “kelsana” gelsene, Hakas Türkçesinde “pirzana” ver, versene şeklinde kullanıldığını belirtmektedir (Tomanov 1992: 154).

Emir kipinde emir anlamının en iyi yansıtıldığı şahıs çekimi ikinci şahıs çekimidir. Genel olarak baktığımızda Türkiye Türkçesi gramerlerinde emir kipinin teklik ikinci şahıs çekiminin nezaket ve kaba çekimi diye ayrıldığını fakat edebi dilde kişi statüsüne ve mesafesine bağlı olarak emir kipinin ikinci çokluk şekillerinin ikinci teklik kişi için de kullanıldığı görülmektedir.

Kazak Türkçesinde ise ikinci kişinin hem nezaket çekimi hem de kaba şekli gramer kitaplarında da yer almaktadır.

1.1.3. –sIn Eki (Üçüncü Teklik)

Türkiye Türkçesinde emir kipi teklik üçüncü şahıs çekimi –sIn, -sUn ekleri ile yapılmaktadır. Emir kipi şekilleri üzerine yapılan bir diğer tartışma da üçüncü şahıs çekiminin emir anlamını yansıtmaması ile ilgilidir.

Özdemir, emir kipinin üçüncü şahıs çekimlerinin de tıpkı birinci şahıs çekiminde olduğu gibi emir işlevinde kullanılmadığını çünkü kişinin kendinden uzakta olan bir kişi için emir veremeyeceğini bildirir. Özdemir, birinci şahısta olduğu gibi üçüncü şahıs çekiminin de istek kipiyle birleşme eğiliminde olduğunu ve istek- emir karışımı, yeni bir şeklin çıkmakta olduğunu açıklar (Özdemir 1967: 190).

Eski Türkçede emir kipi teklik üçüncü şahıs için –zUn, -sUn eklerinin kullanıldığını belirten Ergin, dönem içinde –zU, -sU, -sUnI eklerinin ortaya çıktığını, dönem başında ise –çUn şekillerinin görüldüğünü belirtir. Ergin, Eski Anadolu Türkçesinde –sUn şeklinin devam ettiğini ve Osmanlıcanın sonlarına doğru vokal uyumuna girerek bugünkü –sIn, -sUn şeklinde devam ettiğini bildirir (Ergin 2004: 306)

Emir kipinin teklik üçüncü şahıs çekiminin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri ise şu şekildedir: Eski Türkçede –zUn, -zU, -çUn; Eski Uygur Türkçesinde –zUn; Karahanlı Türkçesinde –sU, -sUn, -sUnI; Harezmi Türkçesinde –sU, -sUn; Kıpçak Türkçesinde –sUn, -sIn; Eski Anadolu Türkçesinde –sUn; Çağatay Türkçesinde –sUn, -dék; Osmanlı Türkçesinde –sIn, -sUn ekleri.⁵

Kazak Türkçesinde emir kipinin teklik üçüncü şahıs çekimi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

İsayev, emir kipinin üçüncü şahıs çekiminin dilek (emir ile dilek), rica (emir ile rica) işlevlerinde kullanıldığını belirtir ve (İsayev 1998: 195) birinci ve üçüncü şahıslarda emir anlamının ikinci şahıstaki gibi olmadığını ifade eder. Çünkü kişinin kendi kendine (birinci şahıs) veya görünmeyen başka birine (üçüncü şahıs) yönelttiği emrin, dinleyici olan kişiye (ikinci şahıs) yöneltilebilir aynı şekilde, aynı şiddette olamayacağını bildirir. Bazı araştırmacılar, bu farklılıktan dolayı birinci ve üçüncü şahıs eklerini emir kipi yapısından ayırarak alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Fakat İsayev, birinci ve üçüncü şahıs çekimlerini ayrı ayrı gramer kategorisinin ya da paradigmasının işaretleyicisi olarak göstermenin doğru olmayacağını ifade eder (İsayev'den aktaran Seydimbeqqızı 1999: 31).

Isqaqov, -sın, -sin şekillerinin üçüncü şahıs işaretleyicisi olduğunu, emir anlamını bildirdiğini ve hareketin yapılmasını ifade ettiğini bildirir. Bu şekille ikinci

⁵ Emir kipinin üçüncü çekimlerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri için bk. Gabain 2007, Tekin 1992, Eraslan 2012, Hacıeminoğlu 2008, Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2016, Öner 2013, Karaağaç 2017, Gülsevin 2007.

şahsa emir verildiğini, emrin üçüncü şahsa iletilmesini bildirdiğini, hareketin yapılmasının da üçüncü şahıstan beklendiğini bildirir. Bu yüzden –sIn şeklinin sadece emir anlamında kullanılmadığını birçok anlamda kullanıldığını ifade eder. Isqaqov, –sIn ekinin, konuşanın (birinci şahıs), aktaranın (ikinci şahıs) ve yerine getirmesi gereken kişinin (üçüncü şahıs) bakış açıları sonucunda şekillendiğini belirtir (Isqaqov 1964: 330-331).

Tomanov da üçüncü şahsın emir anlamında kullanılmadığını ifade eder (Tomanov 1992: 155).

Doskeyeva, emir kipinin üçüncü şahıs çekiminin –sın –sin eklerinin eklenmesi ile yapılmakta olduğunu ve –sın, –sin yapılarının ortaya çıkması ile ilgili birçok tartışmanın olduğunu bildirir. Bunlardan bazıları şöyledir:

G.J. Ramstedt, Türk dillerinde emir- istek kipi üçüncü şahıs –sun (-sun), –zun (-zun), –sun-hun-tun (dun lun) eklerinin Altay Türkçesindeki eski istek eki olan –su ekinden meydana geldiğini belirtmiştir.

V. Kotviç’t’e göre bu eke sadece üçüncü şahısta değil, diğer şahıslarda da karşılaşılmaktadır. Ayrıca –sın eki Türk dillerinde istek kipi şeklinde ortaya çıkmıştır.

B. Serebrennikov ile N. Gadjiyeva “–sın ekinin genelde emir kipi paradigmasında olup üçüncü şahıs yapısında değerlendirildiğini bildirirler. Fakat bu ekin aslında optatif (istek, ısrarlı istek) anlamının olduğunu ifade ederler. Ayrıca bu eki, optatifin kalıntısı olarak düşünmektedirler. s- optatif anlamının göstergesidir. Bununla birlikte –san optatifinde de vardır. Fakat –ı fonemini açıklamanın zordur. Eğer Türk dillerinde bilinen –ı ve –a fonemlerinin sırayla kullanıldığını düşünürsek Çuvaş Türkçesindeki şart kipi ekinin –san göstergesini, optatifin –sın göstergesi ile genetik yönden ilişkilendirebileceklerini belirtirler. Şart kipinin –san işaretleyicisini eski optatifin bir şekli olarak kabul etmenin sonucunda ortaya çıktığını ifade ederler.

N.A. Basqaqov –sın ekinin –sı, –su ve –n eklerinden oluştuğunu, sondaki –n ekinin dönüşlü fiil eki görevinde kullanıldığını belirtir. Jersin, özimsin şekillerini örnek olarak göstermektedir.

A. N. Kononov –sın ekinin üçüncü şahıs iyelik ekine benzediğini belirtir. Bu düşünceye Profesör M. Tomanov da katılmaktadır: “Emir kipi eki ile iyelik ekinin üçüncü şahsı semantik olarak birbirleriyle bağlantılı olduklarını söyler. İkisinin de

başka, diğer bir şahsı, göz önünde olmayan kişiyi işaretlediklerini belirtir (Doskeyeva 2012: 190-193).

Kısaca emir kipinin teklik üçüncü şahsından ikinci kişi vasıtasıyla emir, istek, rica gibi birçok eylemi gerçekleştirmesi istenilmektedir. Emir, ikinci kişiye yöneltildiğinden hareketi, emri iletme işi ikinci kişiye aittir. Eylemin yapılıp yapılmaması ise üçüncü kişiye aittir.

1.1.4. -(A)yIK, -(A)IİK Eki (Birinci Çokluk)

Türkiye Türkçesinde emir kipinin çokluk birinci şahıs çekimi –AlIm eki ile yapılmaktadır. Teklik birinci şahıs çekiminde olduğu gibi çokluk birinci şahıs çekiminde de tartışmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekiminin olmadığını belirtirken bazı araştırmacılar var olduğunu ve kişinin kendi kendine emir verebileceğini belirtirler (Ayrıntılı bilgi için bk. -(A)yIn).

Emir kipinin çokluk birinci şahıs çekiminin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri şunlardır: Eski Türkçede –AlIm, -AlAm, -IIm; Eski Uygur Türkçesinde –Alıng(-alım), -IIng(-IIm), n ağzında –AlAm; Karahanlı Türkçesinde –AlIng, AlIm, -IIm; Harezmi Türkçesinde AlIng, -GAlIng, -AlIm, -AlIk, -AlI, Kıpçak Türkçesinde –AlIm, -AlI, -GAlIm, -AlIk; Eski Anadolu Türkçesinde –AlUm; Çağatay Türkçesinde -(A)II, -Alıñg, -AlIm; Osmanlı Türkçesinde –AlUm, AlIm.⁶

Kazak Türkçesinde emir kipinin birinci çokluk şahıs çekiminin emir olup olmadığı ile ilgili tartışmalar birinci teklik şahıs çekimi “-(A)yIn Eki” başlığı altında verilmiştir. Burada tekrardan verilmeyecektir.

İsayev, birinci çokluk şahıs çekiminde bazen –lıq, -lik, -alıq, -elik şekillerinin de kullanıldığını belirtmektedir. Örneğin: “biz bar- alıq” biz gidelim, “kel-elik” gelelim (1998: 128-130). İsaqov da bu eklerle ilgili -yıq (-lıq) eklerinin (bar-ayıq, bar-alıq) eski metinlerde kullanılan –ğay+ıq ve –lı+ q şekillerinden meydana geldiğini belirtir. Bu eklerin dışında eski metinlerde ve ağız araştırmalarında “barğaylı”, “baralı”, “barğın”, “barğıl”, “barsana” gibi yapılarla da karşılaşıldığını bildirir (İsayev 1964: 330-331).

⁶ Emir kipinin birinci çekimlerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri için bk. Gabain 2007, Tekin 1992, Eraslan 2012, Hacıeminoğlu 2008, Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2016, Öner 2013, Karaağaç 2017, Gülsevin 2007.

-lı, -li ekleri ile -lıq, lik eklerinin anlam ve morfolojik yönden benzer olduklarını bildiren Seydimbeqqızı ise, bu eklerin eklendiği fiile rica, dilek anlamını katıp işin tam olarak şimdi değil, gelecekte, ileride yerine getirileceğini belirtmektedir. Örneğin: Ängimeni jogaralı. Erteñ jolıǵalı. “Barmalı, körmeli, aytpalı, ketirmeli vb.” -lı, -li ekleri eklendiği fiile istek, dilek anlamını vermekte ve eylemin dinleyici ile birlikte konuşanın da doğrudan münasebetini bildirmektedir. Örneğin: Sizderge sälem berip qaytalı dep keldik (Seydimbeqqızı 1999: 32).

O. Jubayeva çalışmasında emir kipinin birinci çokluk şahıs çekimi hakkında Baytursınulı ve Q. Kemeñgerulı’nın verdikleri bilgiler ile günümüz araştırmacıların verdikleri bilgileri şu şekilde karşılaştırmaktadır:

1. Araştırmacılar kaba çekiminin çokluk birinci şahıs şeklinin olmadığını belirtirler,
2. Bilik (emir) kipinin nezaket çekiminin şekli, teklik birinci şahısta -yıq, -yık; çokluk birinci şahıs çekiminde ise -lıq, -lik ekleri eklenerek yapıldığını söylerler,
3. Diğer kiplerde nezaket çekiminin teklik ve çokluk birinci çekimlerinin olmadığını, sadece ikinci şahıs çekimlerinde olduğunu belirtirler.

Genel olarak baktığımızda birinci teklik ve çokluk türünde nezaket ve çokluk türünün olmadığını görmekteyiz. Sen veya sender şekli varken men veya mender şekli kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesi gramerlerinde çokluk birinci şahıs eki olarak gösterilen -yıq/ -yık eklerini Baytursınulı ve Q. Kemeñgerulı çalışmalarında nezaket çekiminin çokluk birinci şahıs şeklinde vermektedirler. Fakat her iki araştırmacımızın nezaket çekimi olarak çokluk birinci şahıs türünde vermiş oldukları -lıq/ -lik ekleri daha sonra yazılmış olan gramerlerde yer almamaktadır. A. Isqaqov ve C. Isayev birinci çokluk çekiminde bazen -lıq/ -lik eklerinin kullanıldığını söylemişlerdir. Bu eklerin daha önce kullanıldığını ve günümüzde de ağızlarda var olan şeklinin asıl işlevinde yani daha önce kullanılmış olduğu işlevde olmadığını belirtirler. Kaba ve nezaket şeklinin kesin bir şekilde ayrılmadığını, kaba çekiminin çokluk çekimi ile karıştırıldığını ifade ederler. Dilde en az çaba yasası olduğundan dile fazla gelen eklerin yer edinemediğini bildirirler. Fakat -lıq/ -lik şeklinin tamamen yok olmamasını, hala kullanılıyor olmasını daha önce dilin bünyesinde var olmasına bağlamaktadırlar (Jubayeva’dan aktaran GDTB 2014: 177).

Emir kipinin birinci çokluk şahıs çekimi -ay1q, -eyik, -y1q, -yık ekleri ile yapılmaktadır. Bu çekimde konuşan kişi, emri, ricayı, isteği hem kendine hem de aynı ortamda bulunduğu diğer şahıslara yöneltmektedir. Emir kipinin birinci çokluk şahıs çekiminin, konuşan kişinin yani birinci şahsın kendini ve diğer şahısları harekete geçirmek için kullanıldığı görölmektedir.

1.1.5. -(I)ñdAr, -(I)ñIzdAr Eki (İkinci Çokluk)

Türkiye Türkçesinde Emir kipi çokluk çekimi -In, -Un; -InIz, -UnUz ekleri ile yapılmaktadır. Emir işlevinin en belirgin göröldüğü şekillerden biridir. Ergin, çokluk ikinci şeklinin aslında -ñ olduğunu Eski Türkçede çokluk ifadesini kuvvetlendirmek için -lAr getirildiğini belirtir. Batı Türkçesinde -lAr'ın yerini diğer kiplerin ikinci kişilerindeki -z çokluk belirtisinin tuttuğunu, bu yüzden Eski Anadolu Türkçesinde çokluk ikinci şahıs emir eki olarak hem -ñ hem de -ñuz, -ñüz şekillerinin kullanıldığını, bu şekillerin Osmanlıcada uzun süre devam ettiğini bildirir. Ergin, bu şekillerin daha sonra vokal uyumuna girerek ve -ñ'nin önüne yardımcı ses gelerek ekin bünyesine dâhil olduğunu açıklar ve günümüz yazı dilinde bu şekillerdeki sağır keflerin atılmasıyla -In, -Un, -InIz, -UnUz şeklini aldığını belirtmektedir (Ergin 2004: 306-307).

Emir kipinin çokluk ikinci şahıs çekim eklerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri ise şu şekildedir: Eski Türkçede -ñ, -ñlAr; Eski Uygur Türkçesinde -ñ, -ñlAr; Karahanlı Türkçesinde -ñ, -ñlAr; (-ñIz, -ñA, -ñlA, -ñlAr); Harezmi Türkçesinde -(I/U)ñ, -(I)ñIz, -(U)ñUz, -(y)iniz, -(I)ñlAr, -(U)ñlAr; Kıpçak Türkçesinde -ñ, -ñIz, -ñler; Eski Anadolu Türkçesinde -(U)ñ, -(U)ñUz; Çağatay Türkçesinde -ñ, -Iñ, -Uñ, -IñgIz, -UñgIz, -UñgUz, -ñlAr, IñIzlAr; Osmanlı Türkçesinde -In, -Un, -InIz, -UnUz.⁷

Emir kipinin çokluk ikinci çekiminin Kazak Türkçesindeki görünümlü şu şekildedir:

Emir kipinin çokluk şahıs çekimi, -ñ, -ıñ, -iñ eklerinin ve -lAr çokluk eklerinin eklenmesi ile yapılmaktadır. Nezaket türü ise, -ıñız, -iñiz, -ñız, -ñiz ekleri ve -lAr çokluk ekinin eklenmesi ile yapılmaktadır.

⁷ Emir kipinin çokluk ikinci çekimlerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri için bk. Gabain 2007, Tekin 1992, Eraslan 2012, Hacıeminoğlu 2008, Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2016, Öner 2013, Karaağaç 2017, Gülsevin 2007.

Kazak Türkçesinde emir kipinin ikinci çokluk çekimini Türkiye Türkçesindeki ikinci çokluk çekiminden ayıran özellik, hem şahıs zamirinden hem de emir kipi çekiminden sonra –lAr çokluk eklerinin gelmesidir. “Sender/sizder keliñder” örneğinde olduğu gibi. Bu kullanım Karahanlı Türkçesi dönemine kadar dayanmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgilerden yola çıkarak Argunşah, Türkler emir kipinin çokluk ikinci şahıs çekimi için –ñlAr ekini, Oğuzların ise –ñ ekini kullandıklarını bildirir (Argunşah 2009: 54-55).

1.1.6. –sIn Eki (Üçüncü Çokluk)

Türkiye Türkçesinde emir kipi çokluk üçüncü çekimi, teklik üçüncü çekim ekleri olan –sIn, –sUn ekleri ile çokluk eki olan –lAr ekinin bir araya getirilmesi ile yapılmaktadır.

Ergin, çokluk üçüncü çekiminin başlangıçtan beri teklik üçüncü çekiminin –lAr çokluk eki almış şekli olduğunu belirtir. Eski Türkçede –zUnlAr, –sUnlAr, –sUlAr olduğunu daha sonra vokal uyumuna girerek bugünkü halini aldığını bildirir (Ergin 2004: 307).

Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan emir kipinin üçüncü çokluk çekim şekilleri şunlardır: Eski Türkçede üçüncü teklik şekillerinin yanı sıra –zUnlAr, Eski Uygur Türkçesinde –zUnlAr; Karahanlı Türkçesinde –sUlAr, –sUnlAr; Harezmi Türkçesinde –sUnlAr; Kıpçak Türkçesinde –sUnlAr, –sInlAr; Eski Anadolu Türkçesinde –sUnlAr; Çağatay Türkçesinde –sUnlAr, –dékler; Osmanlı Türkçesinde –sInlAr, –sUnlAr.⁸

Üçüncü çokluk şahıs çekiminde de konuşan kişi; hareketin, işin, eylemin yapılp yapılmamasını dinleyici vasıtasıyla bir başka kişiye bildirir. Bu şahıs çekimi de tıpkı üçüncü teklik çekimde olduğu gibi –sIn, –sIn ekleri ile yapılmaktadır. Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi çokluk eki eklenmemektedir. Çokluğu bildirdiğini anlayabilmek için ise metindeki bağlama bakılır.

- <Abaysız **ötip ketsin**> deġen oymen, qonaqtar jaqındaġan šaqta közimdi
tömen türsirip qoyıp yem, onımdı ańġarıp qap, ädeyi yeregiskendey, naq
aldıma kelip tura qalıstı (MM 2006: 73).

⁸ Emir kipinin çokluk üçüncü çekimlerinin Türkçenin tarihî devrelerinden günümüze değin kullanılan şekilleri için bk. Gabain 2007, Tekin 1992, Eraslan 2012, Hacıeminoğlu 2008, Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2016, Öner 2013, Karaağaç 2017, Gülsevin 2007.

- “Beni fark etmeden gitsinler” diye düşünüp misafirler yaklaştığında başımı aşağı eğdim. Fakat misafirler düşüncemi okumuşlar gibi önüme gelip durdular.

Cümlelerin geneline bakıldığında zaman “ötip ketsin” deki –sin işaretleyicisi qonaqtar (misafirler) için kullanıldığından teklik üçüncü şahsı değil, çokluk üçüncü şahsı işaretlemektedir.

–sın, –sin ekleri ile alkış, kargış veya dilek, dua anlamında kullanıldığında üçüncü şahısla birlikte ikinci şahıs için de kullanılmaktadır (Seydimbeqqızı 1999: 36).

Örneğin:

Aytqanıñ kelsin (dileğin kabul olsun), jolıñ bolsın, (iyi yolculuklar, yolun açık olsun) köziñ sıqsın (gözün çıksın).

Kazak Türkçesindeki emir kipinin üçüncü şahsını diğer Türk dillerinden ayıran özelliği çokluk şeklinin de –sın, –sin ile yapılmasıdır. Diğer Türk dillerindeki emir kipinin çokluk çekiminde –sın, –sin eklerinden sonra çokluk ekleri eklenmektedir. Örneğin Özbek Türkçesinde: kirsınlar, başlasınlar; Türkiye Türkçesinde gelsinler, görsünler.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Emir Kipi Çekimi:

	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi
Teklik birinci şahıs	-(y) ayım, -(y) eyim	-ayım, -eyim, -yım, -yım
Teklik ikinci şahıs	Ø	Ø, -ıñız, -iñiz, -ñız, -ñiz
Teklik üçüncü şahıs	-sın, -sin; -sun, -sün	-sın, -sin
Çokluk birinci şahıs	-(y) alım, -(y) elim	-ayıq, -eyik, -yıq, -yık; -alıq, -elik, -lıq, -lik
Çokluk ikinci şahıs	-(y)ın, -(y)in; -(y)un, -(y)ün/ -(y)ıñız, -(y)iniz; -(y)unuz, -(y)ünüz	-ıñdar, -iñder, -ñdar, -ñder/ -ñızdar, -iñizder, -ñızdar, -ñizder
Çokluk üçüncü şahıs	-sınlar, -sinler; -sunlar, -sünler	-sın, -sin

1.1.7. –MA Olumsuzluk Eki

Türkçede emir kipinin olumsuzluğu için çoğunlukla emrin işaretleyicisi olan eklere –mA eklenerek yapılmaktadır. Örneğin: gelmeyeyim, gelme, gelmesin, gelmeyelim, gelmeyiniz, gelmesinler.

Kazak Türkçesinde de emir kipinin olumsuz şekli, fiil kök veya gövdesine olumsuzluk eki olan –ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

Teklik

1. Şahıs: Men көrmeyin

2. Şahıs: Sen көрме

Siz көрмеңіз

3. Şahıs: Ol көрмесin

Çokluk

1. Şahıs: Biz көрмейік

2. Şahıs: Sender көрмеңідер

Sizder көрмеңіздер

3. Şahıs: Olar көрмесin

- *Sınıqqa **sıltaw izdeme!** –dedi äkey aşuwlalıp. – Sen tağı da oñay jol izdegiñ keledi. Aytqandarıñnıñ bări bos söz. Biz balanı xalıq üşin ösirüwimiz kerek, sondıqtan oğan dañğıl jol saluwımız qajet (UU 2003: 236-237).*

- **Bahane arama**, dedi babası kızarak. Sen yine kolay yol aramaya çalışıyorsun. Söylediklerinin hepsi boş. Biz çocuğı halk için büyütmeliyiz. O yüzden onu doğru yola yönlendirmeliyiz.

- *Men senin onday talabıñdı bayqağan emespin, -dedi äkey tüyilip. – Tildi üyrenüw üşin, eñ aldımın onıñ ömirge qajettigin sezinüw qajet. Sondıqtan öziñniñ qazaq ekenindi tünde de, **kündiz de umıtpa** (UU 2003: 238).*

- Ben senin bu isteğini fark etmedim, dedi baba geveleyerek. – Dil öğrenmek için ilk önce onun hayatımızdaki gerekliliğini hissetmeliyiz. O yüzden Kazak olduğunu gece de gündüz de hiç **unutma**.

Bunlara ek olarak Seydimbeqqızı, birinci teklik ve çokluk olumsuz şekilleri ile ikinci ve üçüncü şahıs olumsuz şekillerinin kullanımlarının farklı olduğunu belirtir. Olumsuz birinci teklik çekiminde, “men barmayın, men aytpayın” kullanımından ziyade “men barmay-aq qoyayın, men aytpay-aq qoyayın” şekillerinin daha çok kullanıldığını bildirir. Aynı şekilde çokluk çekiminde de biz “barmayıq, biz aytpayıq” yerine “biz barmay-aq qoyayıq, biz aytpay-aq qoyayın” şekillerinin daha çok kullanıldığını ifade eder (Seydimbeqqızı 1999: 38).

Yaptığımız çalışmada –aq qoyayıq ile ilgili denk geldiğimiz örneklerden bazıları şunlardır:

- *Erkin bir qızıq kisimen tanıştırayın ba?* –dedi Esen.
- *Qızığı qalay?*
- *Ol kisiniñ avlasında ne joq deysiñ? Quddı zoologiya bağı. Aldın ala aytpay-aq qoyayın. Öziñ köresin (DÄ 2015: 93).*
- Erkin ilginç bir kişi ile seni tanıştırayım mı, dedi Esen.
- İlginç derken?
- O kişinin avlusunda neler var neler! Tıpkı hayvanatbahçesi gibi. Ben sana **anlatmayayım** da kendin gör!

Qalıñdıqtı bir äkelip alsa, ol sorlu qız “ini ölse ağa mirası” boladı da qaladı emes pe?

- *Bul aqıl äkeñ Tülendiki me, öziñdiki me?*
- *Äkemizge bildirgen joq edik...*
- *Endeşe qayta berinder. Stapqa aydatpay-aq qoyayın (Ulpan 2003: 46).*
- Gelini biri alıp gelse o uğursuz kız “kardeşi ölse ağabey mirası” olarak kalacak değil mi?
- Bu düşünce baban Tülendik’e mi ait, sana mı ait?
- Babamıza söylemişliğimiz yok/ babamızın haberi yok...
- Öyleyse gidi veriniz (gidiniz). Sizi hapishaneye **göndermeyeyim** (!)

- *Ne bop qaldı?* –dep äkem kirip keldi. Äjem onı aymalap, arqasınan qağıp:

- *Anav iniñ körgensizdev bop bara jatır. Jönge sal tuvısqanıñdı, -dedi.*

- Maqul, apa. Sazayın tarttırayın. Biraq **urmay-aq qoyayın**, maqul ma, apa, -dedi (UU 2003: 10)

- Ne oldu da bağıırıyorsunuz, deyip babam eve girdi. Büyükanmem onu okşayıp sırtından sıvazlayıp:

- Şu kardeşin terbiyesizlik yaptı. Kardeşine terbiye ver, dedi.

- Tamam, anne göstereceğim, öğreteceğim. Fakat **dövmeyeyim**, tamam mı anne, dedi.

- Bilüvi şart pa? Joq. **Bilmey-aq qoysın**. Riza bolsa da jetip jatr(ÜÜK 2011: 20).

- Bilmek şart mı? Yok, boş ver **bilmesin**. Onlar mutlu olsun sadece.

- Meyli. Erteñgini bugün **vayımdamay-aq qoyayıqşı** (ÜÜK 2011: 83).

- Peki, yarının işini bugün **düşünmeyelim**.

Bir kezde aynalıp-tolğanıp atası jetti.

- Avırsa, sabaqqa **barmay-aq qoysıñ**, -dedi köñilşek atası süiyikti nemeresine janı aşıp (DÄ 2015: 41).

Bir süre sonra dedesi yavaş yavaş geldi.

- Hastaysa okula **gitmesin**, dedi dedesi sevdiği torununa içi acıyıp kıyamayıp.

- Buğan küni burın bal aşıp, sävegeylik **jasamay-aq qoyayıq** (ÜÜK 2011: 156).

- Bunu şimdi düşünmeyip tahminde **bulunmayalım**.

- Büginnen bastap, eki otbası moyın serik bolıp, tirşilik jasayıq. Sen öziñe-öziñ kelgenşe Gavhar janıñda bolsın. Jumısqa äzirşe **şıqpay-aq qoysın** (ÜÜK 2011: 180).

- Bugünden itibaren iki aile birleşerek işlere başlayalım. Sen kendine gelene kadar Gavhar yanında olsun. İşe şimdilik **başlama**.

- *Men de tıñdap jürmin ğoy, biraq ta apam oğan tüsinbeydi. Älgi Saparbay kökem betin turjitıp: “aytpay-aq qoyayıq, oğan apam tüsinbeydi” deydi – degende men tağı da külip jiberdim (UU 2003: 209).*

- Ben de dinliyorum ama ninem onu anlamıyor. Saparbay ağabey yüzünü buruşturup “ninem, ona **söylemeyelim** çünkü o anlamaz” dediğinde ben yine güldüm.

- *Momışjan! –dedi älden soñ dawısı qaltırap. –Qızdarım men nemerelerime xabarşı jiber. Jüzdesip qoştasayın.*

- *Qoyıñızşı, apa, onıñız ne! –dep äkem şorşıp tüsti.*

- *Sen aldımen söz tıñdap al, -dep äjem qatal **ümir etti**. –Täwip izdep, **tawsılmay-aq qoy**. Äzirşe moldanıñ da keregi joq. Onan da Momınqul ekeviñ kezektesip qasıma kelip otırıñdar. Täñirden ımanımdı tilep minäjat etiñder (UU 2003: 122).*

- Momışcan, dedi biraz sonra sesi titreyerek. Kızlarımla torunlarıma haberci gönder. Buluşup vedalaşayım.

- Bırak nine, ne diyorsun, dedi babam tedirgin olarak.

- Sen önce söz dinle, diye ninem sert bir şekilde emir verdi. Tabibi arayıp **hiç uğraşma** şimdi hocaya bile gerek yok. Onun yerine Momunkul ile ikiniz sırayla gelip yanıma oturunuz. Allah’tan iyiliğimi dileyip dua edin.

1.1.8. –MA Soru Eki

Kazak Türkçesinde soru *ma, me, ba, be, pa, pe* ekleri ile yapılmaktadır. Emir kipi çekimlerinde diğer kip çekimlerinden farklı olarak ikinci teklik ve çokluk çekiminin soru şeklinin olmamasıdır.

1. Şahıs: Men köreyin be?

2. Şahıs: Sen -

3. Şahıs: Ol körsin be?

Çokluk

1. Şahıs: Biz köreyik be?

2. Şahıs: Sender/ Sizder -

3. Şahis: Olar körsin be?

Kazak Türkçesinde emir kipinin soru şekli için bazı örnekler:

“Ölgen tirildi degenge **seneyin be**, Momış?”

“Sen deseñiz senemin...” deĝen jumbaqtıñ şeşimi osı eken dep eki nükte qoya turayıq (UU 2003: 62):

“Ölen dirildi denilene **inanayım mı** Momuş?

“İnan derseniz inanayım...” diye söylenilen bulmacanın cevabı bu, diye iki nokta koyalım:

Metinde “*seneyin be*” inanayım mı, ifadesi ile kişi ikinci kişiye inanıp inanmaması ile ilgili soru sormaktadır.

*Sonimen saĝan öz avruvım jönindegi bar şındıqtı bugün kelgeniñde **aytayın ba** (ÜÜK 2011: 43)?*

Kısacası sana hastalığımla ilgili gerçekleri bugün geldiğinde **söyleyeyim mi?**

Konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiye “*aytayın ba*” ifadesi ile soru sormaktadır.

- *Erkin bir qızıq kisimen **tanıstırayın ba**? –dedi Esen.*

- *Qızıĝı qalay?*

- *Ol kisiniñ avlasında ne joq deysiñ? Quddı zoologiya baĝı. Aldın ala aytpay-aq qoyayın. Öziñ köresin (DÄ 2015: 93).*

- Erkin, ilginç bir kişi ile seni **tanıstırayım mı**, dedi Esen.

- İlginç derken?

- O kişinin avlusunda neler yok neler! Tıpkı hayvanatbahçesi gibi. Ben sana anlatmayayım da kendin gör!

Verilen metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye kendi ile ilgili deĝil, dinleyici olan kişi ile ilgili bir eylemi gerçekleştirip gerçekleştirilmemesini sormaktadır. Eylemin gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi birinci kişiyi deĝil, ikinci kişiyi ilgilendirmektedir.

Aytıp-aytpay ne kerek, türikipenniñ qaq jartısı Allaquldıñ quldıǵında jürgende, intımaq bolsın ba. Anada äkemdi öltirip ketkender özim siyaqtı türikipender emes pe (MJ 2016: 43).

Söylemene ne gerek vadı? Yarı Türkmen'in Allakul'ın köle olduğu zamanda **birlik mi olur?** Babamı öldüren kişiler benim gibi Türkmen değiller miydi?

Metinde konuşan kişi yani birinci kişi kendi kendine üçüncü kişi ekleri ile soru sormaktadır. Kazak Türkçesinde incelenen metinlerde emir kipi ekleri ile birinci kişinin kendine yönelttiği sorularda soru işaretini kullanmadığı görülmüştür.

1.1.9. + şI Eki

İsayev, emir kipinin üç şahıs çekimine de –şı, –şi ekleri eklendiğinde, konuşanın bir işi yerine getirmede kendine, dinleyen kişiye veya başka birine yöneltildiğinde nezaket, dilek anlamını kattığını belirtmektedir (İsayev 1998: 196). Mamanov da bu görüşe katılır ve bu anlamlara ek olarak rica, yalvarma anlamlarını da yansıttığını da bildirmektedir (Mamanov 2007: 101).

Kaşgarlı Mahmut, ünlü sözlüğünde çu/çü yanında bir yan biçim olarak şu/şü'yü de vermiştir. Kaşgarlı Mahmut çu/çü maddesinde, bu şeklin olumlu ve olumsuz emirleri (yasaklamaları) kuvvetlendirmek için kullanıldığını belirtmiş ve bu ekin yalnızca doğrudan hitapta kullanıldığını ifade eder (Barutcu Özönder 2001: 75).

Barutcu Özönder, –çI ekinin Eski Türkçeden itibaren Türk dilinin dönemleri ve lehçelerindeki kullanımını incelemiştir. Barutcu Özönder, –çI ekinin Türk lehçelerinde fonem değişikliğine uğrayarak –şI, –şU, –cI, –sI şekillerinde kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca bu ekin Moğol dilinde de var olduğunu ifade etmektedir (Barutcu Özönder 2001: 75-84).

Biray, Kazak Türkçesi gramerlerinde –şI demevlikler içinde alınmadığını, emir şart ve maksat ifadeli gelecek zaman çekimlerinde incelendiğini bildirmektedir (Biray 2013: 263).

Kazak Türkçesinde emir kipinden sonra gelen –şı, –şi ekleri üç şahısta da şu şekilde çekimlenmektedir:

Teklik

Men köreyinşi (göreyim)

Sen körşi/ Siz köriñizşi

Ol körsinşi

Çokluk

Biz köreyikşi

Sender köriñdersşi/ Sizder köriñizdersşi

Olar körsinşi

Emir kipi ile kullanılan –şI eki sadece dilek, istek, nezaket anlamı katmamaktadır. Yaptığımız çalışmada –şI ekinin azarlama, çıkışma, meydan okuma, serzeniş ve sitem gibi birçok anlamda kullanıldığı da görülmüştür.

- Äy, dürigersımaq! Beri qara! Sen meni aqımaq sanaysın ba? Älde tük körmeytin, suv qarañğı soqır dep oylaysıñ ba? **Aytşı öziñ** (ÜÜK 2011: 41)!

- Hey doktor, bu tarafa bak! Sen beni ahmak mı sanıyorsun? Yoksa hiçbir şeyi görmeyen kör mü sanıyorsun? **Söylesene!**

Bu cümlede –şI eki cümleye hesap sorma anlamını katmaktadır.

- Şınımen, sömkesi joq pa? Kimge kerek boldı eken? **Sömkeni qoyşı**, satıp äperdi ğoy. Bärinen burın kündeligi men depterleri, mektep kitapxanasınan alğan oqlıq kitaptarı da joğaldı-av!(DÄ, 2015, s.46).

- Gerçekten çantası yok mu? Kime lazım oldu (da aldı) acaba? Ya **çantayı bırak**, onu satın alır. Hepsini bırak, önemli olan defteri ile günlüğü, okuldaki kütüphaneden aldığı kitapları da yok oldu ya!

Bu örnekte de önemsememe, umursamama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

- Al, käne, kimniñ qanı tätti eken. Sonı **aytşı**?

Masa til qatpaq eken, biraq “vzzz” dep ızındağannan basqağa şaması kelmepti.

- Nemene, maspısıñ? Tiliñ joq pa öziñniñ? Tüsindirip **aytşı** (UU 2003: 30).

- Hani kimin kanı tatlı imiş? Onu **anlatsana**?

Sivrisinek ses çıkarmak istemiş ama vzz diye ses çıkarmaktan başka bir şey yapamamış.

- Sarhoş musun, nedin? Dilin mi yok yoksa? Doğru düzgün **anlatsana!**

Bu örnekte ise –şI eki cümleye azarlama, çıkışma, paylama anlamını katmıştır.

–şI ekinin cümleye kattığı diğer anlamlar emir kipi işaretleyicilerinin işlevleri kısmında daha ayrıntılı olarak gösterilecektir.

1.2. Emir Kipinin Diğer İşaretleyicileri

Kazak Türkçesi gramer işaretleyicilerinin her zaman adlandırıldıkları gramer adlandırmalarına hizmet etmedikleri ve bağlama bakıldığında her işaretleyicinin birçok anlama hizmet ettiği görülmektedir. Kazak Türkçesinde emir kipi işaretleyicileri dışında birçok morfolojik, analitik ve sözlüksel işaretleyicilerin de emir kipine hizmet ettiği görülmektedir. Bağlama bakıldığı zaman bu işaretleyicilerin emir anlamında kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir.

Acarlar, gramer işaretleyicilerinin farklı anlam ve zamanlarda kullanılması ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmektedir: Fiil kipleri, cümleler içinde ilişki kurdukları kelimelerin etkisi altında türlü yönle kayabiliyor ve böylece istenilen her duygu ve düşünce dile getirilmiş oluyor (Acarlar 1969: 254).

Çalışmamızda da bazı işaretleyicilerin adlandırıldıkları kip adına hizmet etmedikleri, emir kipinin işlevlerine hizmet ettikleri görülmektedir. Bu işaretleyiciler, morfolojik, analitik ve sözlüksel olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

1.2.1. Morfolojik Emir İşaretleyicileri

1.2.1.1. GIn İşaretleyicisi

İsayev, günümüz Kazak Türkçesinde yaygın olarak kullanılan emir kipi işaretleyicilerinin yanı sıra ağız araştırmalarında bazı bölgelerde emir kipinin ikinci şahıs çekiminde –gın, -gin, -qın, -kin eklerinin kullanıldığını belirtir. Örneğin: “sen bar-gın” sen git, “kel-gin” gel. Bu eklerin eski yazılı metinlerde (örneğin Muhabbetname) ve Altay, Uygur, Karakalpak gibi Türk dillerinde kullanıldığını bildirir (İsayev 1998: 195-196, 128-130).

Bu eklerle ilgili Doskeyeva, şu bilgileri vermektedir: Emir kipi ikinci teklik şahsın fiil köküne eklenen –qın, -kin, -gın, -gin eklerinin çoğunlukla tavsiye, rica anlamlarını yansıtmaktadır. Bu şekillerin sadece XIV. yüzyıl ve daha sonraki zamanlarda kullanıldığını, XV. yüzyılda yaşamış olan Asan Kayğa'nın şiirlerinde de

karşılaştığını bildirir: “Näpsi aldavşı duspannıñ, nasixatın almagıl” Niyeti kandırmak olan düşman nasihatine kulak asma.

Doskeyeva, günümüz Kazak Türkçesinde bu şekillerin Kazakistan’ın Güney ağızlarında hala var olduğunu fakat bu yapının sadece ikinci şahıs kaba türünde görüldüğünü belirtir. Örneğin: “bargın” git, “körgin” gör, “aytqın” söyle (Doskeyeva 2012: 189).

Abish, Kazak Türkçesinde karşılaşılan – GIn işaretleyicisinin sadece şiirlerde yaşadığını fakat yalnız Güney ağızlarında hala varlığını koruduğunu özellikle İli bölgesinde yaşayanların ağızlarında işlek bir şekilde kullanıldığını, bu işaretleyicinin Uygurcanın etkisi ile kullanılmaya başlanmış olabileceğini belirtmektedir. Buna ek olarak Abish, ekin eski şeklinin ise - Gil olabileceğini ifade eder (Abish 2014: 21).

Tomanov, -qıl, -ğıl eklerinin eski metinlerde bu ekten gelen emir kipinin şiddetli emri bildirdiğini, “sözlegil” söyle, “bergil” ver, “eşidgil” dinle şeklinde kullanıldığını, Azerbaycan Türkçesinde “gelgil” gel, “görgil” gör örneklerinde olduğu gibi bu eklerin de (-qın, -ğın, -qun, -ğun) eski metinlerde olduğu gibi aynı işlevde kullanıldığını belirtir. Özbek Türkçesi ağızlarında/ lehçelerinde “kelgin” gel vb. şekilde görüldüğünü, Kazak Türkçesinde ise bu yapıların ağızlarda korunduğunu ifade etmektedir (Tomanov 1992: 154).

Tomanov, -qır, -ğır, -qur, -ğur eklerinin –qıl, -ğıl eklerinden farklı olmasının sebebini duygunun veriliş şekline dayandığını belirtmektedir. Ayrıca Tomanov, Başkurt Türkçesi ağızlarında “qap-talğır” “qurıp qalğır” şekillerine rastlandığını, hem şekil hem de anlam olarak bu eklerin Kazak Türkçesinde de kullanılmakta olduğunu belirtir: Örneğin: “qurğır” kur, “qurıp qalğır” gibi (Tomanov 1992: 154).

Caferoğlu, ikinci şahıs emir eki olarak kullanılan –ğıl ve –gil ekinin, Türk dilinin dördüncü devresinde lehçelerin ayrımı üzerine bazı fonetik değişmelere uğrayarak –ğın, -gin; -ğıl, -gil; -ğır, -gir gibi şekiller aldığını belirtmektedir. Ayrıca Caferoğlu, buradaki –l, -n, -r düzenini fonetik açıdan aynı kaynaktan saymak gerektiğini ifade eder. X- XV. yüzyıllar içerisindeki Orta Türkçede kesin olarak bu şekli aldığını belirten Caferoğlu, bu ekin Batı Türkçesinde daha canlı bir şekilde muhafaza edildiğini ve –gınan, -ginen şekillerinin de eklenerek kullanıldığını bildirir. Yenisey – Orhun yazıtları devrinde -ğıl, -gil eklerinin saray dilinde kullanıldığını belirten Caferoğlu, Uygur döneminde sadece

anlam ve kullanılış yönünden farklılaştığını ve günümüzde bazı fonetik ve anlam farklılığı ile bazı lehçelerde yazı dilinde, bazı lehçelerde ise ağızlarda varlığını koruduğunu ifade eder (Caferoğlu 1971: 1-10).

Bu ekin, n’li şekli olan –gın, -gin yapısı ilk defa Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıktığı görülmektedir (Sertkaya 2009: 147).

Ergin, -gıl veya –gil’den oluşan özel eklerin, Osmanlı Türkçesinin ilk devirleri de dâhil olmak üzere eski Türk dilinde emir kipinin ikinci teklik şahsına özel ekler olduğunu ve bu eklerin zamanla kaybolduğunu belirtmektedir (Ergin 1963: 271).

Sertkaya, 2. teklik kişi normal çekiminin eksiz olduğunu, -Gİl eki ile çekimlenen şeklinin ise kuvvetlendirilmiş halinin olduğunu belirtir. Ayrıca Sertkaya, bu kuvvetlendirme eklerinin sadece ikinci kişilerde değil, üçüncü kişi çekimlerinde de kullanıldığını belirtmektedir (Sertkaya 1996: 135-142).

Gülsevin, –Gİl eki için Sertkaya’nın pekiştirme morfemi adlandırmasını dile getirerek bu ekin 2. kişilerde dilek-istek, tavsiye, dua yoluyla istek, tavsiye yoluyla gereklilik ve emir bildirdiğini ifade eder (Gülsevin 2007: 111).

Erdal, Eski Türkçede -Gİl ekinin genellikle ikinci teklik kişi çekimine eklendiğini, emir anlamını vurgulamak amacıyla kullanıldığını belirtir. Gramer kategorisi olarak bir anlamının olmadığını ve isteğe bağlı olarak kullanıldığını bildirir. Bu ekin, nadir de olsa olumsuzluk eki olan –mA eki ile kullanıldığını “yemäg il” ve ayrıca –Gİl ekinin muhtemelen –kil ekinden meydana geldiğini ifade eder (Erdal 2004: 351).

-Gİl eki ile yapılan emir kipi ifadeleri taramış olduğumuz edebi metinlerde de karşımıza çıkmaktadır.

Kazak Türkçesinde –Gİn ile kurulan örnekler şu şekildedir:

- *Oybay, tuqımıñ qurğır-ay! Söytip pe edi? –dep apam küle sasqalaktap ornınan turdı. Men külip:*

- ***Oturğın, oturğın.** Aytqanda da: “munı, ata, apam eşkimge aytuwşı bolma degen” dep qattı eskertip edi (UU 2003: 211).*

- *Eyvah, Allah soyunu kurutsun! Öyle yapmış mı gerçekten, diyerek ninem güldü ve şaşırarak yerinden kalktı.*

- Ben gülerek “**oturun oturun**” dedim. Bu arada “bunu ninem ve dedem kimseye anlatma” diyerek beni uyardılar.

Kazakistan’ın Güney ağzında hala varlığını koruduğu belirtilen –GIn ekinin, ikinci teklik şahıs çekiminin kaba türünde kullanıldığı belirtilmektedir. Fakat metinde konuşan kişinin dinleyici olan bir başka kişiye yani kendinden yaşça büyük olan kişiye hitap ederken kullanıldığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde kendinden yaşça büyük olan kişilere hitap ederken ikinci teklik nezaket veya çokluk eklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden verilen metinde –GIn ekinin sadece kaba türde kullanılmadığı, kişiler arasındaki samimi ilişkilere bağlı olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Qarsılasqannan duşpan qaymıǵadı.

Janın ayamay tiyiskennen

Jaw jalt bere jöneldi.

Jüregi tazanıñ örisi keñ.

*Adam tanısañ- adal **tanıǵın**.*

Er baqıtı el qolında,

El baqıtı er qolında (UU 2003: 230).

Karşı durursan eğer düşman çaresiz bir hale gelir.

Hiç acımazsan eğer düşman hemen kaçar.

Kalbi temiz olanın gönlü geniş olur.

İnsanı tanımak istiyorsan iyi **tanı**.

Erkeğin mutluluğu halkın elinde,

Halkın mutluluğu ise erkeğin elindedir.

Emir kipi işaretleyicileri ile tavsiye ve öğüt anlamı yansıtan ifadeler genel olarak emir kipinin ikinci kaba çekimi olan sıfır şekliyle yapılmaktadır. Verilen metinde de emir kipinin sıfır çekimine ek olarak –GIn ekinin de getirildiği görülmektedir.

Jaǵadan alǵan düşpannan

Etekten alǵan it qawipti.

Jawǵa janıñdı berseñ de,

Sırıñdı bermegin.

Jan- seniki, sır –serikteriñdiki,

*Onı da **umutpağın** (UU 2003: 231).*

Yakadan alan düşmandan,

Paçadan alan köpek daha tehlikelidir.

Düşmana canını versen bile,

Sırrını hiç verme.

Can senin, sır ise yoldaşlarının,

Onu da **unutma**.

Verilen örnekte “*umutpağın*” unutmama, ifadesi ile dinleyici olan kişiye öğüt verildiği görülmektedir.

Älsizdik – älsizdik,

Eptilik te erlik.

El değende meyirlenip,

Jurt değende jüginip

Qızmet et.

Jerde ter tögip, xalıqqa qan tögip

*Qızmet tüwden **ayanbağın** (UU 2003: 227).*

Adaletsizlik güçsüzlük

Hüner de cesurluktur.

Halk dediğinde canın acır,

İnsanlara yardım gerektiğinde,

Koşarak içten **hizmet et**.

Baqanıñ bağınan

Sunqardıñ sorı artıq.

Sın aytuw üşin şın ayt.

Erdiñ tuwı- namıs.

Oljağa batıp abıroy alğanşa,

*Orğa tüsip **abıroy alğın** (UU 2003: 226).*

Kurbağanın şansından

Şahinin şanssızlığı daha iyidir.

Eleştirmek için gerçekleri söylemeyi öğren.

Erkeğin bayrağı namustur.

Ganimetle itibar kazanmaktansa

Çukura düşerek **itibar kazan**.

- E-e, onda dombırañdı **qoliña alğın**. Mağan da sonıñ kerek edi, -dep Quljabay küldi.

- Qısıлма, qarağım. Bunda böten eşkim joq qoy, - dedi äkem (UU 2003: 65).

- Eee o zaman dombırayı **eline al**. Bana da o lazımdı, diye Kuljabay güldü.

- Kendini kasma, yavrucuğum. Burada yabancı kimse yok, dedi babam.

Ol- senin papañnıñ tuğan apası. Demek senin de apañ boladı, -deydi maması.

- Al men sol Müzey apanıñ qasına barsam, mağan urıspay ma?

- Joq, urıspaydı, **barğın** (UU 2003: 201).

- O senin babanın öz ablası. Demek senin de ablan oluyor, dedi annesi.

- Ben o Muzey ablanın yanına gitsem, bana bağıırır mı?

- Hayır, bağıırmaz **git**.

Qulın kisinedi. Jıra jaqtan tüye bozdadı. Aldiyar qariya qaytadan öziniñ ädettegi tåkappar xalına kelip, qasında turğan bozbalağa burıldı.

- Barıp бүrkitti alıp kel. Üyde, bosağağa tayaw tuğırında otır. Jeñgeni **umıtpağın** (MJ 2016: 161)...

- Tay kişnedi. Uzaklardan deve sesi geldi. Aldiyar ihtiyar, her zamanki kibirli tavrı ile genç çocuğa döndü.

- Git kartalı getir. Evde çıkışa yakın bir yerde otur. Yengeni **unutma**.

Balası bilet alıp oralğannan keyin, tüski tamaqtan soñ:

*Barlıq qalğan aqşañdı alıp, meni endi magazinge **ertip bargın**, duşpan bar, dos bar demekşi, ozat ryabyaçık bolıp, gazetke süreti şığıp, kinoğa tüsirilgen balasınan Übiyan ne alıp qayıptı degenderdiñ aldında uyalıp jürmeyin, mään, mına Säwlege närseler alıp ber, alıp berseñ äşeyin emes, elge körsetip jüretin eñ qımbat tazasınan alıp ber, ştapıl-matapilderiñ awılда tolıp tur ğoy, -dep balasın kiyindirip, Säwleni jetektep, Muzey apa magazin araladı (UU 2003: 222).*

Çocuğu bilet alıp öğlen yemeğinden döndükten sonra:

Bütün kalan paranı getir ve beni şimdi dükkâna **götür**. Düşman var, arkadaş var; ileri görüşlü biri olarak gazetede fotoğrafı çıkan, çocuğu filmde oynayan Übiyan, ne getirmiş diyenlerin önünde rezil olmayayım. Savle'ye bir şeyler alıver alıyorsan boşuna değil, halk arasında gösterebileceğimiz en pahalı eşyalardan al. Ucuz şeyler zaten köyde de çok var, diyerek çocuğunu giydirip Savle'yi yanına alarak Muzey teyze mağazaları dolaştı.

Verilen metinde konuşan kişin çocuğundan istekte bulunurken emir kipinin sıfır çekimine ek olarak –GIn ekinin kullanıldığı görülmektedir.

*Adal bolmay, azamatpın **demegin**.*

*Oyran salsan, **oylap salğın***

Öziñe qayıtp timesin.

*Oysız oq **jumsamağın**,*

*Är oğıñdı **atap atqın**.*

*Jaralığa janı şıqqanşa **järdem bergin**,*

Jazatayım ketpesin (UU 2003: 231).

*Dürüst olmadan adamım **deme**.*

*Saldıracaksan düşünerek **saldır**,*

Sana geri dönmesin.

*Plansız ok **atma**.*

*Atacağın her oku **düşünerek at**.*

*Yaralıya canı çıkana kadar **yardım et**,*

Boşuna yıpranmasın.

Verilen metinde konuşan kişinin tavsiye verirken emir kipi sıfır işaretleyicisine ek olarak –GIn ekini de kullanıldığı görülmektedir.

- *Mina qaqırağan qısta menin de oqta-tekte tüşkirip-pısqırıp qalatınım bar. Onday-onday bola beredi. Apañnıñ amandığına şükir, qarağım. Qısılmay-qımtırılmay, jaybaraqat **jayğasıp otırğın**, sırağım (UU 2003: 64).*

- Şu soğuk günlerde benim de arada sırada hapşurduğum, öksürdüğüm günler oluyor. Teyzenin sağlığına şükürler olsun, yavrucuğum. Hiç **çekinmeden otur** çocuğum.

Metinde dinleyici olan kişi, konuşan kişiden yaşça küçük olduğu için emir kipinin kaba çekiminin sıfır çekimine ek olarak –GIn ekini de kullanarak davet ettiği görülmektedir.

*Qudalarımınmen söylesip, kelinimdi oşağımınñ basına qayta qaytarıwğa septiğın tiyer me dep kep otırmın. Kelinimniñ bereke ekeninde, mereke ekenin de endi tüsinbedim be men beybaq. Amalım tawsılıp, aqılım alıp, aldıña kelgen jayım bar, jarqınım. Qayğıma **ortaq bolğın**, qarağım (UU 2003: 157)!*

Gelinimin eve tekrardan dönmesi için dünürlerimle konuşmamın yardımı dokunur mu, diye düşünüyorum. Gelinimin huzurlu ve mutlu olduğunu şimdi anladım. Çaresizce karşısına dikildim. Beni **anla** yavrum.

Verilen metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişilerden (yaşça, statü olarak kendinden küçük olan kişilerden) istekte bulunmaktadır. İstek anlamı emir işaretleyicilerine ek olarak –GIn ekinin eklenmesi ile yansıtılmaktadır.

İnişi de ojarlaw bolsa kerek. Ağasın qağıta söylepti:

- *Sender siyaqtı qaşanğı üy küşik bolıp otırayın. Oşaq tübin añdudı sağan-aq buyırtın. Meniñ qatınım joq, balam joq. Salt bastı, sabaw qamşılı, arqam keñ adam emespin be. Sen-aq qatınıñdı quşaqtap **jata bergin** (UU 2003: 53).*

- Kardeşi de sert biri olsa gerek. Ağabeyinin sözünü keserek konuştu:

- Ne zamana kadar sizin gibi ev köpeği olarak oturacağım? Ev işlerinin takibini sana bırakırım çünkü benim eşim ve çocuğum yok. Tek başıma bekâr, özgür adam değil miyim, sen kendi eşine sarılarak hayatına **devam et**.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişiye tavsiye verirken emir eklerine ek olarak –GIn ekini kullandığı görülmektedir.

Jerge ter tögip, xalıqqa qan tögip

Qızmet etüwden ayanbağın.

Erlık elewsiz qalmasın,

Ataq- erge sawğa, olja –elge sawğa.

Olja eldiki- oğan timegin.

Tayaqtan taymasañ,

Semserden seskenbeseñ,

*Jendim **dey bergin** (UU 2003: 227-228).*

Yer için ter dökerek,

Halk için kan dökerek hizmet etmekten hiç kaçma.

Yaptığın cesurluk ödölsüz kalmasın,

Şan-şöhret er için, ganimet halk için iyi.

*Kazanç halkındır, **ona dokunmayın**.*

Dayaktan kaçmazsan, kılıçtan ürkmezsen,

*Kazandım **de**/ diyebilirsiniz*

Olja alma, ataq al,

Xalıq aldında bolğan adal.

Olja men äyelge basqınşılar ğana qumar.

*Adal bolmay **azamatpın demegin** (UU 2003: 231).*

Kazanç alma, unvan al.

Halk karşısında olan dürüsttür.

Kazançla kadını saldırganlar isterler.

*Dürüst olmadan **adamım deme**.*

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişiye öğüt, nasihat, tavsiye verirken emir kipi sıfır çekimine ek olarak –GIn ekini de kullandığı görülmektedir.

*Ölim arasında jürseñ de,
Ömirden **ümit üzbegin.**
Ümit örge tartadı,
Ümitsizdik körge tartadı.
Ümitpen de alğa umıl,
Ümitiñe jetesin (UU 2003: 231).*

*Ölüm arasında yürüsen de,
Hayattan **umudunu kesme.**
Umut yükselklere taşır insanı.
Umutsuzluk mezara taşır.
Umuttan da daha fazla çalış,
Umut ettiğine kavuşursun.*

Metinde konuşan kişinin öğüt verirken –GIn ekini kullandığı görülmektedir.

- Ay tovariş - *qarağım milsiya, aynalayın men izmenyayus, şırağım.. **ayıpqa buyıra körmegin,** -dep, qorağa qaray tartadı (UU 2003: 204).*

- Hey canım polis, özür diliyorum; **kusura bakmayın,** diyerek ahıra doğru yöneldi.

Metinde konuşan kişinin “*ayıpqa buyıra körmegin*” ifadesi ile konuşmasına nezaket katmak amacıyla –GIn ekini kullandığı görülmektedir.

*Täkäppar tının kirme, <bil!> demeğim,
Xalıqtı kewde **kerip tildemegin.**
Nışanı momındıqtıñ – kişipeyil,
Kişik bop eş **adamdı kündemegin** (BS-66 2010: 275).
Burnu havada olma taklidine girme “bil” demek istiyorum.
Halk hakkında **kötü konuşma.**
İyiliğin en iyisi mütevazi olmaktır.*

Küçük olan sen, insanlara *kötü söz söyleme*.

Osal körüp köp duşpannıñ dürmegin,

Bos ümitpen qapı qalıp jürmegin (BS-66 2010: 274).

Bir düşmanı güçsüz diye *hafife alma*,

Boş umutla *hayal kırıklığına uğrama*.

Suw bergenge süyiñdi bergin,

Aq niyetindi bilsin (BS-65 2010: 205).

Su verene *hediyeni ver*,

İyi niyetini bilsin.

Birçok araştırmacı, Kazak Türkçesinin Güney ağzında –GIn ekinin hala varlığını koruduğunu ve bu ekin sadece emir kipinin kaba anlamını yansıttığını bildirmiştir. Fakat çalışmamızda, –GIn ekinin sadece kaba anlamı yasıtmak için kullanılmadığı, bazı durumlarda ifadeye nezaket katmak için de kullanıldığı görülmektedir.

Bunlara ek olarak -GIn işaretleyicisinin tek başına emir ifadesini yansıtmadığı, emir kipinin sıfır işaretleyicisi ile birlikte emir, öğüt, tavsiye ve istek gibi birçok ifadeleri kuvvetlendirmek amacıyla kullanıldığı da bilinmektedir.

1.2.1.2. Gİr İşaretleyicisi

Kaymaz, -Gİr ekinin 2. ve az da olsa 3. şahıslarda kullanılmakta olduğunu, bu ekle kurulan alkış ve kargışların, diğer emir işaretleyicileri ile kurulan alkış ve kargışlardan farklı olduğunu belirtir. Ayrıca Kaymaz, Baytırmurzayof'un –Gİr ekini umut fiilleri başlığı altında yer verdiğini dile getirir ve bu ekin emir değil, geleceğe yönelik olarak dua, dilek, temenni gibi anlamları ifade ettiğini belirtir (Kaymaz 2012: 2759).

Ergönenç Akbaba, -Gİr ekinin pekiştirici olduğunu, Türk lehçelerinde veya eski Türkçede genellikle –Gİl şeklinin değil, -Gİr şeklinin sık kullanıldığını belirtmektedir. Ergönenç Akbaba, ekle ilgili şu bilgileri vermektedir: Ekin sadece dua ve beddualarda kullanılması bir kalıplaşmayı akla getirmektedir. Verilen örneklerde aktarma her ne kadar 3. teklik ve çokluk şahıslar için yapılsa da dua veya bedduada hitap edilen varlık

aslında “sen veya siz” yani 2. teklik veya çokluk şahıstır (Ergönenç Akbaba 2008: 161-167).

- *Tart tiliñdi, **tiliñ kesilgir!** - dep aqırıp jiberdi esin jiğan xan. – Qaydağı kek, kimdi aytıp tursıñ (MJ 2016: 91)?*

- Sus artık, **dilin kopsun**, diye bağırıverdi kendine gelen padişah. Nasıl bir intikamdan bahsediyorsun, kimi ima etmeyi çalışıyorsun dedi.

Maylıbaydın ülken ulı köterilip qaldı:

- E, **bar bolğır**, bar bol, - dedi Ötepke şın rizaşılıqpen. Awılınıñ betke ustar pısığı bolsa kerek, Ötep bir qıyaq murttı kisini aşıra maqtadı:

- *Dañqı elden arı asqan,*

- *Parqı kökpen talasqan.*

- *Eldiñ körki Erbolday*

- *Ağalarmen jarasqan, -dedi (UU 2003: 117).*

- Maylıbay’ın büyük oğlu beklenmedik anda geldi:

- Hey sen **var ol**, var ol, dedi Ötep’e içten sevinerek. Köyün en çalışkanı o olsa gerek, Ötep, bıyıklı adamı övdü.

- Adını bütün halk bilen,

- İyiliği gökyüzüyle yarışan

- Halkın sevdiği Erbol gibi,

- Ağabeyleriyle iyi anlaşılan, dedi.

Oısı tusqa kelgende jurt işinen bir kempir:

- *Aynalayın-ay, el kökeyin tawıp aytıp otır ğoy, **köp jasağır**, -dey berdi. Ötep termesin jalğastırıp otır:*

Al ağayın, al deyin,

Kelininiz bal deyin.

Bet aşayın tap qazır,

Körer körik bar deyin.

Oğan deyin, sırağım,

Oğan deyın, şırağım,

Mağan sälem sal deyın (UU 2003: 118).

Tam da burada halk içinden yaşlı teyze çıkarak:

Yavrucuğum, halkın içindeki bütün problemleri söylüyor, **çok yaşa**, dedi.

Ötep şiirine devam ediyor:

Halkım, al diyorum,

Gelininiz bal diyorum,

Yüzünü açayım şimdi,

Göreceğimiz var diyorum,

O zaman kadar yavrucuğum,

Bana selam ver diyorum.

- Äy, *kempir-ay, keşeli beri ğana renin kirip, adam qatarına qosılıp kele jatır edin, bay bolğır, osı jılamay-sıqtamay aytşı aytatınıñdı (UU 2003: 213).*

- Hey kadın, bugün biraz olsun kendine gelmişsin. **Var ol**, söyleyeceğini insan gibi ağlamadan, sızlamadan söyle.

- Äy, **bay bolğır**, *şırağım, - dep kelinine qarap Müzey apa alağanın jayıp. – Eñ bolmağanda qonaqtarına maza berseyşi, basqa üyde jas bala joq deysiñbe, ol üylerdiñ qonaqtarı da temeki tartıp, araq işpey me, bular künde kelip, temeki tartıp, araq işip, basıña oynaqtap, seni ıǵır etip pe edi? Qoy şırğım, büyrekten siraq şıǵara berme, - dedi (UU 2003: 219).*

Yavrucuğum, **var ol**, diye gelinine bakarak Muzey teyze ellerini uzattı. En azından misafirlerini rahat bıraksana, başka evde çocuk yok mu sanıyorsun? O evlerin misafirleri de sigara, içki içip eğlenerek seni yormuş muydu? Bırak çocuğum boşuna iş çıkarma dedi.

- Ay, **bay bolğır**, *-dedi mağan ökpelep, - jazatın bolsan, kelinimdi jamandamay jaz, jamandaw kerek bolsa, menin özimdi-aq jamanda (UU 2003: 224).*

Ah, sen **var ol**, dedi bana küserek, yazacak olursan gelinimi kötülemeden yaz, kötülemek istiyorsan beni kötüle.

- *İyä, men öz betimmmen oynap jürdim ğoy, -dedi Säwle.*

- Oy, oynamay ket, **oynamay ketkir!** –dep nemeresine ursıp aldı da, mağan qarap, -suwindı ağıta ber, aldımen juwinıp-şayınıp alayıq, -dep şeşingeli qabinetke qaray bettedi. –Sen menin eki tuwıp, bir qalğanım emessiñ, sen Saparbay men Quntaydıñ qızısıñ, -dedi (UU 20003: 208).

- Evet , kendi kendime oynuyordum, dedi Sevla.

- Yaa daha da **oynama**, diyerek torununa bağırdı. Sonra bana bakarak suyu aç, önce yıkanalım, diyerek soyunmak için odaya doğru yöneldi. Sen, benim ne akrabam ne arkadaşımısın, sen Saparbay ile Kuntay'ın kızıydın, dedi.

*Ata-babañnıñ köri **janğır** (QTFS 2007: 33)!*

*Ecdatlarının mezarı **yansın!***

*Bağın **aşılmağır** (QTFS 2007: 51)!*

*Hiçbir işin istediğin gibi **olmasın!***

*Buyırñ **şıqpağır** (QTFS 2007: 74)!*

*İyilik **bulmayasın!***

*Jağıñnan **alğır** (QTFS 2007: 98)!*

*Kötü kötü **konuşma!***

*Jer jastañğır! Jetpey **Jer jastañğır** (QTFS 2007: 112)!*

*Öl, zamanın gelmeden **toprağa kavuş!***

*Juwadan **solğır** (QTFS 2007: 116)!*

*Durmadan **ağlayasın!***

Jurtta qalğır (QTFS 2007: 118)!

*Terk edilmiş **olarak kal!***

*İyesiz qalğır; Aldıra qalğır; Artında **qalğır** (QTFS 2007: 131)!*

Sahipsiz kal; kimsesiz **kal**!

*Köziñ körüp, qolıñ **ustamağır** (QTFS 2007: 146)!*

Gözün görüp, elini **kullanama** (elsiz kal)!

*Köktey solğır; kögermey, köktey **sol (ğır)** (QTFS 2007: 149)!*

Yolun açılmasın, ot gibi **kuru**!

*Köp jasa; **köp jasağır** (QTFS 2007: 156)!*

Çok yaşa!

Oyınıñ osılsın, oyınıñ **osılğır** (QTFS 2007: 229)!

Zihnini **açılsın**, iyi **düşün**!

*Töbeñnen (tas töbeñnen) **urğır** (QTFS 2007: 282)!*

Tependen taş **düşsün**, öl!

*Awzıñ (erniñ) aqqa **timegir** (QTFS 2007: 37)!*

Ağzın yemeğe **erişmesin**, aç kal!

*Ayağıñ aspannan (kökgen) **kelgir** (QTFS 2007: 45)!*

İyilik **bulamayasın**!

*Kejegeñ **kesilgir** (QTFS 2007: 136)!*

Nefesin **kesilsin**, öl!

***Kösegen görermegir** (QTFS 2007: 156)!*

Çocuksuz kal!

*Atıñ **öşkir** (QTFS 2007: 37)!*

Adın **silinsin**!

***Basıña köriñgir**; Basıñmen ketkir (QTFS 2007: 60)!*

Bu yaptıkların **başına gelsin**!

*Jağı **tüskir** (QTFS 2007: 99)!*

Dilsiz **kal**.

*Tuwmay, **tuwa şökkir** (QTFS 2007: 286)!*

Çocuğun olamasın, **çocuk sevemeyesin!**

Jer jutqır (QTFS 2007: 112)!

Yer yutsun!

-GIn, -Gİr, -Gİl işaretleyicilerinin aynı şekiller olduğu, sadece bazı fonetik değişmelerle varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Kazak Türkçesinde taranan eserlerde karşılaşılmış olan -GIn ve -Gİr eklerinin de aynı şekiller olduğu fakat farklı işlevlere ve anlamlara hizmet ettiği görülmektedir. -Gİr eki, alkış ve kargışlarda kullanılmaktadır. -GIn ekinin ise, emir kipi işlevleri ile birlikte emir, istek, tavsiye, öğüt gibi birçok anlamı yansıtan ifadelerde kullanıldığı görülmektedir. Fakat iki işaretleyicinin de ortak özelliği, anlamı kuvvetlendirmek ve pekiştirmektir.

1.2.1.3. sA+kişi çekimi+şI İşaretleyicisi

Kazak Türkçesinde şart kipi işaretleyicileri olan -sa, -se eklerinden sonra -şı,-şi ekleri eklenmektedir. Fakat bu ek, üç şahısta da şart anlamından ziyade niyet, istek, yalvarma, emir ve rica anlamlarını bildirmektedir. Ek, şu şekilde çekimlenmektedir:

Teklik

Men barsamşı (gideyim)

Sen barsañşı/barsayşı /Siz barsañızşı

Ol barsaşı

Çokluk

Biz barsaqşı

Sender barsañdarşı/ Sizder barsañızdarşı

Olar barsaşı

Şart kipi şekillerinden sonra gelen -şı,-şi ekinin ikinci teklik şahıs çekiminde bazen “ñ” yerine “y” foneminin kullanıldığı görülmektedir: sen bar-sa-ñ-şı/ bar-sa-y-şı (QG 2002: 514). Fakat bu kullanım çok sık değildir.

- Üyleriñdi sıpırıp, ıdıs-ayaqtarıñdı juvıp, külderіñdi şığarıp, qazan-oşaqtarıñdı rettep, tamaq pisiruvdiñ qamına kirisiñder. Senderge sol da jeter.

- Äpke! Mağan da **bir nürse jükteseñizşi**...

- Sen qonaqsıñ ğoy, qarağım!

- *Qaşanğı qonaq bolıp otıra bermekpin, äpke.*
- *İñildap ölenindi ayıp otıra berseñşi, qarağım Quljatay, - değende bärimiz külip jiberdik (UU 2003: 57).*
- Evlerini süpürüp, bulaşıkları yıkayıp, külleri çıkarıp, yemek yapmaya başlayınız. Sizlere o da yeter.
- Abla, bana da bir iş **veriniz**.
- Sen misafirsin yavrucuğum!
- Ne zamana kadar misafir olacağım abla.
- Mırıldanıp şarkını söylemeye devam et yavrucuğum, Kuljatay, dediğinde hepimiz kakhaha atıp güldük.

“*bir närse jükteseñizşi*” bir iş veriniz, ifadesi ile konuşan kişi, dinleyici olan kişiden ona da iş vermesini istemektedir.

- *Mama, dämdi etip **tamaq jasañızşı!** Men baqşadan kökenis äkeleyin! –dedi Aldan üyge kirgen zamatta. Özi asığış (DÄ 2015: 18).*
- Anne güzel yemek **yapsanıza** (yapar mısınız?) ben bahçeden sebze getireyim, dedi Aldan aceleyle eve girdiğinde.

Verilen örnekte konuşan kişi dinleyici olan kişiden yemek yapmasını istemektedir.

Verilen metinde –sAñIzşıI eki istek anlamını yansıtmaktadır.

- *Ölgen tirildi degenge senesiñbe? – dep ülken qoy közimen äkeme tik qaradı.*
- *Sen deseñiz seneyin, Dävke, -dep äkem jımidı. –Jumbaqtamay-aq **ayta berseñizşi.***
- *Jumbaq pa, joq älde şınımen-aq aqiqat pa. Sener-senbesimdi bilmey otırmın degenim sol ğoy.*
- *Täñiri-ay, endi ne **bolsa da aytsañızşı,** -dep äkem tıqrışıp tağı da jımidı (UU 2003: 61).*
- *Ölen dirildi dersem inanır mıydın, dedi gözünü belertip babama dik dik bakarak.*

- İnan derseniz inanayım, Devke, deyip babam gülümsedi. – Saklamadan **anlatınız.**

- Şaka mı yoksa gerçek mi? İnanıp inanmayacağımı bilmiyorum, dememin sebebi budur.

- Ya Allah'ım artık anlatınız, deyip babam yine gülümsedi.

Metinde konuşan kişi, ısrarlı bir şekilde dinleyici olan kişilerden anlatmalarını istemektedir.

Osını aytqanda üydiñ işi duw külisti. Tipti Asqardıñ özi işin ustap, domalap jatır.

- *Ädepti küyew bolıp, **jöniñe otursañşı**, -dedi äpkem tağı da eldi küldirip (UU 2003: 175).*

Bunu söylediğinde evin içi gülüverdi. Hatta Ashar bile güldü.

- Akıllı damat olup **yerine otursana**, dedi ablam herkesi güldürüp.

Şart kipi çekiminden sonra gelen –şı, –şi eklerinin her şahısta farklı işlevlerde kullanıldığını belirten Mamanov, anlam farklılıklarını şu şekilde vermektedir:

- Birinci şahıs çekiminden sonra eklendiğinde konuşanın geçmişte yapmış olduğu bir işe ve eyleme pişmanlığını,
- İkinci şahıs çekiminden sonra eklendiğinde konuşanın ikinci şahıs dinleyiciye bir işi yerine getirmesi yönünde rica, emir anlamlarını bildirdiğini,
- Üçüncü şahıs çekiminden sonra eklendiğinde ise konuşanın dileğini bildirdiğini belirtmektedir (Mamanov 2007: 99).

-sAñşI işaretleyicisi, Türkiye Türkçesindeki –sAnA/-sAnIzA işaretleyicisi ile benzerlik göstermektedir. Türkiye Türkçesindeki –sAnA/-sAnIzA işaretleyicisi ile ilgili Ergin, hitaplı şart şeklinde kullanıldığını, ikinci şahıslarda ise emir istek arası bir ifade taşıdığını belirtir (Ergin 1998: 310). Korkmaz, güçlü bir istek şeklinde kullanıldığı için emre kayan bir özelliğinin olduğunu belirtir (Korkmaz 2007: 692). Banguoğlu da Korkmaz'la aynı fikirde olup ısrarlı bir dilek ve buyuru anlamında kullanıldığını ifade eder (Korkmaz 2007: 468). Benzer, emir kipinin kaba kullanımı olarak görür (Benzer 2010: 135). -sAnA/-sAnIzA yapılarını emir işaretleyicisi olarak belirten Usta, bu

yapıları nezaketten uzak emirleri işaret ettiğini belirtir (Usta 2014: 44). Yapının birçok işlevinin olduğunu belirten ve en belirgin kiplik kullanımlarından örnekler veren Gülsevin ise, yapıyı serzeniş-kınama kipliği işaretleyicisi başlığı altında verir. Gülsevin, Türk yazı dillerinden bazılarının (Gagavuz, Azerbaycan, Türkmen vd.) –sAnA işaretleyicisini, bazılarının da (Kırgız, Özbek, Kazak) –sAnçI/-sAñşI yapılarını serzeniş- kınama kipliği işaretleyicisi görevinde kullandıklarını belirtir (Gülsevin 2017: 189-206).

Türkiye Türkçesinde görülen –sAnA/-sAnIzA yapıları sadece ikinci şahıs çekimlerinde görülmektedir. Fakat Kazak Türkçesinde görülen -sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisi sadece ikinci şahıslarda değil, diğer şahıslarda da görülmektedir. Bu işaretleyici, emir anlamını her şahısta aynı derecede göstermemektedir. Tıpkı emir kipi şahıs çekimlerinde olduğu gibi farklı anlamları, farklı şiddette göstermektedir. Genel olarak baktığımızda -sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisinin şahıslara göre kattığı anlamları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tıpkı emir kipinin birinci şahıs çekiminde olduğu gibi -sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisi, birinci şahıs çekiminde konuşan kişinin emrini, niyetini, isteğini, dileğini belirtmektedir. *Men barsamşı, körsemşı, küressemşı; biz barsaqşı, körsekşı, küressekşı vb.*
- Emir kipinde olduğu gibi ikinci şahıslarda emir anlamının en baskın görüldüğü şahıs çekimidir. -sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisi ikinci şahısta emir anlamının dışında birçok anlamda kullanılmaktadır. *Sen barsañşı/barsayşı, körseñşı/körseyşı, küresseñşı/küresseyşı; siz barsañızşı, körseñizşı, küresseñizşı; sender barsañdarşı, körseñderşı, küresseñderşı; sizder barsañızdarşı, körseñizderşı, küresseñizderşı vb.*
- Üçüncü şahıslarda ise, konuşanın ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü şahsa isteğini, dileğini, emrini bildirmesinde kullanılmaktadır. Tıpkı emir kipinin üçüncü şahıs çekimlerinde olduğu gibi. *Ol/oldar barsaşı, körseşı, küresseşı vb.*

Bu şekil ile ilgili emir kipi başlığı altında Baytursunov'ın azalı (pişmanlık, serzeniş) kipi ile ilgili bilgi vermiştik. Baytursinov, azalı (pişmanlık, serzeniş) kipinin –sayşı şekilleri ile yapıldığını ve ötinişte (rica, istek) kipininin de bu kipe benzer bir

şekilde yapıldığını belirtmiştir. Ötiniştev (rica, istek) kipi ile ilgili –sAnA ekleri ile kurulan örneklerine yer vermiştir (barsana, tursana) (Baytursinov 1992: 235- 245). Baytursinov’un –sAyşI ve –sAnA arasında kurduğu benzerlik bizim Türkiye Türkçesinde bulunan kaba emri, serzenişi belirten –sAnA ve –sAnIzA eklerinin Kazak Türkçesindeki –sA+kişi çekimi+şI şekilleri ile ilgili belirttiğimiz benzerliği destekler niteliktedir.

Kazak Türkçesinde kullanılan –sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisi sadece emir anlamını değil, emir kipliği işaretleyicileri gibi birçok anlamı yansıtmaktadır. Örneğin:

- *Maşınanıñ atın jattağanşa, Abaydıñ bir ölenin **jattap alsañdarşı** (DÄ 2015: 51-52).*

- Araba markalarını ezberleyeceğinize Abay’ın bir şiirini ezberleyiniz bari!

Konuşan kişi, dinleyici olan kişileri “**jattap alsañdarşı**” ezberleyiniz, ifadesi ile araba markalarını ezberleyip Abay’ın şiirlerini ezberlemedikleri için onları azarlamakta ve paylamaktadır. – sAñdArşI işaretleyicisinin verilen örnekte niyet, istek anlamlarında değil, paylama, azarlama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

- *Tur, endi attanalıq. Otıra bergenmen oñala qoymaspız, -depti.*

Serigi ornınan qozğalı kelmeı, kipaqtay bergen eken.

- *Äy, **tursañşı** endi (UU 2003: 58)...*

- Kalk, şimdi gidelim. Oturmaya devam edersek hiçbir şey yapamayız, demiş.

Arkadaşı yerinden kalkmak istemedi, yerinde sallandı.

- Hey, **kalksana!**

Verilen örnekte konuşan kişi, dinleyici olan bir kişiye “*äy, tursañşı endi*” hey, kalksana, diyerek niçin kalkmadığı ile ilgili serzenişte bulunmaktadır. .

Bir jigıt ülken üydiñ kiyiz esigin aşqalı oñtaylanıp tur eken. Aytolqın soğan jaqındap kelip:

- *Aş! –dedi.*

- *Özim de aşayın dep turğanım joq pa?*

- *Aşsan **aşsayşı** endi!*

- *Sen keyin tur(Ulpan 2003: 89)!*

Bir genç büyük evin keçi kapısını açmaya çalışıyordu. Aytolkın ona yaklaşıarak:

- Aç, dedi.

- Açmaya çalışıyorum ya!

- Açacaksan **açsana** şimdi!

- Geri çekil!

Metinde Aytolkın ile genç arasında bir konuşma geçer. Genç, kapıyı açmaya çalışır. Aytolkın, gencin yanına gelir ve kapıyı açmasını söyler. Genç, açmaya çalıştığını belirtir. Bunun üzerine Aytolkın “*aşsan aşsayşı endi*” açacaksan açsana şimdi, diyerek genci azarlar. Verilen cümlede –sA+kişi çekimi+şI ekinin emir kipinin azarlama, paylama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

- *Dolı minezdi şeşem, keybir aşulanğan şağında köterilip ketse, äkem “qoysayşı!” dep qana otırıp, qoymasın körse, “äy, ittin ğana balası- ay!” deytin edi de, şeşemniñ aşuwı basılar değen şaqqa deyin, atqa minip keter edi (MM 2006: 21).*

- Huysuz olan annem, bazen sinirlendiğinde babam ona “**sakin olsana**” derdi. Babam annemin sakinleşmediğini gördüğünde “ Hey, itin yalnız çocuğu hey!” (Allah’ın cezası) der ve annemin siniri geçene kadar ata biner giderdi.

Yukarıdaki örnekte anne sinirlendiğinde bir türlü sakinleşmediği ve annenin sakinleşmesi için babanın da onu “*qoysayşı*” sakin olsana, diyerek azarladığı görülmektedir. Verilen örnekte –sA+kişi çekimi+şI eklerinin emir kipinin azarlama, çıkışma, paylama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

Jalğız batır- jalğız jan,

Maydanğa tulğa bola almaş.

Azınap jalğız arıstan

Ormandı bilep ala almaş.

Jalğız batır bolğanşa,

Jalpı batır bolsaşı (UU 2003: 229).

Yalnız kahraman, yalnız can

Savaşta adam olamaz.

Yalnız bağırان aslan,

Ormanı eline geçiremez.

Yalnız kahraman olmaksansa

(Bütün, genel) **kahraman olsun!**

Verilen örnekte konuşan kişi, üçüncü kişiye “*batır bolsaşı*” ifadesi ile öğüt, nasihat vermektedir.

- *Öziñ oylaşı, Aqqul! Öziñ de kişige aqıl aytar, jurtqa eldikti aytar jasqa keldiñ. Qudayğa şükir, bir eldin aqsaqalı atalıp, qurmet tileytin jasqa da jettiñ. Tım bolmasa, sol siyaqtı bizdin saqalımızdı sıylap, qızbalıǵıñdı doğarsañşı (UU 2003: 152).*

- Kendin düşün Akkul. Sen de küçüğe akıl verebilecek, halka neyin iyi olup olmayacağını söyleyebilecek yaşa geldin. Çok şükür ki bir ihtiyar olarak sayılıp saygı görmek isteyecek yaşa da geldin. En azından bu şekilde bizim sakalımıza saygı gösterip **öfkeni kessene**.

Konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye “*qızbalıǵıñdı doğarsañşı*” ifadesi ile öfkesini kesmesini emretmektedir. Ayrıca bağlama bakıldığı zaman emir verme anlamının yanı sıra azarlama, paylama anlamlarını da yansıttığı görülmektedir.

- *Qoyıñızşı, apa. Taǵdırmen täjikeleser şama bar ma bizde. Onan da, nemereleriñizdiñ tilewin tileseñizşı, -degen äkeme bar aşuwın tökti (UU 2003: 121).*

- Bırak, nine. Kaderimizle karşı karşıya gelebilecek bir güç var mı bizde? En iyisi torunlarınızın **iyiliğini istesenize**, diye babam nineme öfkeli bir şekilde söyler.

Konuşan kişi dinleyici olan kişiye “*nemereleriñizdiñ tilewin tileseñizşı*” ifadesi ile niçin torunlarının iyiliğini istemediği yönünde serzenişte bulunmakta ve torunlarının iyiliğini istemesini emretmektedir.

- *Sosın töñiregine qaradı. Urınıñ jüzindey jimpıyıp jatqan keñ alqap. Oyına birdene tüsirgendey iyegin qasıdı. <Qap, minaw oyğa beker toqtağan ekenmin, anaw qara jalğa köterilip kidirsemşi> -dep ökindi (Ürker 1981: 9).*

- Sonra etrafa baktı. Hırsız güldüğünde yüzünde uçcuz bucaksız gibi bir görüntü belirdi. Aklına bir şey gelmiş gibi çenesini kaşıdı. “Bu fikri boşuna benimsemişim, **biraz bekleseydim**” diye pişman oldu.

Verilen metinde –sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisinin birinci şahsının yani konuşan kişinin kendi kendine serzenişte bulunduğu, pişmanlığını belirttiği “*anaw qara jalğa köterilip kidirsemşi*” biraz bekleseydim, ifadesi ile anlaşılmaktadır. Konuşan kişinin eylemi gerçekleştirdiği ve ondan sonra da eylemi gerçekleştirdiği için pişman olduğu görülmektedir. –sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisi bu kullanımı ile emir kipi işaretleyicileri ile farklılık göstermektedir. Çünkü emir kipinde eylem henüz gerçekleşmemiştir. Bu yüzden emir kipi işaretleyicileri eylemin geleceğe yönelik işlevlerini işaretlemektedir fakat bu metinde –sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisi geçmişe yönelik eylemi işaretlemektedir.

Şal “Tawsoğar” kökemniñ qolapaysız qimilına şıday almay, qasına keldi. Kökemniñ şalgısın alıp, özi şawıp körsetti.

- Mine, **osılay şapsañşı**, Momınkul. *Küşin di bosqa tawısañıñ goy (UU 2003: 161).*

İhtiyar “güçlü” ağabeyimin hareketlerine dayanamayıp yanına geldi. Ağabeyimin bıçağını alıp kendi işe başladı.

- Bak, **böyle kessene** Momınkul. Gücünü boşa harcıyorsun.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye “osılay şapsañşı” böyle kessene ifadesi ile emirden ziyade tavsiye vermektedir.

Birte-birte Uzaqtı ıza biley bastadı. <Qudayım-ay, kimdiki jön aytsañşı? Aqbay üyir-üyir jılqı aydap otırsa da, bir at üşin adam ömirin kurbandıqqa şalmaq (MJ 2016: 187).

Yavaş yavaş Uzak, sinirlenmeye başladı. Allah'ım kim doğru *söylesene*. Akbay, toplu olan atları sürse bile bir at için insan ömrünü kurban etmeye hazır.

Metinde konuşan kişi Allah'a "*kimdiki jön aytsañşı*" kimin doğru olduğunu söylemesi yönünde yalvarmakta ve ısrarlı isteğini dile getirmektedir.

1.2.1.4. A – y

Korkmaz, Türkiye Türkçesinde gelecek zaman çekiminin –AcAk ekiyle yapıldığını belirtir. Henüz gerçekleşmemiş bulunan ancak fiilin göstermiş olduğu oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kip olduğunu bildirir. Korkmaz, gelecek zaman ekinin kullanışı ile ilgili olarak işlev kaymalarına uğrayarak gereklilik, tahmin, şaşkınlık, sitem, kızgınlık, olmazlık, ihtar, tembih, sevinç, böbürlenme, kabullenme gibi birbirinden farklı işlevleri de yansıttığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra çekimli fiillerin göstermiş olduğu görünüşten dolayı –AcAk gelecek zaman ekinin “görülen veya duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, emir veya istek” gibi cümlede oluş ve kılışı gerçekleştiren kişinin amacına bağlı olarak zaman kaymalarına uğradığını belirtmektedir (Korkmaz 2009: 623-636). Aslan Demir, Türkiye Türkçesinde –AcAk ekinin gelecek zaman yelpazesine yayılan birden fazla kiplik işlevlerini yansıttığını, bunlardan birinin de emir olduğunu, özellikle ikinci teklik ve çokluk kişilerdeki sıklık derecesinin emir kipi ikinci teklik ve çokluk kişileri ile paralellik gösterdiğini belirtmektedir (Aslan Demir 2007a: 42). Usta, emir kipinin yakın veya uzak gelecekte gerçekleşmesi istenen en kuvvetli istekleri içerdiğini ve bu yüzden de kesinlik barındırdığını, bu kesinliğin –AcAk bünyesinde var olan potansiyel kesinliğin emir bünyesindeki isteğin kesinliğini belirgin hale getirerek daha zorlayıcı buyruklar oluşturduğunu ifade etmektedir (Usta 2013: 92). Banguoğlu da gelecek zamanın kesin buyuru anlatımı ile kullanıldığını belirtmektedir (Banguoğlu 2007: 465). Acarlar ise, kavrama kesinlik kazandırmak için genellikle emir kipi yerine gelecek zaman kullanıldığını belirtmektedir (Acarlar 1969: 251-252). Benzer de “Çalış!” yerine “Çalışacaksın!” örneğini vererek –AcAk ekinin buyruk kipliğinde, başkasına bir işin yapılmasını mecbur kılmak için kullanıldığını belirtmektedir (Benzer 2012: 187).

Kazak Türkçesinde ise gelecek zaman boljaldı keler şaq (tahmini gelecek zaman) –(A)r, jalpı, anıq, awıspalı keler şaq (kesin, belirsiz gelecek zaman) –A, -y ve

maqsattı, aranwlı keler şaq (niyet ifadeli gelecek zaman) –MAK olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir (İsayev 1998: 202-203; QG 2002: 519). Tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de gelecek zaman eki emir anlamında kullanılmakta ve zorlayıcı buyruklar oluşturmaktadır. Taranılan metinlerde Kazak Türkçesinde gelecek zaman işaretleyicileri içinden jalpı, anıq, awıspalı gelecek zaman başlığı altında verilen –a, -e, -y ekleri emir, görevlendirme anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

-a, -e, -y ekleri ile emir anlamını yansıtan ifadeler şu şekildedir:

*Sodan patşa ine tumsıq şaqquş jändikterdi şaqırıptı da, dününeniñ tört burışına jumsaptı. Uşıp jürip, jan-janwarlardı şağıp, **qanın sorasıñdar**, sonan kimniñ qanı tätti ekenin **anıqtap qaytasıñdar** dep, **jarlıq etipti**. Patşa jarlığın buljıtpay orındawğa şabarmandar uşa jöneledi (UU 2003: 29).*

O zaman Padişah iğne gagalı böcekleri çağırması ve dünyanın dört tarafına göndermiş. Uçarken hayvanları ısırp kanını sorun. Sonra kimin kanının tatlı olduğunu öğrenip dönün, diye emretmiş. Padişahın emrini yerine getirmek için hemen uçup gittiler.

Bağlama bakıldığı zaman gelecek zaman işaretleyicisi olarak bilinen –a, -e, -y işaretleyicilerinin “sorasıñdar, qaytasıñdar” ifadelerinde emir işlevinde kullanıldığı ve statü yönünden üstün olan padişahın, iğne gagalı böceklerle emir verdiği görülmektedir. Cümlede emir anlamını destekleyen bir diğer işaretleyici ise, sözlüksel emir işaretleyicisi olan “jarlıq etüw” ifade şeklinin geçmesi olmuştur.

*Aqbay jaña buğan attardı **üzirley ber**, tañerteñ tutqındı jandarma ekewin Duwlatbaydıñ awılına **aparasıñdar**, dep **ämir beripti** (MJ 2016: 188-189).*

Akbay, ona atları **hazırla**, sabahleyin esiri jandarma ile ikiniz Duvlatbay’ın köyüne **götüreceksiniz**, diye **emir verdi**.

“Duwlatbaydıñ awılına **aparasıñdar**” Duvlatbay’ın köyüne götürüleceksiniz, ifadesi ile emir verildiği görülmektedir. Aynı zamanda “**ämir berüw**”ifadesi de sözlüksel emir işaretleyicisi olarak bilinir. Bu da emir anlamını desteklemektedir.

*Öz ayağımın kelip, öz ayağımın ketti degen söz bolmay ma? Qalıñmal almadım degenşe-jasaw jasalmaydı, toy ötpeydi deseñşi. Onıñ ne qasıyeti qalar deysiñ, -dep öz- özinen burqıldaydı. – Joq, olay bola qoymas. Men tiri turğanda qalıñsız qız bermespin. Meniñ jolummen, meniñ jönimmen **jüresiñder**. Al men ölgen soñ, ne isteseñder de erikteriñ (UU 2003: 69).*

Kendi ayağı ile gelip kendi ayağı ile gitti, diye söz olmaz mı? Başlık parası almadım demek yerine çeyiz yapılmayacak, düğün olmayacak desene. Onun ne önemi kalır, diye kendi kendine sitem etti. Hayır, öyle olamaz. Ben hayatta olduğum sürece başlık parası almadan kız vermem. Benim yolumdan ve benim söylediklerimden hareketle **yürüyeceksiniz**. Ben öldükten sonra ne yapmak isterseniz onu yaparsınız.

Metinde büyükanne başlık parasını vermek istemeyen görüclere sinirlenir ve bu geleneğin eskiden beri var olduğunu kendi büyükannesi için de istendiğini, kendisi için de istendiği bildirir. “*Menin jolummen, menin jönimmen jüresiñder*” benim yolumdan ve benim söylediklerimden hareketle yürüyeceksiniz, diyerek büyükanne görüclere ve aile fertlerine emir vererek kendi isteği doğrultusunda hareket etmelerini söylemektedir. Verilen örnekte Kazak Türkçesindeki –A gelecek zaman ekinin emir anlamında kullanıldığı görülmektedir.

- *İyä, ne bitirip qayttıñ?*

- *Bärin de bitirdim. Aqşa da bitti. Bes künnen keyin üyge qaytamın. Oğan deyin künde qalağa barıp monşağa tüsemin. Sen de **tüsesin** (Ulpan 2003: 84).*

- Evet, ne yaptın?

- Hepsini tamamladım. Para da bitti. Beş kün sonra eve döneceğim. O güne kadar her gün şehir de hamama gideceğim. Sen de **gideceksin**.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan bir kişiye hamama gideceği yönünde bilgi vermektedir. “*sen de tüsesin*” sen de gideceksin, ifadesi ile gelecek zaman anlamını ötelemeksizin kişiye zorunlu olarak sen de gideceksin, sen de git, diyerek emir vermektedir.

- *Artıqbay batırdın qızına ne degeniñ esiñde me? Senin ayıbındı men tarttım. Qar qalıñdağan soñ bürkitiñe bir-eki tülki aldırıp, Artekeñe baylap, ayağına jıǵılıp, ayıbındı juvıp qaytarsıñ. Bügin qosta **qalasıñ**. Senin tartqan ayıbın osı boladı (Ulpan 2003: 35).*

- Artıkbay, kahramanın kızına ne dediğini hatırlıyor musun? Senin cezanı ben çektim. Kar yoğunlaştığı için kartala bir iki tilki aldırıp, Arteken'e bağlayıp, ayağına yıǵıp, ayıbını temizlesin/ yaptığıı temizlesin. Bugün geçici yerde **kalacaksın**. Senin suçunun cezası bu olacak!

Verilen metinde konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye yaptırım uygulayarak “*qosta qalasıñ*” geçici yerde kalacaksın, diyerek emir vermektedir. Bu örnekte de –A ekinin gelecek zaman anlamı ile birlikte emir anlamını yansıttığı görülmektedir.

*Sonda jaratuvşınıñ jarqanatqa janı aşıp, **jarlıq beripti**:*

- *Kün kökjiyekten körinbey, köz baylana bastağanda; Aydıñ jüzi äli de şıǵa qoymağan sätte; jel tınıp, jeken japıraǵı uyıǵan sätte **uşıp şıǵasıñ**. Al kündiz Kün közinen jasırınıp, kuvis-kuvis jırada, tastünek sınada, üydiñ **jereginde jatasıñ**. Aştan ölmes üşin qos emşek beremin. Birinde süt, birinde suv boladı. Osılay tirlik etesin endi (UU 2003: 42).*

O an Yaradan, yarasaya **emir vermiş**:

- Güneş ufuktan gözükmeyen, göz kapanmaya başladığında, Ay ortaya çıkmadığında, Rüzgâr dinlendiğinde, yaprakların uyuduğu anda **uçup git**. Gündüz ise Güneş'ten saklanıp küçük kapanlarda, hiçbir şey olmayan yerde, evin deliğinde **yatacaksın**. Açlıktan ölmemen için çift meme vereceğim. Birinde süt, birinde su olacak. O şekilde canlı kalacaksın.

Verilen metinde Yaradan'ın Güneş'e emir verdiği ile ilgili bilgi verilmektedir. Metinde geçen “*uşıp şıǵasıñ*” uçup gideceksin/uçup git, “*üydiñ jereginde jatasıñ*” evin deliğinde yatacaksın/ deliğinde yat, ifadelerinde gelecek zaman işaretleyicileri ile emir anlamının yansıtıldığı görülmektedir. Bunlara ek olarak metinde geçen Yaradan Güneş'e “*jarlıq beripti*” *jarlıq beruw*, ifadesi de sözlüksel emir işaretleyicisi olarak bilinmekte ve emir anlamını desteklemektedir.

*Sağırbaydın balası ekewiñdi irgege baylattırıp qoyam. Sonda turıp menin Saqışpen aradağı äñgime-nazımdı **tıñdaytın bolasıñdar**. Al Sağırbaydıñ eswas ulı qulaq qurışımızdı küymen qandıradı (MJ 2016: 240)*

Sağırbay'ın çocuğu ile birlikte ikisini köşeye bağlayacağım. Orada durarak benim Sakış ile aramızdaki sohbeti **dinleyeceksiniz**. Sağırbay'ın deli oğlu ise küy çalarak kulağımızın pasını silecek. Bizi rahatlatacak.

Verilen metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişilere “*menin Saqışpen aradağı äñgime-nazımdı tıñdaytın bolasıñdar*” diyerek çocuklara Sakış ile arasında geçen sohbeti dinlemeleri yönünde görevlendirmede bulunmakta ve –A eki ile emir anlamını yansıtmaktadır.

*Pätuwa: <Biz sizden mal da suramaymız, jan da suramaymız. Äweli birewimiz jügiremiz. Onıñ şarşap jıgılğan jerine sizder ekinşimizdi atpen **aparıp tastaysızdar**. Ol sol aradan qaşan şarşap jıgılğan jerine deyin jügire beredi (Ürker 1981: 148).*

Petuva “biz sizden mal istemiyoruz, can da istemiyoruz. Önce birimiz koşacak, o kişi yorulduğunda yerine siz ikinci olan kişiyi at ile **geri götüreceksiniz**. İkinci kişi de yorulup yıkıldığı yere kadar devam edecek.

Verilen örnekte konuşan kişi “*atpen aparıp tastaysızdar*” at ile geri götüreceksiniz, diyerek dinleyici olan kişilere görevlendirmede bulunmaktadır.

Kazak Türkçesinde gelecek zaman eki olarak bilinen –a, -e, -y eklerinin de bağlama bakılarak gelecek zaman anlamını ötelemekten emir anlamında kullanıldığı görülmektedir.

1.2.2. Analitik Emir İşaretleyicileri

Emir kipi işaretleyicileri içerisinde bazı işaretleyicilerin asıl işlevlerini kaybedip bazı söz ve eklerle kalıplaşarak emir kipi işaretleyicisi olarak hizmet ettikleri görülmektedir. Bu da yapıların dilbilgiselleştiğini göstermektedir. Kısaca dilbiselleşme, dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri/ kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri demektir. Bazı sözcüklerin ekleşmedikleri halde dilbilgisel adlandırma

yönüyle ad/ işlev değıştirmeleri de bir anlamda dilbilgiselleşme olarak görülmelidir (Demirci 2008: 133-134).

Dilbilgiselleşme veya başka bir deyişle, gramerleşme süreçlerinde ses indirgemelerinin ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz metin sıklığının da önemli bir rolü vardır. Sıklık, sözlüksel birimlerin akılda daha kalıcı olmalarını ve bir bütün “block” olarak ifade edilmelerini sağlamak suretiyle gramerleşmelerini hızlandırmaktadır (Gökçe 2013: 37-38).

Kerimoğlu, dilbilgiselleşmeyi –mAll örneğı üzerinden açıklamaktadır. “Ali gelmiş olmalı” örneğinde –mAll konuşurun geçmişe yönelik bir tahminini belirttiğı için bilgi kipliğini; “Ali gelmeli” örneğindeki –mAll işaretleyicisinin konuşurun emir-isteğini işaretlediğı için ise, yükümlülük kipliğı içerdığını dile getirmektedir. Kerimoğlu, tarihi metinlerde bu ekin ilk işlevinin gereklilik olduğunu yani yükümlülük ile ilgili ifadeleri işaretlediğini, bilgi kipliğı ifadelerinde kullanımının ise yeni oluştuğunu belirtmektedir. Bu işaretleyicinin Türkiye Türkçesinde artık ol- yardımcı fiiliyle birlikte mümkün olduğu için iki ayrı biçim birimden oluşan “olmalı” ifadesinin tek biçim birim olma yolunda ilerleyerek dilbilgiselleşmekte olduğunu ifade etmektedir (Kerimoğlu 2011: 149-150).

Kazak Türkçesinde görülen –(U)wşı bolma, -A kör, -A körme yapılarının da metinlerde düzenli bir yapı olarak yer almaları ve bu yapıların her zaman kendi sözlük anlamları dışında kullanılmaları, bu yapıların dilbilgiselleşmekte olduğunun göstergesidir. Bu yapıların, emir kipi ekleri ile birlikte düzenli bir şekilde kullanılmaları ve emir kipi işlevlerini yansıtmalarından dolayı çalışmamızda, “*emir kipinin analitik işaretleyicileri*” başlığı altında verilmektedir.

1.2.2.1. –(U)wşı bolma + Emir kipi

Oralbayeva, emir kipini analitik ve sentetik olmak üzere iki başlık altında inceler. –(U)wşı bolma, -A kör, -A körme analitik yapıları, emir kipi işaretleyicileri olarak verilmektedir.

Oralbayeva, –(U)wşı bolma analitik şekli, hareketin yapılmasının yasaklandığını, sınırlandırıldığını ifade etmek üzere kullanıldığını belirtir. –(U)w+şı eki ile bol- yardımcı fiili ve –ma olumsuzluk eki ile oluşan analitik yapının emir işlevinde kullanıldığını belirtmektedir. Bu yapının olumlu şeklinin olmadığını, sadece olumsuz

şeklinin olduğunu bildirir. Örneğin: “Sen olardin közinşe jılawşı bolma.” Sen onların gözü önünde ağlama. “Siz tisiñizden şıgaruwşı bolmañız.” Sakın bir başkasına söylemeyiniz (Oralbayeva 2011: 172-177).

-(U)wşı bolma analitik şekli, emir kipinde yasaklama, men etme, sınırlandırma anlamında kullanılmıştır. Bu yapı sadece emir kipi ekleri ile kullanılmaktadır; diğer kip ekleri ile kullanılmamaktadır. Bu yüzden emir kipinin bir işaretleyicisi olarak görülür. Çalışmamızda -(U)wşı bolma analitik şekli ile şu örnekler verilmiştir:

Nemene, qırıq üyli Kürlevit, qırıq japıraqtan bölip alayın dep pe ediñder?

Tiyüwşı bolmandar! *Bul menin maralım!* –dedi (Ulpan 2003: 52).

Niçin kırk evli Kürlevit’i kırk yapraktan ayırmayı düşündünüz?

Dokunmayınız! Bu benim geyiğim, dedi.

Konuşan kişi dinleyici olan kişilere “*tiyüwşı bolmandar*” dokunmayınız, diyerek eylemi gerçekleştirmelerini yasaklamakta ve engellemektedir.

Balalar, -dep saqtandırdı bizdi äkem, qaharlı keskinmen sawsağın bezep, -qazir biz peş astındağı uranı keñitemiz. Nege üytetinimizde jumıstarıñ bolmasın, jan adamğa tisteriñnen şıgaruwşı bolmandar (MM 2006: 67)!

Babam, parmağını bize doğru sallayarak sert bir ses tonuyla “Şimdi biz fırının altındaki yeri genişleteceğiz. Siz bizim işimize karışmayın ve hiç kimseye **söylemeyin**” diyerek bizi tembihledi.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişilere eylemin yapılmaması yönünde tembihte bulunmaktadır. Verilen örnekte hem tembih hem de eylemin gerçekleştirilmesine yönelik bir yasaklama, engelleme anlamının yansıtıldığı görülmektedir.

Qoy bastağan arıstan tobinan

Arıstan bastağan qoy tobi artıq.

Til de tülep özgerip, ösip otıradı.

Şın aytpay, sın aytuwşı bolma.

Bilmey turıp, bilik aytuwdan awlaq bol (UU 2003: 229).

Koyun başlayan arslan grubundan

Arslan başlayan koyun grubu daha iyi.

Dil de gelişip, artar

Gerçeği söylemeden **eleştirip durma**.

Bilmeden, bilgi vermeden uzak dur!

Konuşan kişi dinleyici olan kişiye gerçeği söylemeyecekse şayet eleştiri de yapmamasını dile getirmektedir. Dinleyici olan kişinin–uwşı bolma işaretleyicisi ile eylemi gerçekleştirmesini engellemekte ve sınırlandırmaktadır.

- *Osi mañaydağı awzı duwalılardıñ üyinen üy tastamay aralap:*

<Ortalarıñdağı kăpirdiñ elşisin eline tiri qaytaruwşı bolmañdar. Onda öz bastarıña özderiñ päle tilep algandardıñ (Ürker 1981: 440).

- Bu civarda ağızından laf alamadığımız hiçbir ev bırakmadan “Aralarındaki kâfirin elçisini ülkesine canlı **göndermeyin**. Öyle olursa kendi başınıza kendiniz bela çağırmiş olursunuz.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişilere ağızından laf alınmadık kimse bırakmadan ellerindeki esiri canlı bir şekilde serbest bırakmamaları yönünde onları uyarmakta ve eylemi gerçekleştirmelerini engellemekte ve sınırlandırmaktadır. Konuşan kişi bu engelleme ve sınırlandırmayı da –uwşı bolma işaretleyicisi ile vermektedir.

Xan men elşi qaşan öz ayaqtarımın kelip bas urğanşa qoliñdağı tutqındı bosatuwşı bolma! -dep küni-tüni quyıp baqtı (Ürker 1981: 458).

Han ile elçi kendi ayakları ile gelip haber verene kadar elindeki esiri **gönderme**, diyerek gece gündüz kontrol etti.

Konuşan kişi, “*tutqındı bosatuwşı bolma*” diyerek dinleyici olan bir başka kişiyi esiri göndermemesi yönünde uyarmakta ve gönderme eylemini gerçekleştirmesini engellemekte ve sınırlandırmaktadır.

Qazir mınaw üy sırtında turğan şolaq tuğırğa minesin de, qasındağı şögeriüwli jatqan qara atandı jetekteysiñ. Sosın mınaw uzın turanın soñınan eresin. Ar jağın bul özi aytadı. Biraq, qara atannıñ üstindegi kisiniñ qasına jartı qarıs jaqındawşı bolma (Ürker 1981: 496).

Şimdi şu evin dışında duran kısa ata bin ve yanında çökmüş bir şekilde yatan kara deveyi yedek olarak yanına al. Sonra şu uzun atın peşinden git. Devamını kendi söyleyecek. Fakat kara atın üstündeki kişinin yanına bir karış bile **yaklaşma**.

Verilen örnekte konuşan kişi dinleyici olan kişiyi yönlendirmekte ve ne yapıp ne yapmaması yönünde onu görevlendirmektedir. Konuşan kişi dinleyici olan kişinin yararını gözetip kara atın üstündeki kişinin “*qarıs jaqındawşı bolma*” adım bile atma, yaklaşma, ifadesi ile dinleyici olan kişiyi yanına yaklaşmaması yönünde tembihlemektedir. Konuşan kişinin dinleyici olan kişiye verdiği tembihte, eylemin gerçekleştirilmesi yönünde bir sınırlandırma, engelleme amacının olduğu görülmektedir.

- *Endi qolıma tüssen, köziñdi qurtam. Bul arağa ayaq basuwşı bolma, -dep birew kijindi* (Ürker 1981: 525).

- Şimdi elime düşersen, seni öldürürüm. Buraya **adım bile atma**, diyerek biri sinirlendi.

Verilen örnekte konuşan kişi “**basuwşı bolma**” adım bile atma, ifadesi ile dinleyici olan kişiyi uyarmakta ve ikaz etmektedir. Aynı şekilde –uwşı bolma işaretleyicisi ile bu örnekte de eylemin gerçekleştirilmesi yasaklanmakta ve engellenmektedir.

1.2.2.2. -A kör/ -A körme + Emir kipi

Oralbayeva, Kazak Türkçesinde emir kipinin analitik şeklini oluşturan bir diğer yapı olarak –a kör/ -a körme işaretleyicilerini vermektedir. –a kör/ -a körme işaretleyicilerinin, emirin dilek işlevini bildirdiğini söyler. Örneğin: “Ayta körmeñiz” (S. Muqanov) söylemeyiniz. “Renji beruñdi azayta kör” (S. Şaymerdinov) (gücenmeleri, küskünlükleri azalt). Bu örneklerdeki aytuv, azaytuv fiilleri emir kipinin dilek, istek işlevlerinde kullanıldığını belirtir. -a kör ve –a körme yapılarının anlamlarının aynı olduğunu, bu yapılardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz anlam kattığını söyler (Oralbayeva 2011: 172-177).

Emir kipi sadece emir anlamında kullanılmamaktadır. Birçok anlamı barındırmaktadır. Bunlardan biri de dilek anlamıdır. Örneğin: Ömir jasıñ uzaq bolsın!

Buradaki üçüncü şahıs çekimi olan –sın emir anlamını değil, dilek anlamını yansıtmaktadır. Öyleyse –a kör, -a körme yapıları da emir kipinin dilek, istek anlamını bildiriyor. Bu yapılar istek de bildirmektedir. Fakat istek, bildirdiği halde istek kipi değil, emir kipi yapısı olarak görülmektedir. Günümüz Kazak Türkçesinde istek kipi fiili iki şekilde çekimlenmektedir: a) fiil çekiminin kısa şekli vasıtasıyla (basit fiil çekimleri), b) fiil çekiminin tam hali (birleşik fiil çekimi) vasıtasıyla. Örneğin: alsam eken, alsan eken, barğaysıñ, kelgeysıñ vb. –a kör ve –a körme işaretleyicileri istek kipinin göstermiş olduğumuz işaretleyicileri ile kullanılmadığı, sadece emir kipi işaretleyicileri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örneğin: Keşire köriñiz, (afedersiniz), Men ayta köreyin (ben söyleyeyim) vb. Bu da –a kör, -a körme yapılarının emir kipinin analitik işaretleyicileri olduğunu göstermektedir (Oralbayeva 2011: 172-177).

Yaptığımız çalışmada emir kipi ile birlikte kullanılan –a kör – a körme işaretleyicilerinin sadece dilek, istek belirtmediğini, bunun dışında dua, iyi temenni, yasaklama vb. birçok anlamı da yansıttığı görülmektedir.

Äjem soñdarınan uzaq qarap turdı da, janarına üyirilgen jastı javlığimen sürtti.

- Täñirim jolıñdı oñğara körsin, qulınım! –dedi ol ulına arnağan tilevin bolar-bolmas kübirlep (UU 2003: 38).

Büyükanem arkalarından uzun süre baktı ve gözündeki yaşlı başörtüsüyle sildi.

- “Tanrım yolunuzu hep **açık eylesin** yavrucuğum!” dedi o oğluna duasını ederek.

Dualarda ilahi bir güçten dolayı veya doğrudan bir istekte bulunmaktadır. Burada büyükanne Allah’tan oğlunun yolunun açık olmasını istemektedir. “*oñğara körsin*” –a kör işaretleyicisi emir kipinin üçüncü teklik şahıs çekimi ile birlikte kullanılmış ve cümleye iyi temenni, dua anlamını katmıştır

Sodan soñ eki joldasınıñ birin tüsirip, sonıñ atına minip aldı da, jönele berdi.

- *Keşire köriñizder, ağalar (Ulpan 2003: 8).*

Daha sonra iki arkadaşının birini yanına alıp atına bindi ve istediği istikamete doğru yöneldi.

- *Affediniz*, ağabeyler.

Verilen örnekte –a kör+emir kipi işaretleyicisi müsaade isteme anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

- *Apa, siz, äwliye dese, äwliyesiz ğoy. Emanalınıñ balaları minip ketken üş qara kök minaw üşewiniñ sadağasına turmaydı. Keşe sizge aytuwğa bolmaytın sözder aytsam, keşire köriñiz (Ulpan 2003: 240).*

- Teyze, siz gerçekten evliya gibisiniz. Giden üç at, Emalı'nın üç çocuğunun hayrına durmuyor. Dün size söylenmeyecek sözler söylediysem beni *affediniz*.

Metinde konuşan kişi–A kör+emir kipi işaretleyicisi ile dinleyici olan kişiden özür dilemektedir.

Bizge aytqanı: <ün şığarmandar, äsirese, menin atımdı ayta körmender> (MM 2006: 65).

Bize söyledikleri bu “ses çıkarmayınız, özellikle benim adımı *söylemeyiniz*”!

Bu örnekte ise emir kipinin çokluk ikinci şahıs çekimi ile birlikte bir eylemin, harekin yapılmasının yasaklandığı görülmektedir.

Metinde geçen “*ayta körmender*” adımı söylemeyiniz, ifadesi ikaz, uyarı anlamını yansıtmaktadır.

- *Attanarda jalğız tapsırğanı aq bota boldı.*

- *Müsirep ağa, Şınarğa sälem aytıñız: men kelgenşe botanı tiri janğa körsetpesin! –dedi (Ulpan 2003: 84).*

- Giderken tek istediği beyaz deve yavrusu idi.

- Müsirep ağabey, Şınar'a selam söyleyiniz. Ben gelene kadar deve yavrusunu *kimseye göstermesin*, dedi.

Metinde “*aytıñız*” ifadesi ile birinci kişi ikinci kişiden istekte bulunmaktadır. Birinci kişinin amacı ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü kişinin tembihlenmesidir. Üçüncü kişiyi tembihleme sebebi ise gösterme eylemini gerçekleştirmesini engellemektedir. Üçüncü kişinin engellenen eylemi “*janğa körsetpesin*” kimseye göstermesin, ifadesi –a körme analitik yapısı ile verilmiştir. Bu da cümleye sınırlandırma, engelleme anlamlarını katmıştır.

Bul sözge sengen siyaqtanğan äjem, <endi qayttim, quda-av!> dep jılap aladı da, <suğa ketken tal qarmaydı> degendey äkeme:

*- Amalıñ bolmasa bar, biraq qolıñnan **qan töge körme**, qarağım! –dep jalbarınadı (MM 2006: 31)...*

Bu söze inanmış gibi yapan ninem “şimdi ne yapacağım Allah’ım” diye ağladı ve “denize düşen yılanı sarılır” dediği gibi babama:

*- Çare bulmazsan git, fakat elin ile **kan saçma** evladım, diye yalvardı.*

Yalvarma işlevinde genellikle statü olarak kendinden üstün görülen kişilerden ısrarlı bir şekilde, kendini acındırarak istekte bulunma anlamı bulunmaktadır. Fakat bu örnekte statü olarak üstün görülen anne, kendinden statü olarak düşük olan oğluna yalvarmaktadır. Anne, ısrarlı ve emin bir şekilde düşmanla çatışmak isteyen oğluna karşılık olarak “*qolıñnan qan töge körme*” elin ile kan saçma, diyerek sınırlama ile birlikte yalvarma anlamını katmaktadır. Metinde “*jalbarınadı*” ifadesi annenin eylemi yalvarma işlevinde kullandığını desteklemektedir.

*Al anaw jürgen aşqaraqtığın **ayta körmeñiz**, dım tatırmaydı. Özi qırğawıl ilip, anaw-mınaw adasıp qalğan (MJ 2016: 149-150).*

Şu şairin aç gözlülüğünden **bahsetmeyin**, size ikramda bile bulunmaz.

Kendisi sülün avlayarak kafayı yemiş biri.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan bir başka kişilerin eylemi, hareketi gerçekleştirmelerini engellediği görülmektedir.

1.2.2.3. -sA+ kişi çekimi/ Fiil+ Emir kipi

Mamanov, bir fiilin tekrar edilerek söylenmesi, ilk fiilin şart kipi şekilleri ile ikinci fiilin ise emir kipi veya gelecek zaman şekilleri ile yapıp aynı şahısta yer

almasını düzenli bir yapı olarak göstermektedir. Ayrıca Mamanov, bu yapının razı olma anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Mamanov 2007: 99). Kazak Türkçesi metinlerinde görülen —sA+kişi çekimi/ fiil+emir kipi yapısının metinlerde düzenli bir şekilde sık kullanımı ve emir kipi işaretleyicileri ile her zaman aynı anlamı yansıtmış olması, bu yapının emir kipi işaretleyicisi olduğunu göstermektedir. Örneğin:

Men körsem köreyin

Biz körsek köreyik

Sen körseñ kör

Sender körseñder köriñder

Siz körseñiz köriñiz

Sizder körseñizder köriñizder

Ol körse körsin

Olar körse körsin

Emir kipi şekillerindeki bu yapı, konuşanın gelecekte kendinin veya başkalarının bir işi, hareketi yapması ile ilgili dinleyiciye emir vermesi anlamında kullanılmaktan ziyade, dinleyici olan kişinin sunduğu, önerdiği teklife konuşan kişinin razı olduğunu, kabul ettiğini belirtmek için kullandığı görülmektedir. Taranan metinlerde -sa+ fiil+emir kipi işaretleyicisinin razı olma anlamını yansıttığı ifadeler şunlardır:

- *Bügin siz ekevmiz barıp qaytsaq qaytedi. Közi jävdirep köşeğe qarap, tosıp jatqan şığar dostarın.*

- *Aqılıñnan aynaldım! **Barsaq, barayıq.** Adamnıñ dostıǵı, bavırmaldıǵı osındayda sınğa tüsedı. Mamañ qazır-aq kirisedı tamaq istevge (DÄ 2015: 18).*

- Bugün sizinle beraber gidelim. Pencereden dışarı bakıp arkadaşlarını bekliyor.

- Akıllı çocuğum! **Gidelim** tabi! İnsanın arkadaşlığı, iyi yürekliliği böyle durumlarda anlaşılır. Annen şimdi yemek yapmaya başlar.

Metinde çocuk, annesine arkadaşına birlikte gitmeyi teklif etmektedir. Annesi de “barsaq, barayıq” gidelim, diyerek çocuğun isteğini kabul eder, razı olur. Barsaq barayıq ifadesinde eylemin hemen yapılması değil, teklifin onaylandığı kabul edildiği görülmektedir.

- Äy, balalar, alasa töbede nemiz bar! Odan da avıl şetindegi Mıqtınıñ tavına barayıq! Sırğanaqtıñ kökesi sonda, -dedi sotqar Qıdırbaydıñ murnı jelpildep.

- **Barsaq, barayıq!**

- Rasında minav alasa töbe ğoy! –degen balalar birin-biri qostap Mıqtınıñ tavına tarttı (DÄ 2015: 53).

- Hey çocuklar küçük tepede neyimiz var? Onun yerine köyün sınırındaki Mıktı Dağı'na gidelim! Kayağın asıl yeri orası, dedi her şeye karışan Kıdırbay ısrarla.

- Olur, **gidelim!**

- Doğrusu bu küçük tepe, diyerek çocuklar birbirlerinin sözünü kabul edip Mıktı Dağı'na yöneldiler.

Metinde çocuklar bir yere gitme konusunda aralarında konuşurlar. Kıdırbay, Mıktı Dağı'na gidelim, der. Bunun üzerine çocuklar “barsaq, barayıq” gidelim, diyerek Kadirbay'ın önerisini kabul edip razı olurlar.

- Qızdar tüs bolup qalıptı ğoy, şay işpeymiz be? –dedi Raygül qurbılarına qarap.

- **İşsek işeyik.**

- Äbden qataladım! –dedi Tättigül tize büĝe otırıp jatıp (DÄ 2015: 61).

- Kızlar, öğlen yaklaşıyor çay içmeyecek miyiz, dedi Raygül arkadaşlarına bakarak.

- Olur, **içelim.**

- Çok susadım, dedi Tettigül diz büküp otururken.

Metinde Raygül'ün çay içelim mi, diye öneride bulunur. Tettigül de “İşsek işeyik” içelim, diyerek öneriyi kabul eder.

- Qızdar, muna körşi üyge qaladan qonaqqa bir aĝa kelipti. Sol kisini de “üyimizge>, şayĝa şaqırsaq qaytedi.

- **Şaqırsaq, şaqırayıq,** -dedi özge qurbıları da qostap (DÄ 2015: 61).

- Kızlar şu komşu eve şehirden ağabey gelmiş. O kişiye de eve çaya çağırsak nasıl olur?

- **Davet edelim**, dedi diğerk arkadaşları da katılarak.

Metinde komşu eve gelen misafiri de çay içmeye davet etme konusunda öneri sunulur ve diğerk kızlar da bu öneriye karşılık “şaqırsaq, şaqırayıq” davet edelim, diyerek öneriyi kabul ederler.

*Sen jüregiñ onřa davalamay, oturuğa qorqıñqırap jatsañ da, dărigerge:
<Tursaq, turayıq, sal jambas bolğanımız jeter>, -dep küldiñ (ÜÜK 2011: 238).*

İstemesen de doktora gitmeye korksan da “**gidelim**, bu kadar tembellik yaptığımız yeter” diyerek güldü.

1.2.3. Sözlüksel Emir İşaretleyicileri

“Kiplik zarf ve sözlerin emir kipliğı ilişkisi, konuşurun otoritesini ve güvenini açığa çıkararak emri kuvvetlendirme; emre kesinlik, aciliyet ve denetim katma ya da yansız bir isteme ifadesini emir semantiğine çekme biçiminde sıralanabilir” (Aslan Demir 2007a: 82).

Kazak Türkçesinde konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiye emir verirken sadece morfolojik işaretleyicilerden yararlanmamakta, aynı zamanda sözlüksel işaretleyicilerden de yararlandığı görölmektedir. Bu işaretleyiciler, kiplik zarflar ve sözler olarak emir anlamını yansıtmaktadırlar. Bu işaretleyiciler, emir anlamını kuvvetlendirmektedir.

1.2.3.1. Kiplik Zarflar

Kerimoğlu, dünya dillerinde kiplik bildirme araçları arasında zarfların kiplik araçlarının belirginleşmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ve bildirdiğı kiplik alan birden fazla olduğundan çok anlamlılık sergileyen kiplik işaretleyicilerinin anlam alanlarının çoğı zaman zarfların yardımıyla belirlendiğini belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 101-102). Usta, kiplik sözlerin tek başlarına kipliğı belirtme gücüne sahip olduklarını, daha çok yardımcı unsur olarak öne çıktıklarını ve bunların bazılarının emir anlamını kuvvetlendirirken çabukluk kattığını ifade etmektedir (Usta 2011: 115). Aslan Demir, zarfların cümledeki bir ögeye odaklanarak adlandırma ve yorumlama sürecini

etkilediğini; tamamlayıcı, sınırlandırıcı, derecelendirici veya yönlendirici olma anlamlarıyla dil içi bağlam oluşturarak kiplik anlatımda yerini aldığını belirtmektedir (Aslan Demir 2007a: 81).

1.2.3.1.1. Derew

Derew: hemen, derhâl, acil, çabuk (KTS 2003: 125).

Biraq Qulagino men Zelenıydan sıqqan otryadtar Qazaqtardıñ qorşawına tüsip qalıp, keri qaytawğa мәjbur bolıptı degen xabar aldım... Zeñbirekter derew dalağa jiberilsin dep buyırdım... Budan soñ sol burınğı ornımda turğan jerde Merkuwlovtıñ otryadı bizden 35 şaqırım jerde eken degen xabar jetkizildi (MJ 2016: 344).

Fakat Kulogino ile Zelenıy'dan çıkan grupların, Kazakların ablukasına düşürölüp geri dönmeye mecbur bırakıldıkları, haberini aldım. Toplar **hemen** dışarıya **çkarılsın**, diye emir verdim. Merkulov'ın grubu daha önce bulunduğumuz yerden 35 km uzaklıktaymış, diye haber gönderildi.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişilere emir vermekte ve bu emrin ivedilikle gerçekleştirilmesini belirtmektedir. Bu da kiplik zarf olan “derew” ifadesi ile konuşan kişinin yapılmasını istediği eylemden emin olduğunu ve dinleyici olan kişilerden otorite olarak üstün olduğunu göstermektedir.

Yumaş, -dedi Tevkelev. –Bügin mañaydağı qazaq awıldarınıñ birine soğıp xabar alıp kelmeysin be? Biraq, alısqa uzap ketip jürme! Mal qaytarğan, joq qarağan birew-mirewine jolıq ta, derew keri qayt. Bul qazaqtarğa senim joq ekenin bilesiñ ğoy (Ürker 1981: 440).

Yumaş, dedi Tevkelev. Bugün yan taraftaki Kazak köylerinden birine uğrayıp haber alıp gelmeyecek misin? Ama çok uzaklara gitme! Hayvanları kaybedip arayan birilerine danış ve **hemen geri dön**. Bu Kazaklara güvenilmediğini biliyorsun.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişiye Kazak köylerinden birine gitmesini ve bu eylemin de çok uzatılmadan hemen yapıp geri dönülmesini bildiriyor. “derew” kiplik zarfı ivedilik bildiriminin yanı sıra konuşan kişinin dinleyici olan kişiye karşı otoritesini belirlemekte ve statü olarak daha üstün olduğunu göstermektedir.

1.2.3.1.2. Tez

Tez: tez, çabuk, acele, ivedi (KTS 2003: 530).

- *Jaqipbek mırza, - dedi Sasıq nağasıma qarap, - zamannıñ awqımımın oyğa qırğa ketip, aman-esen elge oralğan soñ, sıbağana toqtı- torımdı layıq körmey, tay aldırıp otırmin.*

- *Raqmet, Saseke!*

- *Al, jigitter, - dedi Sasıq, - jıǵıñdar tez!.. Äytpese quǵın körgen taydıñ eti jınıǵıp ketedi (MM 2006: 149)!*

- *Jakıpbek Bey, dedi Sasık ağabeyime bakarak, sağ salım memlekete döndükten sonra sana koyun deǵıl, at kestireceǵım.*

- *Teşekkür ederim, Saseke!*

- *Hadi, gençler dedi Sasık, yıkın çabuk. Yoksa fark edecekler.*

- *Atam suw üñgip ketken apañğa qulağan eken.*

- *Tez- tez şılırdıñ bärin şeşiñder, -dedi Jantöre jalma-jan oqıs dawıstap (UU 2003: 180).*

- *Dedem suyu kurumuş çukura düşmüş.*

- *Jantör'e hemen seslenerek “Çabuk engellerin hepsini kaldırın” dedi.*

Verilen metinde konuşan kişi dinleyici olan kişiye emir verirken emrinin ivedilikle gerçekleşmesini belirtmektedir. Bu ivedilik de emir ifadesini kuvvetlendirmekte ve kesinlik anlamını katmaktadır.

- *Qaramawımızǵa amalımız qanşa, -dedi qasındaǵı birew qaljıñdı dawıспен, jeñgeydiñ beti qattı. Tamaq jemeymiz dep tayaq jewimiz qiyın bolar. Qarayıq.*

- *Onda, tez! – dedi Erkin.*

- *Ayttım ğoy, <biyenin bir sawınında> dep. Odan da tez bop qaluwı mümkün (MM 2006: 269).*

- *Yanıdaki biri şakayla “bakmazsak olmaz tabi” dedi fakat yenge biraz sertti. Yemek yemiyoruz diye dayak yememiz doğru olmaz. Bakalım.*

- *Hadi çabuk o zaman, dedi Erkin.*

- Sana her şey zamanında olur, demiştim. Hatta daha erken de olabilir.
- *Sen törgi bölmede jatqan balalardı awız bölmeğe şığar da, qonaqtardı jayğastır. **Bol, tez!..** Bugün küñ jeksenbi. Bazar erte bastaladı (MM 2006: 356).*
- Sen çocukları diğər odaya çıkar; salona da misafirleri yerleştir. **Hadi çabuk ol!** Bugün günlerden pazar günüdür. Pazar erken başlıyor.
- *Oypıray, istegeñderşi sonı! – dep jılap jibergen Bödenegе:*
- *Awzıñdı jabamısıñ, joq pa? – dep, jep qoyarlıqtay qaraspern Qarsaq umtıla berip edi, Küwzen köldeneñdey qaldı da:*
- *Turamız ba, osılay salğılasıp, - dedi ağasına, - **üketeyik tez** (MM 2006: 396)...*
- Yapsanıza ya diye ağlayıveren Bödene'ye:
- Çeneni kapatacak mısın ya da kapatmayacak mısın, diyerek bizi yiyecekmiş gibi bakan Karsak yaklaşmaya başlamıştı. Küvzen yanımıza geldi ve:
- Böyle duracak mıyız dedi ağabeyine, **gidelim hemen.**
- *Bir awız ğana söz! – dedim...*
- *Ayt! – dedi ol jekip, - biraq, qısqa!..*
- *Özim de qısqa aytam. Joğarıdağı sözderimniñ tüyinin ğana aytam.*
- **Tez!..** – dedi äkem asıǵıp (MM 2006: 419).
- Sadece bir kelime, dedim.
- Hadi söyle bakalım, dedi o sinirlenerek, ama kısa olsun!
- Ben de zaten kısa söyleyeceğim. Yukarıdaki sözlerden kısaca bahsedeceğim.
- **Hadi çabuk,** dedi babam acele ederek.

- Äy, batırım! Künniñ qızılı batpay turıp, tösekke jatıp alğanıñ ne?! **Tur! Tez kiyin.** Mina eki kelinşekti qolıqtap alayıq ta, tura restoranğa tartayıq (ÜÜK 2011: 177).

- Hey, yiğidim, güneşin kızılığ batmadan neden yatağa giriyorsun? **Kalk, çabuk giyin.** Şu iki gelinciğin koluna girelim ve restorana gidelim.

- Er üstinde eñkiştew otırğanı Bolat. Al anaw tıprşıp kele jatqanı Asqarjan ğoy. Ülken üyge tüsiriñder. **Bol-bol tez.** Kelip qaladı endi. Kişi üyge äpkem tüspeydi. **Tez qamdanıñdar** (UU 2003: 170).

- Eyer üstünde eğilerek gelen Bolat. Fakat hareket ederek gelen ise Askarjan. Onları büyük eve götürün. **Hadi, hızlı olun!** Gelecekler yoksa. Küçük eve gelin girmez. **Hemen hazırlanın!**

1.2.3.1.3. Tezirek

Tezirek: daha tez, çabuk (KTS 2003: 530).

- Bol-bol, **tezirek qımıl**da. İlmek jasa, -dep qasındağı Asqardı asıqtıradı (UU 2003: 180).

- Hadi çabuk kımıl

Emir kiplik zarflarından olan “tezirek” ifadesi “qımıldama” eyleminin hemen yapılmasını işaretlemektedir.

- Ayt anaw Baqtıbayğa! Dawdı qoysın. Jartı kerüwen oljağa qanağat qılsın. Qalğandarıñ bası-közimiz amanda jönderine salıp, bul aradan **tezirek attanayıq.** Sultannıñ bir oylağanı bar de (Ürker 1981: 468).

- Şu Baktıbay’a kavgayı bırakmasını söyle. Yarım kervan kazanca şükretsin. Diğerlerini sağken yerine koyarız. Şimdi bu çevreden **çabuk gidelim.** Sultanın bir planı var, de.

Verilen örnekte konuşan kişi oteritesine dayanarak dinleyici olan kişiye emir vermektedir. Daha sonra kendi ile birlikte konuşan kişinin bulundukları yerden hemen ayrılmasını dile getirmektedir. Birinci çokluk kişi ekleri ile birlikte “tezirek” kiplik zarfı ile eylemin ivedilikle yapılması belirtilmektedir.

Qasıñdağı kisiler onan sayın külkige máz.

- **Tezirek alsañşı**, suwıp qaladı ğoy. Bağıñ suwımasın deseñ, nawrız köjeni ıstıqtay işer bolar, -dep qoymaydı äyel (UU 2003: 129).

Yanındaki kişiler seviniyorlardı.

- **Çabuk alsana**, soğuyacak ya. Şansını kaybetmek istemezsen, nevrüz çorbası sıcak içilmeli, diye ısrar ediyor kadın.

Metinde konuşan kişi –sañşı morfolojik emir işaretleyicisi ve “tezirek” kiplik zarfı ile birlikte konuşan kişi eylemin hemen yapılması yönünde dinleyici olan kişiye emir vermektedir.

Oısı kezde äjem üyge kire berip jılamısradı da:

- *Qarağım-ay, **turşı tezirek!** – dedi mağan. – Kiyinşi jıldamdıraq (MM 2006: 261)!..*

Tam o anda ninem eve girerek ağladı ve:

- Yavrucuğum, **hadi kalksana** dedi bana. Hızlı bir şekilde giyin.

Qalanıñ sırtında, zirattağı kördiñ işinde jatatın sonday bir işan bar dep estigem. <Sonı alıp kep üşkirtedi eken> dep oyladım da, jındıxanağa aparıwdan onı jeñil körip:

- **Barıñızdar, tezirek!** – dedim. Küwzen men Esektas şıǵıp ketti. Qasımda Bödene qaldı (MM 2006: 394).

- Şehrin dışında, mezar içinde yatan molla var, diye duydum. Onu getirtip ona okutup üflettiriliyor, diye düşündüm ve onu tımarhaneye götürmem daha kolay olur diyerek:

- **Hadi gidin, çabuk**, dedim. Küvzen ile Esektaş dışarı çıktı. Yanımda Bödene kaldı.

- *Äy, murap. Sözin bölip jiberdiñ. **Kel tezirek, otır.** Güljannıñ ertegin tıñdayıq! –dedi egdelewi.*

- *Tanıısıñdar, mına kisi Maxambet deǵen qazaq aqını, -dedi Münis (MJ 2016: 114).*

- Hey sucu. Sözüni kestin. **Gel, hadi otur.** Güljan'ın masalını dinleyelim, dedi.

- Birbirinizle tanışınız, bu Mahambet diye adlandırılan Kazak şairidir, dedi Münis.

1.2.3.1.4. Şapşañ

Şapşañ: tez, çabuk, çar-çabuk, ivedi (KTS 2003: 629).

Baylardıñ şetke şıqtım sayagınday.

Basıma päle jawıp tur osı kün,

Qudirettiñ kökten tüsken tayagınday.

Basımdı alar bolsan, şapşañ alşı,

Baradı üsip ketip ayagıday-ay (MJ 2016: 338).

Zenginin kulu gibi dışarı çıktım.

Başıma bela geliyor bugünlerde,

Gökten düşen çubuk gibi.

Başımı alacak olursan **hemen al,**

Ayağım üşüyor.

Emir kipi işaretleyicileri ile birlikte kullanılan “şapşañ” kiplik zarfı verilen metinde emir anlamını kuvvetlendirmekte ve alma eyleminin hemen gerçekleştirilmesini bildirmektedir.

1.2.3.1.5. Jıldam

Jıldam: sür'atli, hızlı, tez, çabuk (KTS 2003: 191).

Jalgız-aq ümittimin raqımıñnan.

Basımdı alar bolsan jıldam alşı,

Izgırıp ötip baradı tabanımnan (MJ 2016: 337-338).

Yalnız iyiliğinden ümitliyim

Başımı alacak olursan **hemen al,**

Soğuk geçiyor tabanımdan.

Kiplik zarflarından olan “jıldam” zarfı emir ifadesinin hemen yapılmasını belirtmekte ve emir anlamını kuvvetlendirmektedir.

Osılay qattı qinalıp kele jatqan sağıımızda, aspan sınıp jerge tüskendey bir küşti dawıs gürs ete qaldı. Kütpegen dawısqa selk etip tura qalğanımda:

- **Jıldam!** – dedi qudam, menin tura qaluwımdı sezgendey, jürisinen kidirip.

Älgi gürsil üsti-üstine qaytalap, üdep ketti (MM 2006: 504)!..

- Böyle zor durumda kaldığımız bir anda, biri gök gürültüsü gibi şiddetli bir sesle bağırdı. Aniden, beklenmedik anda gelen bu sese şaşırıp kaldığımızda:

- **Çabuk**, dedi dünürüm, benim şaşırıp kaldığımı hissetmiş gibi. Ses ise daha da şiddetlenmeye başladı.

1.2.3.2. Kiplik Sözler

Konuşma anında konuşan kişinin dinleyici olan kişiye veya dinleyici vasıtasıyla üçüncü bir kişiye emir verdiği durumlarda, konuşan kişinin hareketi, tavrı ve ses tonu ile emir verip vermediği açık bir şekilde anlaşılabilmektedir. Fakat yazılı metinlerde konuşan kişinin tutum ve davranışları açık bir şekilde belirtilmediği durumlarda emir kipi işaretleyicilerinin emir ifadesini yansıtır yansıtmadıklarını anlayabilmek zorlaşmaktadır. Yazılı metinlerde emir ifadesi tutum ve davranışların betimlenmesinin yanı sıra kiplik sözlerle belirtilmekte ve konuşan kişinin emir verdiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kiplik sözler, eylemin emir anlamını desteklemektedir. Türkiye Türkçesinde emir belirten isimlerden “buyruk, emir, ferman” bütün sözlüksel anlamlarında ast-üst ilişkisine göndermede bulunan “emir” kavramına adanmış kelimeler olduğu ve bu kelimelerin, konuşur emrederken genellikle emir belirten kısımda değil, ayrı bir cümlede yer aldığı görülmektedir (Usta 2011: 113). Kazak Türkçesinde ise, kiplik sözler bazen emir bildiren kısımda yer alırken bazense ayrı bir cümlede yer almaktadır. Kazak Türkçesinde *ämir qıluw*, *ämir berüw*, *ämir etüw*, *buyıruw*, *jarlıq qıluw*, *jarlıq berüw*, *pärmen*, *tapsıruw*, *jarǵı*, *ösiyet*, *ösiyet etüw* vb. kiplik sözler kullanılmaktadır.

1.2.3.2.1. Ämir

Kazak Türkçesinde “ämir” emir kipinin kiplik sözünü yansıtır. Kazak Türkçesi metinlerinde “*ämir qıluw*, *ämir berüw*, *ämir etüw*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

- *Momışjan!* – dedi älden soñ dawısı qaltırıp. – *Qızdarım men nemerelerime xabarşı jiber. Jüzdesip qoştasayın.*

- *Qoyıñızsı, apa, onıñız ne! –dep äkem şorşıp tüsti.*
- *Sen aldımın söz **tuñdap al**, -dep äjem qatal **äm**ir etti (UU 2003: 122).*
- Momışcan, dedi biraz sonra sesi titreyerek. Kızlarımla torunlarıma haberci gönder. Buluşup vedalaşayım.
- Bırak anne, ne diyorsun, dedi babam tedirgin bir şekilde.
- Sen önce **söz dinle**, diye ninem sert bir şekilde **emir verdi**.

Orılğan jerdiñ qırtısına deyin körinip, şaldın soñında tup-tuzuw uzın jol qala berdi.

*Älden son şal soñına köz tastadı da, dawıstap **äm**ir berdi.*

- *Al, balalar, **oraqtı bastañdar** (UU 2003: 160-161).*

Biçilen otların kökü gözüüp ihtiyarın ardında dümdüz uzun bir yol kaldı.

Ardından ihtiyar uzun bir süre baktı ve seslenerek **emir verdi**.

- Hey çocuklar, **ot biçmeye başlayın**.

*Allaqul qolın köterip, Nurbaldı **äketiñder**, dep **äm**ir qıldı.*

- *Aqınğa aparıp beriñder. Maxambet aqındı bosatıñdar – bizdin jarlıq osı...
-dedi xan dawsın köterip, sosın Qaybalağa burıldı. – Söziñ ras, sultanım, -
dep barıp, qayta tüzelgendey raymen, - Kişi ordanıñ xanı Qayıpğalı mırza!
–dep toqtadı (MJ 2016: 35).*

- Allakul elini kaldırıp Nurbal'ı **götürün**, diye **emir verdi**.
- Şaire götürün. Mahambet şairi boş bırakın – bizim emrimiz bu - dedi han sesini yükselterek. Sonra Kaybala'ya döndü.
- Söylediklerin doğru, sultanım, diyerek tekrardan yüz ifadesini değiştirip:
- Küçük ordunun hanı Kayıpğalı Bey, diyerek durdu.

*Aqbay nökerlerine **toptan şığıñdar** dep **äm**ir qıldı. Biraq jiyılğan jurt olardı jibermey, eki jaq şart ta şurt qaqtığısıp qaldı (MJ 2016: 184).*

Akbay yardımcılara **gruptan çıkın**, diye **emir verdi**. Fakat toplanan halk onları göndermediği için iki taraf kavgaya tutuştu.

*Aqbay jaña buğan attardı äzirley ber, tañerteñ tutqındı jandarma ekewin Duwlat baydın awılına **aparsıñdar**, dep **ämir beripti** (MJ 2016: 189).*

Akbay, şimdi ona atları hazırla. Sabah esiri jandarma ile birlikte Duvlat beyin evine **götüreceksiniz**, diye **emir verdi**.

- *Dayınbız! Dayınbız! –dep жүзbasılar birinen soñ biri kelip bayandap jatır.*

- ***Duşpanğa xabarlañdar! Biz şabamız! –dep **ämir berdi** İsatay jaw tobın nusqap (MJ 2016: 349).***

- “Hazırız, hazırız” diye yüzbaşılar sırayla gelip anlatıyor.

- ***Düşmana haber edin**, biz savaşıcağız, diye **emir verdi** İsatay, düşmanları işaret ederek.*

- *Qaruwların sıyrıp alıp, özderin **baylap tastañdar!** –dep **ämir etti** öz nökerlerine Baymağambet. Töleñgitter sanap basıp alğa jıljıdı, alayda sarbazlarda beriletin sıñay joq (MJ 2016: 360).*

- Baymağambet, silahları toplayıp **onları bağlayın**, diye **emir verdi** kendi askerlerine. Tölengitler adımlarını sayarak (yavaş yavaş) ilerlediler. Fakat askerler kaybetmiş olsalar bile onlarda teslim olacak göz yok.

- *Jasırın tamaq alıp kelipti, Qurmaştıñ qulağına bawırıñmın, men de Qızılğurt balasımın dep sıbırladı. Biraq bosatuwğa därmen joq, artındağı bala-şağasın qımaydı. Aqbay jaña buğan attardı **äzirley ber**, tañerteñ tutqındı jandarma ekewin Duwlatbaydıñ awılına **aparasıñdar**, dep **ämir beripti** (MJ 2016: 188-189).*

- Gizli gizli yemek getirdi. Kurmaş’ın kulağına kardeşinim, ben de Kızılğurt çocuğuyum, diye fısıldadı. Fakat bırakıp gitme imkânı yok, ardında kalacak olan çocuklarına kıyamıyordu. Akbay az önce ona atları **hazırla**, sabahleyin esiri jandarma ile ikiniz Duvlatbay’ın köyüne **götüreceksiniz** diye **emir vermişti**.

- ***Toqta! Dep aqırıp qaldı sultan. –Buniñ ne küy?***

- *Aq ordañdı awnatıp, atanday dawısıñdı aqırtatın İsataydıñ jawjürek sarbazdarı turalı küy!*

- *Men emes, aş küşiktey öziñ qıñsılaysıñ qazır! **Soğıñdar** temir sümbimen eki jüz düreni! –dep **buyırdı** Baymağambet (MJ 2016: 335).*

- **Dur**, diye bağırdı sultan. Bu hangi nakarat?

- Beyaz sarayı yıkan, deve gibi bağırtarak ağlatan, İsatay'ın cesur askerleri hakkındaki ezgi bu.

- Ben değil, aç köpek yavrusu gibi sen inleyeceksin şimdi! **Vurun** demir çubuk ile iki yüz falakaya yatırın, diye emir verdi Baymağambet.

- *Älden soñ şal soñına köz tastadı da, dawıstap **ämir berdi**.*

- *Al, balalar, **oraqtı bastañdar** (UU 2003: 160-161)!*

- İhtiyar uzun süre baktıktan sonra seslenerek **emir verdi**:

- Hadi çocuklar **biçmeye başlayın!**

*Xiwaniñ öskerbasıları qazaq şayırınıñ qılığına ızalanıp, özara küñkildesip otır. Allaqul qolın köterip, **Nurboldı äketiñder**, dep **ämir qıldı** (MJ 2016: 35).*

Hive'nin asker başları Kazak şairinin yaptığına kızarak kendi aralarında fısıldıyorlardı. Allakul, elini kaldırıp **Nurbol'ı götürün**, diye **emir verdi**.

- *Aldiyardıñ atımen **ämir qılam**, **tınıştıq pen tärtip saqtañdar!** –degen dawıs sañq ete tüsti. Bop-boz bolıp ketken Jantas tağı da Balabektiñ qasına kelip, iyıq tirep tura qaldı (MJ 2016: 50).*

- Aldiyar'ın adı ile **emrediyorum**, **sessiz ve sakın olun**, diye bir ses duyuldu. Bembeyaz olan Jantas, Balabek'in yanına gelerek omzuna yaslandı.

1.2.3.2.2. Buyıruw

*Biz orıs patşası emes, Jeñgir xanmen soğısıp jürmiz, -dedi ol jawap bergen kezde. Gekke oğan İsataydıñ jaña **qonısın körset** dep **buyırıp edi**. Nuralı olardı adastırıp aparıp qumğa saldı (MJ 2016: 262).*

Biz Rus padişahı değiliz, Jengir Han ile savaşıyoruz, dedi o cevap verdiğinde. Gekke ona İsatay'ın yeni **yerini göster**, diye **emir vermişti**. Nuralı, onları şaşırtarak yollarını kaybettirip onları çöle götürdü.

Küzetşi Şerniyazdı da tutqındarğa tayaw alıp keldi, biraq oqşaw tur dep buyırdı (MJ 2016: 330).

Görevli Şerniyaz'ı da esirlerin yanına götürdü fakat **ayrı dur**, diye **emir verdi**.

Baymağambet ün qatpadı. <Qattıraq ayt!> - dep buyırdı qaravıl (MJ 2016: 338).

Baymağambat ses çıkarmadı “**Sesli söyle**” diye görevli **emir verdi**.

Qorşawda qalğan on bes sarbaz tize qosıp, iyıq tiresip alıp, ayawsız keskilesip jatır.

- Attarın **quladıñdar!** –dep **buyırdı** Merqulov (MJ 2016: 360).

Korşav'da kalan on beş asker birleşip omuz omuza gelip acımadan savaşıyorlar.

- Atları **devirin**, diye **emir verdi** Merqulov.

- Sağan dosımdı ertip keldim, Güljan, - dedi Münis.

- Otırıñdar, jigitter. Güljan, sen **şarap quy!** – dep **buyırdı** üy iyesi – sarı qarın báybişe (MJ 2016: 114).

- Sana arkadaşımı getirdim Güljan, dedi Munis.

- Oturun gençler. İlk eş olan sarışın ev sahibi, Güljan sen **şarap koy**, diye **emir verdi**.

- Atamandarın tiridey, ne ölidey **qolğa tüsiriñder!** –dep **buyırdı** Gekke attı äşkerin basqarıp jürgen ofitserlerge (MJ 2016: 351).

- Liderlerini ya canlı ya da ölü şekilde **yakalayın**, diyerek Gekke, atlı askeri yönlendiren subaya **emir verdi**.

- *Toqtamaymın! –dedim men alıstay tüsip.*

- **Toq-ta!..**

- *<Ötpes jarlıq, boyğa qorlıq> degen, - dedim men toqtamay. – Buyırma (MM 2006: 445)!..*

- Uzaklaşarak durmayacağım, dedim.

- **Dur!**

- Senin sözün geçmez, boşuna vaktini harcama, denildiği gibi dedim ben de.

Emir verme!

1.2.3.2.3. Jar- Jarlıq

Maxambettiñ keñesi boyınşa batır öz jigitterin alıstı-jaqındı awıldarğa şaptırıp, qonıs-jayılımdardı baylarğa bermeñder dep jar saldı (MJ 2016: 255).

Mahambet, kahraman olan yiğitlerini yakın ve uzak olan köylere gönderip yerimi zenginlere **vermeyin**, diye **emir verdi**.

Mınalar jındanğan ğoy... -dep üreylene söyledi töleñgitter. –Tiridey berile qoymas...

Ömir sürgileri kelmese, atıp öltiriñder... -degen jarlıq berdi Gekke (MJ 2016: 360).

Bunlar delirmiş ya, diye korkarak söyledi Tölengit soyundan olanlar. –Canlı teslim olmazlar!

Yaşamak istemiyorlarsa **öldürün**, diye **emir verdi** Gekke.

- *Mınalar jındanğan ğoy... -dep üreylene söyledi töleñgitter. – Tiridey berile qoymas...*

- *Ömir sürgileri kelmese, atıp öltiriñder... -degen jarlıq berdi Gekke (MJ 2016: 360).*

- Bunlar delirmiş ya, dedi Tölengitler paniğe kapılarak. Yaşamak istemiyorlar.

- Yaşamak istemiyorlarsa **öldürün**, diye **emir verdi** Gekke.

Biraq jır kilt üzildi. Xan küzetşileri qalıñ toptı qorşap aldı da, qaq ortada turğan jarşını ustap, eki künnen beri tağınan tüspey, keñes kurıp otırğan Jäñgirme xabarladı.

*- **Basın alıñdar** buzılğanıñ! –dedi de Jäñgir, özin basqağa alañdat pawğa jarlıq qıldı (MJ 2016: 263).*

Fakat şiir aniden kesildi. Han görevlileri, kalabalık olan grubu kuşattı ve tam ortada duran haberciği yakaladı. İki günden beri tahtından inmeden, toplantı düzenleyen Jengir’e haber verdi.

*- **Başını koparınız**, dedi Jengir ve dikkatini dağıtmamaları için emir verdi.*

1.2.3.2.4. Pärmen

*Buringı terezesin teñ ustaytın dosjar äñgimesine <**qızdarıñdı ber**> , <aldımızdağı köktemde qar ketkenşe bizdin balalar sizdin ulısqa qalıñ oynap bara alatınday bolsın>, -degen ökte **pärmen** aralasıptı (Ürker 1981: 274).*

Daha önce konuşmayı dengede tutmaya çalışan arkadaş konuşmasında “**kızlarını ver**” “önümüzdeki baharda kar eridiğinde bizim çocuklar, sizin köye oynayarak gidebilsinler” diye sert bir **emir** ile müdâhil oldu.

*- Awğan sawdagerine **färmen beriñder. Satsın jaynatıp, äkelgen jihaz-düniyesin Xiwabazarında. Mirzanıñ tilegin orındap, qasına küzetşi jasaq qosıñdar (MJ 2016: 31).***

*- Afgan tüccarlarına **ferman veriniz**. Hive pazarında getirdikleri ürünleri **satsın**. Beyfendinin dileğini yerine getirip yanına güvenlik ayarlayın.*

1.2.3.2.5. Ösiyet

*Übiyan iyilip tağzım etti. Ötep endi termelep, äpkeme uzaq **ösiyet** ayta bastadı:*

Ülkenderdiñ aldında

***Tayrañdama**, kelinşek.*

Jön-joqsız jegilip

***Sayrandama**, kelinşek,*

*Ot basına barğanda,
Otırıp alma, kelinşek,
Suw basına barğanda
Suwmandama, kelinşek.
Bozbala köz salğanda,
Quwnañdama, kelinşek.
Qonaq kelse qorsıldap
Balanı urma, kelinşek.
Enelere torsıldap,
Jala quwma, kelinşek.
Uris-dawğa üymelep,
Üyir bolma, kelinşek.
Köringendi kimelep,
Süyir bolma, kelinşek.
Qayta-qayta qazbalap,
Şiyir bolma, kelinşek.*

Ağayındı mazalap,

Qiyır bolma, kelinşek (UU 2003: 115).

Übiyan eğilip selam verdi. Ötep şarkı söyleyerek ablama uzun bir vasiyetini söylemeye başladı:

Büyüklerin **önünde dolaşma** gelincik.

Yersiz sinirlenip konuşma gelincik.

Kendi evine gittiğinde,

Çok kalma gelincik.

Suyun başına gittiğinde,

Çok konuşma gelincik.

Genç biri baktığında,

Şımarma gelincik.

Misafir geldiğinde,

Bağırıp çocuğunu **vurma** gelincik.

Kayınvalidenden şikâyet edip,

Ayıp arama gelincik.

Kavgaya bulaşp,

Yakın olma gelincik.

Her gördüğünü sevip,

Alışma gelincik.

Tekrar tekrar değinip,

O konuyu açma gelincik.

Akrabayı rahatsız edip,

Sıkma, ısrarcı olma gelincik.

Xandardı tävbesine keltiremin, elimdi jaqsı ömirge jetkizemin dep Sırım on jıl şabıstı. Jeñiske de az qalıp edi, biraq Alla tağala tağı da jolımızdı oñğarmadı. Jer betin jut bastı. Jol boyı şaşılğan süyek jäne köbeydi. Ölimge moyınsınğan ata-baba bizge: bärine de şıdañdar, Allanıñ jazğanın ün şığarmay köterip alıñdar, dep ösiyet ayttı (MJ 2016: 157).

Hanları tövbe ettireceğim, halkımı iyi bir ömre kavuştururum, diye Sırım on sene çaba harcadı. Kazanmaya az kalmıştı fakat Allah yine yolumuzu açmadı. Yeryüzünü kıtlık bastı. Yol boyunca saçılan kemik daha da çoğaldı. Ölümü kabul eden atalarımız bize “hepsine dayanın, Allah’ın verdiğini ses çıkarmandan **kabullenin**” diyerek **vasiyet verdi**.

- *Uri-qarı, qanışer jolbasarlardı şaqırmañdar degen Eseneydiñ ösiyeti bar. Qanışer Qojıq şaqırılmaydı, dedi Müsirep (Ulpan 2003: 210).*

- Uğursuzu, hırsız, katil yol baskıncıları **çağırmayınız**, diye Eseney’in vasiyeti var. Katil Kojık çağrılmayacak, dedi Müsirep.

1.2.3.2.6. Tapsıruw

Jaqsılap qara, suwığan soñ –jem ber, suwar. Erteñ tüske qaray attanuwğa üzir bolsın! –dep tapsırdı Maxambet atın Qumarğa berip jatıp (MJ 2016: 86).

Mahambet atı Kumar’a verirken iyice bak, soğuduktan sonra **yem ver**, su **ver**; yarın döndüğümüzde **hazır olsun**, diye **emir verdi**.

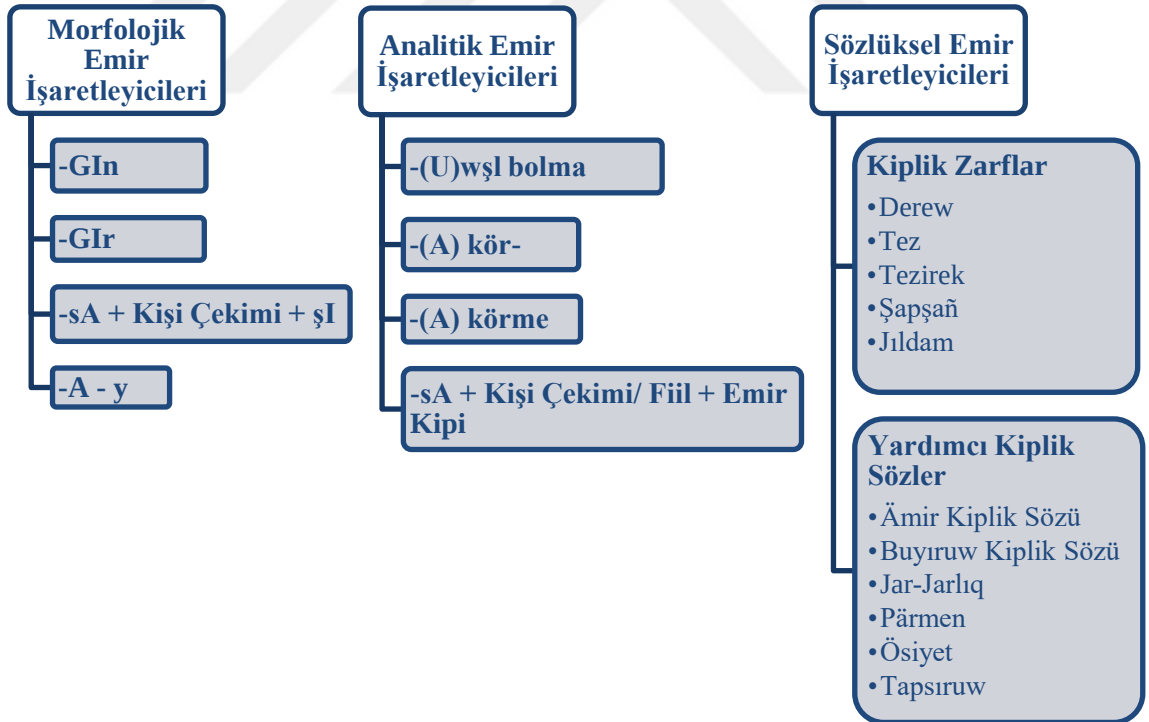
- *Xan sultanğa: <Qaraqalpaktardıñ qolıñdağı baş qurtardı tutqınnan boşatıp äkel> -dep tapsırıptı* (Ürker 1981: 461).

- Han sultana “Karakalpıkların elindeki Başkurtları esirlikten **çıkartıp getir**” diye **emir verdi**.

- *Oğan: <Keldey elge qaytpayınşa, orıs elşisi Nepripasov ta qaytarılmaydı, bul talabımız orındalmasa at-quyrığın birjola üziseyik>, -dep aşıp aytuw qatañ tapsırıldı* (Ürker 1981: 156).

- Ona “Keldey ülkeye dönmeyince Rus elçisi Nepripasov da dönmeyecek, bu isteğimiz yapılmazsa aramızdaki bağı **tamamen keselim**” diye açık bir şekilde sert **emir verildi**.

Emir Kipinin Diğer İşaretleyicileri Tablosu:

Çalışmamızın “Birinci Bölümü”nde Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi gramer kitaplarında emir kipi ile ilgili yapılmış tanım ve sınıflandırmalara yer verilmiştir. Daha

sonra Kazak Türkçesindeki kişi çekimi dikkate alınarak emir kipinin asıl işaretleyicileri verilip bu işaretleyiciler hakkında yapılmış olan bazı tartışmalara değinilmiştir.

Kazak Türkçesinde emir kipinin temel işaretleyicilerinden sonra emir kipini işaretleyen diğer işaretleyicilere yer verilmiştir. Bu işaretleyiciler morfolojik, analitik ve sözlüksel işaretleyiciler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Morfolojik işaretleyiciler adı altında –GIn, -Gİr işaretleyicilerinin emir anlamını işaretleyen asıl işaretleyiciler olmadığı, emir anlamını kuvvetlendiren işaretleyiciler olduğu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Çalışmamızda “Gİl İşaretleyicisi” ve “GIn İşaretleyicisi” başlığı altında vermiş olduğumuz işaretleyicilerin aslında Ø+ GIn veya Ø+ Gİr işaretleyicileri şeklinde olduğu bilinmektedir.

Çalışmamızda, “–(U)wşI bolma, -A kör, -A körme, –sA+kişi çekimi/ fiil+ emir kipi” yapılarını da Kazak Türkçesindeki emir kipinin işlevlerini yansıttıkları, düzenli ve sık bir şekilde metinlerde yer aldıklarından dolayı bu yapıları, emir kipinin analitik işaretleyicileri başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

“Birinci Bölüm”de değindiğimiz bir diğer konu ise, emir kipinin sözlüksel işaretleyicileridir. Bu işaretleyicilerin metinlerde emir kipinin asıl işaretleyicileri ile birlikte yer alıp emir anlamını destekledikleri tespit edilmiştir.

2. BÖLÜM

EMİR KİPİ İŞARETLEYİCİLERİNİN İŞLEVLERİ

Toplumsal bir olgu olarak görülen dilin birçok işlevi bulunduğundan kip ulamına daha geniş çerçeveden bakılması gerekir. Bu yüzden Türkçede kip ulamının anlaşılması için dil birimlerinin edimsel değerlerini, kullanıldıkları bağlamı, öznel ve nesnel bakış açıları dikkate almak gerekir. Tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de eklerle kip ulamı arasında birebir eşleşmeler olmamaktadır. Çünkü kipleri işaretleyen ekler bazen paralinguistik etmenlerden dolayı bazen de bağlamın ortaya çıkardığı etkenlerden dolayı birden çok işlevi yansıtmaktadır (Kocaman 1983: 85). Bu durum, Kazak Türkçesi için de geçerlidir. Kazak Türkçesinde de ekler ile kip kategorisi arasında her zaman eşit derecede eşleşmeler görülmemektedir.

Delice, kiplerin yansıtmış olduğu işlevleri kiplik olarak adlandırmakta ve şu bilgileri vermektedir: Kiplik durumu, fiil kök veya gövdelerinin cümle içindeki görünümü olduğu için bazen tek başlarına içerdikleri kiplik anlamını veremeyebilir. “Ahmet çalışırsa sınavını başarır.” cümlesindeki –sA ile “Ahmet keşke bu sınavı başarsa!” cümlesindeki –sA morfeminin sesçe aynı olmasına rağmen işlevce aynı olmadığını belirtmektedir. Bunun da Türkçede kip göstergesinin sadece eklerle dayanmadığını ek, ek+ek, kelime+ek ve ek+kelime şeklinde genişleyen bir yapıya sahip olduğundan kaynaklandığını ifade etmektedir (Delice 2002: 202). Kısacası Delice, kip işaretleyicilerinin farklı şekil ve yapılarla farklı işlevlere büründüklerini, bu yüzden bunun da kiplik olarak adlandırılmasının daha uygun olduğunu belirtmektedir. Bu da bize eklerin her zaman adlandırıldıkları adlara hizmet etmediklerini, birden çok işleve sahip olduklarını göstermektedir.

Bazı eklerde görülen çok işlevlilik, emir kipi işaretleyicisi olan eklerde de görülmektedir. Yani emir işaretleyicilerinin her zaman buyurucu, emredici işlevlerini yansıtmadığından bu işaretleyiciler, her zaman dinleyiciye bir şey yaptırmak için kullanılmaz (Sarıçoban ve Hişmanoğlu 2004: 46).

Emir kipinin anlamsal alanlarının çokluğunu dile getiren bazı araştırmacılar ve bu araştırmacıların belirledikleri anlamlar şu şekildedir: Gencan “dilek, dua, umut, yalvarma”, Korkmaz “istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, hayret, şaşkınlık, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet vb.”, Aksan

“emir, istenmedik, onaylanmayan bir işi belirleme, dilek bildirme, bir işin olmasını bekleme, kabullenme olmasında sakınca görmeme, kesin sınırlama, tahmin yürütme”, Adalı “istek, gereklilik, gelecek zaman”, Bilgin “dilek, uyarı, yakınma, yalvarma, umursamazlık, olasılık, öfke, sitem, uyarı, alkış, kargış, yakarı, ant”, Doğan “öğüt/akıl verme, izin verme, tehdit etme, iyi dilekte bulunma, dinleyicisiz konuşma, istekte bulunma, rica etme”, Türkyılmaz “istek, şart, gereklilik, tavsiye, yönlendirme, tehdit, ihtar vb.” (Usta 2013: 140).

Eklerin bu şekilde birçok işlevi yansıtmaları dilin esnekliğinden ve anlatım gücünden kaynaklanmaktadır.

2.1. Acıma İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te acıma, bir kimsenin veya canlının mutsuzluğuna, üzüntüsüne karşı konuşan kişinin, söz konusu kişi için duyduğu üzüntü, merhamet duygusu olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 10). Kazak Türkçesi metinlerinde emir kipi işaretleyicileri ile acıma işlevinin aynı zamanda teselli etme, teskin etme işlevlerini de yansıttığı görülmektedir. Fakat örneklerde acıma işlevi daha belirgin olduğu için yansıtılmış olan bu anlamlar da “Acıma İşlevi” başlığı altında verilmektedir.

Kökem äjem jaqqa soñğı ret jalınışpen qarap edi, äjem de şıday almay, dawısı dirildep ketti...

- *Qaydan bileyin, şırağım. Süyek özindiki ğoy äytewir. Adam etsen bolğanı da* (UU 2003: 37).

Ağabeyim, büyükannemin oturduğu yöne son kez yalvarır gibi bakmıştı. Büyükannem de dayanamadı ve sesi titredi.

- Nerden bileyim yavrucuğum, kemiği senin işte. **Adam etsen** yeter!

Metinde büyükanne, yaramazlık yapan torununa sinirlenir ve bir başka kişiden torununu terbiye etmesini ister. Fakat daha sonra torunu, büyükannesine yalvaran gözlerle bakınca büyükanne, torununa kıyamaz. Bu durumda “*qaydan bileyin*” nereden bileyim, “*adam etsen bolğanı da*” adam etsen yeterli diyerek torununa acıdığını, kıyamadığını ifade etmektedir.

2.2. Açıklama, Bilgilendirme, Haber Verme İşlevi

Açıklama, bilgilendirme ve haber verme işlevlerinin üçü de söz konusu kişi veya kişilere izahta bulunurken, bilgi verirken, belirli olayı veya durumu açıklarken kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde, genellikle konuşan kişi, söz konusu kişi veya kişilere açıklama, haber verme, bilgilendirme yapmadan önce şu ifadeleri kullanmaktadır: *xabarlaw* “haber vermek”, *aytaw* “söylemek, anlatmak”, *tıñdaw* “dinlemek”, *bayandaw* “anlatmak”, *qulaq saluw* “dinlemek”.

- *Köz stantsiyasınıñ ağa dispetçeri tıñdap tur.*
- *Ağa, -dedi qara bala jalma-jan. –Men Ernarmın... No 22 roz’ezdegi... men bar ğoy... sıñğan rel’s kördim... sonı sizderge **xabarlayın** dep...*
- *Tüsindim Ernar. Sen No 22 ra’ezdegi Jenistiñ ulısıñ ğoy. Xabarıña köp raqmet! Şara qoldanamız (DÄ 2015: 66).*
- Göz istasyonunun danışmanı dinliyor.
- Ağabey, dedi kara çocuk hemen. Ben Erner’ım... 22 numaralı duraktaki... Ben var ya... Kırılan rayı gördüm.. onu size **haber edeyim** diye....
- Anladım Ernar. Sen 22 numaralı duraktaki Jenis’in oğlu değil misin? Haber verdiğin için teşekkür ederim. Çözüm buluruz.

Metinde geçen çocuk, tren kazasını görür ve telaşlanır. Ardından istasyon görevlilerini arar ve kazayı gördüğünü haber verir. Bunu da “*sizderge xabarlayın*” sizlere haber edeyim, diyerek haberi istasyon görevlilerine bildirir. Bu da eylemin haber verme, bilgilendirme işlevinde kullanıldığını göstermektedir.

- *Müsirep ağa, külgenime ökpoley körmeñiz, külkim kelip külgenim joq. Endi Eseney ağana qaytaratın **jawabımdı aytayın**: Eseneydiñ qurıǵı moyıma tüse qalsa, onı alıp ketetin küş bizdin azǵana awıl kirme Kürlevitte joq. (Ulpan 2003: 63).*
- Müsirep ağabey, güldüğüm için sinirlenmeyiniz, gülmek istediğim için gülmedim. Şimdi Eseney ağabeyime **cevabımı söyleyeyim**: Eseney’in hilesine (boynuma) düşerse onu götürecek güç bizim küçücük Kürlevit

köyünde yok. (Eseney'in avına düşerse bizim küçücük Kürlevit köyünde onu kurtaracak kimse yok).

Kişi burada Müsirep'e "*jawabımdı aytayın*" cevabımı söyleyeyim ifadesini kullanarak açıklama yapmaktadır.

- *Balalarım, qulaq salıp tñdañdar. Köñilge tüyip, uğıp alıñdar. Jappar iyem jariq düniyeni,*

Kün men Aydı, jariq pen qarañğını jaratarda, küñge, aptağa, ayğa jäne jılğa at qoyudı umıtıp ketipti (UU 2003: 25)...

- Çocuklarım, **kulak verip dinleyiniz.** Gönülden **anlayınız.** Allah'ım dünyayı güneş ile ayı, aydınlık ile karanlığı yarattığında güne, haftaya, aya ve yıla ad vermeyi unutmuş.

Büyükanne burada çocuklarına, torunlarına bir şey anlatmadan önce "*qulaq salıp tñdañdar*" kulak veriniz diyerek bilgilendirmesini, açıklamasını yapmaktadır.

Aytewir anıq-qanıǵına jete almadım. Men aytayın. Sen özin sosın bul jöninde bir tüyinge kellersin (ÜÜK 2011: 96).

Gerçek olup olmadığını kanıtlayamadım. **Ben söyleyeyim.** Sen daha sonra bu husustaki bir sonuca ulaşırsın.

Kişi karşı tarafa bir şey anlatacığını haber vermektedir. "*men aytayın*" ben anlatayım, diyerek haber vermekte ve sonrasında da açıklamasını yapmaktadır.

Operatsiya bölmesine äketer aldındaǵı eñ sonǵı minuttarın basqalar qalay ötkizetinin bilgiñkele me? Onı da küñde körip jürmin. Aytayın (ÜÜK 2011: 106).

Ameliyathane bölümüne girmeden önceki, o son dakikaları diğer insanların nasıl geçirdiklerini öğrenmek istiyor musun? Onu da her gün görüyorum.

Söyleyeyim.

Kişi insanların ameliyat olmadan önceki ruh halleri ile ilgili bilgiyi söz konusu kişiye aktarmadan önce "*aytayın*" anlatayım, diyerek bilgilendirme yapmaktadır.

- *Endi äpkemniň boyjetip, jar taňdap, uzatılğan kezin bayandayın (UU 2003: 84).*

- Şimdi ablamın büyüyüp eşini seçip evlendiği zamanı **anlatayım**.

Metinde çocuk, ablasının evlenmeden önce nasıl damat seçtiği hakkında bilgilendirme yapacağını bildirmektedir.

- *Mama, dämdi etip tamaq jasaňızşı! Men baqşadan kökenis äkeleyin! – dedi Aldan üyge kirgen zamatta. Özi asıǵıs. Qiymılı şalt (DÄ 2015: 18).*

- Anne güzel yemek yapsanıza (yapar mısınız). Ben bahçeden **sebze getireyim**, dedi Aldan acele ile eve girdiğinde.

Aldan, eve girer ve annesinden güzel yemek yapmasını ister. Ardından annesine kendisinin de bahçeden sebze toplayıp getireceği haberini verir. “*kökenis äkeleyin*” sebze alayım, diyerek haber vermektedir.

- *Aqıldısıñ ğoy, sen. İlǵiy osılay ıqılaspen tıñda. Bir äñgime aytayın. Köñilsizdev biraq köñilsizdev bolǵanımen kerek äñgime (DÄ 2015: 19)!*

- Sen akıllı çocuksun. Her zaman böyle güzel dinle! Sana bir **hikâye anlatayım**. Çok acıklı, hüznü bir hikâye olsa da bilmen gereken bir hikâyedir.

Burada kişi, çocuğa övgüde bulunduktan sonra hikâye anlatacağı yönünde bilgilendirmede bulunmaktadır.

- *Sonda aytqım kep aytpağan sözimdi endi aytayın: ana jılı, on altınşı jıldıñ köterilisinde, mına äkeñniñ qolına tüsken aǵam –Nurjandı daraǵa asıp öltirerde, sol turǵan toptan, kip-kişkene sen ğana araşa tüspek bop sıırılǵan ekensin (MM 2006: 93).*

- Daha önce bahsettiğim ama anlatmadığım olayı **şimdi anlatayım**: O yıl yani on altıncı yüzyılda olan savaşta babamın kollarına düşen ağabeyim Nurjan’ı ağaca asıp öldürdüğünde, solda duran kalabalığın içinde küçük olan, tek başına araya giren ve daha sonra ağlayan kişi sendin.

Konuşan kişi, metinde daha önce anlatmadığı bir olayı şimdi anlatacağı yönünde bilgilendirme yapmaktadır. Bu bilgilendirmeyi de yukarıda bahsettiğimiz açıklama, bilgilendirme ifadelerini kullanarak yapmaktadır. Kişi “*endi aytayın*” diyerek haber vermekte, bilgilendirme yapmaktadır.

*Äjem öziniň keybir köňilsiz sätterinde bizdi qasına oturğızıp alıp, anız-ertegiler aytuwşy edi. Bekim, osınday äňgimemen köňilindegi kömeski, köleňkeli sätterdi quwatın şığar, “Balalarım, **qulaq salıñdar**” dep bastaytın äjem (UU 2003: 39).*

Büyükanne, bir şey hakkında bilgi vermek, bir şey anlatmak için torunlarına hikâyeler anlatıyordu. Belki böyle hikâyeler anlatarak gönlünde olan kötü şeyleri bu şekilde atıyordu. “Çocuklarım, **dinleyiniz**” diye başlıyordu büyükanne.

Büyükanne, bir şey hakkında bilgi vermek, bir şey anlatmak için torunlarına “*qulaq salıñdar*” kulak veriniz, dinleyiniz diyerek haber vermekte, bilgilendirme yapmaktadır.

2.3. Alay Etme ve İğneleme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te konuşan bir kimsenin, bir olayın, bir durumun gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapması alay etmek olarak açıklanmaktadır. Üstü kapalı bir şekilde onur kırıcı, üzüntü verici söz söylemenin ise, iğnelemek olduğu belirtilmektedir (TS 2011: 84, 1156). Bir başka deyişle iğnelemede konuşan kişi belirli bir olay, durum hakkında mecazlı bir anlatımla karşı tarafı alaya almaktadır. İğneleme ve alay etmede konuşan kişi tarafından söz konusu kişinin itibarını alt etme, küçük düşürme niyeti yatmaktadır.

- *Jatıstarıñızğa **bereke bersin**. Jav qayırğanday qaljırap qalğan ekensiz, mazalarıñdı almayıq. Qızğa söz salar burın, söz mänisin tüsiner bolar edi. Söz qadirin uqpağan, öz qadirine qalay jetpek. Keşiriñizder, - dep burılıp jüre beredi (UU 2003: 93).*

- Yatışlarınız **bereketli olsun, bol bol uyuyun**. Düşmanla çatışmışcasına yorulmuş gibisiniz, sizi **rahatsız etmeyelim**. Kıza teklif etmeden önce sözün

anlamını anlasaydın iyi olurdu. Sözün kıymetini anlamayan, kendi kıymetini nasıl anlar? Afedersiniz, deyip geri döndü.

Metinde konuşan kişi, söz konusu olan kişinin aslında düşmanla çatışmadığını ve yorgun olmadığını bilmektedir. Bunun üzerine konuşan kişi, iğneleme amacıyla dinleyici olan kişiye şu ifadeleri kullanmaktadır: “*jatıstarıñızğa bereke bersin*” uykunuz bereketli olsun, “*mazalarıñdı almayıq*” sizi rahatsız etmeyelim.

Sen tağıñnan tım erte tüspey otıra tur, Eseney, -dedi Ulpan erkelep söylep, - Toy ötkenşe sen Eseney, toydan keyin men- aq bolayın (Ulpan 2003: 92).

Ulpan haylazlıkla Eseney’e “ sen tahtından **erken kalkma**, oturmaya devam et” dedi. Düğün geçene kadar Eseney sensin fakat düğünden sonra ben Eseney olayım/ olacağım.

Metinde Ulpan, Eseney’in sergilediği bazı davranışlar karşısında iğneleme yapmaktadır. Ev ağası şeklinde dolaşan Eseney için “*sen tağıñnan tım erte tüspey otıra tur*” sen tahtından sakın ha inme, oturmaya devam et, diyerek aslında Ulpan, onu tahttan indireceğini, düğünden sonra kendisi evin ağasıymış gibi gezeceğini belirterek iğneleme yapmaktadır.

- *Abısınımızdıñ atı Şınar dediniz ğoy, Müsirep ağa? Atı qanday jaqsı edi!*

- *Atı Şınar bolmasa, alıp ne qılam!*

- *Pay-pay-oy! Bösuviñe bolayın! dedi Eseney.*

- *Bösken-böspegenimdi körgende aytarsıñ (Ulpan 2003: 80)!*

- Eltimizin adı Şınar dediniz, değil mi Müsirep ağabey? Adı nasıl da güzeldi.

- Adı Şınar olmasa, alıp da ne yapacağım!

- Ho-ho-ho! **Yalanın olayım**, dedi Eseney.

- Yalan olup olmadığını gördüğünde söylersin.

Metinde konuşan kişi, Müsirep’e evleneceği kızın adını sorar. Müsirep, kızın adının Şınar olduğunu söyler, ardından adının Şınar olduğu için kızla evleneceğini belirtir. Fakat konuşan kişi bu duruma inanmaz ve “*bösüviñe bolayın*” yalanın olayım, diyerek Müsirep ile alay eder.

Al tüye bolsa mañğaz basıp, ırğala ıñıranıp, erninen köbik şubırtıp, moynın san qubıltıp, töñiregindeginiñ birevin de közine ilmey jatqan eken...
“*Talasıp tavsıla beriñder, beyşaralar, bosqa boldırğanşa, alansız tınığa bereyin* (UU 2003: 26).

Deve ise mağrur yürüyüp, sızlanıp, ağzından köpük çıkartıp, boynunu sallayıp, etrafındakilere bakmıyormuş. Siz **dalaşmaya devam edin** zavallılar, ben de boşuna beklemektense dinleneyim.

Metinde konuşan kişi, söz konusu kişilerin birbirleri ile dalaşmaları üzerine “*talasıp tavsıla beriñder, beyşaralar*” diyerek onlarla alay etmekte ve küçük düşürücü sözler söylemektedir.

- *Bularıñ kim özi? Tanışız ba? –dedi Eseney Artıqbayğa qarap.*

- **Kim bolsın**, qudalarım boladı, -dedi Artıqbay. – *bizdin üydegi “Suluşaştı” ayttırğan qudalarım, -dep qızına bir qarap qoydı* (Ulpan 2003: 41).

- Eseney, Artıqbay’a bakarak bunlar kim, tanıştınız mı, dedi.

- **Kim olacak**, dünürlerim oluyor, dedi Artıqbay. Bizim evdeki “Suluşaş” söz isteyen dünürlerim, diyerek kızına bir bakış attı.

Bağlama bakıldığı zaman Artıqbay’ın Eseney’e olan “*kim bolsın*” *kim olacak* şeklindeki cevabında iğneleme, küçük görme anlamları sezilmektedir.

2.4. Amaç İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te kişinin ulaşmak istediği sonuç, maksat, gaye ve hedefin amaç olarak ifade edildiği belirtilmektedir (TS 2011: 110). Kazak Türkçesinde derlenen metinlerde konuşan kişi, belirli bir konu veya olay hakkında söz konusu kişiye maksadını, niyetini, amacını bildirmek için emir kipi eklerinden faydalanmaktadır. Kişi, bir işi neden yaptığı, niçin yaptığı veya yapacağı ile ilgili bilgi vermektedir.

Jaratuvşı iyem, osı san-sapalaq sapırılısqan tirlikke zer sap turıp, dünüyege köñili tolmaydı. Sondıqtan da adamdardı sanalı tirlikke üyretpek boladı. Adamdar vaqıttı ölşey bilsin, vaqıtpen sanasa bilsin, vaqıttı qasterley bilsin,

ol üşin aydı aptağa, aptanı künderge, al jıldı on eki ayğa bölüv kerek dep tüyipti täñiri (UU 2003: 25).

Allah, dünyada olan her varlığa, canlıya bakıp dünyayı beğenmez. Bu yüzden insanlara yararlı işlerle nasıl uğraşacaklarını öğretir. İnsanlar zamanı **ölçmeyi bilsin**, zamanı **hesaplamayı bilsin**, zamanın **değerini bilsin** diye ayı haftaya, haftayı günlere, yılı on iki aya bölmek gerek, diye düşünmüş.

Verilen metinde Allah, insanlar “*vaqıttı ölşey bilsin, vaqıtpen sanasa bilsin, vaqıttı qasterley bilsin*” zamanı ölçmeyi bilsin, zamanı hesaplamayı bilsin, zamanın değerini bilsin, diyerek eylemi yapma amacını belirtmektedir.

- *Kün men Ay, Jel men Suv bayağıday qızmet etsin. Senderdi tirlikke tirek bolsın dep jaratqam äveli. Sodan tanbañdar, - depti. Buğan qattı aşuvlanğan Kün öziniñ sevlesimen jarqanattıñ közin ağızıp jiberipti (UU 2003: 42).*

- Gün ile Ay, Rüzgâr ile Su eskisi gibi **hizmet etsin!** Sizleri yaşama **yardımcı olun** diye yaratmıştım. Ondan şaşmayın, demiş. Bu sözlere sinirlenen Güneş, kendi ışığı ile yarasanın gözünü yarmış.

Metinde konuşan kişi yani İlâhi güç, Gün ile Ay, Rüzgâr ile Su’ya onları eskisi gibi hizmet etmeleri gerektiğini çünkü onları yaşama yardımcı olmaları için yarattığını belirtmekte ve bunu da emir kipi ekleri ile çekimlenmiş ifade ile bildirmektedir. Bağlama bakıldığı zaman “*tirlikke tirek bolsın dep*” yaşama yardımcı olsun diye, ifadesinde İlâhi gücün Gün, Ay, Rüzgâr ve Su’yu yaratma amacının belirtildiği görülmektedir.

Bügin jasırsam da, bäribir ötirigim küni erten-aq mälim boladı. Biraq seni bir kün de bolsa qinalmasın, torıqpasın, küyinbesin dedim (ÜÜK 2011: 46).

Bugün gizlesem de, elbet bir gün yalanım ortaya çıkar. Fakat senin için bir gün bile olsun **ızdırap çekmesin, hayata küsmesin, üzülmesin** dedim.

Örnekte konuşan kişi, söz konusu kişiden bir şeyleri gizlediğini belirtmektedir. Gizleme amacını da şu ifadeler ile belirtmektedir: “*qinalmasın, torıqpasın, küyinbesin*”

ızdırıp çekmesin, hayata küsmesin, üzülsün. Burada emir ekleri ile çekimlenmiş ifadenin amaç işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

*Muniñ bärin **sen durıs tüsinsin** dep ädeyi äñgimelep otırmın (ÜÜK 2011: 105).*

Bunun tamamını sen **doğru anla**, diye anlattım.

Konuşan kişi dinleyici olan kişinin doğru anlaması için tamamını anlattığını belirtmektedir.

2.5. Anlaşma- Sözleşme İşlevi

İletişimin sağlanabilmesi için iki veya daha çok kişinin karşılıklı bir şekilde birbirlerine uygun gördükleri zamanda, konuda, olayda anlaştıkları, sözleştikleri görülmektedir. Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile anlaşma-sözleşme işlevini taşıyan ifadeleri şu şekilde verebiliriz:

*Körispegeli köp zaman boldı, birge ösip, bite qaynağan zamandaş edik, kelşi, töske tösti **taqasıp amandasayıq** (MM 2006: 11).*

Görüşmeyeli çok zaman oldu, birlikte büyüyen arkadaşlar idik, **selamlaşalım, haberleşelim**.

Metinde konuşan kişinin, bir başka kişiyle daha sonra görüşmeleri, haberleşmeleri üzerine anlaşıp sözleştiği görülmektedir. Anlaşma işlevi “*töske tösti taqasıp amandasayıq*” bundan sonra görüşüp haberleşelim, ifadesinde açık bir şekilde görülmektedir.

2.6. Azarlama, Çıkışma, Paylama İşlevi

Azarlama, çıkışma, paylama: Konuşan kişinin, söz konusu kişiye kırıcı, sert sözler söyleyerek kişiyi azarlaması, paylaması olarak açıklanmaktadır. Azarlama, çıkışma, paylama işlevi, genel olarak emir kipinin ikinci kişilerinde görülmektedir. Konuşan kişinin o anki öfkeli, kızgın ruh hali ile söz konusu kişiyi azarladığı görülmektedir. Birinci kişilerde azarlama ise, emir kipinin ikinci kişi ekleri ile yapıldığı görülmektedir.

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile yapılan azarlama, paylama, çıkışma işlevleri şu şekildedir:

- Berikjan, *aldıñğı küni eski ağaştardan bosatıp alğan şegeler qayda?*
- *Qaydağı şegeler?!*
- *Aydos ağan äkelgen taqtaylardan alıp edik qoy.*
- *E-e, ol eştemege jaramaytın, qısıq şegeler ğoy!*
- *Bolsa şe! Tüzep, bir iske jaraytın dep edim.*
- *Jañasın satıp almaymız ba, dükkennen. Olardı tüzep, vaqıt ketirgenşe.*
- ***Köp sözdi qoy da, aytqandı iste!***
- *Men olardı qoqıs töge aparıp tastağanmın.*
- ***Bar, terip äkel (DÄ 2015: 54)!***
- Berikjan geçen gün eski ağaçlardan aldığın çekiçler nerede?
- Hangi çekiçler?
- Aydos ağabeyin getirdiği tahtalardan almıştık ya!
- Aaa onlar hiçbir işe yaramayan yamuk çekiçler mi?
- Olsun! Düzeltip bir işte kullanırım diye düşünmüştüm.
- Yenisini marketten alalım. Onları düzeltip zaman kaybetmektense!
- ***Çok konuşma, dediğimi yap!***
- Ben onları çöpe attım.
- ***Git, toplayıp gel!***

Verilen örnekte konuşan kişi, Berikjan’a çekiçleri sorar. Berikjan ise, o çekiçlerin işe yaramadığını belirtir. Bunun üzerine konuşan kişi sinirlenir ve Berikjan’ı azarlayarak “*köp sözdi qoy da, aytqandı iste*” çok konuşma, dediğimi yap, der. Daha sonra da “*bar, terip äkel*” git, toplayıp gel, diyerek Berikjan’ı paylar. Azarlama işlevinde örnekte de görüldüğü gibi genellikle nezaketten uzak olan ikinci teklik kişi eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bir jigiti ülken üydiñ kiyiz esigin aşqalı oñtaylanıp tur eken. Aytolqın soğan jaqındap kelip:

- ***Aş!*** –dedi.
- *Özim de aşayın dep turğanım joq pa?*
- ***Aşsan aşsayşı endi!***

- Sen **keyin tur!** *Osl üydiñ báybişesinen burın kireyin dep pe edin?* **Keyin tur!** –*Jigit Aytolqındı şıntağımen ısırñqırıp jiberdi* (Ulpan 2003: 89).

Bir genç büyük evin keçi kapısını açmaya çalışıyordu. Aytolkın ona yaklaşıarak:

- **Aç,** dedi.

- Açmaya çalışıyorum ya!

- **Açacaksan açsana** şimdi!

- Sen geri çekil!

- Bu evdeki ilk eşten önce gireceğim, diye mi düşünüyordun? **Geri çekil!**

Yiğit, Aytolkın'ı dirseği ile ittirdi.

Metinde Aytolkın ile genç arasında bir konuşma geçer. Genç, kapıyı açmaya çalışır. Aytolkın, gencin yanına gelir ve kapıyı açmasını söyler. Genç açmaya çalıştığını belirtir. Bunun üzerine Aytolkın “*aşsan aşsayşı endi*” açacaksan açsana şimdi, diyerek genci azarlar. Verilen cümlede –sA+kişi çekimi+şI yapısının emir kipinin azarlama, paylama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

- *Al, käne, kimniñ qanı tätti eken.* **Sonı aytşı?**

Masa til qatpaq eken, biraq “vzzz” dep ızındağannan basqağa şaması kelmepti.

- *Nemene, maspısıñ? Tiliñjoq pa öziñniñ?* **Tüsindirip aytşı** (UU 2003: 30).

- Hani kimin kanı tatlı imiş? **Onu anlatsana?**

Sivrisinek ses çıkarmak istemiş ama vzz diye ses çıkarmaktan başka bir şey yapamamış.

- Sarhoş musun, nesin? Dilin mi yok yoksa? Doğru **düzgün anlatsana!**

Padişah, sivrisineği kimin kanının tatlı olduğunu öğrenmesi yönünde görevlendirir. Sivrisinek görevini tamamlar ve padişahın yanına geri döner. Sivrisinek döndükten sonra padişah, sivrisineğe kimin kanının daha tatlı olduğunu sorar. Fakat sivrisinek ses çıkartamaz ve soruyu cevaplayamaz. Bunun üzerine padişah sinirlenir ve sivrisineğe “*tüsindirip aytşı*” düzgün bir şekilde anlatsana, diyerek sivrisineği azarlar. Genel olarak emir kipi ekleri ile birlikte kullanılan +şI eki ifadeye nezaket anlamını

katmaktadır. Fakat metinde +şI eki nezaketten uzak kaba ifadeyi, azarlamayı, paylamayı yansıtmaktadır.

Körşiniñ balları sırğanaqta asır sala oynap jür. Kemeldiñ işi küyip ketti.

- **Bäriñ de ketiñder!** *Bul menin sırğanağım! –dep, tömpeşiktiñ qasına kelip, bar davsimen ayqay saldı.*

Oynap jürgen balalar ürpiyiisip, tura-tura qalğan.

- Qaneki, **tabandariñdı jaltıratiñdar!** –dedi ol tipti qaharlanıp (DÄ 2015: 64).

Komşunun çocukları kayakta sallanıp oynuyorlar. Kemel onları görünce kıskandı.

- **Hepiniz gidin!** Bu benim kayığım, diyerek tepenin yanına gitti ve bütün gücüyle bağırdı.

Oyun oynayan çocuklar, korkarak ayakta dikilip kaldılar!

Hadi defolun, dedi o daha da sinirlenerek.

Verilen örnekte komşu çocukları dışarıda oyun oynamaktadırlar. Bu çocukları görüp kıskanan Kemel, onlara sinirlenir ve “*bäriñde ketiñder*” hepiniz gidin, der. Daha sonra daha da sinirli bir şekilde “*tabandariñdı jaltıratiñdar*” haydi defolun, diyerek onları kovar. Azarlama işlevinde öfkenin, kızgınlığın sonucunda bir başka kişiyi azarlama anlamı olduğunu belirtmiştik. Azarlama işlevinin bir yan işlevi de kovma işlevidir. Kemel’in sinirlenmesi ve çocukları kovması hem azarlama işlevi hem de kovma işlevi olarak görülmektedir. Verilen metinde Kazak Türkçesindeki emir kipi eklerinin kovma, azarlama işlevlerini aynı anda yansıttığı görülmektedir fakat en şiddetli ve baskın işlevinin azarlama, çıkışma, paylama anlamları olduğu için bu örnek “Azarlama, Çıkışma, Paylama İşlevi” başlığı altında verilmiştir.

Äli esimde, bir ret äkemniñ Momınqul deytin inişi äjeme:

- **Qoyşı, apa!** –dep davis köterip qalıp edi, äjem tars kete jazdap:

- *Sen turmaq, Momış mağan osı künge deyin betime tik qarap söylegen emes. Sen qaydan şıqtıñ,*

ittiñ küşiği! Joğal, közime körinbe! –dep üyden quvıp şıqtı (UU 2003: 10).

Hâla aklımdadır, bir gün babamın Momıncul adlı kardeşi, büyükanneme:

- **Bırak** anne, diyerek sesini yükselttiğinde büyükannem, hepsini terk edecekmiş gibi:

- Bırak seni, Momış bile bugüne kadar yüzüme dik dik bakıp konuşmadı. Sen nerden çıktın itin yavrusu! **Defol**, gözüme görünme, diyerek onu evden kovdu.

Metinde Momıncul annesine “*qoyşı, apa*” bırak anne, diyerek annesine sesini yükseltir. Annesi de bu duruma sinirlenerek Momıncul’a sen kim oluyorsun, Momış bile benim yüzüme ters ters bakmadı der ve “*joğal, közime körinbe defol gözüme görünme*, diyerek Momıncul’u azarlar ve kovar. Büyükanne, Momıncul’u azarlarken emir kipinin ikinci teklik kişi eklerinden kaba ekler diye adlandırılan ekleri kullandığı ve nazaketten uzak hatta argo denilebilecek bir ifade ile azarlama işlevini yansıttığı görülmektedir.

- *Äkeñniň avzın it urğır-ay, ne dedin, ne dedin? –dep sadağın oqtap oñtaylana bastadı. Artıqbay da sonı istedi. Birin-biri atıp jibergeli tur. Şıngıs ayqay saldı:*

- **Toqtañdar, äri!**

Eki mergen eki jaqqa ketti (Ulpan 2003: 19).

- Babanın ağzını it vursun, ne dedin, ne dedin, dedikten sonra yayı gerip uygun hale getirmeye başladı. Artıkbay da aynısını yaptı. Birbirlerine vurmaya hazır duruyorlardı.

Şıngıs bağırdı:

- **Durunuz artık!**

İki nişancı iki tarafa geçti.

Metinde Artıkbay, bir başka kişiye babası ile ilgili kötü sözler söyler. Bunun üzerine kötü sözleri duyan kişi sinirlenir ve yayını gererek Artıkbay’ı vurmaya hazırlanır ve aralarında münakaşa başlar. Bu münakaşayı engellemek isteyen Şıngıs, yaylarını gerip ok atmaya hazırlanan iki kişiyi de azarlar bir şekilde “*toqtañdar, äri*” durunuz artık, der.

“Öziñdi- öziñ aldama, Eseney, ayardanba!” –dep tur (Ulpan 2003: 31).

“Kendi kendini kandırma Eseney, **kurnazlık yapma**”, diyordu.

Verilen örnekte konuşan kişinin kendi kendini azarladığı, payladığı görülmektedir.

Qız özi de sulu, biraq Esney onuñ sululıgın da, minezin de, aqılın da öz oyındağı oq jetpes biyikten asıra körıp otır. Tün boyı “qutırma, qara bura, qutırma!” dep şığıp edi (Ulpan 2003: 38).

Kız çok güzel. Fakat Eseney onun güzelliğini, mizacını, aklını düşündüğü gibi ikna edilemez, erişilemez olarak görüyordu. Gün boyu “**kudurma, kara nefsim, kudurma!**” deyip çıkışıyordu.

Metinde Eseney, âşık olduğu kıza erişmenin zor olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden Eseney, kızı düşündüğü zamanlar kendi kendini azarlar “*qutırma, qara bura, qutırma*” kudurma, kara nefsim, kudurma, demektedir. Bağlamdan görüldüğü gibi kişi kendi kendini azarlayabilmekte fakat bunu yaparken emir kipinin birinci teklik kişi eklerini değil, ikinci kişi eklerini kullanmaktadır.

Eseney bugün inisi Emenalını quvıp jiberdi, qoştasqan da joq. “Ket!” –dep aqırdı da aydap tastadı. Ulpannıñ könilin osı jibiter dep oyladı (Ulpan 2003: 67).

Eseney bugün kardeşi olan Emenalı’yı kovdu, vedalaşmadı bile. “**Git**” diyerek bağırdı ve onu kovdu. Ulpan’ın gönlünü alacağını düşündü.

Eseney, kardeşine sinirlenir ve “git” diyerek onu azarlamaktadır.

- *Mına türikpen qaytedi? –dep Eseney qızğanğan boldı.*

- *Onda senin jumısıñ bolmasın! Jayıña otır, -dedi Müsirep.*

- *Äy, oyını jarasqan qurbı- zamandastar- ay! –desip şaldar da mäs bolıp qaldı.*

- *Al, joğarı şıq.*

- *Joq, men Nesibeli qudağımnıñ qasına otıramın (Ulpan 2003: 90).*

- Eseney kıskanarak “Bu Türkmen ile ne yapacak” dedi.

- *O seni ilgilendirmez! Kendi işine bak,* dedi Müsirep.

- Hey aynı düşüncede olan arkadaş grubu, yaştaşılar hey, diyerek yaşlılar da mutlu oldu.

- Al, yukarı çık!

- Hayır, ben Nesibeli dünürümün yanına oturacağım.

Metinde Eseney, sevdiği kız ile samimi olan Türkmen'i kıskanır ve bunun üzerine Müsirep'e kızın Türkmen ile ne yapacağını sorar. Müsirep de Eseney'i azarlayarak *“onda senin jumusiñ bolmasın”* o seni ilgilendirmez, senin onunla işin olmasın, ifadesi ile konuşan kişi, dinleyici olan kişiyi üçüncü kişi emir kipi işaretleyicileri ile azarlamakta ve paylamaktadır.

Ne isterge bilmey türegep turğan mağan:

- **“Jat!”** dedim ğoy, -dedi jigit jekip (MM 2006: 19).

Ne yaptığını bilmeden ayakta dikilen bana:

- **“Yat”** dedim ya, dedi yiğit kızarak.

Genç ayakta duran kişiyi azarlar ve uyumasını söyler. Cümlede geçen “jekip” kızıp, ifadesi de gencin sinirli olduğunu göstermekte ve emir kipi ekleri ile kurulan cümlelerin azarlama işlevinde olduğunu desteklemektedir.

Dolı minezdi şeşem, keybir aşulanğan şağında köterilip ketse, äkem “qoysayşı!” dep qana otırıp, qoymasın körse, “äy, ittin ğana balası- ay!” deytin edi de, şeşemniñ aşuwı basılar değen şaqqa deyin, atqa minip keter edi (MM 2006: 21).

Huysuz olan annem, bazı dönemlerde sinirlendiğinde babam ona **“sakin olsana!”** derdi. Babam annemin sakinleşmediğini gördüğünde “Hey, itin yalnız çocuğu hey” (Allah'ın cezası) der ve annemin siniri geçene kadar ata binip giderdi.

Metinde anne, sinirlendiğinde bir türlü sakinleşmediği ve annenin sakinleşmesi için babanın da onu *“qoysayşı”* sakin olsana, diyerek azarladığı görülmektedir. Verilen örnekte –sA+kişi çekimi+şI eklerinin emir kipinin azarlama, çıkışma, paylama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

- **Tek!**- *dep jekip tastaydı ol, -ayt pen toy dep otursiñ ba?.. Adamniñ qırğını emes pe soğıs degen* (MM 2006: 31)?..

Sus, diyerek kızdı. Bayram ile düğün mü diyorsun? Savaş, insanlığın sonu değil mi?

Metinde konuşan kişi, söz konusu olan kişiyi susması yönünde azarlamaktadır.

- **Jogal**, *dedi aqırıp, qolın betaldı qula tüzge siltep.*

Men ün-tünsiz jönele berip yem:

- **Toqta!**- *dedi tağı da aqırıp. Toqtadım* (MM 2006: 78).

- Elini dışarıya doğru sallayarak **yok ol**, dedi bağırarak.

Sessiz sedasız yöneldiğimde:

- **Dur**, dedi daha da sesini yükselterek. Durdum.

Verilen örnekte kişi karşısındaki kişiyi “jogal” yok ol, diyerek azarlamakta ve kovmaktadır.

- **Tart, aram koliñdı!** –*dedi Erkin aqırıp, -uyat, ar degen qayda sende* (MM 2006: 93)?

- Erkin bağırarak **çek haram kolunu**, dedi. Ar, namus sende ne arar!

Örnekte Erkin, karşısındaki kişinin elini üzerinden çekmesini söyleyerek kişiyi azarlamaktadır.

- **Janıñ barda joğal!.. bugingi tünneñ qalma** (MM 2006: 93)!..

- Canını al da **git!** Bu geceye kalma!

Verilen örnekte konuşan kişi, dinleyici olan kişiyi azarlamakta ve kovmaktadır.

- **Jap, avziñdı!** –*deydi äkem jekip, -körinev közge köşip kör, bassalıp talap alsın* (MM 2006: 104)!..

- **Kapat ağzını**, dedi babam kızarak. Görünür olan yere taşın da gör, insanlar senden istekte bulunsunlar!

Metinde kişi, başka bir yere taşınacağını babasına söyler, bunun üzerine babası “jap, avziñdı” kapat ağzını, çeneni diyerek oğlunu azarlar.

- *Aha kökem äkelip bergen mına avtomat meniki. Sondıqtan, onımen men ğana oynavım kerek, - dedi Xaydar da öz sözın däleldegisi kelip.*

- Öytip **bölinbeñder!** Osı üydegi oınşıqtıñ bări de ekeviñe tiyesili (DÄ 2015: 35).

- Evet, ağabeyimin alıp getirdiğı şu tüfek de benim. O yüzden onunla sadece ben oynamalıyım, dedi Haydar da kendi sözünü kanıtlamak için.

- Böyle **ayrımcılık yapmayınız!** Bu oyuncakların hepsi ikinize ait.

İki çocuk, oyuncakları aralarında paylaşamazlar. Bunun üzerine anneleri de onlara “öytip bölinbeñder” böyle ayrımcılık yapmayınız, diyerek onları azarlar ve oyuncakları paylaşmalarını söyler.

- *Tas tigennen közderi jarq etip, basın ustay alğan Nurtay men abdırıp turğan Älixan jalt qarastı. Anaday jerde tayağın köterip bir kăriya taqap keledi. Qabağı qatılı.*

- **Beri tayañdar!** –Eki bala jaqın keldi. Bireviniñ murını qanap, ekinşisiniñ bası avırğan uldar juvasıp qalıptı.

- Ne jetedi senderge?! **Al söyleñder?**

Eki dostıñ avızdarına qum quylğanday, ünsiz. – Aqsaqal sözın sabaqtadı (DÄ 2015: 50)

- Taş değıdikten sonra göz bebekleri büyüyüp başını tutan Nurtay ile kendini kaybeden Elihan birbirlerine baktılar. İleriden sopasını kaldırarak sinirli bir şekilde gelen bir ihtiyar yaklaştı.

- **Geliniz bu tarafa!** İki çocuk yaklaştı. Birinin burnu kanıyordu, diğeri ise başı ağrıyordu. Çocuklar sakinleşti.

- Neyi paylaşamıyorsunuz? **Hadi söyleyin?**

- İki çocuktan da ses seda çıkmadı. İhtiyar sözüne devam etti...

İki çocuğun birbirleri ile kavga etmekte olduklarını gören yaşlı adam, çocuklara kızmak için yanlarına yaklaşır. Yaşlı adam, çocuklara neyi paylaşamadıklarını sorarak onları azarlar.

- Bilsəndər onda Abaydın bir ölenin aytıp beriñdersi, -dedi qariya ekevine kezek qarap.

Ekevinde ün joq.

- Mınalarıñ tipti uyat! Şınımen bilmeysiñder me?

Tağı da ünsizdik.

- E-ey, balalarım ay-! Qayteyin-n!.. Maşınanıñ atın jattağanşa, Abaydın bir ölenin **jattap alsañdarşı.**

Ne aytarın bilmegen qariya basın şayqap, burılıp kete bardı. Renjip ketti.

Eki bala melşiyip, orındarında äli tur (DÄ 2015: 51-52).

- Biliyorsanız Abay'ın bir şiirini söyleyiniz, dedi ihtiyar ikisine de bakarak.

İkisinden de ses çıkmadı.

Bunların yaptıkları ayıp! Gerçekten de bilmiyor musunuz?

Yine sessizlik.

- Ah çocuklarım! Ne yapayım! Araba markalarını ezberleyeceğinize Abay'ın bir şiirini **ezberleseydiniz bari!**

Ne yapacağını bilmeden ihtiyar adam, başını çevirerek üzülüp gitti. İki çocuk ise yerlerinden kımıldamadan dura kaldılar.

Yaşlı adam, iki çocuğun anlaşılamadığını görür ve yanlarına gider. Araba markalarını sıralayarak birbirlerine bilmişlik taslayan çocuklara, ihtiyar adam, madem bir şeyler biliyorsanız Abay'ın şiirini söyleyiniz, der. Bunun üzerine çocuklar Abay'ın şiirini söyleyemezler. Yaşlı adam da araba markalarını ezberleyeceğinize Abay'ın şiirini ezberleseydiniz, diyerek onları paylar.

- Qaytpaymız ba? -dedi Aybek aptıgıp.

- **Säl şıday tur.**

- Nege?

- Jaña jıl kelip qaldı. Körmeysiñ be, Ayaz atanın süretin salıp jatqanımdı.

- Sala ber, salsan.

- E-e, söytip **jöniñe kelseñşi.**

- Qanşa tosam.

- Jartı sağat.

- *Köp qoy.*
- ***Sabır qıl. İşiñ pıssa, kitap oqı.***
- *Qarnım aştı (DÄ 2015: 72).*
- Dönmüyor muyuz, dedi Aybek acele edip.
- ***Az sabret.***
- Niçin?
- Yeni yıl geldi. Görmüyor musun Ayaz Ata'nın resmini çiziyorum.
- Çiziyorsan çiz!
- Hey, ***daha uygun vakitte gelseydin!***
- Ne kadar bekleyeyim?
- Yarım saat.
- Çok ya!
- ***Sabret.*** Canın sıkılırsa ***kitap oku.***
- Karnım acıktı.

Metinde Aybek, sabırsızlanır ve gitmeleri yönünde ısrarda bulunur. Bunun üzerine diğer kişi Aybek'i "*säl şıday tur*" az sabret, diyerek azarlar. Fakat Aybek hala gitmeleri yönünde ısrar eder. Bunun üzerine kişi "*söytip jöniñe kelseñşi*" daha uygun vakitte gelseydin, diyerek Aybek'i paylar.

*As üyiñde jasıl jalındı gaz, döñkigen köbejedey toñazıtqış, ana bölmeñde telewzar... Nemene sonşama tört müşeleriñ tügel otırıp, tipti ükimettiñ moyınına minip alıpsıñdarğoy, özderiñ qoldarıñmen bir närse istep, eñ bomasa üyleriñdi sıprğışpen **musılmanşa sıprsañdarşı**... -dep bizge ursıp, esikti tars japtı (UU 2003: 210).*

Mutfağında yeşil gaz, kocaman buzdolabı, diğer odada ise televizyon... Sağlığınız yerindeyken neden bir şey yapmıyorsunuz, her şeyi devletten bekliyorsunuz? Kendinizce bir şeyler yapsaydınız, en azından evinizi **süpürgeyle süpersenize**, diyerek bize bağırdı ve kapıyı çarparak kapattı.

Bağlama bakıldığı zaman metinde konuşan kişinin, dinleyici olan kişileri boş boş oturdukları, bir şey yapmadıkları için azarladığı görülmektedir.

2.7. Bahşetme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te bahşetme ifadesi, konuşan kişinin dinleyici olan bir başka kişiye karşılıksız olarak bir şeyleri vermesi, bağışlaması veya sunması olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 235). Bahşetme işlevi, bazen yapılan bir hizmetin karşılığında söylenirken, bazen de karşılıksız olarak söylenmektedir. Ayrıca birinin bir başkasına hediye vermesi de bahşetme işlevi içine dâhil edilebilir.

- *Bizdiñ üyge üyirlep kelgen maldın qayırılı bolğan emes, -dedi Ulpan.*

Davisına seziler-sezilmes qatqıl ün qostı.

Bulardın neni ospaqtasıp qalğandarın añday almağan añşı Müsirep:

- *Ulpanjan, sadağan keteyin, **ayıbı qursın, äkeñe baylağanım bolsın. Ala qoyşı, künim!** –dep sözdi bölip ketti (Ulpan 2003: 51).*

Bizim eve getirilen mallardan hayır gelmez, dedi Ulpan. Hafif duyulabilecek olan ses tonuna daha sert bir ton katarak.

Bunların neyi imâ ettiklerini anlayamayan avcı Müsirep:

- *Ulpancığım, yalvarırım, **utanacak bir şey yok.** Babana **hediyem olsun. Al (alır mısın)** canım, diyerek sözünü kesip gitti.*

Verilen örnekte Müsirep, Ulpan'ın evine eli dolu bir şekilde gider. Fakat Ulpan, Müsirep'in getirdiklerini kabul etmez ve tersler. Bunun üzerine Müsirep “*ayıbı qursın, äkeñe baylağanım bolsın, ala qoyşı*” ifadeleri ile Ulpan'a utanmamasını, herhangi bir karşılık beklemeden babasına hediye olarak getirdiğini belirterek getirdiklerini almasını söylemektedir. Burada eylemin karşılık beklenmeden yapıldığı ve verilen şeyin hediye olduğu belirtildiğinden emir kipi ekleri ile kurulan ifadenin bahşetme işlevini yansıttığı görülmektedir.

- *Siz meni qay üyiñizge kirgizbeksiz? –dedi.*

- *Otay üyge kirem deseñ otav bar. Ülken üyge kirem deseñ ülken üy bar.*

Qalağanıñ bolsın.

- *Joq, mağan oñaşa otav – oynaq üy kerek emes (Ulpan 2003: 69).*

- *Siz beni hangi evinize götüreceksiniz, dedi.*

- Otağ eve gireyim dersen oda var. Büyük eve gireyim dersen büyük evim var. **İstediğin olsun.**

- Yok, tek başıma kalacağım otağa gerek yok.

Metinde Ulpan, Eseney'e nerde kalacağını sorar. Bunun üzerine Eseney, istersen otağ evde, istersen de büyük evde kalırsın dedikten sonra *“qalağanıñ bolsın”* sen nereyi istersen orada kalırsın diyerek Ulpan'a istediği yerde kalma özgürlüğünü sunmaktadır. Bu da emir eklerinin bahşetme işlevinde kullanıldığını göstermektedir.

- *Bazarlıq! –dedi Eseney Ulpanğa erkelete qarap.*

- *Qara tülkini sağan tımaq qılıp berem. Jaray ma, bozbalam?*

- *Boldı, janım, boldı.*

- *Mä, muna bir qağaz aqşanı da ala ğoy, qaltañ **bos jürmesin** (Ulpan 2003: 77)....*

- Hediyelek, dedi Eseney Ulpan'a haylazlıkla bakarak.

- Kara tilkiyi sana bere yapıp vereyim. Tamam mı delikanlım?

- Olur, canım olur.

- Al, şu kâğıt parayı al, cebin **boş dolaşma.**

Eseney, Ulpan'a para verdikten sonra *“qaltañ bos jürmesin”* cebin boş olmasın diyerek ona karşılıksız olarak para vermektedir. Bu da emir kipi eklerinin bahşetme işlevinde kullanıldığını göstermektedir.

- *Oybay-av, quv şelege sonşa jabısıp qalğanı nesi?! Äkel beri şelegtı, men-aq **savıp bereyin**, bugünşe (ÜÜK 2011: 37).*

- Oybaycığım, sararmış kovaya niye o kadar yapışıp kaldın? Hadi kovayı ver! Ben sana **sağayım** bugünlük.

Konuşan kişi, Oybay'ın süt sağarken zorlandığını görür ve bunun üzerine ona *“savıp bereyin, bugünşe”* bugünlük ben sağayım, ifadesiyle işi kendisinin üstlendiğini belirtir. Konuşan kişi, bugünlük o zor işi Oybay'ın yerine yaparak aslında bir bahşetmede bulunduğunu göstermektedir.

Süleymen patşa tağınan turıptı da, jarlığın bekıptı.

- *Aytqanıñ bolsın! Baqanı sağan buyırttım, jılan eke.*

Xan tağınıñ eteginde jatqan jılan alas urıp jındağanı sonşa, tipten öz uvına özi şaşalıptı (UU 2003: 31).

Süleyman Padişah tahtından kalkmış ve buyruğunu söylemiş:

- *Dediğin gibi olsun!* Kurbağayı sana hediye ettim, yılan.

Han dağının eteginde yatan yılan o kadar sevinmiş ki sevincinden kendi zehri ile boğuldu.

Süleyman Padişah, “aytqanıñ bolsın” dediğin gibi olsun, diyerek yılanın isteği üzerine ona kurbağayı hediye eder. Süleyman Padişah yılanı hediye vermesi, emir kipi ekleri ile kurulan ifadenin bahşetme işlevini yansıttığını göstermektedir. Üçüncü kişi ekleri ile ikinci kişiye bahşetme işlevinin yansıtıldığı görülmektedir.

2.8. Bıkkınlık İşlevi

Bıkmak, bir durumun sürekli tekrar etmesinden dolayı bir şeyden doyunluk veya yorgunluk hissederek o şeyi istemez duruma gelmek, yani usanmak olarak tanımlanmaktadır. Bıkmak ifadesinin bıkmış hali de bıkkınlık olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 328).

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile kurulmuş olan bıkma ifadesini taşıyan bıkkınlık işlevleri şunlardır:

*Onan da ärqaysıñ kün sayın dikektey bergenşe, ülken **bastıqqa xabarlañdar.***

*Ne de bolsa sonın aldında **javap bereyin**, -dep äkem belsendilerdi bettetpedi (UU 2003: 95).*

Hergün herkesten azar işiteceğime büyük patrona **heber verin**. Ne olursa olsun onun önünde **cevap vereyim**, diyerek babam, herkesin çenesini kapattı.

Metinde geçen baba, herkesin hesap sormasından bıkar ve “*bastıqqa xabarlañdar*” patrona heber verin bir tek ona “*javap bereyin*” cevap vereyim, diyerek bıkkınlığını belirtmektedir.

*Joq, uyqı keler emes. Dene qızınıp alıptı. Mağan qara burasın dep edi- av!... men senen qorıqpaymın degen. **Qoy, kâri bura, qoy!... qutırma** (Ulpan 2003: 34)!*

Yok, uykum gelmiyor. Vücudum ateşlendi. Bana kara devesin, dedi ya! Ben senden korkmuyorum. Yeter, **ihtiyar deve yeter! Delirme!**

Metinde geçen kişi devenin yaptıklarından usanır ve “qoy, kâri bura, qoy!... **qutırma**” yeter artık ihtiyar deve yeter; delirme, diyerek kişi devenin yaptıklarına karşı bıkkınlığını belirtmektedir.

Erten men üşin mına keñ dünıe tar bop qalsa ne isteysiñ? <Bağımdı baylama, keşire gör> dep basıñdı alıp qaşpaysıñ ba (ÜÜK 2011: 40)?

Yarın bu koca dünya benim için dar olup kalsa ne yapacaksın? “**Kısmetimi kapatma, izin ver**” diyerek başını alıp kaçmayacak mısın?

Metinde geçen kişi, karşısındaki kişiye bir gün bıkip kaçacağını söylemektedir. Bu bıkkınlığını da şu şekilde ifade edeceğini belirtmektedir: “*bağımdı baylama, keşire gör*” kısmetimi kapatma, izin ver.

2.9. Birliktelik İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te birliktelik, “Birlikte olma durumu, beraberlik” olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 360). Emir kipi ekleri ile bir işin bir arada yapılması için teklif edilen iş ve hareketler birliktelik anlamını yansıtmaktadır. Birliktelik işlevinde en az iki kişilik bir iletişim ortamının olması zorunludur. Birliktelik işlevi genellikle birinci çokluk kişi ekleri ile yansıtılmaktadır.

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile birliktelik anlamı yansıtan ifadeler şunlardır:

Qoy, balam! Qosqa ayañdayıq. Kün ısıp keledi. Äbdilbekjannıñ aldınan şığayıq. Tañ säriden otarın örgizip ketip edi (DÄ 2015: 97).

Bırak çocuğum! Burada **çalışalım**. Hava ısınmaya başladı. Ebdilbekcan’ın önüne çıkalım. Gün doğar doğmaz hayvanları otlatmak için çıkmıştır. Tipi çakacak.

Metinde baba, çocuğuna “qosqa ayañdayıq” burada birlikte çalışalım, “Äbdilbekjannıñ aldınan şığayıq” Ebdilbekcan’ın önüne çıkalım, diyerek eylemi, hareketi birlikte yapacaklarını belirtir. Emir kipi ekleri ile birliktelik işlevi ve teklif

işlevi birbirleri ile yakın anlamları taşımaktadır. Fakat teklif işlevinde konuşan kişi, söz konusu kişiye öneri ve teklifte bulunmakta ve söz konusu kişiden teklifin cevabını aldıktan sonra iş ve hareketi gerçekleştirmektedir. Fakat birliktelik işlevinde konuşan kişi, söz konusu olan kişinin cevabını beklemeden eylemi, hareketi gerçekleştirmeye başlar. Verilen metinde de baba, çocuğuna çifte çalışalım veya Ebdilbekcan'ın önüne çıkalım derken oğluna herhangi bir alternatif sunmadan o işin gerçekleşmesi yönünde harekete geçmelerini belirtmektedir.

- *Qızıǵı qurısın, -dedi Qayraqbay, Äbekemniñ balası ekenindi bilse, aldım senı öltiredi. Jür, keteyik te, päterge barıp boy tasa qılayıq (MM 2006: 92)!..*

- Bahtı yok olsun, dedi Kayrakbay, Ebekem'in çocuğu olduğunu bilse önce seni öldürürdü. Yürü, **gidelim** de daireye **saklanalım!**

Metinde Kayrakbay, yanındaki bir diğer kişiyi harekete geçirip “jür, keteyik” gidelim, “tasa qılayıq” saklanalım, diyerek yanındaki kişi ile birlikte bu eylemleri gerçekleştireceğini belirtmektedir.

Eseney eline qaytqalı jatqan Müsirepti şaqırıp aldı.

- Bir kış **birge bolayıq** dep edim, könbediñ könbedin, sur boydaq... Sebebiñ bar şıǵar, suramaymın. Tek, menin soñǵı bir qolqamdı orındap ber. Bir kün ayalda (Ulpan 2003: 54).

Eseney şehre gitmekte olan Müsirep'i çağırdı.

- Bir kış **birlikte olalım** demiştim, dinlemedin dinlemedin, sap bekâr! Bir sebebin vardır, sormayayım. Sadece benim son isteğimi yerine getir. Bir gün daha kal.

Eseney metinde Müsirep'e gitmemesi ve bir kış daha “birge bolayıq” birlikte kalması yönünde teklifte bulunduğunu belirtmektedir. Burada emir kipi çekiminden önce kullanılan “birge” birlikte ifadesi cümlemin birliktelik anlamında kullanıldığını desteklemektedir.

Kün kökjiyekke quladı. Istıq qaytıp, jelpip salqın samal esti.

- *Ekinti namazın ötkizip almayın, üyge qaytayıq! –dep atası jinala bastadı (DÄ 2015: 99).*

Güneş ufukta duruyordu. Sıcaklık azaldı ve hafiften bir rüzgâr esti.

- İkinci namazını *geçirmeyeyim, eve dönelim*, diyerek dedesi hazırlanmaya başladı.

Metinde geçen dede, toruruna havanın soğumasıyla ikinci namazını geçirmemek için “*üyge qaytayıq*” eve dönelim, der. Ardından dedenin dönelim dedikten sonra hazırlanmaya başlaması metnin teklif anlamında değil, birliktelik anlamında kullanıldığını desteklemektedir.

Sondıqtan, işim oğan erekşe jılı uşırap, naq qasına kep tüyemizdi şögerip, atımızdı qantarğannan keyin, ıstıq jasap işuge alğan baqırımızdı qorjınımızdan sudım da, tutqasına arqan baylap, <jür, su işip keleyik> dep, Qayraqbaydı ertip jöneldim (MM 2006: 96).

O yüzden ona iyi davranıp tam yanına geldik. Devemizi çöktürüp, atımızı bağladıktan sonra sıcak bir şeyler içeceğimiz bardakları çantamızdan aldım. Sonra kapının tokmağına ipi bağlayıp “*yürü, su içip gelelim*” diye Kayrakbay’ı götürdüm.

Metinde konuşan kişi, devesini çöktürüp, bir şeyler içmek için çantasından bardakları çıkarır; daha sonra Kayrakbay’a “*jür, su işip keleyik*” yürü, su içip gelelim, diyerek birlikte su içmeleri için Kayrakbay’ı harekete geçirir.

Qasqır men it qarsı kelip ayqasıp qalğanda da it jağında turmay, qasqırdıñ tuv sırtına şığa bergen durıs-qasqır alañdaytın bolsın. Al, jüreyik (Ulpan 2003: 61)...

Kurt ile köpek karşı karşıya geldiğinde köpeğin yanında durmaktansa kurdun arkasında durmak daha doğru olur. Kurt oyalanmış olsun. *Yürü, gidelim.*

Burada konuşan kişi birlikte gitmeleri yönünde dinleyici olan kişiyi harekete geçirmektedir.

Sondağı boz boranğa qaramay, ol Momıñquldı ertip alatın.

- *Jür, maltamğa **barıp, qaytayıq**, -dep qımtana kiyinip, üyden şığıp jürdi.*

Azdan soñ kas- kirpiğine deyin qar bolıp, qayıp keldi (UU 2003: 56).

Şiddetli fırtınaya bakmadan o Momıñkul'ı yanına aldı.

- Yürü ahıra **gidelim**, diyerek sıkı giyinip evden çıktılar. Bir süre sonra üstleri başları kar olup geri döndüler.

Metinde konuşan kişi Momıñkul'a "*jür, maltamğa barıp, qaytayıq*" yürü ahıra gidelim, diyerek Momıñkul'u birlikte gitmeleri için harekete geçirmektedir.

- *Oybay, äje! -dedi şeşem sol şaqta, dawıldıñ ekipinimen üreylengen keskinmen jatqan äkemniñ basın kötermek bop, -**kireyik, üyge** (MM 2006: 27)!*

- Eyvah nine, dedi annem. Büyükanemnin fırtınanın şiddetinden korkan yüz ifadesini görünce başını kaldırıp "Eve **girelim**" dedi.

Metinde geçen "*kireyik, üyge*" eve **girelim**, ifadesi eylemin birlikte yapılmasını göstermektedir.

*Äkem qalıñ qırğavuldı osı betimen ata berse, künine ondap emes, jüzdep alatın, biraq, öytüge erinedi de, birazın tüsirgennen keyin, <buyırğanın erteñ atarmız, **tamaqnıp tınığayıq**< dep, avlavdı doğaradı (MM 2006: 52).*

Babam uzun sülünü bu şekilde atmaya devam ederse bir günde onar değil, yüzer adet atabilir. Fakat öyle yapmaya üşeniyor ve çoğunu attıktan sonra "Geri kalanını yarına atarız; yemek yiyip **dinlenelim**", diyerek avlanmayı bırakıyordu.

Metinde geçen baba, sülün atarken yorulduğunda oğluna birlikte "*tamaqnıp tınığayıq*" yemek yiyip dinlenmelerini söylemektedir.

- *Endigi amandıq-savlıqtı üyge **barıp surasayıq**, -dedi äkem jurtqa (MM 2006: 119).*

- Şimdi sağlığımızı gidip evde **konuşalım**, dedi babam halka.

Metinde baba, sağlıklarını evde konuşmaları yönünde eylemi birlikte gerçekleştirmek üzere halkı harekete geçirir. Cümlede baskın olan işlev birliktelik anlamıdır.

- *Dām jazsa, keyin tanısa jatarmız, -dedi Erkin, -qazir **jumis bitireyik** (MM 2006: 91)...*

- Zaman olursa ondan sonra tanışırız, dedi Erkin. Şimdi **iş bitirelim**.

Erkin, zaman olmadığı için işi devam etmeleri gerektiğini daha sonra zaman bulurlarsa tanışacaklarını belirttikten sonra arkadaşına birlikte “*qazir jumıs bitireyik*” şimdi işi bitirelim, der ve hemen eylemi gerçekleştirmek için harekete geçer.

2.10. Cesaretlendirme, Yüreklendirme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te cesaret, güç ile ilgili veya tehlike ile ilgili bir işe girişirken kişinin kendinde bulduğu güven; yüreklilik, yiğitlik, yürek ve göz peklığı olarak tanımlanmaktadır. Sözlük’te cesaretlendirmek ifadesi ise, yüreklendirmek, yiğitlendirme, cesaret vermek olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 455-456). Emir kipi ekleri ile yapılan cesaretlendirme işlevini, konuşan kişinin dinleyici olan bir başka kişiyi bir işi, hareketi yapması yönünde o kişiyi yüreklendirmesi, kışkırtması olarak olarak da açıklanabilir. Cesaretlendirme işlevinde Kazak Türkçesinde emir kipi çekimine gelen – MA olumsuzluk eki, işlek bir şekilde görülmektedir: “*jılma, bosatpa, qorıqpa*” örneklerinde görüldüğü gibi kişiye emir kipi çekimi ile birlikte cesaretlendirme, yüreklendirme anlamını katmaktadır.

Kazak Türkçesi emir kipi ekleri ile cesaretlendirme anlamını yansıtan metinler şunlardır:

*Eşkimniñ tisi bata almas bul üyge. Bağıñ aşılar, qarağım. Teñiñe kezdesersiñ äli, **jılama** (Ulpan 2003: 44)...*

Hiçkimsenin gücü yetmez bu evi almaya. Mutlu ol, yavrucuğum.
Zorluklarla karşılaşırsan, **ağlama!**

Metinde geçen anne, çocuğuna evlerini almaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini, bu yüzden korkmamasını ve mutlu olmasını söylemektedir. Ardından “*teñiñe kezdesersiñ äli, jılama*” şayet zorluklarla karşılaşırsan ağlama, diyerek

çocuğunu cesaretlendirmekte ve yüreklendirmektedir. Metinde varsayım sonucunda bir cesaretlendirme yapılmaktadır.

Eki jastay ülkendigi bar sotqarlav, mazasız Ray deĝen ul suranşaq edi.

Birde ayaq astı qırsıĝıp, velosipedin tepkizbey qoyĝan Jandosqa:

- *Qane, batır bolsan bir doňĝalaqtı jarşı? – dedi namısına tiyip.*

- *Nege?*

- *Qızıq bolsın.*

- *Kökem ursadı.*

- *Qane köken? –dedi jan-jaĝına qaraĝan Ray.*

- *Körıp turĝan joq qoy!*

- *Odan soñne isteymin?*

- *Kökeñ qayıra qalpına keltiredi.*

- *Oylanayın.*

- ***Qorıqpa! Jar, tamaşa bolsın (DÄ 2015: 68)!***

İki yaş büyük ve yaramaz olan Ray adındaki çocuk, hep isteklerde bulunuyordu. Bir anda, aniden inatlaşıp bisikletini vermeyen Jandos’a:

- Hani, kahramansan bir tekerleĝi ortadan ikiye ayır, dedi onu kışkırtıp (gururuna dokunup).

- Neden?

- Eğlence olsun!

- Ağabeyim kızar.

- Etrafına bakıp hani ağabeyin, dedi Ray.

- Görmüyor ki?

- Ondan sonra ne yapacağım?

- Ağabeyin yerine yenisini bırakır.

- Düşüneyim.

- ***Korkma! Yap, böl! Harika olsun!***

Metinde geçen Ray, arkadaşı olan Jandos’a tekerleĝi ortadan ayırmasını söylemektedir. Bunu söylerken “*qane, batır bolsan*” hadi kahraman isen diyerek Jandos’u tekerleĝi ortadan ikiye ayırması yönünde kışkırtmaktadır. Bunun üzerine

Jandos ağabeyinin kızacağını söyler ve yapmaktan çekinir. Ray, Jandos'un tekerleği ayırması için elinden geldiğince kışkırtmaya devam eder, etrafta kimse olmadığını belirterek “*Qorıqpa! Jar, tamaşa bolsın*” Korkma! Yap, böl! Harika olsun! İfadeleri ile Jandos'u yüreklendirmeye çalışır.

- *Qaştı! –degen şaň- şuň dawıs estildi qalıñ tumanın arasınan!..*

- *Quv!.. Jet!.. Bosatpa!.. –degen ayğaylar tutasa şıqtı (MM 2006: 26)...*

- Kaçtı, diye şakır şukur ses duyuldu sislerin arasından.

- *Kovala, yetiş, bırakma* diyen haykırmalar artmaya başladı.

Metinde geçen “*Quv!.. Jet!.. Bosatpa*” *Kovala, yetiş, bırakma*, ifadelerinde cesaretlendirme, yüreklendirme işlevinin olduğu görülmektedir.

Üyge deyin otız şaqtı qadam bolsa da, men erdiñ eki jağına alma-kezek avıtpıp, qorjın işine sırğıp tüse berdim. Ākem raxattana külip alıp, qaytadan erge otırğızadı. Āpkem bolsa qatarlasa jürüp: “Qorıqpa, qorıqpa! Berik otur!” deydi. Bul menin at jalına alğaşqı qol artuvım edi (UU 2003: 20).

Eve çok az kalmış olmasına rağmen, eğerin iki tarafına sırayla geçip, torbanın içine düştüm. Babam kahkaha atıp yine beni eyere oturttu. Ablam ise, yanımda yürüyüp “*Korkma, korkma, sıkı tut!*” dedi. Bu benim ata ilk binişim idi.

Metinde konuşan kişi yani çocuk, ata biner ve attın üstünde yer alan torbanın içine düşer. Bunun üzerine ablası “*Qorıqpa, qorıqpa! Bärık otur*” korkma, korkma, sıkı tut, diyerek çocuğu korkmaması yönünde cesaretlendirir ve yüreklendirir.

Qabdıraxman kəriya janşılğan sinirdi aqırın-aqırın uqalap otırdı da, ne zamatta:

- *Qolıñızdı köteriñizşi! –dedi. Āyel qolın birden köterdi.*

- *Siz öytip jıldam kötermeñz. Jaylap, aqırındap qana köteriñiz. Qorıqpañız (DĀ 2015: 45)!*

Kabdırrahman dede, kadının acıyan kasını yavaş yavaş ovaladı ve aniden:

- Elinizi kaldırır mısınız, dedi. Kadın, hemen kaldırdı.

- Siz öyle hemen kaldırmayınız. Yavaş, acele etmeden kaldırınız.

Korkmayınız.

Metinde kolunu inciten bir kadın, Kabdırrahman dedenin yanına gider. Kabdırrahman dede, kadının kolunu kontrol ederken kadına kolunu kaldır veya indir gibi bazı talimatlar verir. Bunun üzerine kadın, hemen kolunu kaldırır fakat Kabdırrahman dede “*qorıqpañız*” ifadesi ile kadını korkmaması yönünde cesaretlendirmektedir.

- *Jasırma, -dedi Ğani, -rasındı ayt! Jasırğaniñmen bilemiz, bäribir!..*

Adalıñdı ayt: *tım sorlınıñ balası siyaqtı körinbeysin (MM 2006: 73).*

- Saklama, dedi Ğani, doğruyu söyle! Hepimiz gizlediğini biliyoruz!

Samimi bir şekilde söyle, hiç de zavallı birinin oğlu gibi gözükmüyorsun.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişinin korktuğu için gerçekleri söylemediği, yalan söylediği görülmektedir. Bunun üzerine konuşan kişi, dinleyici olan kişinin korkmamasını ve “*Jasırma, dedi Ğani, -rasındı ayt*” ifadesi ile gizlemeden doğruyu söylemesini dile getirmektedir. Bu da emir kipi işaretleyicileri ile kurulan ifadenin cesaretlendirme, yüreklendirme amacıyla söylenildiğini göstermektedir.

2.11. Çaresizlik, Mecburiyet İşlevi

Çaresiz olma durumu: çıkar yolu, çözüm yolu bulamamak olarak açıklanabilir. Çaresizliği ise, çaresiz olma durumu olarak tanımlayabiliriz. Çaresizlik durumunda iki kişilik iletişim ortamının sağlanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Konuşan kişi tek başına kendi çaresizliğini veya bir başka kişinin çaresizliğini emir kipi ekleri ile dile getirebilmektedir.

- *Suv emes, qayıñnıñ köz jası ol! Birev ädeyilep butağın sındırğan. Janı jaralanıp, avırıp jılap tur soğan. Qaytsin, bayğus! tili joq aytatın (DÄ 2015: 59).*

- Su değil, kayın ağacının gözyaşı o! Birisi bilerek dalını koparmış. Yaralanıp, canı acımış bir şekilde duruyor. ***Ne yapsın*** zavallı! Dili yok ki söylesin.

Metinde kayın ağacı yaralanır ve canı acır fakat dili olmadığı için bunu dile getiremez. Konuşan kişi de kayın ağacının bu çaresiz kalma durumunu şu şekilde ifade etmektedir: “*Qaytsin, bayğus! tili joq aytatın*” ne yapsın zavallı, dili yok ki söylesin.

Äytpegende qaytsin: jas küنین erinen qorlıq körıp ösuvinen be, älde tabığat boyına bergen minez solay ma, <it aşuvın turnadan aladı> degendey, şeşem ızalanğan şağında bar aşuvın qızdarına tögetin de, olardı şaşın jula, tepkiley cabap, <qatın, betpaq, bayın ölip baqıtñ küysin...> dep, keyde odan da jaman sözderdi aytıp öltire jazdaytın (MM 2006: 68).

Ne yapsın gençliğinden itibaren eşinden eziyet gördüğünden mi, yoksa tabiatında olduğundan mı karakteri böyle, bilinmiyor. “Köpek sinirini turnadan alır” denildiği gibi annem de kızdığı zamanlarda bütün sinirini kızlarından alıyordu. Kızlarının saçlarını çekip bazen “sen bedbaht, kocasız kalıp mutsuz ol” der; bazen de bundan daha da kötü sözleri söyleyip az kalsın öldürüyordu.

Metinde konuşan kişi, annesinin sinirlendiğinde sinirini kızlarından aldığını, onlara kötü davrandığını belirtmektedir. Fakat annesinin böyle davranmasının sebebi olarak eşinden yani konuşan kişinin babasından eziyet gördüğü için böyle davrandığını belirtmektedir. Konuşan kişi, annesinin böyle davranmasını ise haklı bulur ve “*Äytpegende qaytsin*” böyle yapmasın da ne yapsın, ifadesiyle annesinin de aslında çaresiz olduğu için böyle yapmak zorunda kaldığını belirtir.

Äkemniñ sonday qılığın körgen avıldastardıñ keybiri <äy, tek, birjola ketuvleriñ bolmasa ne qılsın!> dep küñkildesti (MM 2006: 104).

Babamın o şekildeki davranışını gören köylülerden bazıları “aman, sadece tamamen gitmeleri var, onlar da olmasa **ne yapsın**” diyerek söylendiler.

Metinde konuşan kişinin babasının çaresiz kaldığı durumlarda çekip gittiği, bu durum da çevresindeki insanlar tarafından “*äy, tek, birjola ketuvleriñ bolmasa ne qılsın*” gitmesin de yapsın, denilerek haklı bulunduğu ve çaresiz olduğu için gittiği belirtilmektedir.

*Amalsız qumda qızdırınıp, uzaq vaqıt jatqanım. Ayağı barlar alıstan qaşadı. Qanatı barlar qalıqtap asadı. Osi müsäpir xalimmen kimniñ qanı tätti ekenin **qaydan bileyin**? Basqasın bılay qoyğanda, allatağala silekeyimniñ özin uv etip jaratıptı (UU 2003: 29)!*

Çaresizce kumda kavrulup uzun zamandır yatıyordum. Ayağı olanlar yaklaşmadan kaçır. Kanadı olanlar daha yukarı uçarlar. Bu çaresiz halimle kimin kanının tatlı olduğunu **nasıl bileyim**? Diğerlerini boşver, Allah kendi salıyını bile zehir olarak yaratmış.

Metinde padişah, yılandan kimin kanının tatlı olduğunu öğrenmesini ister. Fakat yılan “kimniñ qanı tätti ekenin **qaydan bileyin**” kimin kanının tatlı olduğunu nereden bileyim, diyerek aslında burada nereden bileceğini öğrenmek için soru sormamakta, çaresizliğini belirtmek için kimin kanının tatlı olduğunu bilemeyeceğini ifade etmektedir.

*Küni burın küñirenip, zar ilegender de tabıldı: “Endi qaytem, qarağım-av? Soğısqa seni de şaqırtar kün jetkeni me şınımen... jarığım-av, qanday **amal tabayın**” dep eñiregen analardıñ köz jasın körgende, jas jigitter abırıp, erkinen ayırılıp qalğanday boluvşı edi (UU 2003: 47).*

Gününden önce üzölüp ağlayanlar da var: “Şimdi ne yapayım kuzucuğum? Savaşa seni de çağırıldıkları gün geldi mi gerçekten? Yavrucuğum, **nasıl çare bulayım**” diye ağlayan annelerin gözyaşlarını gördüğünde, gençler endişelenip özgürlüklerini kaybetmiş gibi hissediyorlardı.

Metinde savaş zamanında gençlerin savaşa çağırıldıklarını gören annelerin “qanday **amal tabayın**” nasıl bir çare bulayım, ifadesiyle aslında çarenin olmadığı ve çaresizlik içerisinde kaldıkları belirtilmektedir.

Äkem sulap jatqan Nurbay şalğa jügiredi. Basın süyep, köteredi. Esin jiğan Nurbay kemsendep:

- Senbisiñ, Momış , -deydi qaltırağan ünmen.

- **Qayteyin**, osını qalağan öziñ göy, amalım ne, aqsaqal, beybit sözge kelmediñgöy, -deydi äkem oğan (UU 2003: 82).

Babam, sırtüstü yatan Nurbay dedeye koştu. Başını kaldırdı. Kendine gelen Nurbay kısık bir sesle:

- Sen misin Momış, dedi titreyen bir sesle.

- **Ne yapayım**, kendin istedin, ne yapabilirdim ki başka (çare ne)! Anlaşamayan sendin, dedi babam ona.

Metinde Nurbay dede ile Momış arasında geçen konuşma yer alır. Konuşmada Momış, Nurbay dedeye onu dinlemediğini bu yüzden bu işlerin başına geldiğini belirtir. Momış “*qayteyin, osını qalağan öziñ ğoy, amalıñ ne*” ne yapayım, kendin istedin, ne yapabilirdim ki başka, diyerek onu zamanında uyardığını fakat Nurbay dedenin onu dinlemediği için bu olayların başına geldiğini, iş işten geçtikten sonra elinden bir şey gelemeyeceğini, çaresiz olduğunu belirtmektedir.

2.12. Çıkarım İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te belli önermelerin kabul edilen veya gerçek olan doğruluklarından, yanlışlıklarından, başka önermelerin kabul edilen veya gerçek olan doğruluklarını, yanlışlıklarını çıkarma olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 530).

Konuşan kişi, belirli bir olay ya da durumdan yola çıkarak önceki deneyim ve bilgilerinden faydalanarak bir iş, olay ya da hareket hakkında emir kipi çekim ekleri ile çıkarımda bulunmaktadır. Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile çıkarım anlamı yansıtan ifadeler şunlardır:

Ülgere me? Qaydam-m?! Jüregi durs-durs soğadı. Masağan! Atası qanday jelayaq! Äne, jaqındap qaldı!

- Uyat-ay! Ötirik aytuvımnıñ soñı **osı bolsın!** Dep ökindi ol (DÄ 2015: 42).

Yetişir mi? Sanmıyorum! Kalbi küt küt atıyor. Hayda! Dedesi ne kadar hızlı koşuyor! Bak yaklaşıyor!

- Ayıp oldu! Yalan söylemenin sonu **bu olsa gerek**, diyerek üzüldü.

Metinde iki kişi dedelerinden gizli bir iş yapmaktadırlar. Fakat dedeleri onları fark eder ve yanlarına koşarak gider. Bunun üzerine konuşan kişi “*ötirik aytuvımnıñ soñı osı bolsın*” yalan söylemenin sonu bu olsa gerek, diyerek çıkarımda bulunur.

2.13. Danışma İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te danışmak ifadesi, bir iş veya olay hakkında başka birinden bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare ve müracaat etmek olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 593). Kazak Türkçesi metinlerinde emir kipi çekimi ile danışma anlamı verilen ifadeler şunlardır:

- *Erteñ äke-şeşemizdiñ kündellik tekseretin küni. Sen bolsan sıylıq alasın, al men urıs estimin.*
- *Onıñ ras.*
- *Nendey amal bar, aytşı Äsel.*
- *Bilmeymin (DÄ 2015: 55).*
- Yarın anne babamızın okul defterimizi kontrol ettiği gün. Sen hediye alacaksın ben ise azar işiteceğim.
- Orası doğru.
- Ne yapabiliriz *söyle* Esel.
- Bilmiyorum.

Metinde Esel ve kardeşi arasında geçen konuşma yer almaktadır. Konuşmada Esel'in kardeşi, ders notlarının düşük olduğunu ve anne babasının kontrol esnasında defterinde yazan notları gördüklerinde ona kızacaklarını belirtmektedir. Bir çözüm bulabilmek için “*nendey amal bar, aytşı Äsel*” ne yapabiliriz söyle Esel, diyerek Esel'e danışmaktadır. Konuşan kişi ağabeyine seslendiği için danışma işlevinde –şı ekini kullanarak konuşmasına nezaket katmaktadır.

- *Nesin aytasıñ onıñ, -dep sözge aralastı Toqmırza, - bizde de esersoqtar jetedi ğy.*
- *Aqılğa salıp köriñderşi, -dedi Sadıq – tolğanıp, keñesip özderiñiz ara qatınastı qalay jaqsartıw **kerek ekenin aytıñızdarşı**. Ras, anaw aytqan şiyelenisken jağday bolmağanımen, keybir adamdar kelisti tirligimizdi buzıp jür ğoy (MJ 2016: 145)...*
- Neyini söyleyeceksin, diye laf arasına karıştı Tokmırza. Bizdeki deliller bize yetiyor.

-Biraz düşünün, dedi Sadık. Düşünüp, danışıp ilişkiyi nasıl üst seviyeye getireceğimi **söyleyiniz**. Doğrusu karmaşık bir olay olmasa da bazı insanlar düzgün hayatımızı bozmayı başarabiliyorlar.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin bir ilişkiyi nasıl üst seviyeye getireceğini bilemediği için dinleyici olan kişiye danışmakta ve “*qalay jaqsartuw kerek ekenin aytıñzdarşı*” ifadesi ile nasıl bir yol izlemesi gerektiği hakkında dinleyici olan kişiden yardımcı olmasını istemektedir.

2.14. Davet Etme, İkramda Bulunma, Çağırma İşlevi

Emir kipi çekim ekleri bazen seslenme, çağırma gibi anlamları yansıtmaktadır. Konuşan kişinin, bir olayın veya hareketin yapılması yönünde dinleyici olan kişiye bir çağrıda, davette bulunması durumu, emir kipi çekim ekleri ile kurulan ifadenin davet etme, ikramda bulunma, çağırma işlevini yansıtmaktadır.

Kazak Türkçesi emir kipi ekleri ile davet etme, ikramda bulunma, çağırma işlevini yansıtan ifadeler şunlardır:

- *Bireviñ Eseneydi şaqırıp kelşi. Şayğa kelsin. Samavırdı mına jerge qoyındar. Şaydı men özim kuyamın* (Ulpan 2003: 76).

- Biri Eseney’i çağırınsın. **Çay içmeye gelsin**. Semaveri buraya koyun. Çayı ben koyarım.

Metinde konuşan kişi Eseney’i çağırmalarını söyleyerek “*şayğa kelsin*” çay içmeye gelsin, diyerek ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü kişiyi çay içmeye davet etmektedir.

- *Oybay-av, men müşemin be, oğan?!*

- *Bolmasañız, bolıñız!*

- *Ne dep otırsıñ, sırağım-av?..*

- *Qorıqpañız, aqsaqal!.. sizge ğana emes, jolşıbay sizdeylerdiñ talayına üleştirip kelem... Alıñız* (MM 2006: 59)!..

- Aman Allah’ım ne diyorsun sen, ben üye miyim ona!

- Değilseniz **olun!**

- Ne diyorsun, canım?

Korkmayınız ihtiyar, size tek değil! Yol üstündeki herkese dağıtıyorum.

Alınız!

Metinde konuşan kiři emir kipi ekleri aracılığıyla “*bolmasańız, bolıńız*” ifadesi ile şarta bağlı olarak tavsiyede bulunmaktır. “*Alıńız*” ifadesi ile de alınız, diyerek biletleri alması yönünde davette, ikramda bulunmaktadır.

Äldekimniń qırıldaqtaǵı üni estigende, äkem ornınan uşıp turıp, sırtqa umtıldı.

- *Assalavmağaleyküm.*

- *Vuağaleyküm salam.*

- **Üyge kiriniz**, *Dävke (UU 2003: 60)...*

Babam, herhangi birinin kalın sesini duyduğunda hemen yerinden kalkıp dışarı çıktı.

- *Selamünaleyküm.*

- *Aleykümselam.*

- **Eve giriniz**, *Devke.*

Metinde konuşan kişi “*üyge kiriniz*” eve giriniz, ifadesi ile dinleyici olan kişiye evine davet etmektedir.

- *Apa, -dep ayqay saldı.*

- *Äv, -degen äyel davısı estildi.*

- *Uva, **beri řıq!**.. tuvısıń keldi (MM 2006: 110).*

- *Abla, diyerek seslendi.*

- *Buradayım, diye bir kadın sesi duyuldu.*

- *Hey, **bu tarafa gel**, akraban geldi.*

Metinde iki kişi arasında konuşma geçer. Konuşan kişi dinleyici olan kişiye yani ablasına seslenerek “*uva, beri şıq*” hey, beri gel, diyerek çağrıda bulunmaktadır.

- *Jigitterdiń sońın ala Sädir Artıqbaydı köterip äkele jatır. Keyinirek qız řeşesi Nesibeli kirdi.*

- **Joğarılañızdar**, -dep Eseney tura kelip, törde qonaqtarına usındı (Ulpan 2003: 70).

- Gençlerin hemen arkasında Sedir, Artıkbay'ın koluna girerek geliyordu. Daha sonra da kızın annesi Nesibeli girdi.

- **Yukarı çıkınız**, diyerek Eseney kalkıp divanı (evin başköşesini) misafirlerine bıraktı.

Eseney, evine gelen misafirlere “joğarılañızdar” yukarı çıkınız, diyerek onları divana oturmaları için davet etmektedir.

Bul kezde kökpar da bitken edi.

- Sizder de Sadıqpen bir bolıp, **däm-tuzben ortaqtasıñızdar**, -dedi äkem jurtqa.

- *Qoyıñız, Momeke, jurttıñ bärin şaqırıp, äbigerlenip qaytesiz, -dey bergen Sadıqtıñ sözün äkem ayaqtatpadı (UU 2003: 138).*

O anda kökpar oyunu da bitmişti.

- Siz de Sadık ile bir olup bize **yemek ile ortak olun**, dedi babam halka.

- Bırakınız Momınkul ağabey, halkın hepsini davet edip boşuna kendinizi yormayın, demeye çalışan Sadık’a babam, sözünü bitirmesine izin vermedi.

Bağlama bakıldığı zaman metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişileri “**däm-tuzben ortaqtasıñızdar**” ifadesi ile yemek ile ortak olmalarını söyleyerek davet etmektedir.

Men tırmısıp, üyge barqım kelmeydi. Älgi bir kün şoqıdan şığıp kele jatqan şaqtağı ğajayıp süretten ayırılğım joq-aq.

- **Jür**, qımız **quyp bereyin**, aqır erte turıpsıñ ğoy, -deydi apam. Men jalañ ayağımdı tasqa tirep,

tırtısıp bağamın (UU 2003: 17).

Benim eve gidesim yok. Geçen gün tepeye çıktığımda karşılaştığım güzel hatıradan ayrılamıyorum.

- **Gel**, kımız **koyayım**, zaten erken kalkmışsın, dedi teyzem. Kalkmamak için elimden geleni yapıyorum.

Metinde söz konusu kişi, daha önce gördüğü manzaranın etkisinden ayrılamaz, bunun üzerine söz konusu kişinin teyzesi “*Jür, qımız quyıp bereyin*” gel, kımız koyayım, diyerek söz konusu kişiyi kımız içmesi için davet etmektedir.

- *Qalay uyıqtadıñ, bala? –dedi ol mağan.*
- *Öte jaqsı.*
- *Keşe tünde avıldı köp araladıñ ğoy?*
- *İya... körgim köp...*
- ***Kör!.. Kör!.. tağı da kelip kör***(MM 2006: 113) !..
- Nasıl, uyuyabildin mi çocuk, dedi bana.
- Çok iyi.
- Köyde dün gece çok gezdin mi?
- Evet, çok fazla yer gördüm.
- ***Gör, gör*** daha da gelip ***gör!***

Metinde köye gezmeye giden çocuk ve bir kadın arasında konuşma geçmektedir. Kadın köye gelen çocuğa “gezebildin mi” diye sorar. Ardından çocuk gezebildiğini belirtir ve bunun üzerine kadın “*Kör!.. Kör!.. tağı da kelip kör*” gör, gör daha da gelip gör, diyerek çocuğu köye bir daha gelmesi için davet etmektedir.

- *Sälimä –körşi üydiñ üşinşi sinıpta oqıtın qızı.*
- *Taqıladağan päle özi!..*
- *Şıbıq times şıñq eter!..*
- *Avlanı basına köterer!..*
- ***Köreyik*** (DÄ 2015: 31)...
- Selime, komşu evin üçüncü sınıfta okuyan kızıdır.
- Çok konuşkandır kendisi!
- Dal değmeden ses çıkaran (biri dokunmadan ağlayan)!
- Ortalığı ayağı kaldırır!
- ***Görelim!***

Metinde konuşan kişi, komşu kızı olan Selime'den bahseder ve ardından yanında bulunan bir diğer kişiye “*köreyik*” görelim, hadi gidip görelim, diyerek arkadaşını Selime'yi görmeye davet etmektedir.

- Ey, ***alıñdar tartuwdı!*** Awğan sawdagerine färmen beriñder. Satsın jaynatıp, äkelgen jihaz-düniyesin Xiwabazarında. Mirzanıñ tilegin orındap, qasına küzetşi jasaq qosıñdar (MJ 2016: 31).

- Hey, ***ikramlardan alınız.*** Afgan tüccarlarına ferman veriniz. Hive'de bulunan pazarında getirdikleri ürünleri satsın. Beyfendinin dileğini yerine getirip yanına güvenlik ayarlayın.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişilere emir kipi işaretleyicileri vasıtasıyla “*alıñdar tartuwdı*” ifadesi ile ikramda bulunduğu görülmektedir.

- Arıstanım-ay, aq beyilim-ay, şoyırılıp qalğan ağan qalay esiñe tüsti? ***Kelşi beri!*** –dep quvanışın da, ökpe-nazın da birge bir-aq ayıp tastadı (Ulpan 2003: 35).

- Arslanım, temiz niyetlim, bel fitıǵı olan ağabeyini nasıl hatırladın? ***Gel buraya,*** diyerek mutluluğunu da kırınlılığını da hemen söyledi.

Metinde geçen konuşmada anne, oğluna seslenerek “*kelşi beri*” gel buraya, diyerek oğlunu yanına çağırmaktadır.

- Dastan dosınıñ savalına män bergen joq. Olay bolmavı mümkün, ***jaqınıraq barıp köreyikşi*** (DÄ 2015: 32).

- Dastan'ın arkadaşının sorusunu ciddiye aldığı yoktu. Öyle olmaya da bilir, gidip ***yakından görelim.***

Metinde konuşan kişi, yanında bulunan bir başka kişiye “*barıp köreyikşi*” görelim, diyerek yakından görmek için dinleyici olan kişiyi davet etmektedir.

- Joǵarıraq, ***joǵarıraq otır,*** Ulpanjan (Ulpan 2003: 68)...

- Yukarı, daha ***yukarı otur,*** Ulpancıǵım.

Metinde konuşan kişi, Uplan'ı daha yukarı oturması için davet etmektedir.

Meyman ağanın esimi Erden eken. Kişkentay qızdardıñ peyiline riza bolıp, asıqpay <şay işip> otur.

- *Tätti-dämdilerden alınız!* –dep qoyadı <şay quyuup> otırğan Raygül.

Qonaq ağa da, balalar da şayğa äbden qandı.

- *Raqmet, aynalayındar (DÄ 2015: 61)!*

Misafir ağabeyin adı Erdem’miş. Küçük kızların davetini kabul edip yavaş bir şekilde çay içiyor.

- *Tatlılardan alınız*, dedi çay koyan Raygül.

Misafir ağabey de çocuklar da çaya doydular.

- Teşekkürler çocuklar!

Metinde Raygül, evine gelen misafirlere “*tätti-dämdilerden alınız*” tatlılardan alınız, diyerek ikramda bulunmaktadır.

Kenet qara joldıñ buyra şanın bayav tütüp, torqasqa mingen jolavşı keledi eken. Bizge jaqındağanda, at tizginin tejep, til qattı.

- *Äy, balaqaylar, beri keliñder!*

Biz tobımızben jügirip bardık (UU 2003: 59).

Birden yolu toza katarak atlı bir yolcu geldi. Bize yaklaştığında atın dizginini çekip, bizi yanına çağırdı.

- Hey, çocuklar *buraya geliniz!*

Biz de toplu bir şekilde koşarak gittik.

Metinde geçen yolcu, çocukları görür ve onlara “*beri keliñder*” buraya geliniz, diyerek çocuklara seslenmekte, çağrıda bulunmaktadır.

- *Qaptap keledi!... Attan!.. Qaş!... dedi ol esiney eseñgirep, üreyi uşqan äkeme (MM 2006: 25).*

- “Çoğalarak geliyorlar! *Yürü! Koş!*” dedi o, esneyen uyku sersemi olan ve korkan (yüreği çarpan) babama.

Metinde düşmanın geldiğini gören konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye seslenerek “*Attan!.. Qaş!*” yürü, koş, diyerek çağrıda bulunmaktadır.

- Äy, qaraqtarım-aw, qayda barasıñdar? Tamaq pişip qaldı ğoy, **otırsañdarşı**, şınıdağılarıñ bitip qalsa, özim-aq barıp äkeleyin, -dep awız üyde qalbalaqtap jür.

- Joq, apa, raxmet.

- Biraz otırdıq qoy.

- Asığıs jumısıımız bar edi, -dep qonaqtar şığıp ketisti (UU 2003: 219).

- Ya kuzucuklarım nereye gidiyorsunuz? Yemek de hazır olmak üzere, **otursanıza**. Yemeğiniz bittiyse gidip getireyim, diye mutfakta dolaşıyordu.

- Hayır, nine, teşekkür ederiz.

- Biraz oturduk zaten.

- Yapılacak işlerimiz var, diyerek misafirler çıkıp gittiler.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişilere “**otırsañdarşı**” diyerek biraz daha oturmaları yönünde onları davet etmektedir.

- Ey, jamağat-jarandar, **bäriñ beri qarañdar**, -depti jaratuvşı jinalğandarğa. – Kün men Ay, Jel men Suv senderge ökpeli eken. Sondıqtan da budan bılay qızmet etüvden bas tartpaqşı. “Erkimizge jiber, endigi jağdaydı özimizşe qarastırayıq” dep tilek etedi. Tınıqqısı keledi... senderdi şaqırğanımnıñ mänisi osı ediş budan bılay qalay tirlik etpeksiñder, ne amal tappaqsıñdar? Sonı aytıñdarşı, käne (UU 2003: 41)!..

- Hey halkım, **herkes baksın**, demiş Allah toplananlara. Gün ve Ay, Rüzgâr ve Su sizlere öfkeliymiş. Bu yüzden size hizmet etmekten vazgeçmek istiyorlar. “Azat et bizi, bundan sonra olacakları kendimize göre ayarlayalım” deyip istekte bulundular. Dinlenmek istiyorlar. Sizi davet etmemin sebebi buydu. Bundan sonra nasıl yaşayacaksınız, ne çare bulacaksınız? Onu söyleyiniz hani!

Verilen metinde Allah “**bäriñ beri qarañdar**” herkes bu tarafa baksın, ifadesi ile halka seslenmekte ve ona bakmaları yönünde çağrıda bulunmaktadır.

Esiktiñ qoñırawı sıldır ete qaldı, üyde eşkim bolmağandıqtan, özim barıp esikti aşısam, esik aldında alqasalqa bolıp Müzey apa men Säwle tur.

- Aw, sender **me ediñder, kiriñder, kiriñder**, -dep sasqalaqtap, zattarın qoldarınan alıp, üyge endirdim (UU 2003: 207).

Kapının zili çaldı, evde kimse olmadığı için kapıyı açmaya gittiğimde kapı önünde Müzey teyze ile Savle duruyordu.

- Aaa siz miydiniz, **girin girin**, diyerek şaşırdım. Sonra ellerindeki eşyaları alarak eve girmelerine yardımcı oldum.

Metinde konuşan kişi evine misafir olarak gelen kişilere kapıyı açar ve “**kiriñder, kiriñder**” diyerek onları eve girmeleri için davet etmektedir.

- **Je, je!** Quday buyırsa erten Qpitanğa, arğı küni Bolatnayğa da jetip qalarsıñdar... Ağayındarıñ da kezdeser... **Je, je, toyıp alıñdar** tarığa. Balan **da uyalmasın**. Tarı değen etten de kenevli tamaq. Baydın malı qımbat, kedeydiñ janı qımbat. **Toyıp alıñdar** (Ulpan 2003: 99).

- Ye, ye! Allah izin verirse yarın Kpitan’a ertesi gün Bonatnay’a yetişirsiniz. Ağabeylerinle karşılaşırsın. **Ye, ye doyunuz** darıya. Çocuğun da **utanmasın**. Darı, etten de değerli, doyumlu yemektir. Zengin malı değerli, fakirin canı değerlidir. Doyunuz!

Metinde konuşan kişi, evine misafir olarak gelenlere yemek ikramında bulunmaktadır. Gelen misafirlere “**je, je, toyıp alıñdar tarığa**” ifadesiyle darıyla karınlarını doyurmalarını, utanmamalarını, “**toyıp alıñdar**” doyana kadar yemelerini söylemektedir. Burada da ev sahibi gelen misafirlere yemek sunarak ikramda bulunmaktadır.

2.15. Değerlendirme İşlevi

Konuşan kişi bir konunun veya olayın özünü, önemini, nitelik ve niceliğini belirlerken emir kipi eklerinden de faydalanmaktadır.

Emir kipi ekleri ile kurulan değerlendirme ifadeleri şunlardır:

- *Kümistey taza köziñe jas alıp jabığa berme, appaq Ayım, -depti täñiri onu jubatıp. – Onan da qızmetiñnen jañılma. Men tileviñniñ orayın **oylanıp köreyin** (UU 2003: 40).*

- Gümüş gibi temiz olan gözüne yaş değmesin, üzülme parlak Ayım, demiş Allah onu teselli edip. Onu yapmaktansa kendi görevinden şaşırma! Ben isteklerini **bir düşüneyim**.

Metinde Ay, Allah'tan istekte bulunmaktadır. Allah da Ay'ın isteğini dikkate alarak “oylanıp köreyin” bir düşüneyim, diyerek Ay'ın isteğini yapıp yapmayacağı yönünde değerlendirmede bulunacağını belirtmektedir.

- *Tarixşılarmen söylespediñizder me?..*

- *Olar bizden aqşa suradı...*

- *Aqşa emes, **demewşi tabıñdar!..** –dedi dep tüzedi tağı biri.*

- *Men oylanayın, jigitter, -dedim. –Ertede jastarğa arnap jüz kitap şığarsam değen oyım bolğan (MJ 2016: 14)...*

-Tarihçilerle konuşmadınız mı?

-Onlar bizden para istedi.

-Para değil, **sponsor bulun**, dedi diye düzeltti yine biri.

- Ben bir düşüneyim gençler, dedim. Daha önce gençlere yönelik kitap çıkartma yönünde bir düşüncem vardı.

Metinde konuşan kişinin “men oylanayın” ifadesi ile sunulan öneriyi değerlendireceği, ondan sonra karar vereceği görülmektedir.

2.16. Dikkat Çekme İşlevi

Konuşan kişi, dinleyici olan kişi veya kişilerin ilgililerini bir yöne doğru toplaması dikkat çekme olarak açıklanabilmektedir. Dikkat çekme işlevinde genellikle “qara-“ ifadesi ile konuşan kişi, dinleyici olan kişilerin dikkatlerini çekmeye çalışmakta ve ilgiyi üzerine çekerek onu dinlemelerini sağlamaktadır. Dikkat çekme işlevinde genellikle “äy” seslenme edatı kullanılmaktadır

- *Äy qatıñ, **ananı qara!..** dep Janışanı qasına şaqırdı. – Quday berdi, ana qaynıñ äwkesi salbırıp qulap tur! Öziñ şayğa şaqırşı (Ulpan 2003: 100).*

- Hey kadın, **şuna bak**, diyerek Janışa'yı yanına çağırdı. Allah verdi, şu kayınının morali bozulmuş. Çaya çağır onu!

Metinde konuşan kişi dinleyici olan bir kişinin istediği yöne dikkatini vermesi için “*anani qara*” şuna bak, ifadesini kullanmaktadır.

Qolın uqalap otır.

- *Qolımniñ qaqsap otırğanın qaraşı!*

- *Aq sarı uldıñ atasına janı aşıdı (DÄ 2015: 44)*

Elini ovup otur.

- Kolumun **ağrıdığına baksanıza!**

- Beyaz- sarı çocuğun dedesinin içi acıdı.

Verilen örnekte çocuk, kolunun ağrıdığına dikkat çekmek için “*qolımniñ qaqsap otırğanın qaraşı*” kolumun ağrıdığına baksanıza, ifadesini kullanarak dinleyici olan kişilerin dikkatlerini istediği yöne çekmeye çalışmaktadır.

- *Oljas, bunıñ ne?! Sende aq mısıqtay aqıl joq eken! **Qaraşı**, mısıq ekeş mısıq ta, Jandosqa janı aşıp, araşa tüsip jatır. Asıqqa bola, öziñnen jeti jas kişi inine qol köterüviñ durıs pa? –dedi atası keyip (DÄ 2015: 49).*

- Oljas bu yaptığın ne? Sende beyaz kedi kadar akıl yok! **Baksana**, kedi bile Jandos’a içi acıyıp kavga etmelerine engel oluyor. Aşık kemikleri için kendinden yedi yaş küçük çocuğa el kaldırman doğru muydu, dedi dedesi yüksek sesle.

Metinde konuşan kişi “*qaraşı*” baksana, diyerek dinleyici olan kişinin dikkatini o yöne doğru çekmeye çalışmaktadır.

- **Qarañızşı köke**, arqamdağı motorğa! –dedi Asxat birde qiyaldap.

- *Mine, ğajap! Körip turmın, balam! –dedi äkesi (DÄ 2015: 81).*

- **Bakınız** baba, arkamdaki motora, dedi Ashat biraz hayal edip.

- İşte muhteşem! Görüyorum çocuğum, dedi babası.

Metinde konuşan kişi, babasının motoru gördüğü halde babasına “*qarañızşı*” bakınız, diyerek babasının dikkatini motora çekmeye çalışmaktadır.

- *Mama, **mınanı qaraşı**, -dedi Vasiliy şeşesine, -Sanka uyıqtap qalğan balağa küledi.*

- *Ne deseñ ol de, Vasiliy. Muğalim ekeviñ bosqa äwrelenesiñder. Qalay oqıtsañdar da, mınawıñ bayağı “qırğız” küyinde qaladı (UU 2003: 195).*

- Anne **şuraya baksana**, dedi Vasiliy annesine. Sanka, uyuya kalan çocuğa gülüyor.

- Ne söyleyeceksen onu söyle Vasiliy. Öğretmen ile ikiniz boşuna çaba harcıyorsunuz. Ne kadar okutsanız da bu çocuk, yine “Kırgız” olarak kalacak.

Metinde konuşan kişi “*mınanı qaraşı*” şuraya baksana, ifadesi ile dinleyici olan kişinin dikkatini çekmeye çalışmaktadır.

2.17. Endişe Etme, Korku İşlevi

Endişe: tasa, kaygı, aynı zamanda korku anlamını da yansıtmaktadır. Korku ise, bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında kişinin duymuş olduğu kaygı, üzüntü olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 798, 1482).

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile endişe, korku ifadelerini yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

- *Balam –av, ne boldı? Birev tiyisti me? – Batırdıñ jılağan davsın estip üyden maması sıqtı.*

- *Küşik-k... ba-la-pan-dı-ı... je-ep qoy-dı... -dedi Batır kemseñdep.*

- *Tüh, zäremniñ **uşqanın qaraşı**! Men... öziñe birdeñe boldı ma dep...*

- *Qoy, qullınım, jılama (DÄ 2015: 28)!*

- *Çocuğum ne oldu? Biri bir şey mi dedi? Batır’ın ağlayan sesini işiten annesi evden çıktı.*

- *Kö--pek civ---civi ye---di... dedi Batır ağlayarak.*

- *Tüh, yüreğim ağzıma geldi **baksana**! Ben ... sana bir şey oldu mu diye....*

- *Bırak çocuğum, ağlama!*

Metinde çocuk ağlayınca annesi ağlama sesini duyar ve oğluna bir şey mi oldu, endişesi ile çocuğunun yanına koşar. Çocuğunun cıvciv gördüğü için ağladığını görünce

“Tüh, zäremniñ uşqanın qaraşı” tüh, yüreğim ağzıma geldi baksana, diyerek duyduğu endişe ve korkuyu dile getirmektedir. Emir kipinden sonra getirilen –şı ekinin her zaman dilek, istek anlamını yansıtmadığını endişe, korku anlamı gibi daha birçok anlamı da yansıttığını görmekteyiz.

Äkemnin qarındasınıñ üy-işi ürpiyisip, bir jamanat xabar jetken eken dep, qorqıp qaladı. Aqırı bäre Baytoqtı julmalay, “ne bop qaldı, aytsañşı” dep taqaqtağanda ğana Baytoq:

- Jeñeşem ul taptı, -depti.

Üreyden ürpiyisken jurt endi mäs-mäyram bolıp, quvanıştarı qoyındarına sıymay, Baytoqqa süyünşisin berip attandırtı (UU 2003: 8)!

Amcamgiller, kötü haber geldi diye korktular. Sonunda herkes Baytok’ı sarsarak “ne oldu **söylesene**” deyip çırpındıklarında Baytok:

- Yengem oğlan doğurdu, demiş.

Endişelenen, korkan halk, şimdi mutlu olup içi içine sığmadan Baytok’a iyi haber getirdiği için hediye verip gönderdiler.

Metinde Baytok nefes nefese kalarak eve girer. Onu o halde gören insanlar kötü haber getirdiği düşüncesi ile korkup endişelenerek “ne bop qaldı, aytsañşı” ne oldu söylesene, derler. Verilen cümlede –sañşı eki emir kipinin korku, endişe işlevini yansıttığı görülmektedir. Verilen örnekte –sañşı ekinin serzeniş anlamı da kattığı görülmektedir fakat baskın olan anlam endişe ve korku anlamıdır.

2.18. Emir Verme İşlevi

Emir: TDK Türkçe Sözlük’te buyruk, komut, talimat, ferman olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 794). Bir eylemin emir olabilmesi için bir emreden kişinin ve bir de emri gerçekleştirecek veya gerçekleştirmeyecek kişinin olması gerekir. Bu kişilerin statülerine bağlı olarak emrin derecesi, şiddeti değişkenlik gösterir. Aslan Demir, bir ifadenin emir olabilmesi için şu gerekçeleri sunar: Bir buyuranın, bir eyleyenin, bir buyruğun; buyurandan kaynaklanan yönlendirici üstünlüğü; buyuran ile eyleyenin eşit statüde olmaması; buyuranın statü üstünlüğüne dayanan bir gücünün olması gerekir. Emir yüksek derecede isteme bildirdiğinden isteme skalasının en üst

aralığında bulunur (Aslan Demir 2008: 16). Kerimoğlu ise, emir ifadesinin konuşurun en güçlü olduğu ifade olduğunu ve hareketi gerçekleştirecek olan kişi üzerinde emir ifadesinin daha baskın olduğunu belirtir (Kerimoğlu 2011: 90).

Emrin birçok kaynağı bulunmaktadır. Bazen tek bir bireyi, bazen ilahi iradeyi, bazense norm, töre, gelenek, batıl inanç gibi ortak bilinci temsil etmektedir. Buyuran, emreden otorite sahibi olan kişi sahip olduğu yetkilerle eylemin ithaf edildiği kişiyi yönlendirme gücüne sahiptir ve bu buyuran kişi eyleyenden statü olarak üstündür (Usta 2016: 321).

Emir eylemleri en çok dini metinlerde ve söylemlerde geçmektedir. Çünkü din *“insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu”*(Bilgin 2014: 76) olarak görülür. Yaratıcının üstün güce sahip olarak görülmesi emir eylemlerinin şiddetini artırmakta ve ısrarlı istemenin de ötesinde görevlendirme, yükümlü hale getirme olarak görülmektedir.

Emrin sık karşılaştığı alanlardan bir diğeri de hukuk kurallarıdır. Özellikle hukuk kuralları içerisinde bulunan emredici kurallar, kuvvetli emir işlevini yansıtmaktadırlar. Bu hukuk kuralları şu şekilde tanımlanabilir: *“Bireylerin, aksine bir tutum takınmaları mümkün olmaksızın muayyen bir davranışta bulunmasını emreder”* (Dâvûdî’den aktaran Pala 2016: 17).

Örf ve adetler de toplumun düzenini sağlayan kavramlar olduğu için emir kuvvetini artırmaktadır. Belli bir olay ve ilişkilerde toplumun bireyleri tarafından belli bir düzende davranışın tekrarlanması ile meydana gelen örf ve adetler kurallarının oluşabilmesi için bu kuralın uzun süre uygulanması ile mümkün olmaktadır (Yasin 2012: 30). Örf ve adetlerde kurallar ve emirler toplum tarafından belirlenir ve toplum tarafından yaptırım uygulanır.

Yukarıda bahsettiğimiz ilahi irade, norm ve örf adetler, gelenekler toplumun düzeninin sağlanması için var olduğundan, eylemlerin eyleyenler tarafından yapılabilme derecesini artırır.

Emrin şiddetli olarak karşılaştığı diğer alanlar ise ordu, devlet kurumları, hizmet sektörü vb. dir. Bu alanlarda emir, üst kademedeki bulunan kişiler tarafından

verildiğinden mecburi görev, hizmet olarak görülür ve emrin derecesini arttırır. Bazı durumlarda eylemin gerçekleştirilmesi zorunlu tutulmaktadır.

Aile ortamında, arkadaş çevresinde, sosyal hayatta karşılaşılan emir eylemleri ise buyuranın ve eyleyenin durumuna göre değişkenlik gösterir. Buyuranın yaşı ve statüsü eylemin derecesini etkiler.

Emir anlamını yansıtan ifadeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

*Kökem sol sätte nağaşımniñ qoltıgınan süyey qoydı. Sonan soñ Serkebay nağaşım alşañ basıp, meniñ äkemmen sälemdesti. Serikteri de attan tüsip jatır edi. Äkem awıl jigitterine **ämir berdi**.*

- **Meymandarıñ atın ustañdar!**

Jigitter jedel basıp, at tizginine jarımasa berip edi, Serkebay nağaşım qamışın köterip, aqırıp qaldı (UU 2003: 36).

Ağabeyim, dayımı omzundan tuttu. Sonra Serkebay dayım yavaşça yaklaşarak babamla selamlaştı. Arkadaşları da attan iniyordu. Babam köy gençlerine **emir verdi**.

- Misafirlerin **atlarını tutun!**

Gençler hemen gelip atları almaya çalışırken Serkebay dayım kamçısını havaya kaldırıp bağırdı.

Cümlede buyuran kişi, eylemi direkt eyleyen kişilere yöneltmektedir. Eylem, ikinci çokluk çekiminin kaba türü ile emir anlamını yansıtmaktadır. Emir anlamını yansıtmada buyuran kişinin eylemi gerçekleştirecek olan kişilerden yaşça büyük olması emir anlamını desteklemektedir. Bir diğer destekleyici faktör ise, sözlüksel emir işaretleyicisi olarak “ämir berüw” (emir vermek) ifadesinin kullanılması olmuştur.

*Jiyıñğa jaqındağan qarulılar, < **jol berinder, yol!** > dep ayqaylap edi, sıgılısqan jurt jik aşıp qağıla bastadı (MM 2006: 90).*

Kalabalığa yaklaşan görevliler, silahlılar “**Yol veriniz, yol!**” dedikten sonra o yere doluşan halk, yer açıp kenara çekilmeye başladı.

Cümlede görevliler, halka yol verin, yol diyerek halka çekilmelerini, yol vermelerini söylemektedirler. Buyuruda bulunan kişilerin, eyleyen kişilere buyurma

şekilleri de emir kiplik anlamını etkilemektedir. Tekrarlanan ifadeler eylemin sert ve kaba bir şekilde ifade edildiğini göstermektedir. Bu ifadeler de emir anlamını kuvvetlendirmektedir.

Eseney joldastarına endigi baylamin ayttı:

- *Osı jonnan äri bir jılqı **tuyaq salmasın!** Sädirdiñ qosınan basqa qostardıñ ekewin Kusmurınğa qaray, törtinşi qostı özimizdi Aqqusaq, Qara emen, Eleman köline **qaray awdariñdar.** Sädirdin qosı osı manda **qala tursın.** Eki adaş, **menimen qalarsındar,** Bekentay, sen Qusmurın qosımen ketersiñ (Ulpan 2003: 10)...*

Eseney arkadaşlarına aldığı kararı söyledi:

- Bu yerin ilerisine **at sokulmasın!** Sedir'in grubundan ayrı olan çiftlerin ikisini Kusmurın'a, dördüncü çifti bizim Akkusak, Kara meşe ağacına, Eleman Gölü'ne **doğru gönderiniz.** Sedir'in grubu **burada beklesin.** İki köy benimle **birlikte kalsın.** Bekentay, sen Kusmur'la gidersin.

Eseney, karar alıp ve uygulatan kişidir; yani statü olarak çevresindekilerden daha üst seviyededir. Buyuran kişinin yani Esney'in, eyleyen kişileri görevlendirmesi ve bu görevlendirmeyi yaparken nezaketten uzak, kaba bir ifade ile yapması emir anlamının baskın olmasına sebep olmuştur. Cümlede de görüldüğü gibi görevlendirmeler, komutlar bulunmakta ve bunlar da başlı başına emir ifadeleri olarak görülmektedir.

- *Biyıl ne halde ekenin bilgisi kelgen äkem, köşimiz Sarıqopağa tayanıp kelgen şaqta kölikti toqıratıp, <sender osı arada **qos tige berinder,** biz Bükijan yekewmiz Kenjayıqtı körip keleyik> dep, qasına meni yertip, köşten ozıp ketti (MM 2006: 107).*

- Bu yılın nasıl geçeceği ile ilgili bilgi babama gelir. Babam, Sarınkopa'ğa kadar gidebileceğimiz arabayı hazırlar ve "Sizler o arada **kamp kurun,** biz Bükijan'la Kenjayık'ı görüp geleceğiz" dedi. Sonra beni karşısına aldı ve göç grubundan ayrılıp gitti.

Aile içinde de bir hiyerarşinin olduğunu, anne ve babanın statü olarak çocuklardan daha üst statüde olduğu bilinmektedir. "sender osı arada qos tige

berinder” ifadesinde baba, üst statüde olduğu için aldığı karar, söylediği söz eyleyen kişilere (çocuklarına) emir olarak yansıtılmaktadır. Metinde babanın eyleyen kişileri görevlendirirken, emir verirken ikinci çokluk çekiminin kaba türünü kullandığı görülmektedir.

*Äjem bärine tiyesili **jumısın tapsırıp jatır.***

- Sen, Äliman men Qurmanqul, ekewiñ **jün tütesinder.** Asıqpay, ülpildetip **jibekşe tütiñder.**

Eki qız äjemniñ aytqanın eki etpey, iske kirişti. Endi äjem Ubiyanğa burıldı:

- Sen mına urşıqtıñ birewin **qolıña al, Ekewimiz jip yirelik.**

Jaltaqtap otırğan kelinderine közi tüsken äjem olardı da qurqol qaldırğan joq (UU 2003: 57).

Büyükanmem herkese bir görev verdi.

- Sen, Aliman ile Kurmankul ikiniz **yün ayırınız.** Acele etmeden ipek gibi **yün yapınız.** İki kız büyükanmemin dediğini hemen yapmaya başladı. Şimdi büyükanmem Ubiyan’a döndü:
- Sen eğirmenin birini **eline al** ikimiz **ip eğirelim.**

Yan tarafta bakışıp oturan gelinlerini fark edince onları da boş bırakmadı.

Yaşça büyük olan büyükanne çevresindekileri görevlendirmektedir. Bu durumda yaşa bağlı bir statü üstünlüğü bulunmaktadır. Buyuran kişi, yani büyükanne, çevresinde bulunan kişileri eylemi gerçekleştirmeleri üzerine onları harekete geçirmektedir. Burada büyükannenin ifadeleri eyleyen kişilerin eylemi gerçekleştirme isteklerinin olup olmaması ile değişkenlik göstermemektedir. Büyükanne komutu verdikten sonra bulunduğu statüden dolayı komutunun gerçekleştirileceğini bilmektedir. Ayrıca eylemin emir anlamında kullanıldığını destekleyen bir diğer işaretleyici de “Äjem bärine tiyesili jumısın tapsırıp jatır” ifadesindeki “tapsırıp” sözlüksel emir işaretleyicisidir.

- **Jür, alıp ketem! –dedi äjem äkeme!**

*Äkemniñ äjeme sözsiz bağıntılığın sonda ğana kördim: “**Jür!**” dep äjem **buyıra söylegende, äkem töseginen jıljıp tüse berdi (MM 2006: 34).***

- **Yürü,** götüreceğim, dedi büyükanmem babama.

Babamın, büyükanneme kayıtsız şartsız itaat ettiğini büyükannemin “**Yürü**” diyerek babama **emir verdikten** sonra babamın, yatağından yavaşça hareket edip kalktığını gördüğümde anlamıştım.

Bağlama bakıldığı zaman statü olarak üstün görülen annenin oğluna “*jür, alıp ketem*” yürü, götüreceğim, ifadesi ile emir verdiği görülmektedir. Emir işlevi metinde geçen “buyıra söylew” sözlüksel emir işaretleyicisi ile konuşan kişinin dinleyici olan kişiye emir verdiği anlamını desteklemektedir.

- *Avdarıñdar attarınan! İsatay men Maxambetke buğalıq tastañdar! Öşiriñder ünderin itterdiñ! –Sultannıñ üni qarlığa şıqtı. Jüzdikteri de köp şetinegen kez edi (MJ 2016: 260).*
- Atları ile birlikte onları **devirin!** İsatay ile Mahambet’e **tabî olun.** Tuzak kuran köpeklerin çenesini kapatın! Bunları söylerken sultanın sesi zar zor çıktı. Asker kaybına uğradıkları zamandı.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin sultan olduğu, dinleyici olan kişilerin ise yanında hizmet gören görevlilerin olduğu, bu yüzden konuşan kişinin statü olarak dinleyici olan kişilerden üstün olup “*avdarıñdar attarınan*”, “*buğalıq tastañdar*”, “*öşiriñder*” ifadeleri ile emir verdiği görülmektedir.

Äri irgede otırğan körşiler arasında awıs-tüyis bolmay tura ma? Jäne Irsıtınıñ jımqırıp ketetin jaman dağısı joq edi.

- *Bilmeymin, Erdenniñ dobin tawıp bersin! –Esik tars jabıldı (DÄ 2015: 67).*

Yan yana oturan komşular arasında küçük kahkahalar olmadan olur mu? İristi’nin hırsızlık yapma gibi kötü huyu yok.

- Bilmiyorum. Erden’in topunu **bulsun!** Kapı ters kapatıldı.

Metinde İristi, Erdem’in topunu çalmakla suçlanıyor. Fakat İristi’nin hırsızlık yapmak gibi kötü bir huyunun olmadığı belirtiliyor. Bunun üzerine konuşan kişi yine de öfkeli bir şekilde İristi’dan Erdem’in topu bulup vermesini emretmektedir. Emir ifadesi, ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü kişiye iletilmesi istenmektedir.

- *Attanayıq! Attan! Attan! Bayzaq! Bayzaq!*

*Des bermey, elewrep, ökpeleri örekip, örşelenip alğan aǵayındarın
Qabilbek bir-aq sözben*

qayırap salıp:

- Toqtat! –*dep aqırıp qalğan. – Opiq jeytin sol Serkebaydın özi boladı äli,-
depti.*

Aǵayındarı amal joq tıylıptı (UU 2003: 13).

- **Yola ǵıkalım. Git (hazırlan)! Git!** Bayzak! Bayzak!

Hiçkimseye boyun eǵmeyen öfke dolu kardeşleri, Kabilbek bir sözü ile
geriye döndürüp:

- Durdur, diye bağırdı. Serkebay pişman olacak, dedi.

Kardeşleri çaresizce sözünü dinlemek zorunda kaldı.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişilere komut verme gücüne sahip olduğu
için statü olarak dinleyicilerden üstün görölmektedir. Bu yüzden kendinden statü olarak
düşük görölen kişilere “*attanayıq*” yola ǵıkalım, “*attan*” git (hazırlan), “*attan*” git,
ifadeleri ile emir verdiği, görevlendirdiği görölmektedir.

*Bir top soldat oǵan qarap mıltıq kezep, <atıñdar> deǵen qaharlı buyırıqtı
kütip, melşiyip tur (ÜÜK 2011: 108).*

Bir grup asker ona bakıp silahı doğrultup “**atınız**” denilen şiddetli emri
bekleyip, dona kaldı.

Verilen metinde konuşan kişinin “*atıñdar*” atınız diyerek emir verdiği
görölmektedir. Emir anlamı “*qaharlı buyırıq*” şiddetli emir, ifadesi ile
desteklenmektedir.

*Müsirep itterinen qasqırdı ayırıp alıp, işin aqtarıp tastadı da, aq qarǵa
etpetinen salıp biraz süyretip, qan- jının ketirip bolğan soñ Ulpandı şaqırdı.*

- **Beri kel, baylan mınanı (Ulpan 2003: 61)!**

- Müsirep köpekler ile kurdu ayırarak kurdun içini ǵıkardı. Kurdu karın
üstüne sırt üstü yatırıp etini ǵekmeye başladı. Sonra kurdun kanını temizledi
ve Ulpan’ı ǵağırdı.

- **Gel buraya, baǵla** şunu!

Müsirep'in Ulpan'ı çağırırken kullandığı fiil çekimi teklik ikinci şahıs çekimidir. Kazak Türkçesinde bu çekim, kaba çekim olarak adlandırılmaktadır. Müsirep, Ulpan'a buraya gel, bağla şunu derken kaba bir şekilde söyleyerek emir anlamını yansıtmaktadır.

Dilbilimciler tarafından yapılan çalışmalarda, kadın ve erkeğin kullandığı dilin birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Fakat bu farklılıkların doğuştan gelen bir özellik mi yoksa içinde bulunulan toplumdan mı kaynaklı olduğu henüz netleşmemiş bir konudur. Genel olarak kadınların erkeklere oranla daha ince, kibar oldukları düşünüldüğünden incelik karşıtlığı stratejiler (kaba davranışlar) erkekler tarafından daha çok kullanılmaktadır (Aydınoğlu 2011: 422). Yukarıda verdiğimiz örnekte de Müsirep'in kaba ifade tarzı bunu destekler niteliktedir.

*Meniñ tağı bir kinäm bar, Gavhar. Professor mağan: <Jubayıñız bugün mindetti türde mağan **jolıqsıñ**>, -dep **tapsırğan** edi (ÜÜK 2011: 47).*

Gavhar, bir itirafım daha var. Profesör bana “Eşiniz bugün bana mutlaka **uğrasın**” diye **buyurmuştu**.

Buyuran yani doktor, ikinci kişi vasıtasıyla emrinin üçüncü kişiye iletilmesini istemektedir. Doktor statü olarak hastadan üstün görüldüğünden eylemin emir anlamını yansıtmaya sebep olmuştur. Cümlede emir anlamını kuvvetlendiren bir diğer işaretleyici ise “tapsıruw” emretmek ifade şekli olmuştur.

At- şapan ayıp senen emes, menen, aqsaqal! –dep üstindegi zerli şekpenin şeşip Tekebaydıñ yığına jawıptı. Söytip turıp Janabay jağına qarap:

*- Uwa, aғayın! Saylawda Tekebayğa **dawıs beriñder**! Men qoydım dawısqa tüskendi! –dep ayqay salğan (UU 2003: 14).*

At-çapan suçu, senin değil, benim suçum aksakal, diyerek üzerindeki altın sırmalı çapanı çıkarıp Tekebay'ın omzuna bıraktı. Janabay'a bakıp:

- Ey halk! Seçimde Tekebay'a **oy verin**! Ben tahtı bıraktım artık, dedi.

Bağlama bakıldığı zaman sultanın statü olarak halktan üstün görüldüğü ve sultanın halka kendisine değil, Tekebay'a oy vermeleri yönünde emir verdiği görülmektedir.

- *Jamağat, **tiyıştalındar!** –degende, juwan, zor dawısı keñ alaptı küñirentip jibergendey boldı (MM 2006: 90).*

- “Millet, **sessiz olun!**” dediğinde kalın, gür sesi çevrede yankı uyandırdı.

Konuşan kişi, dinleyici olan kişilere sessiz olmaları yönünde emir vermektedir.

- ***Äkeñe ayt!** –dedi mağan jekip, -toynğanşa jatsın sonda (MM 2006: 112).*

- ***Babana söyle** “Uykusunu alana kadar uyusun” dedi beni görevlendirip.*

Burada anne, çocuğunu bir eylemi gerçekleştirmesi üzerine görevlendiriyor. Anne çocuktan daha üst statüde olduğu için “**Äkeñe ayt**” ifadesinin emir, görevlendirme anlamında kullanıldığı görülmektedir.

2.19. Gelecek Zaman İşlevi

Emir kipi ekleri, ifadeye henüz gelmemiş olanı, ileride yaşanması düşünülen bir anı işaretlediklerinde emir anlamını değil, gelecek zaman anlamını yansıtmaktadırlar. Dilek-tasarlama kiplerinin genelinde gelecek zaman anlamının örtük olarak yansıtıldığından bahsetmiştik. İncelenen metinlerde gelecek zaman işlevini gören ekler, aynı zamanda tasarı, plan işlevini de yansıtmaktadır. Fakat gelecek zaman işlevinde, baskın olarak yapılacak olan işin ihtimal veya tasarı anlamından ziyade kesin bir planı yansıttığı görülmektedir.

Kazak Türkçesindeki emir kipinin gelecek zaman anlamını yansıtan ifadeler:

- *Qızım-av, bir jeriñ avrıp turğan joq pa? Dalağa şıqqadıñ ba?*

- *Şıqqım kelmeydi.*

- *İşiñ pıspay ma?*

- *Joq.*

- *Qabağıñ kelispey tur.*

- *Jay.*

- *Men dükkenge barıp **kele qoyayın.** Alda-jalda dalağa şıqqıñ kelse, bilesiñ ğoy esikti qalay jabudı? Köp aynalmaspın (DÄ 2015: 85).*

- *Kızım, bir yerin acıyor mu? Dışarı çıkmadın mı?*

- *Dışarı çıkasım gelmedi.*

- *Korktun mu?*

- Yok.
- Gözün seyiriyor.
- Öylesine.
- Ben dükkâna **gidip geleceğim**. Eğer dışarı çıkmak istersen kapıyı nasıl kapatacağını biliyorsun değil mi? Çok kalmayacağım.

Metinde geçen konuşmada baba kızına korkup korkmadığını sorduktan sonra “*men dükkenge barıp kele qoyayın*” ben dükkâna gidip geleceğim, diyerek kızına haber vermektedir. Babanın gidip geleceğim, ifadesini kullanarak eylemin yapılma zamanı, konuşulan zamandan sonraki bir zamanı işaretleyerek gelecek zaman anlamını yansıtmaktadır. Metinde babanın kızına gidip geleceğim diyerek artık düşüncesinin bir niyet olmadığını, hemen gerçekleştireceğini belirtmesi ile tasarı ve plan işlevlerinden ayrılarak gelecek zaman işlevini yansıttığı görülmektedir.

- *Müsirep ağa, maralımdı köresiz be?*
- **Kör deseñ köreyin** (Ulpan 2003: 58).
- Müsirep ağabey, geyiğimi göreceksiniz?
- Gör **dersen göreceğim**.

Verilen metinde Müsirep’e geyiği görüp görmeyeceği yönünde soru sorulur. Müsirep de kıza, “*kör deseñ köreyin*” gör dersen göreceğim, diyerek şarta bağlı olarak eylemin gelecekte gerçekleştirileceğini belirtmektedir. Burada eylemin gerçekleştirilmesi kesin olmamakla birlikte şarta bağlı olarak verilmektedir.

- *Istıgıñ joq siyaqtı.*
- *Tula boyımda älsizdik bar. – Darqan inqıldavın küşeyte tüsti.*
- *Suvıq tigizip alğansıñ –av! Däri bereyin. Jazılmasañ erten emxanağa barasın.*
- *Bir kezde aynalıp-tolğanıp atası jetti.*
- *Avırsa, sabaqqa barmay-aq qoysıñ, -dedi köñilşek atası süyikti nemeresine janı aşıp (DÄ 2015: 41).*
- Ateşin yok gibi.
- Vücudumda halsizlik var. Hızlı hızlı nefes almaya başladı.

- Soğuk almışsın sanırım. **İlaç vereceğim**. İyi olmazsan yarın hastaneye gidersin.

Bir süre sonra dedesi yavaş yavaş yürüyerek gelir.

- Hasta ise okula gitmesin, dedi dedesi sevdiği torununa kıyamayarak.

Metinde çocuk, hastalanır ve onu muayene etmek için doktor gelir. Doktor çocuğa soğuk aldığını belirtir ve bu yüzden “*däri bereyin*” ilaç vereceğim, der. Doktorun hastaya ilaç verecek olması bir emri, tasarımı veya planı değil, kesin gelecek zamanı işaretlemektedir.

Sen tağıñnan tım erte tüspey otıra tur, Eseney, -dedi Ulpan erkelep söylep, -

*Toy ötkenşe sen Eseney, toydan keyin **men- aq bolayın** (Ulpan 2003: 92).*

Sen tahtından erken kalkma, oturmaya devam et Eseney, dedi Ulpan haylazlıkla. Düğün geçene kadar sen Eseney ol, düğünden sonra ise **ben olacağım**.

Metinde Ulpan, Eseney’e şu anki durumun tadını çıkarmasını düğünden sonra kendisinin Eseney olup tadını çıkartacağını belirtmektedir. “*men- aq bolayın*” ben olacağım, ifadesi ile eylemin konuşulan zamandan sonraki bir zamanda gerçekleşeceği belirtilmektedir.

- *Bul kişi qanşadan beredi?*

- *Otız besten. Ulpan irkilgen joq.*

- *Alaqan soğıuşı **ma ediñder**, qaytuşı **ediñder**? Soğa ber! –dedi Tilemiske (Ulpan 2003: 77).*

- Bu kişi ne kadardan verecek?

- Otuz beşten. Ulpan’ın sustuğu yok.

- Alkışlıyor musunuz, **ne yapacaktınız**? Evet, **alkışla**, dedi Tilemis’e.

Metinde Ulpan Tilemis ile alışverişe çıkar. Alışveriş esnasında Ulpan Tilemis’e “*Alaqan soğıuşı ma ediñder, qaytşı ediñder*” Alkışlıyor musunuz, ne yapacaktınız, diyerek soru sorar. Emir kipi işaretleyicileri ile sorulan soru gelecek zaman anlamını yansıtmaktadır.

Tez qayıtp oralğan olardıñ aytıp kelgeni, “eger soldat alınar bolsa, kelisimge keler türleri joq, sondıqtan, bul sözderiñdi joğarğı ulıqqa jetkizeyik, tilekteriñdi orındatuğa tırısayıq, osı habar kelgenşe küte turiñdar” depti (MM 2006: 31).

Hemen geri gelip onların söylemiş oldukları: “Eğer asker alınırsa anlamaya meyilli değiller. Bu yüzden onların bu sözlerini üst makama **ileteceğiz**, isteklerini gerçekleştirmeye **çalışacağız**, bu haber gelinceye kadar bekleyiniz” demiş.

Metinde geçen “*ulıqqa jetkizeyik*” üst makama ileteceğiz ve “*orındatuğa tırısayıq*” gerçekleştirmeye çalışacağız, ifadeleri gelecek zaman işlevinde kullanılmaktadır.

- *Ne bop qaldı? –dep äkem kirip keldi. Äjem onı aymalap, arqasınan qağıp:*

- *Anav iniñ körgensizdev bop bara jatır. Jöñge sal tuvsqanıñdı, -dedi.*

- *Maqul, apa. **Sazayın tarttırayın. Biraq urmay-aq qoyayın**, maqul ma, apa, -dedi (UU 2003: 10)*

- *Ne oldu da bağıırıyorsunuz, diyerek babam eve girdi. Büyükanne onu okşayıp sırtından sıvazlayıp:*

- *Şu kardeşin terbiyesizlik yaptı. Kardeşine terbiye ver, dedi.*

- *Tamam, anne **göstereceğim, öğreteceğim**. Fakat **dövmeyeyim**, tamam mı anne, dedi.*

Metinde büyükanne, küçük oğlunun söz dinlememesinden dolayı onu büyük oğluna şikâyet eder ve büyük oğlundan küçük oğluna terbiye vermesini ister. Bunun üzerine ağabey, “*sazayın tarttırayın, biraq urmay-aq qoyayın*” göstereceğim, öğreteceğim, fakat dövmeyeyim, diyerek büyükanne'nin isteğini konuşulan andan sonraki bir zamanda gerçekleştireceğini dile getirir. Ağabeyin belirttiği ifadenin bir tasarı olmadığı, kesin gerçekleştirilecek bir eylem olduğu görülmektedir.

- *Orıs qalalarınan erkekke jumıs tabıladı. Sen, nemene, bir küni **aştan öleyin** dep ketip barasın ba?*

- *İs-mis tigip kün köremiz be deĝenimiz ĝoy. Ursa bermey aytarıñdı aytşı, şıraĝım (Ulpan 2003: 95).*

- Rus şehirlerinde erkeĝe iş bulunur. Sen neden bir gün **açlıktan öleceĝim**, diye mi gidiyorsun?

- Dikiş-dikme gibi işler yaparak geçiniriz diye düşünmüştüm. Bağırmadan ne demek istediğini söyle, yavrum.

Metinde geçen “*bir küni aştan öleyin*” bir gün açlıktan öleceĝim, ifadesi ile kişinin konuşulan zamandan daha sonraki bir zamanda eylemin gerçekleşeceĝi belirtilmektedir. Emir kipi ile kurulan bu ifade, emir kipinin gelecek zaman işlevini yansıtmaktadır.

- *Biyıl ne halde ekenin bilgisi kelgen äkem, köşimiz Sarıqopaĝa tayanıp kelgen şaqta kölikti toqıratıp, <sender osı arada qos tige berinder, biz Bükijan ekevmiz Kenjayıqtı **körıp keleyik**> dep, qasına meni yertip, köşten ozıp ketti (MM 2006: 107).*

- Bu yılın nasıl geçeceĝini öğrenmek isteyen babam, göçümüz Sarıkopak’a yaklaştığında yük hayvanlarını, kervanı durdurup “Sizler şimdilik burada kamp kurun. Biz Bukijan’la ikimiz Kenjayık’ı **görüp geleceĝiz**” deyip beni karşısına alıp o, göç grubundan ayrılıp gitti.

Metinde konuşan kişinin babasının göç etmek için hazırlık yaptığı ve gruptaki kişileri görevlendirdiĝi görölmektedir. Daha sonra baba, gruptaki diĝer kişilere “*biz Bükijan ekevmiz Kenjayıqtı körıp keleyik*” biz Bukijan ikimiz Kenjayık’ı görüp geleceĝiz, diyerek konuşulan zamandan daha sonraki bir zamanda Kenjayık’ı görmeye gideceklerini bildirmektedir. Görüldüğü üzere cümlede “*körıp keleyik*” ifadesi emir kipi ekleri ile gelecek zaman işlevini yansıtmaktadır.

*Endi osı suraqtarĝa javap tappay turıp, **köñilim tınışmasın**, basqa närse oylay almaytınımdı sezdim (ÜÜK 2011: 18).*

Şimdi bu sorulara cevap bulmadan gönlümün **rahata ermeyeceĝini**, başka şeyleri düşünmediğimi sezdim.

Konuşan kişi, kafasını kurcalayan konuların olduğunu ve o konulara çözüm bulmadan gönlünün rahata eremeyeceğini şu şekilde ifade etmektedir: *Köñilimniñ tınışmasın*. Bu ifade emir kipi ekleri ile gelecek zaman anlamını yansıtmaktadır.

- *Däl solay, botaqanım! Men biraq sebepşi ğanamın. Avru-sırqavdı jazatın, şipasın jiberetin bir Alla!*

- *Onı qalayşa bilüvge boladı?!*

- *Aqılmen, oymen.*

- *Buğan deyin sizdin sınışılıq qasietiniñdi durıs bayqamağan ekenmin. Endi zerdelep, köñil qoyayınşı (DÄ 2015: 44).*

- Aynı öyle yavrucuğum! Ben sadece aracıyım. Hastaları iyileştiren şifasını veren bir Allah!

- Onu nasıl öğrenebiliriz?

- Akıl ve fikir ile.

- Bu zamana kadar sizin bu yeteneğinizi doğru anlayamamışım. Artık iyice **gönül vereceğim** (iyice anlayacağım).

Metinde yaşlı bir adam ve bir çocuk arasında konuşma geçer. Çocuk, konuşmada yaşlı adamın işinin ne olduğunu sorar. Yaşlı adam da hastaları iyileştirdiğini belirtir. Bunun üzerine çocuk, bu zamana kadar yaşlı adamın işinin ne olduğunu anlayamadığını fakat bundan sonra “*köñil qoyayınşı*” ifadesi ile iyice gönül vereceğini yani anlayacağını belirtir. Bu şekilde eylemin gelecekte gerçekleşeceği görülmektedir. Buna ek olarak metinde geçen “endi zerdelep” bugünden itibaren ifadesi ile eylemin konuşulan zamandan itibaren gerçekleştirileceği ile ilgili bilgi verilmekte ve emir kipi eklerinin emir değil, gelecek zaman anlamında kullanıldığını desteklemektedir.

2.20. Gücenme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te gücenmek ifadesi, konuşan kişinin bir başka kişinin beklenilmeyen davranışı veya sözüne karşı kırgınlık duyması, kırılması olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 994)

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile gücenme anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

- *Sen tentek, meni ajalımnan burın öltiretin boldıñ ğoy. Ąr jaraqatıñ meni jegidey jep, belim bükireyip bara jatqanın ayasañ etti tım bolmasa! Qayteyin, şırağım, aman bol äytevir* (UU 2003: 35).

- Sen yaramaz, beni ecelimden önce öldüreceksin. Senin her bir yaran beni o kadar üzüyor ki belimin bükülmesini en azından düşünseydin! Fakat **ne yapayım** kuzum, canın **sağ olsun!**

Metinde anne, çocuğuna gücenerek onu düşünmediğini belirtmekte ve “*qayteyin, şırağım, aman bol äytevir*” ne yapayım kuzum, canın sağ olsun, diyerek üzüntüsünü belli etmektedir. Bağlama bakıldığı zaman anne, oğlunun yaramazlıkları karşısında kırılganlığını dile getirmektedir.

- *Ą, men äzirşe qarttıqqa boy beretin jayım joq. Asıqtırma, şırağım Sadıq, - dedi Aqqul ökpelegendey ünmen. – Jo-joq, meni şettetüwge asıqpa* (UU 2003: 137)!

- Henüz yaşlı sayılmam. **Acele ettirme** Sadık, dedi Akkül üzgün bir ses tonu ile.

- Hayır, hayır, beni dışlamaya **acele etme**.

Bağlama bakıldığı zaman emir kipi işaretleyicisi ile kurulan ifade, konuşan kişinin dinleyici olan kişiye gücendiğini yansıtmaktadır. Emir kipi işaretleyicilerini tek başına değerlendirmekten ziyade, bağlama bakarak değerlendirmek daha net anlamlandırmaların yapılmasını sağlamaktadır.

- *Jalıqtıq... -dep uldar şuvıldap qoya berdi.*

- *Onda men oynamaymın! – Momın bolğanımen, ökpeşil Aytıken burtiya qaldı.*

- **Oynamasan oynama!** – *Künes sıtınap şığa keldi* (DĄ 2015: 29).

- Bıktık deyip çocuklar, mızımızlanmaya başladılar.

- O zaman ben oynamıyorum! Sakin olsa da, çabuk sinirlenen Aytıken surat astı.

- **Oynamazsan oynama!** Künes hemen sinirlenir.

Metinde, çocukların bir arada oynadıkları fakat daha sonra oyundan sıkıldıkları dile getirilmektedir. Arkadaşlarının mızızlanmasına sinirlenen Aytiken, oynamayacağını belirtir. Bunun üzerine Künes de “*oynamazsan oynama*” diyerek Aytiken’e gücenir.

Älde men özim tuyaq qimildatuğa erinetin boyküyez jalkav boldım ba? Aytşı öziñ (ÜÜK 2011: 88)!

Yoksa ben kılımı kıpırdatmaya üşenip tembel, uyuşuk mu oldum? **Sen söyle!**

Metinde konuşan kişi kendisine uyuşuk, tembel denildiği için üzülür ve kırılır. Bunu üzerine “*aytşı öziñ*” sen söyle, diyerek kırıldığını, alındığını belirtmektedir.

2.21. Güven Duyma İşlevi

Konuşan kişinin kendine veya bir başka kişiye inanması olarak tanımlanabilir. Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile güven verme anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

- *Atañnıñ kimi bolasın?*

- *Atam men apamnıñ balasımın ğoy. Eger senbeseñiz, mına balalardan surañız.*

Jigit endi qarq-qarq küldi.

- *Nege senbeyin, aynalayın. Sendim, qarağım, sendim.*

- *Bul Dävrenbay atamnıñ ülken ulı Ormantay kökemniñ balası, -dedim men bilgirsini (UU 2003: 60).*

- Dedenin nesi oluyorsun?

- Dedem ile büyükannemin çocuğuyum. Eğer inanmıyorsanız şu çocuklardan sorunuz.

Genç, şimdi kahkaha attı.

- *Niye inanmayayım.* İnandım çocuğum, inandım.

- Bu Devrenbay dedemin büyük oğlu Ormantay ağabeyimin çocuğu, dedim ben bilmiş gibi.

Metinde küçük bir çocuk ile genç arasında bir konuşma geçer. Bu konuşmada genç, çocuğa kimlerdensin, kim oluyorsun diye soru sorar. Çocuk da dedem ile büyükannemin çocuğuyum der ve inanmazsa diğer çocuklara sormasını ister. Bunu üzerine genç “*nege senbeyin*” niye inanmayayım, diyerek çocuğa inandığını belirtmektedir. Bu da emir kipi ekleri ile kurulan ifadenin emir anlamında değil, güven duyma anlamında kullanıldığını göstermektedir.

- *Äytse de, osı bir dertke şaldıqqalı beri menin işki düniyemniñ astan-kesteni şığıp, özimnen-özim ızağa bulıǵıp, jarılıp kete jazdap jürgenimdi sen kas-qabaǵımnan-aq qalt jibermey **tanısıñ** ğoy* (ÜÜK 2011: 9).

- Öyle olsa da o bir hastalık ile karşı karşıya geldiğinden beri benim iç dünyamı darmadağın edip kendi kendime sinirlenip, kızdığımı sen gözlerimdeki ifadeden **anlarsın**.

Metinde geçen “*sen kas-qabaǵımnan-aq qalt jibermey **tanısıñ** ğoy*” *sen gözlerimdeki ifadede anlarsın*, ifadesi ile dinleyici olan kişiye güvenildiği ve inanıldığı görülmektedir. Çünkü konuşan kişi, dinleyici olan kişinin onu çok iyi tanıdığını düşünmektedir.

2.22. Güven Verme İşlevi

Konuşan kişinin dinleyici olan bir başka kişiye inanma duygusunu yansıtmasıdır.

*Endi saǵan osı pikirdiñ aqiqat ekenin **däleldep köreyin*** (ÜÜK 2011: 75).

Şimdi sana o fikrin gerçek olduğunu **ispat edeyim**.

Konuşan kişi karşısındaki kişiye söylediklerinin inanılabilirliğini göstermek için “*däleldep köreyin*” ispat edeyim, ifadesini kullanmakta ve güvenilirliğini artırmaya çalışmaktadır. Güvenirliğini artırmaya çalışması yönüyle ispatlama işlevinden ayrılmakta ve güven verme işlevini baskın bir şekilde yansıtmaktadır.

2.23. Hatırlatma İşlevi

Bir davranışı, hareketi, durumu veya sözü bir başka kişiye anımsatmak, unutturmamak olarak açıklanabilmektedir. Konuşan kişi kendine, dinleyici olan kişiye veya dinleyici vasıtasıyla bir başka kişiye konuyu, olayı, davranışı tekrar ederek

anımsatır ve unutulmasına engel olur. Bu gibi cümlelerde genellikle konuşan kişi söze başlamadan önce şu ifadeleri kullanır: “*esteriñde bolsın*” akıllarında olsun, “*umıtpa*” unutma vb.

Kazak Türkçesindeki metinlerde emir kipi ile kurulan fakat hatırlatma anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

- ***Esteriñde bolsın!*** *Bolar- bolmas närsege bola töbelesip, judırıqtı ala jügirgendi qoyıñdar! Zaman talabına say jaqsı üyde turğan, jaqsı kiyingen, jaqsı maşına mingen jaqsı! Bile bilseñder, sender tävelsiz elimizdin elordası – Astanada turasıñdar! Soğan layıq bilimdi, bilikti, ultjandı, mädeniyetti, imandı amazat bolularıñ kerek (DÄ 2015: 51)!*

- ***Unutmayınız!*** Küçücük bir şey için kavga edip birbirinize el kaldırmayınız! Zamanla iyi bir yerde oturan, iyi giyinen, iyi arabaya binen iyidir. Biliniz ki siz bağımsız ülkemizin başkenti Astana’da oturuyorsunuz! Ona layık olarak bilim sahibi, vatansever, medeni, imanlı kişiler olmalısınız!

Verilen metinde iki çocuğun birbirleri ile kavga ettiğini gören yaşlı bir adam, yanlarına gider ve onlara “*esteriñde bolsın*” unutmayınız, diyerek yaşadıkları şehrin öneminden ve yaşam koşullarının iyi olduğundan bahseder ve bunu unutmamalarını dile getirir. Daha sonra “*bile bilseñder*” biliniz ki, diyerek onlara bağımsız ülkenin şehri olan Astana’da yaşadıklarını hatırlatmakta ve unutmamalarını sağlamaktadır.

Men de solardıñ birimin. Sonı umıtpa, Gavhar (ÜÜK 2011: 17)!

Ben de onlardan biriyim. Bunu ***unutma*** Gavhar!

Metinde Eseney ile Ulpan arasında bir konuşma geçer ve bunun üzerine Eseney Ulpan’a onlardan biri olduğunu ve “*Sonı umıtpa*” bunu unutma, diyerek unutmamasını söylemektedir.

2.24. Hesap Sorma İşlevi

Konuşan bir kişinin başka bir kişiden bir konu hakkında açıklama yapmasını, savunmasını istemek veya o kişiyi konu hakkında sorumlu tutmak olarak açıklanabilmektedir (TS 2011: 1087).

- Ey, *jamağat-jarandar*, **bäriñ beri qarañdar**, -depti jaratuvşı jinalğandarğa. – *Kün men Ay, Jel men Suv senderge ökpeli eken. Sondıqtan da budan bilay qızmet etüvden bas tartpaqşı. “Erkimizge jiber, endigi jağdaydı özimizşe qarastırayıq” dep tilek etedi. Tınıqqısı keledi... senderdi şaqırğanımnıñ mänisi osı edi budan bilay qalay tirlik etpeksiñder, ne amal tappaqsıñdar? Sonı aytıñdarşı, käne (UU 2003: 41)!..*

- Ey halk, **herkes baksın**, demiş Allah toplananlara. Gün ve Ay, Rüzgâr ve Su sizlere öfkeliymiş. Bu yüzden size hizmet etmekten vazgeçmek istiyorlar. Azat et bizi, bundan sonra olacakları kendimize göre ayarlayalım, diyerek istekte bulundular. Dinlenmek istiyorlar. Sizi davet etmemin sebebi buydu. Bundan sonra nasıl yaşayacaksınız, ne çare bulacaksınız? **Onu söyleyiniz!**

Allah, halka seslenerek Gün ve Ay, Rüzgâr ve Su’yun artık görevlerini yapmayacaklarını, buna sebep olanların da kendilerinin yani halkın olduğunu belirterek sinirlenir. Bunun üzerine onlara nasıl bir çare bulacakları yönünde “*sonı aytıñdarşı*” onu söyleyiniz diyerek halktan hesap sorar.

- Äy, *därigersımaq! Beri qara! Sen meni aqımaq sanaysın ba? Älde tük körmeytin, suv qarañğı soqır dep oylaysıñ ba? Aytşı öziñ (ÜÜK 2011: 41)!*

- Hey doktor, bu tarafa bak! Sen beni ahmak mı sanıyorsun? Yoksa hiçbir şey görmeyen kör mü sanıyorsun? **Söylesene!**

Metinde konuşan kişi, sen beni ahmak mı sanıyorsun, diyerek doktora sinirlenir ve “*aytşı öziñ*” söylesene, diyerek doktordan hesap sorar.

- Endi **minanı aytşı**, Sadıqjan. *Seniñ İzbasar ağan awılğa kelse: “alla degen joq närse”, “sender qarañğı xalıqsıñdar” dep tuqırtıp bitedi ğoy. Üyge tüskende mal soyıp, bata surasañ, qolın bir-aq siltep, “qayran qarañğılıq-ay, aparıñdar da, soya beriñder qoylarıñdı” deydi (UU 2003: 142).*

-Şimdi sen bize **bunu açıkla** Sadıqjan, senin İzbasar ağabeyin köye geldiğinde “Allah diye bir şey yok” siz hiçbir şey bilmeyen, görmeyen

halksınız, diye söylenip duruyor. Eve yolu düştüğünde ise mal kesip, dua etmesini isteyince elini sallayarak “Ya uğraşmaya ne gerek var, götürün uzatmadan kesin koyunları” diyor.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin, dinleyici olan kişiye ağabeyinin yaptığı tuhaf hareketleri açıklamasını istemekte ve bu şekilde dinleyici olan kişiden hesap sormaktadır.

*Osınıñ bärin köre turıp, bil turıp, qalay ğana ömir sürüğe boladı eken!
Mine, ğajap dep **osını ayt** (ÜÜK 2011: 104).*

Onun tamamını görüp, bilip nasıl yaşayabiliyorlar! İşte, acayip diyerek **onu söyle!**

Konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiye insanların gördükleri yaşadıkları şeyleri nasıl unuttuklarına sinirlenir ve bunun üzerine “*Mine, ğajap dep osını ayt*” işte, acayip diyerek onu söyle, ifadesiyle nasıl böyle yaşadıkları ile ilgili dinleyici olan kişiden hesap sormaktadır.

2.25. İkaz, Uyarı İşlevi

Uyarı, Türkçe Sözlük’te herhangi bir konu, sorun üzerine dikkat çekme, ilgi çekme, ikaz etme, ihtar ve tembih olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1162). Kazak Türkçesindeki emir çekim ekleri ile konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiyi davranışı, hareketi doğru bir şekilde yapması için onu ikaz edip uyarabilmektedir. Emir ekleri ile ikaz, uyarı anlamını yansıtırken aynı zamanda örtük bir şekilde tehdit, neden-sonuç anlamları da görülmektedir. Fakat çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi metinde geçen baskın anlamı dikkate almaktayız.

Kazak Türkçesinde emir çekim ekleri ile ikaz, uyarı anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

*Erden üyde jalğız. Teledidar köre-köre jalıqtı. Süreti köp kitapşanı qolına alıp edi, köñili soqpadı. İşı pıştı. Dalağa şıǵıp oynaǵısı keldi. Biraq aǵası:
<Köşege barma, esik aldına da şıqpa!..> -dep qulaǵına quyǵan (DÄ 2015: 13)*

Erden evde yalnız kaldı. Televizyon izlemekten canı sıkıldı. İçinde resimleri çok olan bir kitap almıştı eline ama okumak istemedi. Canı sıkıldı. Dışarı çıkıp oynamak istiyordu. Fakat ağabeyi “**Sokağa çıkma, kapı önüne dahi çıkma!**” diyerek onu uyarmıştı.

Metinde çocuk evde yalnız kalır ve sıkılır. Dışarı çıkıp oynamak istediğinde aklına ağabeyinin “*köşege barma, esik aldına da şıqpa*” sokağa çıkma, kapı önüne dahi çıkma, diyerek onu uyardığı aklına gelir ve dışarı çıkmaz.

- *Küşigiñ ülkeydi, **köp erkeletpe!** –degen kökesiniñ sözün moyındağısı kelmeydi bala. Oğan kök it äli kişkentay siyaqtı (DÄ 2015: 47).*

- Köpeğin büyüdü **fazla şımartma**, diyen ağabeyinin sözünü dinlemek istemiyordu çocuk. Ona mavi köpeği hala küçük gibi geliyordu.

Metinde ağabeyi kardeşini “*köp erkeletpe*” diyerek köpeğini çok şımartmaması yönünde uyarmaktadır.

- **Köp bermeñder**, -deydi qartañ birevi, -ındını kewip qalğan adam, susındı meyiri qana jutam dese ölip ketedi (MM 2006: 17).

- **Çok vermeyin**, dedi yaşlı biri. Susamış olan adam, içeceği tıka basa (doya doya) içeyim derse ölüp gider.

Metinde çok susamış ve halsiz düşmüş bir çocuğa denk gelinir. Bu çocuğu gören insanlar ona su vermeye kalkıştıklarında yaşlı bir kadın, eğer suyu hemen tıka basa verirsiniz çocuk hemen ölür, bu yüzden “*köp bermeñder*” çok vermeyin, diyerek insanları uyarır.

- *Jaqsı bolğan! –dedi äkem quvanıştı dawıspen...*

- *Nesi jaqsı? –dedi äjem sustana qarap.*

- *Ol bizdi turasa, biz endi, onı da turaymız!*

- *Ol ne söz, balam? –dedi äjem tikilenip.*

- *Apa, **ayama** onı! –dedi äkem*

- *Nege?..*

- *Onıñ qolınan bizdin de talay adam qaza taptı...(MM 2006: 36).*

İyi olmuş, dedi babam mutlu bir ses tonuyla.

- Nesi iyi, dedi büyükannem öfkeli bir yüz ifadesiyle bakarak.

- O bizi keserse biz de şimdi onu keseriz!

- O ne biçim söz çocuğum, dedi büyükannem hiddetlenip.

- Anne **acıma** ona, dedi babam.

- Niye?

- O bizden birkaç adam öldürdü.

Metinde büyükanne, düşman olarak görülen bir çocuğa yapılan eziyete üzülür. Bunun üzerine oğlu da büyükanneye “*ayama onu*” acıma ona, diyerek annesini uyarır.

Bizge aytqanı: <ün şığarmandar, äsirese, menin atımdı ayta körmender>
(MM 2006: 65).

Bize söyledikleri “*ses çıkarmayınız*, özellikle benim adımı *söylemeyiniz*”!

Verilen örnekte konuşan kişi, dinleyici olan kişilere ses çıkarmamaları yönünde ikazda bulunmaktadır. “*ün şığarmandar*” ifadesi ile emir kipi ikinci çokluk ekleri ile ikaz, uyarı anlamı yansıtılmaktadır.

- *Äsili baylav, tuqırtıp ustav, azattıqtan ayıruw qıyın ğoy! Sen oğan renjime, jaray ma?! Sol üşin de emin- erkin özimen-özi qıdırsın dep az vaqıtqa boşatıp jiberemiz. Sonday kezde sen adasıp ketpe* (DÄ 2015: 20)!

- Elleri bağlayıp, başı yere eğerek tutmak, özgürlükten ayırmak zordur! Sen ona gücenme olur mu? O istediği gibi kendi kendine dolansın; biraz burada kaldıktan sonra onu serbest bırakacağız. Daha sonra da **sen şaşırma!**

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye, bir insanın elinden özgürlüğünü almanın kişiye verdiği zorluktan bahseder ve ardından dinleyici olan kişiyi bir dahaki seferde “*adasıp ketpe*” sen şaşırma, diyerek uyarmaktadır. Cümlede ikaz, uyarı anlamının yanı sıra bir tehdit oluşturma anlamı da yansıtılmaktadır. Fakat asıl baskın olan anlam ikaz, uyarı anlamıdır.

- *Janar, sen bıyıl qay sınıpqa barasıñ? –dedi Meyraş suravlı jüzben.*

- *Törtinşige.*

- Onı nege suradıñ?
- Aytşı, mektepte oqığan qızıq pa?
- Ąrine.
- Mektep turalı äñgime aytşı?
- Mektep değenimiz ül-ke-en keme.
- Qaydağı keme?
- Meyraş, sözimdi **bölmey tında**?
- Öziñ keme değen soñ...
- Keme değende... men teñevmen aytıp otırmın. Onı kim ayttı?
- Sınıp jetekşimiz Turar apaydan estigem.
- Endi söziñdi bölmeymin.
- Meyraş ıqılaspın **tıñdap otır** (DÄ 2015: 89-90).
- Janar, sen bu yıl kaçınıcı sınıfa gidiyorsun, dedi Meyraş sorgulu bir yüzle.
- Dördüncü.
- Neden sordun?
- Söyle, okulda okumak ilginç mi?
- Evet.
- Okul ile ilgili bir hikâye anlatsana!
- Okul dediğimiz büyüüüük bir gemi.
- Nasıl bir gemi?
- Meyraş, sözümü **kesmeden dinle**!
- Sen gemi dedikten sonra...
- Gemi denildiğinde... ben benzetme ile anlatıyorum. Onu kim söyledi?
- Sınıf danışmanımız Turar Hoca’dan duydum.
- Şimdi sözünü kesmiyorum.
- Meyraş **dikkatle dinle**.

Metinde Meyraş, Janar’a okul ile ilgili birkaç soru sorar fakat Janar sorulan soruları cevaplarırken Meyraş sözünü keser ve başka bir soru sorar. Bunun üzerine Janar, Meyraş’ı uyarak “*sözimdi bölmey tında*” sözümü kesmeden dinle, der. Daha sonra Janar, tekrardan anlatmaya başladığında Meyraş’a “*ıqılaspın tıñdap otır*” dikkatle

dinle, diyerek bir daha sözünün kesilmemesi ve dikkatli bir şekilde dinlenmesi için uyarıda bulunur.

- *Äy, balalar, avlaq jürin̄der. Senderge bul arada tük te joq!*

Keybir könışekteri basımızdan sipap, qulağıımızğa sıbırlaydı:

- *Aynalayındar, alısıraq oynañdar. Meymandar körse, avılınıñ balaları beybastaq eken dep keter. Uyat boladı, -deydi. –Bara qoyıñdar! Topırlamañdar (UU 2003: 100)!*

- Hey çocuklar **uzaklaşınız**. Size buralarda bir şey yok!

Bazıları başımızı okşayıp kulağıımıza fısıldadılar:

- Çocuklar, **uzakta oynayın**. Misafirler görürse köyün çocukları çok yaramazlar deyip giderler. Ayıp olur, dedi. **Haydi gidin! Dolaşmayınız!**

Verilen konuşmada, köyün çocukları köyde oyun oynamaktadırlar. Bunun üzerine insanlar, “*alısıraq oynañdar*” daha uzakta oynayın, “*bara qoyıñdar*” gidin, “*topırlamañdar*” etrafta dolaşmayın, diyerek çocuklara uyarıda bulunurlar.

Gavhar! Asıqpay, basqa eş nãrseni oylamay, aynala tõiñiregiñe qaraşı (ÜÜK 2011: 34).

Gavhar yavaş ol, hiçbir şeyi düşünmeden etrafına, **çevrene (sağına soluna) bak!**

Gavhar, yolda giderken etrafına bakmadan gitmektedir. Bu yüzden taşta takılır ve düşecek gibi olur. Bunun üzerine konuşan kişi, Gavhar’i “*aynala tõiñiregiñe qaraşı*” çevrene (sağına soluna) bak, diyerek uyarmaktadır.

- **Qozğalma!** Dedi äjem, şeşemniñ qolın iterip, alatın quday bolsa, qayda tıǵılsañ da tabadı (MM 2006: 27).

- **Kımıldama**, dedi büyükannem annemin kolundan itip, canını alacak Allah ise nereye gizlensen de seni bulur.

Metinde büyükanne, yerinden kımıldamaması yönünde kızını uyarmaktadır.

- *Ex-ex-ex-ex! – dep eñirep jiberdi Dembay.*

- *Aqırın qaraqtarım, abaylañdar, altıñdarım, - dep Jantöreniñ dawsı tömennən qaltırap şıqtı (UU 2003: 181).*

- Ehh, diye duyulandı Dembay.

- Yavaş yavrucuklarım, **dikkat edin**, dedi Jantöre sesi zar zor çıkarak.

Jantöre, dinleyici olan kişileri yavaş ve dikkatli olmaları yönünde uyarmaktadır. Fakat bu uyarının öfkeden ziyade yanlış bir hareketin yapılmasını engellemek amacıyla yapıldığı görülmektedir.

2.26. İspatlama İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te ispat; tanıt ve kanıt göstererek bir şeyin gerçek olduğunu, doğru olduğunu ortaya çıkarma, kanıtlama, tanıtlama, tanıt olarak açıklanmaktadır. İspatlama kavramı ise; kanıtlama, tanıtlama olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1210). Konuşan kişi söylediklerinin, gerçekliğini, doğruluğunu delillerle dinleyici olan bir kimseye kanıtlamaya çalışmaktadır.

- *Atañnıñ kimi bolasın?*

- *Atam men apamnıñ balasımın ğoy. Eger senbeseñiz, mına **balalardan surañız.***

Jigit endi qarq-qarq küldi.

- *Nege senbeyin, aynalayın. Sendim, qarağım, sendim.*

- *Bul Dävrenbay atamnıñ ülken ulı Ormantay kökemniñ balası, -dedim men bilgirsini (UU 2003: 60).*

- Dedenin nesi oluyorsun?

- Dedem ile büyükannemin çocuğuyum. Eğer inanmıyorsanız, şu **çocuklardan sorunuz.**

Yiğit şimdi kahkaha attı.

- Niye inanmayayım. İnandım çocuğum, inandım.

- Bu, Devrenbay dedemin büyük oğlu Ormantay ağabeyimin çocuğu, dedim ben bilmiş gibi.

Metinde çocuğa dedenin nesi oluyorsun diye sorulduğunda, çocuk büyükannem ve dedemin çocuğuyum, der. Bunun üzerine eğer inanmazsanız “*balalardan surañız*”

çocuklardan sorunuz, diyerek söylediğinin gerçek olduğunu kanıtlamak için diğer çocuklara sorulmasını delil olarak göstermektedir.

2.27. İstek, Rica İşlevi

İstek TDK Türkçe Sözlük'te “ a. Bir şeye duyulan eğilim, arzu şevk; yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep; istek ve niyet kavramı veren isteme kipi (göreyim, göresin, göre); b. Belirli bir gereksinimi karşılayacağı düşünülen nesne veya duruma karşı duyulan özlem, arzu” gibi anlamları vermektedir (TS 2011: 1212). Emrin önemli unsurlarından biri de önerme içeriğindeki istek kavramıdır (Usta 2016: 321). Fakat bu isteme ve istek kavramları birbirleri ile karıştırılmamalıdır. Aslan Demir, isteme ve istek kavramlarını şu şekilde açıklamaktadır: isteme; istek, emir, rica ve yalvarma anlam birimlerini içine alan bir üst anlam alanıdır. İstek ise, istemenin bir alt birimlerindendir (Aslan Demir 2007a: 88). Gülsevin ise, emir kipinde istek anlamının olması ile ilgili şunları belirtmektedir: Bugün emir, istek, dilek-şart ve gereklilik kiplerinin Eski Türkçede ayrı ayrı göstermenin zorluğundan bahseder. Bu kiplerin hepsinde “*bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi*” olduğunu, Eski Türkçede tek bir işaretleyicinin hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirdiğini, bu fonksiyon çokluklarının günümüz Türkçesine gelindikçe bazı eklerle yoğunlaşıp koyulaştığını belirtmektedir (Gülsevin 2002: 12). Gülsevin ve Aslan Demir, emir kipinde “istemek-isteme” anlamlarının olduğunu belirtirler.

Aslan Demir, istek semantiği ile ilgili şu bilgileri vermektedir: İstek semantiği emir kadar güçlü, rica kadar da kibar olmadığını belirtir. Ayrıca istek semantiğinin, bireylerin bizzat yapmak istedikleri veya tasarladıkları “istekleri” karşıladığı gibi başkalarından istedikleri “istenir” davranış ve durumlarını da karşılamakta olduğunu belirtir (Aslan Demir 2007: 90-91).

İstek ve kişi ilişkisine bakıldığında emir kişi ilişkisinden farklı olarak emirde birinin buyuran, diğerinin ise eyleyen kişi olmak üzere en az iki kişilik bir ortama ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Aslan Demir, 2007a: 91). Emir işlevinde, buyuran ve eyleyen arasında olan statü farkı, istek işlevinde görülmemektedir. İstek işlevi, daha eşit statülerde bulunan insanlar arasında daha sık görülmektedir. İstek ve emir anlamının bir diğer farkı da eylemin yapılması ile ilgili zorunluluk derecesidir. İsteğin yapılmasındaki zorunluluk derecesi emirin yapılmasındaki buyuruğun zorunluluk derecesi ile aynı

değildir. Emir işlevinde eylemin yapılması ilahi güç, normlar, örf ve adetler ve toplum tarafından dayatılmış olan zorunluluk derecesi bulunurken istek işlevinde böyle bir zorunlulukla karşılaşılmemaktadır.

Biz çalışmamızda, rica ve istek anlamlarını bir başlık altında inceleyeceğiz. Rica ve istek arasındaki ayırım ise şu şekilde açıklanabilir: Rica işlevinde kişiler arasında görülen eşit statü, istek işlevinde olduğu gibidir. Fakat rica, isteğe nazaran daha nazik, daha kibar bir şekilde ifade edilmektedir (Usta 2013: 141).

Kazak Türkçesinde emir kipi çekimlerinin ikinci teklik kişisinde istekte bulunurken -iñiz, -iñiz, -ñiz, -ñiz eklerinin getirilerek kullanılması bazen statü, mesafe farkından kaynaklanmakta, bazen ise konuşmaya incelik, kibarlık katmak istendiğinden dolayı kullanılmaktadır. Bu durum ikinci çokluk çekimi için de geçerlidir. Çokluk çekiminde de -ñızdar, -iñızder, -ñızdar, -ñızder ekleri statü farkını, mesafeyi veya inceliği göstermektedir.

Dereli, kişiler arasındaki benzerlikler (mesleki durum, ortak bir noktanın bulunması vs.) sen veya sizin dönüşümlü olarak kullanılmasına yol açtığını ve bu kişiler arasında yakınlık işareti olarak algılandığını belirtir. Dereli, farklılıkların ise, “yüksek” konumdakilerin “alçak” konumdakilere *sen* ile hitaplarını ve “alttakilerin” ise “üsttekiler” karşısında sizli hitabı seçtiklerini belirtmektedir. Dereli, yapmış olduğu çalışmada, Türkçede mesleki konumdan ziyade, yaş farkının hitaplı şekillerde daha büyük bir etken olduğunu tespit etmiştir (Dereli 2008: 36-37).

Kazak Türkçesinde istek, rica işlevinde sözlüksel işaretleyiciler olarak genellikle arız (istek), ötiñiş (rica- istek), suraw (istemek), qolqa (istek) gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Ädil biy dep aldıña jüginüvge keldim, Eseney. Arızımdı tında! Osı ävliyesip otırğan Tilevimbet biydiñ minip jürgeñ sarı ala jorğası kimdiki eken? Sonı bilip beriñizsi! –degen (Ulpan 2003: 15).

Ädil kadısın diye düşünüp önüne fikir almaya geldim Eseney. İsteğimi dinle! O, evliya olan Tilevimbet Kadı’nın binip gittiği sarı alaca yorga kimindi? Onu **öğrenip söyleyiniz**, demiş.

Üst statüde bulunan biri, alt statüde bulunan birinden bir eylemi gerçekleştirmesini istediği durumlarda eylem, emir anlamını yansıtmaktadır. Fakat alt statüdeki biri, üst statüde bulunan birinden bir eylemi gerçekleştirmesini istediği durumlarda ise, eylem emirden ziyade istek, rica anlamını yansıtmaktadır. Metinde de kişi, kadı olan Esney'den Tilevimbet Kadı'nın bindiği atın kime ait olduğunu öğrenmesini istemektedir. Konuşan kişi, istek işlevinde bulunurken emir kipi çekimine –şı ekini getirmektedir. Daha önce de –şı ekinin emir kipine eklendiğinde emir anlamından ziyade, istek anlamını bildirdiğini belirtmiştik. Burada da kişi “bilip beriñizşi” diyerek eyleme kibarlık, nezaket katarak istekte bulunmaktadır.

Şıñgız oyındı toqtattı da, ordasına qaray jüre berdi. Eki toptıñ nayzeger batırları, mergenderi eki bölünip ornasqan qonaq üylerine ketip baradı. Artıqbay báygeden alğan qundızın Eseneydiñ aldına ákelip tastay berip:

- Baylanınız! –dedi.

- Tüski tamaqtan keyin Şıñgıs Eseneymen oñaşa qalıp:

*- Eseke, jaqsı kelipsiz. Biraz kün jatıp **qonağım bolıñız**, -dep ötiñiz etkendey bolıp edi, Eseney moynı burılmadı (Ulpan 2003: 20).*

Şıñgız, oyunu durdurttu ve şehre doğru yürümeye başladı. Mızrak kullanan kahramanlar ve nişancılar iki gruba ayrılıp konuk evlerine gittiler. Artıqbay, yarıştan alınan kunduzu Eseney'in önüne getirip bıraktı ve:

- Bağlayınız, dedi.

- Öğlen yemeğinden sonra Şıñgız, Eseney ile yalnız kalınca:

- Eseneyciğim, hoş geldiniz. Birkaç gün misafirim olunuz, diyerek ricada bulundu. Eseney isteği geri çevirmedi.

Bağlama bakıldığında Esney ve Şıñgız'ın arkadaş oldukları ve Şıñgız'ın Esney'den kunduzu bağlamasını istediği görülmektedir. Daha sonra ise konuşan kişi, dinleyici olan Esney'e evinde kalması için istekte, ricada bulunmaktadır. Metinde “ötiñiz” ifadesinin geçmesi de istek, rica anlamlarını desteklemektedir.

Ulpan Müsirepke jaqın kelip otırıp:

- Sıbzğıñız küiyine keldi me? –dep suradı.

- Keldi bilem.

- Kelse “Alğaşqım” deĝen **küyiñizdi tartıñızsı** (Ulpan 2003: 64).

Ulpan Müsirep’e yakın oturup:

- Kavalınızın akordu oldu mu, diye sordu.

- Oldu galiba.

- Olduysa “İlkim” adlı **şarkınızı çalar mısınız?**

Metinde Ulpan, Müsirep’ten şarkı çalmasını istemektedir. Müsirep, yaşça Ulpan’dan büyük olduĝu için Ulpan, teklik ikinci kişinin kaba çekimini deĝil, nezaket çekimini kullanmaktadır. Ulpan, bunlara ek olarak emir kipinde dilek- istek anlamını işaret eden –şı ekini kullanmaktadır. Bu da istek ifadesine incelik katmaktadır.

- Erteñ maĝan da osınday **at-arba alıp beriñizşi**, Müsirep aĝa! At **ekev bolsın**.

- Jaraydı. Arbanı körip kelesiñ, attardıñ tüsi qanday bolsın?

- Öziñizge unaĝanı maĝan da unaydı (Ulpan 2003: 84).

- Yarın bana da o şekilde **at arabası alıp verir misiniz** Müsirep aĝabey? İki at olsun.

- Tamam. Atı görüp gelirsın, atların rengi nasıl olsun?

- Sizin beĝendiĝinizi ben de beĝenirim.

Ulpan burada Müsirep’ten kendisi için de at vermesini istemektedir. Kişinin kendisi için veya başkası için istekte bulunduĝunda isteĝin derecesi ve ifadesi deĝişmektedir. Ulpan bunu hem nezaket çekimi ile hem de –şı ekinin getirilmesi ile yapmaktadır.

- Endeşe, **sonĝı surawım**, dedi äkeme, älsiregen ünmen, sözderiniñ äripterin bölşektep zorĝa aytıp, tım bolmas awıl **qotanında astırmañdar**, körgen bala- şaĝa-nıñ ömir boyı esinen ketpes... tüsinde de şoşır!.. Köz körmeytin jerge äkettir!..

Dar mañına kelsem, qalıñ jurttı aynala iyirip, multıqtarın kezengen soldattar qamap tur (MM 2006: 38).

- Öyleyse **son isteğim**, dedi babama. Halsiz sesiyle sözlerini heceleyerek zorla konuşup **köy içerisinde astırmayın**. Asıldığını gören çoluk çocuk, ömür boyu akıllarından çıkartamazlar. Rüyaların da bile görüp korkarlar. Görülmeyecek bir yere götürün.

Yanına gittiğimde bütün halk toplanmış ve etrafı tüfeklerini nişan alan askerlerle çevriliydi.

Konuşan kişi, ölmeden önce son isteğini belirtmektedir. Son isteğini ise, sebebe bağlı olarak dile getirmektedir. Konuşmada geçen “surawım” yani isteğim cümlede eylemin istek ifadesinde kullanıldığını desteklemektedir.

- *Ağake, sende bir **qolqam** bar!* –dedim.

- *Ayt!* –dedi *äkem, keskinime tañdana qarap.*

- *Anav <kelin> değen quvırşağıñdı, bugünнен qaldırmay **aparıp tasta*** (MM 2006: 77)!

- Babacığım, senden bir **isteğim** var, dedim.

- Söyle, dedi babam, yüzüme şaşkın bir ifadeyle bakıp.

- O “gelin” denilen kuklayı, bugün **alıp götür**.

Metinde konuşan kişi yani çocuk, babasından gelinin götürülmesini istemektedir. İsteğini dile getirirken de “qolqam” yani isteğim var, diyerek istek anlamını desteklemektedir.

- *Äy, sart⁹, origiñnen bir qadaq, meyiziñnen bir qadaq, mämpäsiden bir **qadaq tart**,* -deydi.

Sonıñ bärin tepe- teñ bärimizge bölip beredi (UU 2003: 16).

- Hey tüccar, eriğinden bir avuç, üzümünden bir avuç, tatlından bir **avuç tart**, dedi.

Sonra hepsini eşit bir şekilde bize böldü.

Verilen metinde konuşan kişi, satıcıdan bir şeyler tartıp vermesini “bir qadaq tart” bir avuç tart, ifadesi ile belirtmektedir.

⁹ Sart: Ticaretle uğraşan Özbek Türklerine verilen ad.

- *Äpke, äpke deymın?! Üyge qaşan keleşiz?*

- *Jaqında ma?! Jaqsı boldı ğoy? Onda mağan traqtor **satıp äkeliñizşi.** Traqtor bolğanda, mal qoranı tazalaytın, özi jüretin traqtor (DÄ 2015: 39).*

- *Abla, abla diyorum! Eve ne zaman geleceksiniz?*

- *Yakında mı? İyi oldu ya? O zaman bana traktör **getirir misiniz?** Fakat ahırda temizlik yapabilecek, kendi kendine çalışan traktör olsun.*

Aile içinde de bir hiyerarşinin olduğunu daha önce belirtmiştik. Fakat bu cümlede alt statüde olan çocuk, kendinden yaşça büyük olan ve üst statüde olan ablasından istekte bulunmaktadır. İsteğini dile getirirken yaştan ve saygıdan kaynaklanan ikinci şahıs nezaket çekimini kullanmaktadır. –şi ekini getirerek de ifadeye istek ve incelik katmaktadır.

Bügin körşi üyge jinalğan bes-altı qız ärtürli taqırıpta äñgime ayttı. Kezek qalalıq meyman Üpilimge jetkende ekinşi sınıptı üzdik tamamdağan Gülayım:

- *Üpilim, sen bizge esimiñjayında **mağlumat berşi?** –dedi ädettegidey tıqlıqtap.*

- *Esimim, kädimgi esim (DÄ 2015: 62).*

Bugün komşu eve toplanan beş altı kız, değişik konular hakkında sohbet ettiler. Sıra şehirden gelen misafir Üpilim’e geldiğinde ikinci sınıfı birinci olarak bitiren Gülayım:

- *Üpilim, adın hakkında bize **bilgi verir misin,** dedi her zamanki tavrıyla.*

- *Adım, bildiğin normal ad.*

Gülayım, arkadaşı Üpilim’den adı ile ilgili bilgi vermesini istemektedir. Arkadaş oldukları için Gülayım eylemi ikinci teklik çekimi ile çekimlemektedir. Fakat kaba çekim olarak adlandırılan çekime –şı ekini getirerek ifadeyi yumuşatmıştır.

Üyleriñdi sıtırıp, ıdıs-ayaqtarıñdı juvıp, külderiñdi şığarıp, qazan-oşaqтарыñdı rettep, tamaq pisiruvdiñ qamına kirisiñder. Senderge sol da jeter.

- *Äpke! Mağan da **bir närse jükteseñizşi...***

- *Sen qonaqsıñ ğoy, qarağım!*
- *Qaşanğı qonaq bolıp otıra bermekpin, äpke.*
- *İñildap ölenindi ayıp otıra berseñşi, qarağım Quljatay, - değende bärimiz külip jiberdik (UU 2003: 57).*
- Evi süpürüp, bulaşıkları yıkayıp, külleri çıkarıp, yemek yapmaya başlayınız. Sizlere o da yeter.
- Abla, bana da ***bir iş veriniz.***
- Sen misafirsin gözbebeğim!
- Ne zamana kadar misafir olacağım abla.
- Mırıldanıp şarkını söylemeye devam et yavrucuğum, Kuljatay, dediğinde hepimiz kahkaha atıp güldük.

Metinde konuşan kişi “*bir närse jükteseñizşi*” ifadesi ile kendinden yaşça büyük olan ablasından ona da iş vermesini istemektedir. Ablası olduğu için nezaket çekimini kullanmış ve dilek-istek anlamı katan –şı ekiyle isteğini belirtmiştir. Burada alt statüde olan biri (yaş bakımından alt statü) üst statüde olan birinden bir eylemi gerçekleştirmesini istemektedir. Bu eylemi gerçekleştirmesini isterken ifadesine nezaket, saygı katmak için emir kipinin ikinci teklik çekiminin nezaket çekimini kullanmaktadır.

- *Ormanqul, sen qaydağı, men qaydağı,*
- *Birevdiñ men de özindey sur boydağı.*
- *Osınday oqta-tekte jolıqqanda,*
- ***Ölen ayt*** *sırındı aşıp qay-qaydağı (UU 2003: 64),*
- Ormankul sen nerdeysen ben de ordayım,
- Ben de senin gibi bir bekârım.
- Böyle arada sırada buluştuğumuzda,
- ***Şarkı söyle*** herhangi bir sırrını açıp,

Metinde konuşan kişi, Ormankul’dan bir şarkı söylemesini istemektedir. Ormankul ile arasında olan samimiyetten dolayı kişi, ikinci teklik çekiminin kaba türü ile isteğini belirtmektedir.

Türili esikten sırtta jatqan tomarlar körinip tur eken. Jigit sınar jerim osı şıǵar depti de, oqıstan suraq qoyıptı.

- *Qudaşa, ayıp körmeseñiz **ayta otırıñızsı**, kölik at anav tomardıñ qanşavın tartar eken (UU 2003: 86)?*

Yarım açık (dürülmüş) bırakılmış kapıdan dışarıda olan kütükler gözükiyordu. Genç, sinama zamanı bu olabilir diye aniden soru sormuş.

- Hanımefendi, sizin için bir sakıncası yoksa **söyleyebilir misiniz**, araba şu duran kütüklerin kaçını sürebilir?

Metinde geçen genç dinleyici olan kişiye “qudaşa” yani hanımefendi diye hitapta bulunduğu için ikinci teklik nezaket çekimini kullanmaktadır. Bu, eylemin kibar bir şekilde istenildiğini göstermektedir. Ayrıca genç, şarta bağlı olarak istekte bulunmaktadır “şayet eğer bir sakıncası yoksa söyler misiniz” diyerek isteğini belirtmektedir.

Biy az ünsizdikten soñ, bāseñ ünmen töñiregindegi biylerge til qatıptı.

- *İyā, endi mine toǵız qara boldı... -dep jer şuqılap otıradı. – Jeter osı da...*

*Özge biyler bir jolǵa **tilegimdi** ayaqsız qaldırmas dep ümittenip otırmın. Osı jolı eki tizgin men şılbırdı **maǵan beriñder**, keyinnen köre jatarmız (UU 2003: 54- 55).*

Kadı, biraz sessizlik olduktan sonra yumuşak bir ses tonuyla etrafındaki beylere şöyle demiş:

- Evet, şimdi dokuz kara oldu, dedikten sonra oturmuş. Yeter bu da. Diğer beyler bir kez olsun **isteğimi** geri çevirmezler, diye ümit ediyorum. Bu sefer iki dizgi ile kamçıyı **bana veriniz**, sonrasına bakarız.

Metinde kişi “*tilegimdi ayaqsız qaldırmas*” isteğim, ricam geri çevrilmez, diye belirterek aslında bir istekte bulunacağını kendi söylemektedir. Ardından kamçıyı istemektedir. Görüldüğü üzere emir kipi bağlam ile iç içedir. Yani cümleinin öncesinde veya sonrasında belirtilen ifadeler kipin anlamını etkilemektedir.

- Biyıl bay bolsañ, endigi jılı taqır kedey bolıp qaluvıñ da op-oñay. **Toqtay tur äli, biraz köreyin, körmegenime közim üyrensın, bilmegenimdi bilip alayın. Toqtay tur äli** (Ulpan 2003: 73)...

- Bu yıl zengin olursan ertesi yıl hemen fakir olacaksın. Bekle biraz **göreyim, görmediğime gözüm alışsın, bilmediğimi öğreneyim. Bekle biraz.**

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiden beklemesini, acele etmemesini istemektedir.

Qabdıraxman keriya janşılğan sinirdi aqırın-aqırın uqalap otırdı da, ne zamatta:

- **Qolıñızdı köteriñizşi!** –dedi. Äyel qolın birden köterdi.

- Siz öytip jıldam kötermeñiz. Jaylap, aqırındap **qana köteriñiz. Qorıqpañız** (DÄ 2015: 45)!

Kabdırrahman dede, acıyan kası yavaş yavaş ovdu ve aniden:

- **Kolunuzu kaldırır mısınız,** dedi. Kadın hemen kolunu kaldırdı.

- Öyle hemen kaldırmayınız. Yavaş, acele etmeden kaldırınız. Korkmayınız.

Metinde kolunu inciten bir kadın, Kabdırrahman dedenin yanına gider. Kabdırrahman dede onu tedavi ederken “*qolıñızdı köteriñizşi*” kolunuzu kaldırır mısınız, “*qana köteriñiz*” bir daha kaldırınız, diyerek kolunu kadırmasını rica etmektedir.

- *Jaman küşikşe nemenege jaltaqtap tursıñ? Uzatılattın qızday sızıla qalıptı ğoy, qız талақ. Men sağan äli körsetermin. Avılğa barğan soñ, eki ayağındı bir etikke tıqpasam ba. – Söytti de äjem jaqqa alara köz tastap, tistene söyledi. – Balañnıñ süyegi ğana seniki, äpke! Qalğanın özime jiberiñiz bul tentektiñ* (UU 2003: 37)...

- Kötü it yavrusuna niye bu kadar bakıp duruyorsun? Yuvasından uçacak kız gibi naz yapıyorsun. Ben sana göstereceğim! İki ayağını bir pabuca sokacağım, dedi ve büyükannemin oturduğu tarafa bakarak öfkeli bir şekilde “Bu yaramaz çocuğun eti senin, kemiği benim (**geri kalanını gönderiniz**) abla” dedi.

Metinde anne, kızına sinirlenir ve ben sana göstereceğim diyerek tehdit etmektedir. Konuşan kişi yani anne, kendi ablasına yönelerek kemiği sizin geri kalanını “özime jiberiñiz” bana gönderiniz, diyerek ablasından kendi kızını terbiye etmesini istemektedir.

Az vaqıt ötpəy kənje Xaydar:

- *Äpke, Qaysarğa **qoy deñizşi!** Qağaz qiyıp otırğan qayşımıdı tartıp aldı (DÄ 2015: 35).*

Çok zaman geçmeden küçük Haydar:

- Abla, Kaysar’a **bırak, deyin!** Kâğıtları kestiğim makası aldı.

Verilen örnekte konuşan kişi, dinleyici olan kişinin bir başka kişiye “deñizşi” deyiniz, söyleyiniz ifadesi ile “qoy” demesini istemektedir.

- Oybay, **keteyik!** –dedi, pısıqtığına qorqaqtığı säykes Qayraqbay, meni jeñimnen tartıp (MM 2006: 91).

- Hadi **gidelim**, dedi uyanıklığı kadar da korkak olan olan Koyrakbay, beni elbisemden çekerek.

Metinde Koyrakbay, Oybay’dan gitmeleri yönünde istekte bulunmaktadır.

- *Mama, nege meni orıs sıñıbına bergensiñder?*

- *Ne boldı, botam? Tınıştıq pa?*

- *Nege olay ettiñder?*

- *Orıs tiliniñ abıroy-bedeli biyik qoy dep, äkeñ ekevmiz aqıldasıp, berip edik. Onda turğan ne bar?*

- *Mäsele sonda, mama! Men erteñnen bastap orıs sıñıbında oqımaymın! Qazaq **sıñıbına avıstırıñdar** (DÄ 2015: 6)!*

- Anne, ben niye Rus sınıfında okuyorum?

- Ne oldu, oğlum? Hayırdır?

- Niye öyle yaptınız?

- Rus dili güçlü, büyük dil diye düşünüp karar vermiştik. Neden, ne oldu?

- Konu da o işte anne! Ben artık Rus sınıfında okumayacağım. Beni Kazak sınıfına **gönderiniz!**

Konuşan kişi, anne ve babasından onun Rus okuluna değil, Kazak sınıfına göndermelerini istemektedir. Aile arasında olan hiyerarşiden dolayı çocuğun anne ve babasından yapmalarını istediği eylem, emir anlamını değil, istek anlamını yansıtmaktadır. Burada ikinci çokluk çekiminin nezaket çekimi değil, kaba çekimi kullanılmış. Fakat bu, eylemin istek anlamını değiştirmemektedir.

Eki qoli aldına sıyatın emes. Tıqrşıp qayıra ağasına jetti.

- **Qaytayıq.**

- Aybek-av, nebarı on minut ötti ğoy! Sāl sabır et! Şıdamsız ba ediñ sonşa (DÄ 2015: 73)?!..

Ellerini nereye bırakacağını bilemeden duruyordu. Sabırsızlanıp yine ağabeyine ulaştı.

- **Gidelim.**

- Aybekçiğim, daha 10 dakika geçti. Azıcık sabret! Bu kadar sabırsız mıydın?

Metinde küçük kardeş, ağabeyinden gitmelerini istiyor. Yine aynı şekilde aile içinde ve yaşa bağlı olarak üst statü durumu var. Bu yüzden küçük kardeşin ağabeyine yönelttiği eylem, istek anlamını taşımaktadır.

Bir üyge qonaqtar tüsıpti. Üy iyesi sarañ bay eken. Avzınan berekeli söz şıqpay, äyeline qayta-qayta “qonaqtarğa juqpa isteñder, juqpa isteñder” dep beripti (UU 2003: 58).

Bir eve misafirler gelmiş. Ev sahibi cimriymiş. Ağzından iyi bir laf çıkmadan eşine tekrar tekrar “misafirlere **yufka yapın, yufka yapın**” demiş.

Metinde ev sahibinin cimri olduğu belirtilmektedir. Ev sahibi, eşinden misafirlere yufka yapmasını istemektedir. Ev sahibinin eylemi tekrar etmesi eyleme ısrarlı, kuvvetli istek anlamını yüklemiştir. Ev sahibinin eşine “**juqpa isteñder**” derken, teklif ikinci kişi olmasına rağmen, çokluk çekimi ile çekimlemektedir. Bu da eşine hitap ederken ifadesine kibarlık, nezaket anlamını katmaktadır.

- Al, Dävke, eki qulağım sizde, -dedi äkem azdan soñ.
- Sener-senbesimdi bilmey oturmın, Momış.
- Nege? Ne bop qaldı, Dävke?
- Ölgen tirildi degenge senesiñbe? – dep ülken qoy közimen äkeme tik qaradı.
- Sen deseñiz seneyin, Dävke, -dep äkem jııdı. –Jumbaqtamay-aq **ayta berseñizşi.**
- Jumbaq pa, joq älde şınımen-aq aqiqat pa. Sener-senbesimdi bilmey oturmın degenim sol ğoy.
- Täñiri-ay, endi ne **bolsa da aytsañızşı**, -dep äkem tıqırşıp tağı da jııdı.
- Jür bizdin üyge. Esteriñdi sonda estisiñ, -dep Dävrenbay ornınan turdı (UU 2003: 61)...
- Hadi Devranbaycığım, iki kulağım sizde, dedi babam biraz zaman geçtikten sonra.
- İnanıp inanmayacağımı bilmiyorum, Momış.
- Niye, ne oldu Devranbaycığım?
- Ölen dirildi dersem inanır mıydın, dedi gözünü belerterek babama dik dik bakıp.
- İnan derseniz inanayım Devranbaycığım, diyerek babam gülümsedi. – Her şeyi açıkça, **gizlemeden anlatınız.**
- Şaka mı yoksa gerçek mi? İnanıp inanmayacağımı bilmiyorum dememin sebebi budur.
- Ya Allah'ım artık **anlatınız**, deyip babam yine gülümsedi.
- Hadi eve gidelim. Duyacağını orada duyarsın, deyip Devrenbay yerinden kalktı.

Metinde geçen konuşmalardan Devranbay, Momış'a bir şey anlatacağını söylüyor. Fakat anlatacağı şeyi hemen anlatmıyor. Bunun üzerine Momış, ısrarlı bir şekilde Devranbay'dan ona anlatması gereken şeyi anlatmasını istiyor. “Ayta bersenizşi” (hadi söyleyiniz), ne de bolsa aytsañızşı” (ne olursa da söyleyiniz) ifadesini kullanmaktadır. Burada –sA+kişi çekimi+şI yapısından faydalanılmaktadır. Hafif bir

serzeniş anlamı sezilse de bağlamdan aslında ısrarlı bir şekilde istekte bulunulduğu görülmektedir.

- *Al şıraqtarım, meninde attanar sätim jetken siyaqtı, -dep barıp dem aldı. Söytti de bolmaşı ezuw tartıp, sözün jalğadı.*

- *Käne, mağan degen “jasaw-jabdıqtarıñdı” **körsetiñdersi** (UU 2003: 123).*

- Hadi yavrucuklarım, yola çıkma zamanım yaklaşıyor, dedi ve azıcık durakladı. Ardından hafif tebessüm etti ve konuşmaya devam etti.

- Hadi bana hazırladığınız çeyizi **gösterin**, dedi.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişi “jasaw-jabdıqtarıñdı körsetiñdersi” ifadesi ile dinleyici olan kişilerden çeyizlerini göstermelerini istemektedir.

2.28. İtiraz Etme İşlevi

İtiraz, TDK Türkçe Sözlük’te bir düşünce veya kararı benimsemeyerek o düşünceye ve karara karşı çıkmak olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1233). Emir kipi ekleri ile söylenilen bir düşünce veya davranış kabul edilmediğinde, karşı çıkıldığında, genel olarak cümlelerin bağlamına bakıldığında itiraz etme anlamını yansıttığı görülür.

- *Balalar, dedi ağay. – Til sözine baylanıstı **söylem qurañdarşı!***

*Oquvşılar oylanıp qaldı. Jöpelmedede qaydan **tabıla ketsin?** Joq, olay emes, tabıldı. Däyim tap-tunaqtay jinaqı jüretin üzdik oquvşı Qultay qol köterdi. Odan keyin Sävle, Meyram, Jaqsıbay, Manar, Bolatbek, Maqpal, Şınar (DÄ 2015: 78).*

- Çocuklar, dedi hoca. Dil sözüyle ilgili **cümle kurunuz!**

Öğrenciler düşünmeye başladılar. Hemen **nasıl bulalım? Yok**, öyle bulunamaz! Daima düzenli tertipli ve başarılı öğrenci olan Kultay el kaldırdı. Ondan sonra Savle, Meyram, Jaksıbay, Manar, Bolatbek, Makpal, Şınar.

Öğretmen, öğrencilerine dille ilgili cümle kurmalarını ister. Bunun üzerine öğrenciler “qaydan tabıla ketsin” nasıl bulunsun/bulalım, “joq, olay emes” yok, öyle olmaz, ifadeleri ile verilen görevin kolay olmadığını ve hemen bulunamayacağı yönüne dikkat çekmektedirler.

2.29. İyi Temenni, Dua İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te temenni kavramı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Bir şeyin gerçekleşmesini veya gerçekleşmemesini dilemek, istemek, ummak, ricada bulunmak (TS 2011: 2317). Kişinin niyetine göre temenninin iyi mi veya kötü mü olduğu değişmektedir. İyi temennide kişi, genellikle karşısındaki kişi için yaşamının daha güzel olması, mutlu bir ömür sürmesi, özellikle kazalardan ve belalardan korunması için iyi dileklerini bildirmektedir. Akalın, emir kipi ekleri ile kurulan iyi temenni örneklerine yer vererek alkış hakkında şu bilgileri vermektedir: Birinden iyilik görüldüğünde karşılığında söylenen söz ve bu sözlerin sevgiye dayanan ufak bir korkuyu barındıran iyi dilekler olduğunu, bu iyi dileklere de alkış denildiğini belirtmektedir (Akalın 1990: 28). İyi temennide kişi bir başkası için dolaylı olarak istekte, temennide, dilekte bulunmaktadır. İyi temenniler, ikinci şahıs vasıtasıyla üçüncü şahsa veya direkt ikinci şahsa dilenen iyi temennilerdir. Fakat ikinci şahıs için iyi temennide bulunulduğunda da emir kipinin üçüncü şahıs çekim ekleri kullanılmaktadır.

Dua ise, her şahıs için söylenilebilir. Genellikle Allah gibi nidalarla kullanılır. Kişinin kendisi için söylediği dualar yalvarma, yakarma anlamlarını taşımaktadır. Dualar daha çok ikinci ve üçüncü şahıslar için söylenilmektedir. Hem karşılıklı olarak hem de karşılıksız olarak söylenilen dualar bulunmaktadır. Dualar, insanların iyilikleri için söylenenler, hayat ve ahiretle ilgili söylenenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bugün yaygın kullanımı *dua* olan söz, Eski Türkçede *alkış* olarak geçmekteydi (Kaya 1997: 99-120).

Dua, daha çok ilahi bir güce sunulan istekleri dile getirmek için kullanılır. İyi temenni bulunmada ise, dini bir bağının olması zorunlu değildir. Dualarda istek, hem doğrudan hem de dolaylı yoldan ilahi bir güçten istenilmektedir.

Kazak Türkçesinde dua ve iyi temenni ifadelerine denk gelen dilek-bata sözleri bulunmaktadır. Bata, 1. Ölen kişi için dua etme. 2. İyi dilek, temenni anlamına gelmektedir (KTS 2003: 82).

Kazak Türkçesinde iyi niyetlerini ve dualarını belirtmeden önce kişiler “surasañ bata bereyin” istersen dua-dilek vereyim, “üstem bolsın mereyin”, “ıqlaspen qol jaysañ, aq tilekti tögeyin” eğer avcunu açarsan güzel dileklerimi söyleyeyim gibi ifadelerden sonra iyi temennilerini, dualarını dile getirirler. Kazak Türkçesinde bata verilirken en

çok kullanılan yardımcı fiiller ise şu şekildedir: “bol” ol, “bolsın” olsun, “qıl” yap, “et” et, “ber” ver, “saқта” koru. Kazak Türkçesinde bata verilirken genellikle bu yardımcı fiiller tekrar edilir.

Örneğin:

Qayırlı bala bolsın,

Biletin dana bolsın.

Ağayın, tısqa süyikti jäne bolsın

Ülkenge qızıqtı bolsın,

Kişige qılıqtı bolsın.

Derejesi biyik,

Eline bilikti bolsın (Savda Savduvaqoba ve ark. 2014).

Hayırlı evlat olsun,

Bilgili, zeki olsun.

Kardeş, dost, arkadaş, sevgili olsun,

Büyüğüne saygılı (ilginç) olsun,

Küçüğüne sevgili (yardımcı) olsun.

Makamı büyük,

Memleketine bilgili olsun.

Çalışmamızda emir kipi ile kurulmuş olan iyi temenni ve dua ifadeleri şu şekildedir:

Ävveliyе atadan äkem qaytıp kelgende, ağayın-jekjat quttı bolsınğa jinalıp qalğan eken.

- O, Momış, balañnıñ bavi berik bolsın!

- Aqmentey babasında batır bolsın!

- Aqmoladağı Batırbasıday мәrt bolsın!

- Bäydibek batırdın әruvağı qoldasın!

- Domalaq-anamız jar bolsın! –desipti (UU 2003: 8).

Evliya atadan babam döndüğünde akrabalar hayırlı olsun demek için toplanmışlar.

- Ooo Momış, çocuğun analı babalı büyüsin!

- Akmentey babası gibi **kahraman olsun!**
- Akmola'daki Batırbaşısı gibi **mert olsun!**
- Beydibek kahramanın **ruhu onu korusun!**
- Domalak anamız **yar olsun!** Dediler.

İyi temenni ve dua ifadelerinde sık karşılaştığımız yerlerden biri de çocuk doğumlarında görülmektedir. Bu yerlerde anne ve babaya çocuğunun hayırlı ömürler sürmesi için iyi dilekte bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekte de Momış'ın çocuğu olur ve akrabalar ziyarete gelirler. Ziyaret esnasında akrabalar, *bavı berik bolsın, batır bolsın, märt bolsın, äruvağı qoldasın, Domalaq anamız jar bolsın* “analı babalı büyütsün, kahraman olsun, cömert olsun, korunsun” diyerek çocuğu olan kişiye yani Momış'a oğlu için iyi dileklerini, temennilerini sunmaktadırlar.

-*Al, qulınşaq, qolıñdı jay, bata bereyin!*

Asxat pen äkesi qoldarın jaydı.

- *Jortqanda, balam, jolıñ bolsın!*

- *Ömir jasıñ uzaq bolsın!*

- *Qatarıñnan ozğan ören bol,*

- *Teñizdeyin teren bol!*

- *Aqılñ assiñ,*

- *Iqılasıñ tassın!*

- *Sağıñ sinbasın,*

- *Bağın nurlansın!*

- *Allohuekbar!*

- *Ävmin (DÄ 2015: 5)!*

- *Yavrucuğum, elini aç dua okuyayım.*

Ashat ve babası ellerini açtı.

- *Sefere çıktığında çocuğum, yolun açık olsun!*

- *Ömrün uzun olsun!*

- *Birliklerin içinde önder ol,*

- *Deniz gibi derin ol!*

- *Ufkun genişlesin,*

- Saygın **artsın!**
- Hayalin **bozulmasın,**
- Bahtın **açık olsun!**
- Allahu ekber!

Âmin

Kişi iyi temennisini, dua ifadelerini bildirmeden önce “*qolıñdı jay, bata bereyin*” elini aç bata, dilek, dua vereyim der. İslam kültüründe dua edilirken eller semaya açılır ve dua edilir ve bu dua ilahi bir güçten dolayı olarak üçüncü kişi ekleri ile istenilmektedir. Cümlelerin sonunda ise, Allahu ekber ve âmin ifadelerinin kullanılması da emir işaretleyicileri ile ifade edilen bu cümlelerin, dua, iyi temenni işlevinde kullanıldığını desteklemektedir. Metinde konuşan kişi, çocuğun yolunun açık olması için, uzun ömürlü, önder, saygın biri, ufku geniş ve bahtı açık bir insan olması için dua etmekte, iyi temennide bulunmaktadır.

*Kir juvıp, kindik kesken jer, **aman bol,***
*Şortanday jüzgen aydın köl **aman bol!***
Bir bası er jigittiñ ne körmeydi,
*Kelgenşe bizder qayıtp el **aman bol** (UU 2003: 48)!*
*Çamaşır yıkayıp, göbeğin kesildiği yer, **sağ ol,***
*Turna balığı gibi yüzen aydın göl, **sağ ol!***
Bir yiğidin başı ne görmez,
*Bir gidip dönene kadar halkım, **sağ ol!***

Metinde kullanılan “*aydın köl aman bol, el aman bol*” sağ ol, sağlıklı ol ifadeleri kişinin doğanın, halkın iyi olması yönündeki iyi temennilerini yansıtmaktadır. Belirtilen ifadede örtük bir şekilde iyi niyetin belirtildiği, iyi temennide bulunduğu görülmektedir.

- *Amanbısıñ, masajan... basıñnan **baq ketpesin.** Saparıñ oñ boldı ma?*
Süleymen

Patşanıñ qaravındağı aspan men jerde, tav men kölde, jazıq pen japanda qanday janalıq bar eken? Ne körip, ne bildiñ? Ne tuşınıp, ne tüydiñ (UU 2003: 30)?

- İyi misin sivrisinekçiğim, başından **şans eksik olmasın**. Yolculuk iyi miydi? Süleyman Padişah'ın hâkimiyetindeki gökte ve yerde, dağ ve gölde, sahra ile çölde ne haber var? Ne görüp, ne öğrendin? Neyi anlayıp, ne öğrendin?

Metinde konuşan kişi, sivrisineğe “*basıñnan baq ketpesin*” başından şans eksik olmasın, diyerek sivrisineğin şanslı olması yönünde iyi temennisini belirtmektedir.

Äjem at aydavşılardıñ äyelderimen, bala-şağalarımın köñildi qoştastı.

- *Qudayğa şükir, nemerem kelip ertip baradı. Täñirim bul quvanışqa da jetkizdi. Sender de jaqsılıqqa jetiñder, - dedi äjem jolğa şığar aldında (UU 2003: 51).*

Büyükannem at güdenlerin eşleriyle, çoluk çocukla vedalaştı.

- Allah'a şükür, torunum gelip götürüyor. Allah'ım bu günleri de gösterdi.

Sizler de **iyi olunuz**, dedi büyükannem yolculuğa çıkmadan.

Büyükanne önce şükredip iyi olduğunu belirtmektedir. Daha sonra karşısındaki kişilerin de iyi olmaları yönünde onlara iyi temennilerini sunmaktadır. İkinci çokluk kişi ekleri ile birden çok kişiden bir şey isteniliyor gibi gözükse de aslında, burada “ben iyi oldum” “sizler de iyi olursunuz” diyerek karşısındaki kişilerin de iyi olmalarını temenni etmektedir.

Müsirep Nesibelige eki qolın birdey sozıp amañdastı da, Ulpandı yığınan quşaqtay turıp mañdayınan süydi.

- *Quttı qadamıñ bolsın, Ulpanjan (Ulpan 2003: 90)!..*

Müsirep, Nesibeli'ye iki elini birden uzatarak selamlaştı ve Ulpan'ı omzundan sararak alnından öptü.

- **İyi adımların olsun**, Ulpancığim!

Müsirep, metinde Ulpan'a eve gelin olarak attığı adımları iyi olsun diye iyi temennide bulunmaktadır. Üçüncü kişi ekleri ile dolaylı yoldan iyi temennide bulunmaktadır.

Urı- qarı tünde jatar aldında “A, quday, Eseydiñ qolına tüsire körme!” – dep duğa qıladı eken değen anız da qulağında bolatın (Ulpan 2003: 93).

Kapkaççılar gece yatmadan önce “ Ey Allah’ım, bizi Eseney’in **eline düşürme**” diye dua ettikleri ile ilgili efsaneleri de duymuş.

Metinde doğrudan Allah’tan bir istekte bulunulmaktadır. Kapkaççılar Allah’tan Esney’in eline düşmemek için dua etmektedirler. Daha önce –A kör/ A –körme yapılarından bahsetmiştik. Bu yapıların sadece emir kipi ekleri ile kullanıldığını ve emir kipinin işlevlerini yansıttığını belirtmiştik. Verilen metinde de kişiler, Allah’tan istekte bulunurken –a körme yapısı ile birlikte “*qolına tūsire körme*” koluna düşürme, diyerek dua etmektedirler.

Qayran äjem öle-ölgenşe Räriziye kelinniñ qazasına qayğırıp ötti. Mezgil-mezgil toqaş quvırıp, as pisirip, kelinniñ ärvağına bağıştap quran oqıtar edi.

- **Jatqan jeriñ jannat bolsın**, mañdayıma sıymay ketken periştem Räziye, - dep özinen-özi otırıp, közine jas alıp qayğıratın (UU 2003: 7).

Büyükanem ölene kadar Reriziye gelinin ölümüne üzüldü. Sürekli hamur pişirip, yemek yapıp gelininin ruhuna dua okuttuyordu.

- **Yattığın yer cennet olsun**, sevmeye doyamadığım (alnıma sığmadan) meleğim Reziya, diyerek kendi kendine ağlayıp üzülyordu.

Hayat ve ahiretle ilgili edilen duaların olduğunu belirtmiştik. Burada da büyükanne gelini için dua okuttuktan sonra “*Jatqan jeriñ jannat bolsın*” yattığın yer cennet olsun, diyerek gelininin ahireti için dua etmektedir. Bu dua, ikinci kişi için üçüncü bir kişiden istenilmektedir. Metinde geçen “*quran oqıtar, jannat*” ifadeleri İslami kavramlar olduğundan dolayı isteğin, ilahi bir güçten yani Allah’tan istenildiğini göstermektedir.

“Ağaşqa meyve bitse bäsēñ-bäsēñ” degendey, Ulpanım da jibektey sozımdı bolıp baradı, Eseney boldım degen oyına da kirip şıqpaydı. Quday-ay uzağınan, uzağınan bere kör (Ulpan 2003: 78)!

Ağaçta yavaş yavaş meyve bittiği gibi Ulpan da nazik olmaya başladı. Eseney oldum, dediği düşünce aklına bile gelmiyor. Allah'ım (mutluluğu) **uzun uzun olsun!**

Metinde kişi, Allah'tan karşılaşılan mutluluğun, huzurun uzun sürmesini istemektedir. İsteğini Allah'tan istediği için dua işlevini görmektedir.

Äbutalap aqsaqal esik aldında otırğan. Äkesine erip esik aldına şıqqan Asxat käriyanı köre sala:

- *Assalavumağaleyküm, ata! –dedi jügirip kelip.*

- *Aynalayın, **ülken jigit bol!** – dedi ata riza peyilmen (DÄ 2015: 5)!*

Ebutalap ihtiyar, dışarıda oturuyordu. Babasıyla beraber dışarıya çıkan Ashat, ihtiyar adamı görünce:

- *Selamünaleyküm dede, dedi koşarak gelip.*

- *Güzel çocuğum, **büyük adam ol**, dedi dede memnun bir ifadeyle.*

Verilen metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye “**ülken jigit bol**” büyük adam ol, ifadesi ile iyi temennide bulunmaktadır.

- *Täñirim tilewleriñdi bersin, qastarıña **qıdır ersin**. Qaşan da oñ **jol bolsın**, qızıqtarıñ **mol bolsın**. At köligiñ **muqalmasın, azamattar juqarmasın**, awmin (UU 2003: 104).*

- *Tanrım, dileklerini gerçekleştirsin, yanınızda **Hızır ersin**. Her zaman iyilik olsun, **mutluluklarınız çok olsun**. Arabanız **bozulmasın**. İnsanlar **azalmasın**, âmin.*

Verilen örnekte konuşan kişinin, dinleyici olan kişiye iyi temennide bulunduğu, dua ettiği görülmektedir.

- *Onıñız durıs qoy, apa, -dedim.*

- *İya, onıñız durıs, apa, -desti otırğandar da, İvonbay, Zoya, Asqarlardıñ densawlıqtarına tost kötergende.*

- *İyä, söytseñderşi, qaraqtarım, **örkenderin össin!** –dep Müzey apa jadırap qaldı (UU 2003: 224)*

- Teyze, dedikleriniz doğru, dedim.
- İvonbay, Zoya, Askarların sağlığı için dileklerini bildirdiklerinde, “evet, o yaptığımız doğru teyze” dediler.
- Evet, öyle yapın yavrucuklarım. Müzey teyze sevinerek “**çocuklarınız büyüsun**” dedi.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişilere “*örkenderin össin*” ifadesi ile dua ettiği, iyi temennide bulunduğu görülmektedir.

*O toba! Qaydağı päle qaydan esine tüşip otır? Betin awlaq qıl, jasağan! Mina oyın qontayşı sumırayğa jer de **jetkizbesin**, jel de **jetkizbesin** (Ürker 1981: 245)!..*

Tövbe! Böyle düşünce nereden aklına geliyor? Bizden uzak olsun, Allah’ım! Şu kötü düşünceni Kalmuk Hanı’na da **ulaştırmasın**, rüzgâra da **ulaştırmasın**.

Metinde konuşan kişi, emir kipi işaretleyicileri ile kötü düşüncelerin onlardan uzak olması, Han’a ve rüzgâra ulaşmaması yönünde dua etmektedir.

2.30. İzin Verme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te izin verme, birini bir şey yapmada özgür bırakmak, serbest bırakmak, müsaade etmek olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1239). İzin verme işlevinde tıpkı emir işlevinde olduğu gibi konuşan kişi, eylemi gerçekleştirecek olan kişiden statü olarak üstündür (Kiefer’den aktaran Usta 2013: 154).

Emir kipi ekleri ile izin verme anlamını taşıyan ifadeler şunlardır:

- *Tañ atpay nan ilep jatır ekesin göy. Qonaqtarıñ bugün keletin be edi?*
- *Bügin, ağeke.*
- *Jaraydı, **jüre ber** üyiñe (Ulpan 2003: 95).*
- Sabah olmadan hamur yoğuruyormuşsun. Misafirler bugün mü gelecekti?
- Bugün ağabey.
- Tamam, **evine git** o zaman.

Metinde konuşan kişi yani ağabey, kız kardeşinin misafirlerinin gelmesinden dolayı “*jaraydı, jüre ber üyiñe*, tamam, evine git o zaman, diyerek ona izin vermektedir.

Bul sözge sengen siyaqtanğan äjem, <endi qayttim, quda-av!> dep jılap aladı da, <suğa ketken tal qarmaydı> degendey äkeme:

- ***Amalıñ bolmasa bar**, biraq qolıñnan qan töge körme, qarağım!* –dep jalbarınadı (MM 2006: 31)...

Bu söze inanmış gibi yapan ninem “şimdi ne yapacağım Allah’ım” diye ağladı ve “denize düşen yılanı sarılır” denildiği gibi babama:

- ***Çare bulamazsan git***, fakat elinle kan saçma evladım, diyerek yalvardı.

Metinde konuşan kişi, annesine Orınbor’a gidip savaşa katılması gerektiğini belirtmektedir. Bunun üzerine annesi üzülür fakat yine de “*amalıñ bolmasa bar*” çare bulamazsan git, diyerek şarta bağlı olarak izin vermektedir.

- *Balam, senen bir tilegim bar!* –dedi.

- *Ayt, apa!* –dedi äkem.

- *Berseñ ğana aytam!..* (MM 2006: 35)

- *Çocuğum senden bir isteğim var*, dedi.

- *Söyle* anne, dedi babam.

- Verirsen ancak söylerim!

Metinde konuşan kişi, oğluna bir şey söylemek ister bunun üzerine oğlu, “*ayt, apa*” söyle anne, diyerek annesine söylemesi yönünde müsaade eder. Bu örnekte, statü olarak üstün olan olan anne, kendinden statü olarak düşük olan oğlundan bir şey istemek için izin ister.

- *Ağake, sende bir qolqam bar!* –dedim.

- *Ayt!* –dedi äkem, keskinime tañdana qarap.

- *Anav <kelin> değen quvırşağıñdı, büginnen qaldırmay aparıp tasta* (MM 2006: 77)!

- Babacığım, senden bir isteğim var, dedim.

- *Söyle*, dedi babam, yüzüme şaşkın bir ifadeyle bakıp.

- O “gelin” denilen bebeği, bugünden alıp götür.

Metinde, çocuk babasına bir şey söylemek için izin ister. Bunun üzerine babası “ayt” söyle, diyerek çocuğuna müsaade eder.

Oğan kelgen jayımdı aytıp yem, <ne deġen jaqsı bala edin!> dep arqamnan qaqtı da, <nelsiñ, qabıldaymın (MM 2006: 80).

Ona durumu anlatmışım “ne iyi çocuksun” deyip sırtımı sıvazladı ve “**gelsin**, kabul ediyorum”.

Metinde yaşlı bir öğretmen yanına giden çocuk durumunu öğretmene anlatır ve içeri girmesi yönünde izin ister. Bunun üzerine öğretmen “*kelsin, qabıldaymın*” gelsin, kabul ediyorum, ifadesi ile çocuğun okula gelmesine izin vermektedir. Verilen örnekte emir ekli ifade aynı zamanda kabul etmek anlamını da örtük bir şekilde yansıtmaktadır. Fakat izin vermek anlamı daha açık ve baskın bir şekilde görüldüğü için izin verme işlevi başlığı altında vermektediriz.

*- Jalpı qayşını qolğa ustağanda abay bolıv kerek! Qaysar jaña sen qoliñdağı qayşını Xaydarğa qaray siltep jatırsıñ. Olay etüvge bolmaydı! Bayqavsızda betin jaraqattap, bolmasa közine tiyip ketse qayter edin?! Qayşını ustama demeymin, **ustañdar, paydalanıñdar**. Biraq bolğan soñ, qabına kigizip tiyisti jerge qoyıñdar! Qayşı – oynısq emes! Uqtıñdar ma (DÄ 2015: 36)?!*

- Aslında makası elinize aldığınızda dikkat etmeniz gerek! Kaysar, az önce sen elindeki makası Haydar’a doğru sallıyordun. Yağtığınız doğru deġil! Aniden yüzünü yaralaysaydın ya da gözüne soksaydın ne yapardın? Makası eline alma demiyorum, **alın, kullanın**. Fakat işiniz bittikten sonra kabına, durması gereken yere koyunuz! Makas oyuncak deġil! Anladınız mı?

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişilerin makası alıp kullanmaları yönünde soru sormamalarına rağmen, konuşan kişi yani ablaları onlara “*ustama demeymin*” kullanmayın demiyorum yani izin vermiyor deġilim “*ustañdar, paydalanıñdar*” alın, kullanın, diyerek kullanabilmeleri yönünde çocuklara izin verdiğini belirtmektedir.

Däyim tap-tuynaqtay jınaqı jüretin üzdik oquvşı Qultay qol köterdi. Odan keyin Sävle, Meyram, Jaqsıbay, Manar, Bolatbek, Maqpal, Şınar.

- *Al, balalar, asıqpay kezek-kezek aytıñdar.*

- *Qos til- qos qanatın.*

- *Durıs-s.*

- *Til- qatınas quralı.*

- *Jön-av.*

- *Tili baydın – oyı bay.*

- *Bul da jön.*

- *Til avızdñ işinde (DÄ 2015: 78).*

Daima düzenli tertipli ve başarılı öğrenci olan Kultay el kaldırdı. Ondan sonra Savle, Meyram, Jaksıbay, Manar, Bolatbek, Makpal, Şınar.

- Çocuklar, acele etmeden **sırayla söyleyiniz.**

- İki dil, iki kanat olur.

- Doğru.

- Dil iletişim aracı.

- Doğru.

- Dili zengin olanın fikri zengin olur.

- Bu da doğrudur.

- Dil ağzın içinde.

Metinde öğretmen, öğrencilerine soru sorar. Öğrenciler de soruyu cevaplayabilmek için el kaldırırılar. Bunun üzerine öğretmen, “asıqpay kezek-kezek aytıñdar” acele etmeden sırayla söyleyiniz, diyerek öğrencilerinin soruya cevap vermelerine izin vermektedir.

2.31. Kabul Etme, Kabullenme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te kabul etme, bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olmak, onaylamak olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1253).

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile kabul etme, kabullenme anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

Eseney eline qaytqalı jatqan Müsirepti şaqırıp aldı.

- *Bir qıs birge bolayıq dep edim, könbediñ könbedin, sur boydaq... Sebebiñ bar şığar, suramaymın. Tek, menin soñğı bir qolqamdı orındap ber. Bir kün ayalda.*

- **Jaraydı, ayaldayın.**

- *Ayaldasañ, qazir attan. Artıqbayğa quda tüsip qayt (Ulpan 2003: 54).*

Eseney, memleketine gitmekte olan Müsirep'i çağırdı.

- Bir kış birlikte olalım demiştım, dinlemedin dinlemedin, bekâr! Sebebin vardır, sormayayım. Sadece benim son isteğimi yerine getir. Bir gün daha kal.

- Olur, **tamam kalayım.**

- Kalacaksan, şimdi hazırlan (çık). Artıqbay'dan kız istemeye git.

Metinde Eseney, Müsirep'in bir gece daha misafir olarak kalmasını istemektedir. Bunun üzerine Müsirep "*jaraydı, ayaldayın*" olur, tamam kalayım, diyerek Eseney'in teklifini kabul eder.

Qız-kelinşek değende qırıñ sınıp körmegen bozdaqşıñ, körset osı jolı!

- *Jaraydı, **barıp qaytayın** (Ulpan 2003: 54).*

- Kız, gelin muhabbetlerini iyi bilen delikanlısın, bu sefer de bize göster.

- Tamam, **gideyim.**

Metinde Eseney, Müsirep'ten evlenmesini istemektedir. Bu yüzden Müsirep'e tavsiye ettiğı kızı görmesini söyler. Bunun üzerine Müsirep, Eseney'i kırmaz "*barıp qaytayın*" tamam, gideyim, diyerek kızı gidip görmeyi kabul eder.

- *Bäribir, bugün bizdin üyde bolasız. Ketpeysiz. Men sizge bir quşaq quray kesip älip qoydım... neşe türlisi bar! Kepkeni de bar, şilik arasında balğın turğanı da bar...*

- **Bolsın, Ulpanjan, bolsın...**

- *Ol keşke boladı. Oğan deyin qasqır quğandı körsetesiz.*

- **O da bolsın (Ulpan 2003: 57)...**

- Nasıl olsa hepiniz bizim evde olacaksınız. Gitmeyeceksiniz. Ben size bir kucak dolusu ot toplayıp getirdim. Birçok türü var. Kurusu da var, nemli olanı da var.

- ***Olsun Ulpancığım, olsun.***

- Gece oluyor. O zamana kadar kurt kovalamayı gösterirsiniz.

- O da olsun.

Metinde Ulpan, Müsirep'e ne söylerse Müsirep "*Bolsın, Ulpanjan, bolsın*" olsun Ulpancığım, olsun; "*O da bolsın*" o da olsun, diyerek Ulpan'ın her söylediğini kabul etmektedir.

- ***Meni jiberseñ jiber, al mına qarşaday balanı jiberüwge qudaydan qorıq*** (MM 2006: 23)!...

- Beni ***göndereceksen gönder***, fakat bu küçücük çocuğu göndermeye Allah'tan kork!

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye "*meni jiberseñ jiber*" beni göndereceksen gönder, diyerek gönülsüz bir şekilde de olsa gitmeyi kabul etmektedir.

- *Bul özi ne qılğan bilet, bos jatqan?! –dedi äkem, alar- almasın bile almağan keskinmen qolın sıbırlav sozıp.*

- *Öz qolımızdağı biletter, dedi Aralbayev, -kimge bersek te erkimiz.*

- *Munı men qaytem? Dedi äkem biletti qolına alıp, töñkere jan-jağına qarap.*

- *Sandığına salıp qoy, bir künde kerek bop qalar!*

- *Endeşe, birevin menin anav tuvısına da ber, dedi äkem Qayraqbaydı qolımen nusqap.*

- ***Bolsın!*** –dedi de, Aralbayev qızıl bilettin birevin oğan da jazıp berdi. (MM 2006: 59).

- Bu biletle ne yapılır, boş gözüküyor, dedi babam. Sonra alıp almayacağını bilmeyen bir yüz ifadesiyle elini yavaş bir şekilde uzattı. .

- Elimizdeki biletleri kime vereceğimiz konusunda özgürüz, dedi Aralbayev.

- Babam bileti eline alıp sağına soluna baktıktan sonra “bunu ne yapayım” dedi.
- Sandığına bırak, bir gün gerekebilir!
- Öyleyse, biletlerden bir tane de şu dostuma ver, dedi babam Karakbay’ı eli ile işaret ederek.
- **Olsun, tamam**, dedi ve Aralbayev kırmızı biletin bir tanesini orada yazıp verdi.

Metinde seyahat esnasında yolculara bilet dağıtılır. Konuşan kişi kendisine verilen biletlerden bir tane de arkadaşı Kayrakbay’a verilmesini ister. Bunun üzerine bilet dağıtan kişi “*bolsın*” olsun, tamam, diyerek konuşan kişinin isteğini kabul eder.

Mümkin, şınında da özim sāl suv jürektev de şığarmın. Meyli. Qorqaq-aq bolayın. Jurt ne dese o desin (ÜÜK 2011: 69).

Belki gerçekten kendim de biraz korkak biriyimdir. Olsun. **Korkak olayım.**
Halk ne derse o desin!

Metinde kişi, kendi kendine konuşmakta ve ona korkak denilmesini “meyli. *Qorqaq-aq bolayın*” olsun, korkak olayım, diyerek söylenilenleri kabullenmektedir.

- Sizge ne boldı, ustaz? Unjurğañız tüsip ketipti ğoy, -deydi.
- İye, köñilsizbin.
- Sebebin bilüvge bola ma?
- Bizdi osı eldin patşası şaqırıp, Allanı közime körsetiñder. Men senetin bolayın, sol üşin üş kün mursat beremin dedi. Erteñ patşanıñ bergen merzimi ayaqталadı. Sonı vayımdap otırmın.
- Meni ala barıñızşı, -deydi Äbu-Xanıfa.
- Ne isteyin dep edin?
- Patşanı köreyin. Qanday ängime aytıladı, sonı tıñdayın, -deydi jas şakirt.
- Olay bolsa, **ertip aparayın**, -dep kelisedi ustazı (DÄ 2015: 42).
- Size ne oldu hocam? Keyfiniz kaçmış, dedi.
- Evet, keyifsizim.
- Sebebini öğrenebilir miyim?

- Padişah bizi çağırıp, “Allah’ı gözüme gösterirseniz inanırım. Onun için size üç gün izin veririm” dedi. Yarın padişahın verdiği süre bitecek, onu düşünüyorum.

- Beni sizinle birlikte götürünüz, dedi Ebu Hanifa.

- Ne yapmayı düşünüyorsun?

- Padişahı göreyim. Nasıl hikâyeler anlatılacak onu göreyim, dedi genç talebe.

- Öyleyse **yanıma alayım**, diye kabul eder hocası.

Metinde genç, hocasından padişahın yanına giderken kendisini de götürmesini istemektedir. Bunun üzerine hocası “*ertip aparayın*” yanıma alayım, diyerek gencin isteğini kabul eder.

*Sağan qolqa salıp turğan seabim, kökeñmen tanıs siyaqtı. Ekevinin
añgimelesip turğanın körge bolatınmın.*

- **Jaraydı, kökemmen söyleseyin.**

Xismet ata Esen aytqanday kisikyik kisige uqsamaydı (DÄ 2015: 94).

Babanla tanışık olabilirler, diye senden bir istekte bulundum. İkisinin konuştuğunu gördüm.

- **Tamam, babamla konuşayım.**

Hismet dede, Esen’in söylediği gibi yabani kişiye benzemiyor.

Metinde Esen, Erkin’in babası ile Hismet dedeyi konuşurken gördüğü için Erkin’in babası ile konuşmasını istemektedir. Bunun üzerine Erkin “*jaraydı, kökemmen söyleseyin*” tamam, babamla konuşayım, diyerek Esen’in isteğini kabul eder.

Süleymen biraz oylanıp qalıptı. Alayda xan sözi qaşan da birev emes pe.

- **Aytqanıñ bolsun.** Kimniñ qanı tätti akenin **öziñ ata**, -degen eken (UU 2003: 29).

Süleyman biraz düşünmüş. Fakat padişah sözü her zaman bir değil mi?

- **Dediğin gibi olsun.** Kimin kanının tatlı olduğunu **sen söyle**, demiş.

Metinde padişah, yılanın söylediklerini kabul eder ve “*aytqanıñ bolsın*” dediğin gibi olsun, der.

- **Bolsın**, balam! Dedi avır kürsinip ap, -biraq buni jurtqa külki bolmaytınday ğıp isteyik (MM 2006: 80).

- **Olsun**, çocuğum, dedi ağır ah çekerek fakat bunu millete rezil olmadan en iyi şekilde yapalım.

Metinde geçen “*bolsın*” olsun, ifadesi ile konuşan kişinin olayı, durumu, eylemi kabullendiği, kabul ettiği görülmektedir.

Menin jayım mınav. Mende bala bolmaytın... -dedi. Kürsingendey boldı.

- **Bolsın**, Eseke. Qay vaqıtta jür deseñiz de äzirmin (Ulpan 2003: 28).

Benim durumum bu. Benim çocuğum olmuyor, dedi içini çekerek.

- **Olsun**, Eseke. Ne zaman git dersiniz hazırım ben.

Verilen metinde konuşan kişi, Eseke’nin çocuğunun olmamasına rağmen yine de her şeyi kabul ettiğini “*bolsın*” olsun, ifadesi ile belirtmektedir.

Tışko bul usınıstı awdarğanda, äkesi az oylanıp turıp, qolın kesimdi türde bir-aq siltedi.

- *Meyli, osınıñ-aq aytqanı bolsınşı.* Budan keyin senimen ortaqtaspaymın endi (UU 2003: 165).

Tışko bu teklifi ilettiğinde, babası biraz düşündükten sonra teklifi elinin tersi ile itti.

- Tamam, **dediği gibi olsun**. Bundan sonra seninle iş yapmayacağım artık.

Metinde konuşan kişinin, bir başka kişinin almış olduğu kararları “*meyli, osınıñ-aq aytqanı bolsınşı*” ifadesi ile kabullendiği, kabul ettiği görülmektedir.

Sadıq jadıray küldi de, qolın sermedi. Ne der eken degendey, el jım boldı.

- *Kökpar deseñizder, qalawlarıñız bolsın!* –dep kesip ayttı Sadıq. Qaytadan jadıray küldi.

“Kökpar” degen jalğız söz top işin kezip, ärkimdi elendetip bitip edi (UU 2003: 135).

Sadık güldü ve elini salladı. Bir şey söyleyecekmiş gibi kalabalık bir anda sessizlik içinde kaldı.

- Sadık kesin bir şekilde, kökpar diyorsanız, tamam **dediğiniz olsun**, dedi.

Fakat “kökpar” kelimesi grup içinde dolaşıp herkesi düşündürmüştü.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin, topluluğun kökpar oyununu tercih etmesi üzerine “*qalawlarıñız bolsın*” istediğiniz olsun, ifadesi ile onların isteklerini onayladığı, kabul ettiği görülmektedir.

2.32. Kararlılık, Şartsızlık İşlevi

Kararlılık, bir konunun, bir işin yapılması ile ilgili kişinin kesin düşüncesini belirleyerek kararlı, net bir şekilde o işi yapması olarak tanımlanabilir. Şartsızlık ise, şartsız, koşulsuz olma durumu olarak açıklanmaktadır. İki kavram da bir olayın, durumun, işin herhangi bir sebebe, şarta bağlı olmaksızın gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi olarak açıklanabilir.

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile kararlı olma durumunu yansıtan ifadeler şunlardır:

Tanısın, tanımasın *jası kişi adamdarıñ, onuñ işinde balalardın ülken kisige sälem beruvi- adamgersilik! Izet- iltipat! Osını esterinde ustañdar (DÄ 2015: 5)!*

Tanısın tanımasın gençlerin ve çocukların büyüklerle selamlaşması medeniyet- insanlıktır! Nezaket ve ilgi! Bunu aklınızda tutunuz!

Metinde geçen “*tanısın, tanımasın*” ifadesinde, gençlerin hiçbir şart gerekmeksizin herhangi bir büyüğe selam vermelerinin gerekli, hatta zorunlu olduğundan bahsedilmektedir. “*esterinde ustañdar*” aklınızda tutunuz, denilerek bu ifadelerde ise nasihat, öğüt anlamının yansıtıldığı görülmektedir.

- **Bay bolsın, kedey bolsın** *ärkimge tuğan jeri qımbat eken (MM 2006: 108).*

- **Zengin olsun** fakir olsun herkese doğduğu yer değerlidir.

“*Bay bolsın, kedey bolsın*” zengin olsun fakir olsun, ifadesi kişinin zengin olması veya fakir olması fark etmeksizin her kişi için doğduğu yerin değerli olduğu belirtilmektedir.

*Özge baylardan balaları şının **aytsın meyli, aytpasın meyli**, uşığı tabılğan jiptiñ ar jağın da suvırıp ala alamız (MM 2006: 74).*

Diğer zenginlerin çocukları gerçeği **ister söylesin ister söylemesin**, gerçeği ipin ucunu tuttuğumuz gibi bulup çıkaracağız.

Metinde konuşan kişi, zenginlerin çocuklarının gerçeği “**aytsın meyli, aytpasın meyli**” ister söylesin ister söylemesin, ifadesi ile kararlı olduğunu ve gerçeği ortaya çıkaracağını belirtmektedir.

*Sondıqtan da jañğa batar munday sözderdi özine sezdirgem de joq. Ölsem-**işimde ketsin** dep tüydım (ÜÜK 2011: 40).*

Bu yüzden de insanı inciten böyle sözleri ona sezdirmedim. Ölsem de **içimde kalsın**, diye düşündüm.

Metinde konuşan kişi, bildiklerini anlatırsa Gavhar’ın üzüleceğini bildiğinden “**ölsem işimde ketsin**” ölsem de içimde kalsın, diyerek söylememe konusundaki kararlılığını bildirmektedir.

*Közi baqırayıp, jüregi dürsildep ketti. <Ne bolsa da, **jaqındap köreyin!**.. Qarasa, kök küşiği öziniñ (DÄ 2015: 47).*

Göz bebekleri büyür ve kalbi hızlı bir şekilde atar. Ne olursa olsun **yakından göreyim!** Çocuk köpeğe baktığında köpeğin, kendi köpeği olduğunu görür.

Metinde çocuk bir köpeğin yaralandığını duyar ve o yaralanan köpeğin kendi köpeği olmasından korkar. Fakat sonra “**ne bolsa da, jaqındap köreyin**” ne olursa olsun yakından göreyim, diyerek kararlı, emin bir şekilde yaralanan köpeğe bakmaya gider.

*Alğaşqı äyeliniñ qaytı bolğanına da köp vaqıt ötken joq edi. “Avzı qıysıq bolsa da, **baydın ulı söylesin**” nemese “Qurıǵı uzın quvıp jürıp aladı, qurıǵı qısqa qurı qol qaladı” degendey, aydın köldiñ aqquvın qalıñ-mal Dävletke ayaq-qolın baylap berdi (UU 2003: 77)...*

Önceki eşinin vefatından çok geçmedi. “Ağzı yamuk bile olsa, **zenginin oğlu söylesin**” ya da “Eli uzun (torpilli) koşarak alır, eli kısa (torpilsiz) hiçbir şeysiz kalır” dendiği gibi güzel kızın başlık parası Devlet’in elini kolunu bağladı.

Metin içerisinde verilen örneklerden “*avzı qısıq bolsa da, baydın ulı söylesin*” ifadesinde herhangi bir şart olmaksızın, kararlı bir şekilde zenginin oğlunun söylemesi istenilmektedir.

- *Azap körseñder de aman jetiñder!* –dedi Müsirep. *Qızdñ köz qiyıǵına qaray turıp, qızǵa arnay ayttı* (Ulpan 2003: 99).

- *Acı çekseniz de sağ dönünüz*, dedi Müsirep. Kızın gözlerine bakarak, kızla vedalaştı.

Müsirep, kızla vedalaşırken “*azap körseñder de aman jetiñder*” acı çekseniz de sağ yetişin, diyerek ne olursa olsun herhangi bir sebebi kabul etmeksizin sağ dönmelerini istemektedir.

2.33. **Kötü Temenni, Beddua, İlenme İşlevi**

Kötü dilek olarak nitelendirilen beddua, Farsça bed “kötü”, Arapça dua sözlerinden meydana gelmiş ve çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak amacıyla söylediği kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik katan, ifadeyi kuvvetlendiren kalıplaşmış sözler olarak açıklayabiliriz (Kaya 1997: 113). Bir başka deyişle, haksızlığa uğranıldığı ve yapılacak bir şeyin olmadığı zamanlarda yani olaylar karşısında güçsüz, yetersiz kalındığı zamanlarda beddua edilmektedir.

Beddular, aile ve toplum tarafından hoş karşılanmayan hareketler üzerine söylenen beddular; haksızlık, baskı ve zulüm karşısında söylenen beddualar; günlük olaylar üzerine yakın çevrenin birbirlerine söyledikleri beddualar; milli hislerden dolayı söylenen beddualar; sevginin karşılıksız olması üzerine söylenen beddualar; gurbet acısıyla söylenen beddualar olmak üzere ayrılmaktadır (Kaya 1997: 113-114).

Yazıcı Ersoy, Türk dilinin neredeyse bütün lehçelerinde emir kipinin, artık toplumun zihninde yer edinmiş ve kalıplaşmış ifadelerde de kullanılmakta olduğunu, konuşan kişinin herhangi bir şahsa yönelik olarak kızgınlık, üzünlük, öfke vb. bazı

duygular beslemesi durumunda beddua etmek için emir kipi çekiminden faydalandığını belirtir. Yazıcı Ersoy, bu şekilde emir kipinin beddua için kullanılmasının temelinde konuşan kişinin isteğinin yattığını ve bu istekte söz konusu kişinin aleyhine kötü bir temenninin bulunduğunu belirtir (Yazıcı Ersoy 2007: 648).

Beddua, kişinin başkası hakkındaki kötü duygularının dolaylı veya doğrudan ilahi güce iletilmesi olarak açıklanabilir. Kötü temenni, ilahi bir güce havale edilmesinin zorunluluğu aranmaksızın kişinin, söz konusu kişi için kötü isteklerini belirtmesidir. Genellikle ikinci ve üçüncü kişilere edilen beddular, kötü temennilerin yer almasının yanı sıra, kişinin kendi kendine ettiği kötü temenni ve beddualar da bulunmaktadır.

Kazak Türkçesinde beddua için kullanılan ifadeleri ise şu şekilde sıralayabiliriz: *qarğıs* (kargış), *lağinet* (lânet), *nâlet* (lânet), *qarğav* (kargışlamak), *qarğapsilev* (kargışlamak, beddua etmek), *lağinet aytuv* (lânet etmek).

Kazak Türkçesinde emir kipi işaretleyicileri ile birlikte kötü temenni, beddua ifadelerini yansıtan örnekler şunlardır:

Küllı qarğıs atavlınıñ eñ aşı, zapıranday ulısı da <Julınıñ üzilgir!> değeni sığar (ÜÜK 2011: 28).

Bütün *kargışların* içinden en acısı, en sinir bozucu olanı da “*kalbin kurusun*” denilenidir.

Burada kişi “*julınıñ üzilgir*” kalbin kurusun denilmesinin kötü bir istek, kargış olduğunu yani kötü temenni, beddua olduğunu belirtmektedir.

- *Qızıǵı qurısın, -dedi Qayraqbay, Äbekemniñ balası ekeniñdi bilse, aldımın seni öltiredi. Jür, keteyik te, päterge barıp boy tasa qılayıq* (MM 2006: 92)!..

- *Bahtı yok olsun*, dedi Kayrakbay, Ebekem’in çocuğu olduğunu bilse önce seni öldürürdü. Yürü, gidelim de daireye saklanalım!

Metinde Kayrakbay, söz konusu kişi için “*qızıǵı qurısın*” bahtı yok olsun, diyerek öfkesini, kızgınlığını belirtip kötü bir istekte bulunarak beddua etmektedir.

- *Ulpanjan, seniñ tilektesiñ de bar eken! –dep Artıqbay quvanıp qaldı. – Onıñ özin osı avıl tügel Ulpannıñ maralı deydi. Bări küzetip jüredi.*

- *Oybay, aq patsam, timeyin maralına, timeyin. Endigäri köz tiksem beşikte jatqan **böbegimdi körmeyin!** –dep añşı Müsirep **qarğana** bastadı (Ulpan 2003: 53).*

- *Ulpancığım, seninle aynı dilekte bulunanlar da varmış, diyerek Artıqbay sevindi. O, sadece köyün değil, Ulpan'ın da geyiği. Herkes bekliyor.*

- *Aman Allah'ım, ak padişahım, dokunmayın geyiğine, dokunmayın. Bundan sonra göz dikersem beşikteki **bebeğimi görmez olayım**, diyerek avcı Müsirep beddua etmeye başladı.*

Metinde Müsirep, şarta bağlı olarak kendi kendine beddua etmektedir. Müsirep, şayet eğer bir daha geyiğe göz dikersem bebeğimi görmez olayım, diyerek kendi kendine beddua etmektedir. Müsirep'in "qarğana bastadı" yani beddua etmeye, kargışlamaya başladı sözü de emir kipi ile kurulan bu ifadenin beddua işlevinde kullanıldığını desteklemektedir.

*Äytpegende qaytsın: jas küninen erinen qorlıq körip ösuvinen be, älde tabığat boyına bergen minez solay ma, <it aşuvın tırnadan aladı> degendey, şeşem ızalanğan şağında bar aşuvın qızdarına tögetin de, olardı şaşın jula, tepkiley sabap, <qatın, betpaq, bayın **ölip baqıtñ küysin...**> dep, keyde odan da jaman sözderdi ayıp öltire jazdaytın (MM 2006: 68).*

Ne yapsın gençliğinden itibaren eşinden eziyet gördüğünden mi, yoksa tabiatında olduğundan mı karakteri böyle, bilinmiyor. "köpek sinirini turnadan alır" denildiği gibi annem kızdığı zamanlarda bütün sinirini kızlarından alıyordu. Kızlarının saçlarını koparıp, vurup bazen de "sen bedbaht, **kocasız kalıp mutsuz ol'** der; bazen de bundan daha da kötü sözleri söyleyip az kalsın öldürüyordu.

Metinde anne, öfkelendiğinde, üzgün olduğunda öfkesini kızlarından alarak onlara "qatın, betpaq, bayın ölip baqıtñ küysin" sen bedbaht, kocasız kalıp mutsuz ol, diyerek kötü temennide, bedduada bulunmaktadır.

- *Jalğız qatınğa şaman kelmese, **bay bolğanıñ qurısın**” dep Dävletti şeşesi de, ağaları da tuqırta beruvşi edi (UU 2003: 78).*

- Bir kadına bakmaya bile gücün yetmiyorsa **zenginliğin kurusun**, diyerek Devlet’i annesi de ağabeyleri de azarladı.

Metinde Devlet, eşine bakamaz, geçimini sağlayamazsa “*bay bolğanıñ qurısın*” zenginliğin kurusun denilerek Devlet’e beddua edilmekte, kötü temennide bulunmaktadır.

- *Ant etemin! Ötirik aytsam, allanın aspanı **tøbeme qulap tüssin**. Adamnıñ qanınan tättisi joq. Tilimnen dämi äli keter emes...*

- *Käne, tiliñdi körsetşi!*

Aqımaq masa tilin şığara bergende, qarlığaş onıñ tilin kömeyimen julıp alıptı.

- Ötirik aytqannıñ tili osılay kesiledi! –dep qarlığaş quvanıştan sayrap jiberген eken (UU 2003: 30).

- Yemin ederim! Yalan söylüyorsam gökyüzü **tepeme düşsün**! İnsanın kanından daha tatlısı yok. Tadı hala damağımda.

- Hani dilini gösterece!

Ahmak sivrisinek dilini çıkardığında kırlangıç onun dilini koparıp aldı.

- Yalan söyleyenin dili bu şekilde koparılır, diyerek kırlangıç mutluluktan havalara uçtu.

Verilen metinde konuşan kişi, yalan söylemediğini belirtmekte ve şayet yalan söylerse gökyüzü “*tøbeme qulap tüssin*” tepeme düşsün, ifadesi ile kendi kendine beddua etmektedir.

2.34. Mecburiyet İşlevi

Kişinin bir işi yapıp yapmaması ile ilgili zorunluluğunu, yükümlülüğünü belirtmektedir. Mecburiyet işlevi çaresizlik işlevi ile benzer anlamları yansıtabilmektedir. Fakat çaresizlik işlevinde zor durumda kalma, zavallılık ve umarsızlık anlamları baskın bir şekilde yansıtılmaktadır.

*Müsirep oyanıp ketkendey Ulpannıñ betine selt etip qaradı. “Men be?” – dedi de, tağı da ündemey qaldı. Közi Ulpanda. Ayay qaray ma, ayalay qaray ma? Apır-av, bir jat söz aytıp **qalmasa qaytsın?** Ulpan seskene bastadı (Ulpan 2003: 62).*

Sanki Müsirep kalkacakmış gibi yaparak Ulpan’ın yüzüne baktı. Ben mi, dedi ve yine sustu. Gözü Ulpan’daydı. Severe mi bakıyor, acıyarak mı bakıyor? Apırav, kötü laf söylemesin de **ne yapsın?** Ulpan tedirgin olmaya başladı.

Metinde Müsirep’in Ulpan’a farklı bakışlarla bakması Apırav’ın sinirlenmesine sebep olur. “*bir jat söz aytıp qalmasa qaytsın*” ifadesi ile Apırav’ın kötü söz söylemesine mecbur bırakıldığı belirtilmektedir.

2.35. Merak İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te merak, bir şeyi anlamak, anlamlandırmak ve öğrenmek için duyulan istek olarak açıklanmaktadır (TS 2011 1654). Genellikle birinci kişi bir durum, olay, iş, hareket hakkında bilmediği bilgileri öğrenmek ister ve bunu yaparken de emir kipinin birinci kişi eklerinden faydalanır.

Merak işlevinde en sık başvuru yöntemlerden biri de bilinmeyeni sormaktır. Bu yüzden merak semantiğini en fazla işaretleyen kiplikler, soru anlamını barındıran dilsel birimlerdir, diyebiliriz (Hirik 2014: 404). Merak işlevini yansıtan diğer işaretleyicilerden biri de emir kipi çekim ekleridir. Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile merak anlamını yansıtan ifadeler şu şekildedir:

- *Barlığı jaratqan jalğız Alla, -deydi atası.*
- *Qalayşa? –deydi Awdanbek tañ-tamaşa qalıp.*
- *Oğan adam balasının aqlı jetpeydi! Alayda, ğılım men texnika qarıştap damığan sayın Allanıñ barlığın, aqiqat ekendigin bile tüsemiz!*
- *Aytıp beriñizsi, qazir-aq.*
- *Äli erjetesiñ, ülken azamat bolasıñ! Sonda bärin tüsinesiñ, -deydi atası (DÄ 2015: 43).*
- Herkesi, her şeyi yaratan sadece Allah’tır, dedi babası.
- Nasıl, diye sordu Avdanbek, hayret ederek.

- Onu anlamaya insanoğlunun akli yetmez. Fakat bilim ve teknik artınca Allah'ın varlığının gerçek olduğunu anlarız!
- Hemen şimdi **anlatabilir misiniz?**
- Daha büyüyeceksin, büyük adam olacaksın! O zaman her şeyi anlarsın, dedi dedesi.

Metinde geçen çocuk, insanların, varlıkların nasıl yaratıldıklarını merak eder ve dedesine “*aytıp beriñizşi*” anlatabilir misiniz, diyerek merak ettiğı konuların anlatılmasını istemektedir.

- *Jalıqpay köp-köp oqıp, jaqsı bilim aluvıñ kerek!*
- *Maqul ata, -deydi Avdanbek. – Aytıñızşı ata, mäselen sizdin arnayı oqığan mamandığıñız bolmasa da, qoldarı men ayaqtarı sınğan, sıqqan sırqat adamdarı emdeysiz. Bul da Allanıñ bergen qasıyeti me (DÄ 2015: 44)?*
- Üşenmeden çok okuyup iyi öğrenmen gerek!
- Tamam dede, dedi Avdanbek. – **Söleyiniz** dede, örneğın siz bu mesleğın okulunu okumamış olsanız da elleri ve ayakları kırılan ya da çıkan hasta insanları iyileştirebiliyorsunuz. Bu da Allah'ın vermiş olduğı bir özellik mi?

Metinde çocuk, dedesinin mesleğı ile ilgili sorular sorar ve bilmediğı şeyleri “*aytıñızşı ata*” söyleyiniz dede, anlatabilir misiniz dede, diyerek ona açıklamasını ister.

- Ören keşke butağı sındırılğan bala qayıñnan möp-möldir suv ağıp turğanın bayqadı. Qayta-qayta qarap ta- tamaşa!*
- Käribay käriya tayap keldi. Ören:*
- *Ata, aytıñızşı, nege suv tamılıp tur? –dedi aq qayıñnıñ diñin nusqap (DÄ 2015: 59).*

Ören, gece dalı kırılan genç kayın ağacından tertemiz suyun aktığını farkettil. Tekrar tekrar bakıp hayret etti.
Keribay ihtiyar yaklaşıp geldi. Ören:

- Dede neden su akıp duruyor **söyler misiniz**, dedi beyaz kayın ağacını işaret edip.

Metinde Ören, kayın ağacından su aktığını görür ve neden aktığını merak edip “*ata, aytıñızşı*” söyler misiniz dede, diyerek Keribay dededen anlatmasını, merakını gidermesini ister.

Äkesi qızın quşaqtap betinen süydi. Köziniñ jasın sürtti.

- **Aytşı**, papa, Tañat menin ağam ğoy, -deydi äli kemseñdep Äygerim (DÄ 2015: 27).

Babası kızına sarılıp yanağından öptü. Gözyaşını sildi.

- **Söyle** baba, Tanat benim ağabeyim ya, dedi hala nefes nefese olan Aygerim.

Metinde geçen kız, ağabeyinin neden ona farklı davrandığını merak eder ve babasına “**aytşı**, papa, Tañat menin ağam ğoy” söyle baba, Tanat benim ağabeyim, diyerek neden öyle davrandığını sormaktadır.

2.36. Meydan Okuma İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te meydan okumak ifadesi, bir kişinin veya kişilerin, herhangi bir kimseden korkmadığını, çekinmediğini, açıkça bildirmek, kavgaya yarışmaya çağırmak, olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1671). Kişilerin büyük bir özgüvenle rakibini küçümseyen bir tavır sergilediği durumlarda, öfkeyle karışık bir kibir ve umursamama halinin de olduğu görülmektedir (Usta 2013: 148). Kişi genellikle kızgınlık anında olay veya durum hakkında meydan okuma eğilimi göstermektedir.

Kazak Türkçesinde emir kipi eklerinin meydan okuma işlevini yansıtan ifadeler şunlardır:

Sonda kişkentay ul ornınan turıp:

- Uva, jamağat! Patşa şekesiniñ **avırğanın дәleldesin!** –deydi qaysarlanıp.

- **Avırğanın körsete almaymın!** Biraq sezip turmun, -deydi patşa (DÄ 2015: 43).

Ve o an küçük çocuk yerinden kalkıp:

- Ey halkım! Padişah alnının **ağrıdığını kanıtlasın**, dedi coşkulu bir şekilde.

- Ağrıldığını gösteremem! Fakat hissediyorum, dedi padişah.

Metinde padişah halktan Allah'ın gözle görülebilecek bir şekilde varlığını kanıtlarlarsa o zaman inanırım, diyerek insanlara şart koşar. Bunun üzerine bir genç de padişaha meydan okur ve “*patşa şekesiniñ avırğanın дәleldesin*” padişah alnının ağrıldığını kanıtlasın, diyerek aslında o bize alnının ağrıldığını kanıtlasın, biz de ona Allah'ın varlığını kanıtlayalım, diyerek meydan okur. Genç, padişaha meydan okurken padişahın da içinde bulunduğu bir ortamda üçüncü kişi çekim eklerini kullanır. Çünkü genç halka yani ikinci kişi veya kişilere yönelerek meydan okumasının sadece şahsı adına olmadığını, bütün halk adına o meydan okumasını gerçekleştirdiğini belirtmektedir.

Eseney sözün Şıñğısqa burıla qarap otırıp bastadı:

*Aşına kelsem sebebim boldı, ağa sultan. Onımdı **avır alma!** Tay жүздеген qara saba, tay qazan degender endigi zamanda bos sözder (Ulpan 2003: 15-16).*

Eseney Şıñğıs'a dönerek konuşmaya başladı:

Kızgın gelmemin bir sebebi var, büyük sultan. Beni **hafife alma!** Tay yüzlerce kara, tay kazan denilen şu zamanda boş sözler.

Metinde Eseney, Şıñğıs'a sinirlenir ve “*onımdı avır alma*” beni hafife alma, diyerek Şıñğıs'a meydan okur.

*Endeşe bes mın qolday bel tutqan bes ulımdı atqa qoñdırıp, altınşı bop özim de ayqasqa şığamın. Nığmettiñ namısın jambılğan azamat arasınan altavın **qarsı şıǵıñdar**. Ädil küreste **bağımızdı sınayıq** (UU 2003: 81).*

Öyleyse beş bin askere denk olan beş çocuğumu ata bindiririm; altıncı kişi olarak da ben müsabakaya çıkarım. Nığmet'in namusunu koruyan kişiler arasından siz **altınız da karşı çıkınız**. Güreşte **şansımızı sınavalım**.

Metinde Nurbay'ın, “*qarsı şıǵıñdar*” karşı çıkın, “*bağımızdı sınayıq*” şansımızı sınavalım, ifadeleri ile Nığmet'in ailesine meydan okuduğu görülmektedir.

Aldımen kirgen tülki tumaqtı mısıq murt jalınımın şañıraqtı jalağısı kelgendey lapıldap janıp turğan otqa soğılarday bolıp aptıǵıp toqtadı da, artında kele jatqan ekevine:

- Süyrep äketiñder! Äne tur! –dep Ulpandı nusqadı.

- Äy, sen kebis avız, kimdi süyrep äketesiñ? **Köziñe qaraşı!** –degende Sädir diñ nayzası mısıq murttıñ iyegine taqalıp ta qalıp edi. Qayrap qoyğan nayza uşı avzınan kirip, jelkesinen şıqqalı turǵanday eken! Jigit qaqalıp qalǵanday söyley almay qaldı.

- Otır!

Jigit otıra bergende, Sädir nayzanıñ uşımen onıñ basındaǵı tumağın tüyrep alıp, otqa tastap jiberdi (Ulpan 2003: 40).

- Önünden giren tilki kalpaklı, kedi bıyıklı adam, alev hızıyla içeri girdi ve durdu; ardından gelen iki kişiye:

- Sürükleyip götürünüz! İşte bu, diyerek Ulpan'ı işaret etti.

- Hey, sen pabuç ağız, kimi sürükleyip götüreceksin? **Gözüne bak,** dediğinde Sedir'in mızrağı kedi bıyıklının damağına yaklaştı. Sivrileştirilmiş mızrağın ucu ağızından girip ensesinden çıkmış gibiydi. Genç boğazı tıkanıp bir şey söylemeden kala kaldı.

- Otur!

Genç oturduğunda Sedir mızrağın ucu ile onun başındaki kalpağı saplayıp ateşe attı.

Metinde bir gencin “Ulpan'ı sürükleyip götürünüz” demesi üzerine Sedir, sinirlenir ve “*köziñe qaraşı*” gözüne bak, diyerek gence meydan okur.

2.37. Neden - Sonuç İşlevi

Neden sonuç işlevinde konuşan kişi bir işi niçin, hangi sebeple yaptığını bildirmektedir. Kişi bu nedeni belirttikten sonra eylemin nihai durumundan yani sonucundan bahseder. Bu nihai karar, neden de sebep de aynı metinde birbirleri ile bağlantılı bir şekilde yer almaktadırlar.

Kazak Türkçesindeki emir kipi ekleri ile neden-sonuç anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

<**Abaysız ötip ketsin**> değen oymen, qonaqtar jaqındağan şaqta közimdi tömen tüsirip qoyıp em, onımdı ańęarıp qap, ädeyi yeregiskendey, naq aldıma kelip tura qalıstı (MM 2006: 73).

“**Beni fark etmeden gitsinler**” diye düşünürken misafirler yaklaştığında başımı aşağı eğdim. Fakat misafirler düşüncemi okumuşlar gibi önümde durdular.

Konuşan kişi misafirler onu görmesin diye başını eğmektedir. Kişi başını eğme nedenini açıklamaktadır.

*Qasqır men it qarsı kelip ayqasıp qalęanda da it jağında turmay, qasqırdıñ tuv sırtına şığa bergen durıs-qasqır **alañdaytın bolsın**. Al, jüreyik (Ulpan 2003: 61)...*

Kurt ile köpek karşı karşıya geldiğinde köpeğin yanında durmaktansa kurdun arkasında durmak daha **doğru olur**. Kurt oyalanmış olsun. Hadi gidelim.

Metinde konuşan kişi kurt ile köpeğin kavgasında kurdun arkasında bulunmanın daha doğru olacağını belirtir. Bunun nedeni olarak da kurdun oyalanması olduğunu belirtir.

*Sağan jol baylav bolęım kelmeydi. Öz äreketiñdi **öziñ jasay ber** (ÜÜK 2011: 38).*

Sana engel olmak istemiyorum. Kendi işini **kendin yap!**

Cümlede konuşan kişi, dinleyici olan kişiye engel olmamak için işine karışmayacağını belirtmektedir.

*Biraq bostan-bosqa dertke oyęa maltığıp, **salı suğa ketpesin dep küni büginge deyin öziñe tis jarıp, sır bildirgem joq** (ÜÜK 2011: 9).*

Fakat gereksiz yere aklına takıp, **moralini bozmasın** diye bugüne kadar ona hiç anlatmadım.

Konuşan kişi, “**salı suğa ketpesin**” **moralini bozmasın**, ifadesi ile bildiği şeyleri anlatmamasının nedenini belirtmektedir.

2.38. Nezaket İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te nezaket, bir kişinin başka bir kişi ile konuşurken saygılı ve ince davranması olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1769). Bir başka deyişle nezaket, mesafe, saygınlık, dayanışma, yakınlık gibi toplumsal ilişkilerin iletişim ortamında karşılıklar bulduğu ve birden fazla stratejisi olan bir olgudur da diyebiliriz. Buna ek olarak dilbilimsel açıdan nazik olmak, kişilerle aramızdaki toplumsal ilişkinin gereklerine uygun biçimde konuşmak ve davranmaktır (Holmes'ten aktaran Aslan Demir 2007a: 165). Nazik tutumlardaki ana hedef, yanlış anlaşılmanın önüne geçmek ya da çıkabilecek anlaşmazlığı, problemi önleyerek iletişimin istenilen hedefe ulaştırılmasını sağlamaktır (Dereli 2008: 48-49).

Emir kipi ekleri ile nezaket işlevini yansıtan ifadeler şunlardır:

- *Ağa, -dedi ol. Özi de şarşağan siyaqtı. – Ayıp etpeñiz. Joliñızdan qaldırdım. Sömke tabılar emes (DÄ 2015: 46).*

- Ağabey, dedi o. Kendi de yorulmuş gibi. **Kusura bakmayınız!** Yolunuzdan alıverdim sizi. Çantanın bulunacağı yok.

Metinde çocuk, çantasını kaybeder ve aramaya başlarlar. Fakat biraz aradıktan sonra bulunamayacağını görünce kendisinden büyük olan kişiye “*ayıp etpeñiz*” kusura bakmayınız, diyerek dinleyici olan kişiye daha fazla yorulmamasını dile getirmektedir. Bu da dinleyici olan kişinin konuşan kişi tarafından düşünüldüğünü ve ince bir davranışın sergilendiğini göstermektedir.

- *Raqmet, özim-aq tawıp alam gıoy. Sizder tek jön siltep jiberseñizder boldı, -dedi ol, äbden riyza ünmen. Biraq ıstıq ıqlastan tuğan jılı sözi Saqışqa bir türli salqın estildi (MJ 2016: 176).*

- Teşekkür ederim, ben de bulurum. Siz sadece **yönlendirseniz yeterli**, dedi o sevimli bir ses tonuyla. Fakat içten gelen, iyi niyetle söylenilen söz, Sakış'a nedense soğuk geldi.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişiye incelik olsun diye, onu yormamak adına “*siltep jiberseñizder boldı*” yönlendirseniz yeterli, ifadesi ile emir kipi işaretleyicilerinin bağlama bakıldığı zaman nezaket amacıyla kullanıldığını

göstermektedir.

- *Sizge ne boldı? – dep qız qasına jügirip keldi. – **Keşiriñiz**, aǵay, sizge kömekteser erkek joq qazir bul üyde. Keliniz, özim-aq (MJ 2016: 174)...*

- Size ne oldu, diye kız yanına koşarak geldi.

- **Affediniz** aǵabey, bu evde şu an size yardım edecek erkek yok. Geliniz, sadece ben varım.

Keşirüw gibi ifadelerin nezaket, incelik ifadeleri olduğu bilinmektedir. Verilen metinde de konuşan kişi, dinleyici olan kişiye “*keşiriñiz*” affediniz, ifadesini kullanarak ince bir şekilde evde ona yardım edebilecek kimsenin olmadığını belirtmektedir.

- *Aǵat ketsem, **ayıp körmeñizder**. Biraq osınşama qartayǵan şaǵımda qañquw söz esitem deǵen joq edim (UU 2003: 121).*

-Yanlış yaptıysam **kusura bakmayın**. Fakat bu yaşa gelinceye dek dedikodu duyacağımı, hiç düşünmemiştim.

Metinde konuşan kişi “*ayıp körmeñizder*” kusura bakmayın, ifadesi ile dinleyici olan kişinin yanlış anlamasını engelleyerek nezaket çerçevesi içerisinde mahcubiyetini dile getirmektedir.

*Al bul baylardın orıs pomeşikterinen bir ayırması şoşqa ornına qoy ösiretindiginde. Onda mınaday sawal qoyuǵa **ruqsat etiñizşi**, kürmettim: eger sizderdiñ oqımistılıqtarıñız qozı jün qalpaqtan, jılı kewdeşeden, sımbattı böşpetten, quwıqtay tar balaq şalbardan, kersin şam men jumsaq taranstan aspaytın bolsa, onda sizderge oquw neme kerek (MJ 2016: 206-207)?*

Bunların Rus çiftçilerinden farkı da domuz yerine koyun yetiştirmeleridir. O zaman şöyle bir soru sormama **izin veriniz** efendim. Eğer sizin okumuşlarınız kuzu yünlü şapkadan, sıcak tutacak ceketten, güzel yelekten, dar, kısa pantolondan, kandil ve arabadan başka bir iş yapmayacaksa okul size niye lazım?

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişiye Kazak Türkçesi emir kipi

işaretleyicilerinden nezaket içeren işaretleyicileri kullanması ve aynı zamanda “*ruqsat etiñizsi*” ifadesi ile dinleyici olan kişiden izin isteyerek soru sorması, konuşan kişinin nezaket çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir. Kazak Türkçesinde nezaket işaretleyicileri olarak bilinen “-ıñız, -iñiz, -ñız, -ñiz“ eklerinin, sadece konuşan kişinin toplumsal statüsüne veya mesafesine bağlı olarak kullanılmadığı, nezaket işlevi esnasında da kullanıldığı bilinmektedir.

2.39. Niyet, Tasarlama İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te niyet kavramı, kişinin bir şeyi yapmayı önceden isteyip düşünmesi, maksadı olarak açıklanırken; tasarlamak kavramı ise, konuşan kişinin bir şeyi nasıl gerçekleştirebileceğini düşünmesi, zihninde onu hazırlaması olarak tanımlanmaktadır (TS 2011: 1776, 2274). Niyet ve tasarlama kavramlarında genel olarak geleceğe yönelik bir plan bulunmaktadır.

Kazak Türkçesi metinlerinde emir kipi eklerinin niyet tasarlama anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

- *Erteñgilik anası: <Özen, özen dep özevreysiñ de turasın, tıske deyin üyde bolıp mağan qolğabıs jasa, odan soñ kitap aqı!> dep jibermey qoyğan. Bastapqıda qaşıp keteyin dep turdı da, ol oynan tez aynıdı (DÄ 2015: 65).*

- Sabah sabah annesi: “nehir, nehir deyip hep söylenip duruyorsun, öğlene kadar bana yardım et. Ondan sonra kitap oku” deyip gitmesine izin vermedi. Başta *kaçıp gideyim*, diyordu ama daha sonra vazgeçti.

Verilen metinde “*qaşıp keteyin*” kaçıp gideyim, ifadesi ile kişinin kaçıp gitme niyetinde olduğu fakat daha sonra bu niyetinden vazgeçtiği belirtilmektedir.

- *Nemene, qırıq üyli Kürlevit, qırıq japıraqtan bölip alayın dep pe ediñder? Tiyuşı bolmandar! Bul menin maralım! –dedi (Ulpan 2003: 52).*

- Ne için kırk evli Kürlevit, kırk yapraktan ayırayım, diye mi düşündünüz? Dokunmayınız! Bu benim geyiğim, dedi.

Verilen metinde konuşan kişi “*bölip alayın*” ayırayım, diyerek kendi niyetini tasarısını değil, dinleyici olan kişinin niyetini, tasarısını belirtmektedir.

Äjemdi qalay köndirsem eken dep vayımdadı bala. Qanday amal bar? Ä-ä, taptı!

- *Äje, Janğalidıñ üyine barayın dep edim.*

- *A-a, ne deysiñ-ñ?*

- *Dosımnıñ üyine barıp keleyin.*

- *Ot jağamın deysiñ be-e (DÄ 2015: 52)?!*

Büyükanne mi nasıl kandırsam da izin alsam, diye düşündü çocuk. Nasıl bir çare bulabilirim? Aaa buldum!

- Büyükanne, Janğalı'nın **evine gideyim**, dedim.

- Efendim ne diyorsun?

- Arkadaşımdan evine **gidip geleyim**.

- Soba mı yakayım diyorsun!

Konuşan kişi “**barayın**” gideyim, “**barıp keleyin**” gidip geleyim, diyerek büyükanne mi niyetini söylemektedir.

Jumısına berilgendigi sonday, qasına kelgen qonaqtı da bayqamadı.

- ***Şay işeyin** dep edim, -dedi meyma ağa dıbıstap.*

- *Körmeysiz be, qolım timeydi, kir juvıp jatırın (DÄ 2015: 62)!*

İşine o kadar dalmış ki yanına gelen misafiri fark etmedi.

- ***Çay içeyim** demiştim, dedi misafir ağabey seslenerek.*

- Görmüyor musunuz, müsait değilim çamaşır yıkıyorum.

Verilen metinde konuşan kişi “**şay işeyin**” çay içeyim, diyerek çay içme niyeti ile geldiğini belirtmektedir.

Äjem oğan:

- *Äy, qara qul, men qudaydan sağan ay körikti aq perizat **jolıqtırğay** dep tileymin. Tım*

*bolmasa, nemerelerimdi **jiyirkenbey süyeyin**, -deydi eken (UU: 2003: 6).*

Büyükanne mi ona:

- Hey kara köle, ben Allah’a seni ay gibi güzel bir prensensesle karşılaştırsın, diye dua ediyorum. En azından torunlarımı **tiksinmeden öpeyim**, diyormuş.

Verilen metinde konuşan kişinin “*jiyirkenbey süyeyin*” tiksinmeden öpeyim, ifadesi ile niyetini belirttiği görülmektedir.

Bir jigit ülken üydiñ kiyiz esigin aşqalı oñtaylanıp tur eken. Aytolqın soğan jaqındap kelip:

- Aş! –dedi.

- Özim de aşayın dep turğanım joq pa?

- Aşsan aşsayşı endi!

- Sen keyin tur! Oı üydiñ báybişesinen **burın kireyin** dep pe edin? Keyin tur! –*Jigit Aytolqındı şıntağımen ısırıñqırıp jiberdi (Ulpan 2003: 89).*

Genç biri büyük evin keçe kapısını açmaya çalışıyordu. Aytolkın ona yaklaşıarak:

- Aç, dedi.

- Kendim de açmaya çalışmıyor muyum?

- Açacaksan açsana şimdi!

- Geri çekil!

- Bu evin birinci kadınından **önce gireyim**, diye mi düşünüyordun? Geri çekil! Genç, Aytolkın’ı dirseği ile ittirdi.

Verilen metinde Aytolkın ile genç arasında geçen bir konuşma yer alır. Konuşmada kapıyı açmaya çalışan gencin yanına Aytolkın gelir. Kapıyı henüz açamayan genci Aytolkın azarlar. Bunun üzerine genç, sinirlenir ve kuma olan Aytolkın’a ilk eşten önce gireyim diye mi düşünüyordun, diyerek Aytolkın’ın niyetini sorgulamaktadır. “Burın kireyin” ifadesi ile kişi kendi niyetini değil, dinleyicinin niyetini birinci kişi ekleri ile dile getirmektedir.

Tım qurısa birevimiz adamğa uqsap, raqtanıp uyuqtap şığayıq dep tüydım (ÜÜK 2011: 48).

En azından birimiz insan gibi rahatça **uyuyup çıkarız** diye düşündüm.

Metinde konuşan kişi, yanında bulunan grup arkadaşları ile uyumayı tasarladığı “uyıqtap şığayıq” ifadesinden anlaşılmaktadır.

*Joq, men osılay oylanıp otıra bersem jındanıp ketetin şığarmin. Añşı Müsirepke erip, tülki **avlap qaytayın**. Eseney namazın şala oqıp turıp ketti (Ulpan 2003: 48).*

Yok, ben böyle düşünüp oturmaya devam edersem delirip gideceğim. Avcı Müsirep’in peşinden gidip tilki **avlayıp döneyim**. Eseney namazını yarım yamalak kılıp gitti.

Eseney, metinde ne yapacağı ile ilgili tasarıda bulunmaktadır. Kişinin niyeti Avcı Müsirep’in peşinden gidip, tilki avlayıp dönmek olduğu emir kipi ekleri ile birlikte verilmektedir.

- Jävtikov! –dep jiberdi äkem, Aralbayev kidirip qalğan soñ.

- Solardı **jazayın**, -dedi de Aralbayev qorjınınan siya savıtı men qalam alıp, qızıl kineşkeniñ betine äldeneni şımayladı (MM 2006: 59).

- Jevtikov, dedi babam, Aralbayev biraz bekledikten sonra.

- **Onu yazayım** dedi ve Aralbayev çantasından mürekkep kutu ile kalem alıp, kırmızı kitabın yüzüne bir şeyler karaladı.

Konuşan kişi “solardı jazayın” yazayım, diyerek niyetini belirtmektedir.

Äbutalap aqsaqal esik aldında otırğan. Äkesine erip esik aldına şıqqan Asxat käreiyani köre sala:

- Assalavumağaleyküm, ata! –dedi jügirip kelip.

- Aynalayın, ülken jigit bol! – dedi ata riza peyilmen.

- Siz turalı estigem, -dedi Asxattıñ äkesi. – Sırtıñızdan jaqsı bilemiz. **Özim de tanısayın dep jür edim.**

- Oqası joq, şırağım! Tanısın, tanımasın jası kişi adamdarıñ, onıñ işinde balalardın ülken kisige sälem beruvi- adamgerşilik! Izet- iltipat! Osmı esterinde ustañdar (DÄ 2015: 5)!

Ebutalap ihtiyar dışarıda oturuyordu. Babasıyla beraber dışarıya çıkan Ashat ihtiyar adamı görünce:

- Selamünaleyküm dede, dedi koşarak gelip.
- Güzel çocuğum, büyük adam ol, dedi dede memnun bir ifadeyle.
- Sizinle ilgili bir şeyler duymuştum, dedi Ashat'ın babası. Sizin hakkınızda söylenenlerden dolayı sizi iyi tanıyoruz. **Kendim de tanışayım**, dedim.
- Rica ederim, oğlum. Tanısın tanımasın gençlerin ve çocukların büyüklerle selamlaşması medeniyet- insanlıktır! Nezaket ve ilgi! Bunu aklınızda tutunuz!

Metinde çocuk yaşlı adamın yanına gider ve “*özim de tanışayın*” kendim de tanışayım, diyerek niyetini belirtmektedir.

- *Ata, at-ov! Bes minutqa vaqıtıñız bola ma?*
- *Jayşılıq pa, qulınım?*
- **Surayın** dep edim.
- Neni?
- *Abay atamızdın öleñderinen.*
- *Üyge bara ber, men qazir kelem (DÄ 2015: 11).*
- Dede, de-de! Beş dakikanız var mı?
- Bir şey mi oldu oğlum?
- **Bir şey isteyeyim**, demiştim
- Neyi?
- Abay atamızın şiirlerinden.
- Sen eve git, ben şimdi geleceğim.

Konuşan kişi “*surayın*” isteyeyim, diyerek niyetini belirtmektedir.

Qıstı küni Ulpan dalağa şığayın dep jatsa –beri kel! –deydi. Ulpan jügirip kelip aldına tura qaladı (Ulpan 2003: 78).

Kış günü Ulpan **dışarı çıkayım** dese – gel buraya, dedi. Ulpan koşarak önüne geldi.

Cümlede Ulpan'ın “*dalağa şığayın*” dışarı çıkayım, ifadesinde niyetinin, tasarısının belirtildiği görülmektedir.

*Al tüye bolsa mañgaz basıp, ırğala iñiranıp, erninen köbik şubırtıp, moynın san qubıltıp, töñiregindeğiniñ birevin de közine ilmey jatqan eken... “Talasıp tavsıla beriñder, beyşaralar, bosqa boldırğanşa, alansız **tınığa bereyin** (UU 2003: 26).*

Deve ise mağrur yürüyüp, sızlanıp, ağzından köpük çıkartıp, boynunu sallayıp, etrafındaki kimseye bakmıyormuş. Siz dalaşmaya devam edin zavallılar, ben de boşuna beklemektense **dinleneyim**.

Metinde konuşan kişi, boş boş beklemek yerine “*tınığa bereyin*” dinleneyim, ifadesi ile niyetini belirtmektedir.

Qız lezde dastarqan jayıp, jigitti ädeppen asqa şaqıradı.

*“Jigit men izdegen sulu osınday-aq bolar. Körkine toqtadım. Al aqlı soğan say ma eken, **bayqap köreyin**” dep oylaptı işinen (UU 2003: 85).*

Kız hemen sofrayı hazırlayıp genci kibarca sofraya davet etti.

“Genç, benim aradığım güzel böyle olur. Güzelliğine bayıldım. Aklı da güzelliği gibi mi, **bir sinayayım**” diyerek düşünmüş.

Metinde genç, bir kızı görmeye gider ve beğenir. Daha sonra onu “*bayqap köreyin*” sinayayım, diyerek niyetini belirtir.

*Jäñgirdiñ qolınan sıtılıp şıqqannan keyin Maxambet **soğan barayın** dep edi, biraq taba almadı, İsatay öz awılın qum işine köşirip äketipti. Xanmen üş dürkin jüz şayısıp alğannan keyingi saqtıǵı bolsa kerek (MJ 2016: 94).*

Jengir'in elinden zar zor kurtulduktan sonra Mahambet **ona gideyim**, demişti fakat onu bulamadı. İsatay köy halkını başka bir yere taşıyıp götürmüş. Han ile üç kere savaştıktan sonra tedbir alıyor olsa gerek.

Metinde konuşan kişi, ne yapmak istediğini, neyi tasarladığını “*soğan barayın*” ona gideyim, ifadesi ile belirtmektedir.

2.40. Öğüt, Nasihat, Akıl Verme İşlevi

Görmüş geçirmiş kişilerin hayat felsefelerini dinleyici olan bir kişiye veya dinleyici vasıtasıyla bir başka kişiye aktarmak amacıyla kullandıkları, genellikle evrensel ahlakî değerleri, erdemli davranışları içeren veya insanî değerleri yansıtan sözlere “*nasihat*” denilmektedir (Usta 2013: 161). Genel olarak bakıldığında nasihatlar konuşan kişinin herhangi bir iş, hareket hakkında bir başka kişiye kendi tecrübelerinden yola çıkarak öğütte bulunması olarak açıklanabilir. Ayrıca emir kipi işaretleyicileri atasözleri oluşumlarında da kullanılmaktadır. Atasözlerinde kullanılan emir kipi ekleri cümleye nasihat, öğüt anlamını vermektedir. Öğüt, nasihat anlamını yansıtırken emir kipinin ikinci kişi eklerinin daha sık kullanıldığı görülmektedir.

*Eseneyden araşalap alıp qalar adam joq. Ayttı –boldı. **Basıñ bolsa iye ber, tizeñ bolsa büge ber*** (Ulpan 2003: 62)...

Eseney’in elinden alacak kimse yok. Dedi ve oldu. ***Başın varsa eği ver, dizin varsa bükü ver...***

Metinde geçen atasözünde konuşan kişi, bir başka kişiye “*basıñ bolsa iye ber, tizeñ bolsa büge ber*” başın varsa eği ver, dizin varsa bükü ver, diyerek şarta bağlı olarak nasihat ve öğütte bulunmaktadır.

Adam da jarqanattan jasqanıp, qorğanıp jüretindi şığarıptı.

*Mine, balalarım, jaqsılıqqa jamandıqpen **javap bermeñder**. Jaqsılıqtıñ ötevi de **jaqsılıq bolsın*** (UU 2003: 42).

İnsanlar da yarasadan korkarak saklanıp yaşıyorlarmış.

Çocuklarım, iyliğe kötülükle ***karşılık vermeyiniz***. İyliğin karşılığı da ***iylik olsun***.

Verilen örnekte konuşan kişi yani anne, çocuklarına nasihat etmekte iyliğe kötülükle karşılık vermemelerini; iyliğin karşılığının iylik olması gerektiğini belirtirken emir kipi ekleri ile öğüt nasihat anlamını yansıtan ifadeleri şu şekilde vermektedir: *javap bermeñder, jaqsılıq bolsın*.

*Qatınıñ tentek bolsa qamşıñ **juwan bolsın**.*

*Karın yaramazsa kamçın **kalın olsun** (KA 2017: 57).*

Atasözlerinde genel olarak emir kipi ekleri kullanılmaktadır. Atasözlerinde emir kipi emir anlamından ziyade öğüt, tavsiye anlamlarında kullanılmaktadır. Verilen atasözünde konuşan kişi şarta bağlı olarak eşin yaramaz olursa kamçın “juwan bolsın” kalın olsun, ifadesi ile dinleyici olan kişi veya kişilere öğüt vermektedir. Atasözlerinde genellikle üçüncü kişi ekleri kullanılarak ikinci kişiye öğüt verilmektedir.

*Balanı aqırıp **üyetpe, aqırın üyret.***

*Çocuğa bağırarak öğretme, **yavaş yavaş öğret** (KA 2017: 62).*

Verilen atasözünde konuşan kişi, çocuğuna bağırarak değil, yavaş yavaş öğretmesi yönünde nasihat vermektedir. İkinci kişi ekleri ile konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye nasihat vermektedir. Atasözlerinde emir ikinci kişi çekimlerinden genellikle nezaket şeklinden ziyade kaba şekli sık kullanılmaktadır.

*Ağa bolsan **aqıl ayt, aqıl aytsañ maqul ayt.***

*Ağabey olsan öğüt ver, öğüt versen **makul öğüt ver** (KA 2017: 63).*

Verilen atasözünde konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye şarta bağlı olarak öğüt vermektedir. Şayet ağabey olursa veya olduğunda ne yapacağı ile ilgili nasihatta bulunmaktadır. Bunu da emir kipinin ikinci teklik kaba çekimi ile yapmaktadır.

*Duşpanğa tastay **qattı bol, dosiña balday tätti bol.***

*Düşmanına taş gibi **sert ol, dostuna bal gibi tatlı ol** (KA 2017: 79).*

Atasözünde konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye düşmanına ve dostuna nasıl olması gerektiği ile ilgili nasihat vermektedir. Bunu da emir kipinin ikinci teklik çekiminin kaba ekleri ile yapmaktadır.

*Körgensizben **qurdas bolma, opasızben sırlas bolma.***

*Görgüsüzle **akran olma, vefasızla sırdaş olma** (KA 2017: 385).*

Atasözünde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye kimlerle arkadaş olması gerektiği ile ilgili emir kipi eklerini kullanarak nasihat vermektedir.

Eñbekke üyrenem deseñ erinbe, önerge üyrenem deseñ jerinbe.

Çalışmaya alışayım dersen üşenme, sanata alışayım dersen kaytarma (KA 2017: 727).

Verilen atasözünde konuşan kişinin dinleyici olan kişiye şarta bağlı olarak yapacakları veya yapmayı tasarladıkları ile ilgili nasihat vermektedir.

2.41. Önemsememe, Umursamama İşlevi

Bir hareketin, işin, durumun, olayın, sözün herhangi bir kişi tarafından dikkate alınmaması, değer verilmemesi bunun sonucunda kişinin onu önemsememesi, umursamaması olarak açıklanabilir. Bu işlevde iki kişinin bulunduğu bir iletişim ortamına gerek duyulmamaktadır. Kişi kendi kendine bir olayı, düşünceyi dikkate almadığı, önemsemediğini belirtmektedir.

- *Oybay-ay, onda savdager sumdı birjola turalatıp ketesin göy!..*

- ***Turalasa jatsın!.. luqsat etseniz Säirdiñ qosın osı mañayğa köşirer edim*** (Ulpan 2003: 44)...

- *Oybaycığım, sen kurnaz tüccarı tamamen bırakıp gidiyorsun ya!*

- ***Giderse gitsin!*** Müsaade ederseniz Sedir'in grubunu bu tarafa geçireyim.

Verilen metinde konuşan kişi, bir diğer kişinin gidecek olmasını duyar ve “*turalasa jatsın*” giderse gitsin, diyerek gitmesini önemsememekte, umursamamaktadır.

- *Şınımen, sömkesi joq pa? Kimge kerek boldı eken? Sömkeni qoyşı, satıp äperdi göy. Bärinen burın kündeligi men däpterleri, mektep kitapxanasınan alğan oqılıq kitaptarı da joğaldı-av! (DÄ 2015: 46).*

- Gerçekten çantası yok mu? Kime lazım oldu da aldı acaba? Ya ***çantayı bırak***, onu satın alır. Hepsini bırak, önemli olan defteri ile günlüğü, okuldaki kütüphaneden aldığı kitapları da yok oldu ya!

Verilen metinde çocuğun çantası kaybolur. Çocuğun çantasını kaybetmesine karşı üzüldüğünü belirten kişiye bir başka kişi “*Sömkeni qoyşı*” çantayı bırak, diyerek çantanın kaybolması önemli değil, önemli olan çantanın içinde olan defterlerin de

kaybolmuş olması, diyerek çantayı önemsemeyerek asıl önemsenmesi gerekenin içinde bulunan defterlerin olduğunu belirtmektedir.

- *Senderdiñ <Leksusteriñ> qoqayıp alıp, qalıp qoyadı bizdin maşınadan.*

- ***Maqtana ber!***

- *Bilesiñ be sen, <Mercedes> qattı jürgende jerge jatıp aladı. Sondıqtan anav- minav burılıstarda jıldamdıñ köp azayta qoymaydı (DÄ 2015: 50)!*

- Sizin “Lexusleriniz” büyük olsa da bizim arabanın hızına yetişemez.

- ***Övün istediğın*** kadar!

- Biliyor musun “Mercedes” hızlı gittiğinde tabanı yere değıyormuş. O yüzden caddelerde, köşelerde hızını fazla azaltmıyor!

Metinde iki çocuk araba markaları hakkında konuşmakta, Lexus ve Mercedes modelleri ile övünmekte idiler. Bunun üzerine çocuklardan biri Mercedes arabalarını övünce bir diğ er çocuk da buna karş ılık olarak “*maqtana ber*” övün istediğ in kadar, diyerek kendi beğ endiğ i arabanın daha üstün olduğunu düşünerek arkadaş ının övgüsünü dikkate almamakta, önemsememektedir.

*Kenesarını odan-budan qosılğ an sayaqtar xanımız dese, onda **bizdiñ jumısımız joq, dey bersin.** Biraq, meni xan saylamasan şavıp alam dep otırğ an buzaqını esi bar el xan saylamaytın bolar (Ulpan 2003: 14).*

Kenesarı’ya oradan buradan katılan garibanlar ona hanımız dese bile onunla ***bizim iş imiz yok,*** dersin. Fakat beni han seçmezsen istila edip alacağ ım, diyen kabadayıyı akılı olan halk, han olarak seçmez.

Verilen metinde Kenesarı’na han denilmesine karşı konuş an kişı “*bizdiñ jumısımız joq, dey bersin*” bizi ilgilendirmez, diyerek konuyu önemsemediğ ini ve konunun onu ilgilendirmediğ ini belirtmektedir.

- *Eki ottıñ ortasında qalmadım ba! El ne qılamın dese de **özi bilsin** (Ulpan 2003: 20).*

- İki ateş in ortasında kalmadım mı? Millet ne yapacağ ım derse de ***kendi bilir.***

Verilen metinde konuşan kişi, halkın ne yapacağına karışmadığını, önemsemediğini ve halkın isteğine bıraktığını belirtmektedir.

2.42. Öngörü, Tahmin İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te öngörü, kişinin bir işin ilerisini kestirmesi veya bir işin nasıl bir yol alacağını önceden anlaması ve ona göre davranması olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 1854). Tüm tahmin ifadelerinde henüz gerçekleşmemiş olma durumu söz konusu olduğu için olasılık anlamı taşımakta ve bu olasılık elde edilen bilgilerle desteklenip desteklenmemesine göre tahminin gerçekleşme olasılığı artmakta ya da azalmaktadır (Hirik 2014: 305).

Emir kipi işaretleyicileri ile öngörü, tahmin işlevini yansıtan ifadeler şunlardır:

*Bizdiñ üyge jiýi keletin. **Kim bilsin**, bálkim, özi sıyıspağan ortasınan az bolsa da avlaq ketkendi ańsaytın şıǵar (UU 2003: 78).*

Bizim eve sık geliyordu. **Kim bilir (bilsin)** belki kendini iyi hissetmediği bir ortamdan az da olsa dışarı çıkmayı özlüyordu.

Metinde konuşan kişi, evine gelen misafirin neden sık gelmesi ile ilgili tahminde bulunmaktadır. “**Kim bilsin**” ifadesini kullandıktan sonra tahminde bulunmaktadır. Cümlede geçen “*bálkim*” ifadesi de tahmin anlamını desteklemektedir.

- *Übiyan munayıp jürdiç **kim bilsin**, atastırǵan qızdıñ ayaǵına tusav tüskendey bolatının sezip qınjılatın şıǵar (UU 2003: 89).*

- Übiyan üzgün bir şekilde yürüyordu. **Kim bilir**, evlenecek kızın ayağına bağ olacağını düşünüp rahatsız olmuş gibiydi.

Verilen metinde Übiyan'ın neden üzgün olduğu ile ilgili bir tahminde bulunmaktadır.

Maraldı qızǵa teñep maqtay bermey, itke talatıp... qanǵa boyap... soǵıp alǵan obal boladı deǵeni qay sandalǵanı? Ğdeyi meni ıza qılayın dep aytadı (Ulpan 2003: 53).

“Geyiği kıza benzetip övmeyin, köpeğe saldırtıp... kan içinde bırakıp... vurarak almak ayıp olacak” bunlar nasıl sözler? Bilerek **delireyim** diye söylenildi.

Konuşan kişi, metinde ona söylenilen kötü sözlerin, onun delirmesi için söylenildiğini düşünmekte ve güçlü tahminde bulunmaktadır.

Eseney az oylanıp qaldı da, Artıqbaydın jılcısı “Muzbel torimen” birge Sädır qosına qosılğanın tūsindi.

- Üyirine barıp qosılsa üyirin **tügel ala keteyin** değeni de! –dedi (Ulpan 2003: 51).

Eseney biraz düşündükten sonra Artıkbay’ın atı “Muzbel doru” ile birlikte Sadır’ın grubuna katıldığını düşündü.

- Ahırına gidip katıldıysa (muhtemelen) bütün ahırın **hepsini alayım** demek istemiştir, dedi.

Metinde geçen “**tügel ala keteyin**” **hepsini alayım**, ifadesi tahmin anlamında kullanılmıştır.

Osi erke toqaldı qalay atarın bilmey özi qısılıp jür.

- *Jetpey jatqanı **nege bolmasın**. Jata- jastana tügeldener äli* (Ulpan 2003: 76).

Bu şımarık kumayı nasıl adlandıracağını bilmeden kendi utanıyor.

- Yetersiz/bilgisiz olduğundan olabilir (**niçin olmasın**). Beklersek düzelir hepsi.

Metinde konuşan kişi, kumanın davranışları ile ilgili “*etpey jatqanı nege bolmasın*” ifadesi ile kumanın bilgisiz olduğu için öyle yaptığını düşünmekte ve tahminde bulunmaktadır.

2.43. Öngörememe Tahmin Edememe İşlevi

Öngörmenin, tahminde bulunabilmenin tam tersi olarak kişinin, bir işin ilerisini kestirememesi veya bir işin nasıl yol alacağını anlayamaması olarak açıklanabilmektedir. Öngörememe, tahminde bulunamama anlamı genellikle “*kim bilsin*” ifadesi ile birlikte verilmektedir.

*Demek, ol ömirdiñ aşısın da, tuşısın da menen on jıl az tatqan. **Biraq kim bilsin?**.. Ömirde ne bolmaydı (ÜÜK 2011: 25).*

Demek, o ömürünün acısını da tuzlusunu da benden on yıl az yaşamış.

Fakat kim bilir? Hayatta neler olmuyor ki!

Metinde konuşan kişi, insanların hayatta birçok şeyle karşılaştıklarını dile getirmekte fakat bunların tahmin edilemediğinden, önceden kestirilemediğinden bahsetmektedir.

*Kün uzaqqa tırp ete almay kök jambas bop, turalap jatqandıqtan ba, älde navqasımız uqsas bolğanı üşin be, **kim bilsin**, äytevir aytqan sayın ängimemiz qoyulana tüsedı (ÜÜK 2011: 54).*

Sabahtan akşama kadar yattığımız için midir, yoksa benzer hastalıkta olduğumuzdan mıdır, **kim bilsin**, muhabbetimiz daha da koyulaşıyor.

Metinde konuşan kişi muhabbetlerinin daha da koyulaşması ile ilgili birkaç neden saydıktan sonra hangisinin sebep olduğunu tahmin edemediğini “*kim bilsin*” ifadesi ile vermektedir.

*- Atasınıñ bası quvadı, dep kekete küledi äkem, bul sözdi estigende, ondağı bastıqtarmen menin aşına-jay ekenimdi **qaydan bilsin**, sorlılar (MM 2006: 84)!..*

- Kovalayamaz, deyip kahkaha attı babam, bu sözü duyduklarında oradaki yöneticiler ile benim dost olduğumuzu **nerden bilsin**, zavallılar!

Verilen cümlede konuşan kişi, yönetici ile arasındaki samimi davranışlarının nedeni olarak tanışık olduğuna bağlamakta fakat bunu insanların tahmin edemeyeceklerini belirtmektedir.

İnir ava Kenjetay qayıp oraldı.

- İye?

- “Müzbeldi” aparıp batırdın beldevine bayladım. Batır äbden ırza bolıp qaldı.

- Ne dedi?

- Kim ayıptı ekenine äli közim jete qoyğan joq. Ulpanjan betine adam qarsı kelmey erke ösken bala edi, **kim bilsin**... Eseneydiñ ayıbı bolmasa, mirzalıǵı şıǵar. Alda razı bolsın, dedi (Ulpan 2003: 29).

Hava karardığında Kenjetay tekrar dönüp geldi.

- Efendim?

- Müzbel'i götürüp kahramanın olduğu yere bağladım. Batır, çok memnun kaldı.

- Ne dedi?

- Kimin suçu olduğunu bilmiyorum. Ulpancık, bir dediği ikiletilmeden şımarık büyüyen çocuk idi. **Kim bilebilirdi**. Eseney'in ayıbı değil, efendiliğidir. Allah razı olsun, dedi.

Metinde Ulpan'ın nasıl bu hale geldiği ile ilgili öngöründe bulunulamadığı, kişinin daha önceden böyle olacağı kestirilemediği belirtilmektedir.

*Nege ekenin **kim bilsin**, belgisiz qonaqpen oñaşa söyleşip qaytqannan keyin, Qayraqbaydı jumsap jibergennen keyin, äkem şeşeme: <Qatira kelin de üyine barsın!< dep sıbırlap qaldı (MM 2006: 47).*

Ne olduğunu **kim bilsin**, belirsiz konuk ile yalnız konuşup döndükten sonra Kayrakbay'ı görevlendirdi. Sonra babam anneme: “Katira gelin de evine gitsin!” dedi fısıldayarak.

Metinde konuşan kişi, neler olduğu ile ilgili bir öngöründe bulunamadığını belirtmektedir.

*Älde jan alqımğa kelip, qıl moyınğa taqağanda taysaqtap şıǵa kelem be? **Kim bilsin** onu qazır (ÜÜK 2011: 33).*

Yoksa işim başımdan aşkın olduğunda, boğaza kadar işlerle boğuştuğumda korkup gider miyim? **Kim bilsin** onu şimdi.

Metinde konuşan kişinin bazı olaylar karşısında korkup gidebileceğini tahmin edemediğini, öngöremediğini belirtmektedir.

- Qayda? –*degen suravğa, nege ekenin kim bilsin, sözün bölşektey aytqan äkem (MM 2006: 81):*

- Nerde, diye sorulan soruya, niçin olduğunu **kim bilsin**, sözünü heceleyerek söyleyen babam:...

Nerde sorusunun aslında niçin sorusu olduğu tahmin edilemediğinden veya edilemeyeceğinden bahsedilmektedir.

2.44. Örneklendirme İşlevi

Örneklendirme işlevinde konuşan kişi anlatacağı hareketi, durumu, olayı emir kipi ekleri ile örneklendirmektedir.

*Sädirdiñ “kebis avız”, “qara japalaq” degenderinde de män bar. **Jekpe-jekte bolsın, soğısta bolsın, qarsılasqan javındı solay bir mazaqtap, qorlap alsan oñay aşulanadı (Ulpan 2003: 41).***

Sedir’in “pabuç ağız”, “kara baykuş” demesinin de bir sebebi var. **Düelloda olsun, savaştta olsun** karşılaşılan düşmanı böyle alaya/hafife alıp hor görürsen kolay sinirlenir.

Metinde konuşan kişi Sedir’in özelliklerinden bahsetmektedir. Özelliklerinden bahsederken “*jekpe-jekte bolsın, soğısta bolsın*” düelloda olsun, savaştta olsun ifadeleri ile örneklendirme yapmakta, Sedir’in hangi zamanlarda sinirlendiğini örnekler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır.

2.45. Övme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te övme kavramı, birini, bir şeyi övmek için kişi veya kişilerin kendilerine veya bir başka kişilere söyledikleri söz veya yazdıkları yazı, methiye olarak verilmektedir (TS 2011: 1863).

- *Aqıldısıñ gıoy, sen. İlgi osılay **ıqılaspın tında. Bir äñgime aytayın. Köñilsizdev biraq köñilsizdev bolğanımen kerek äñgime (DÄ 2015: 19)!***

- Sen akıllı birisin. Her zaman böyle **iyice dinle!** Sana bir hikâye anlatayım. Çok acıklı, hüznü bir hikâye olsa da bilmen gereken bir hikâyedir.

Metinde kişi çocuğa “*ulęi osılay ıqılaspen tında*” her zaman böyle iyice dinle, diyerek iyi bir şekilde dinlediği için çocuğu takdir ettiğini ve bu şekilde her zaman iyice dinlemesi gerektiğini belirtmektedir.

- Üwä, **jarandar, qarañdar!** *Qurmaşımñ küyleri Uzaqtıñ özine de unaptı, - dep qoyadı ol jinalğan köpke* (MJ 2016: 198).

- Toplanan halka “**Bakınız, bakınız,** Kurmaşımın halk ezgisini Uzak bile beğenmiş” diyerek anlatmaktadır.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişi, Kurmaş’ın ne kadar güzel halk ezgisi çaldığını anlatmakta ve dinleyici olan kişilere çocuğunu övmektedir.

2.46. Pazarlık Yapma İşlevi

Pazarlık yapmada konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişi ile anlaşmaya varmak için bir teklifte bulunmaktadır. Konuşan kişinin niyetinde bu teklifin dinleyici olan kişilere kabul ettirilme düşüncesi bulunmaktadır. Kişi teklifte bulunurken kendi çıkarlarını dikkate almaktadır. Bu yönü ile pazarlık yapma işlevi, teklif etme işlevinden ayrılmaktadır.

Küni keşe öziniñ süyikti qızınıñ eri bolğan mınav surıqsız Däwlet bes ulınıñ qalağanımen jekpe-jekke şıǵıp, jeñe alsa Zäpiranı äkete bersin. Al jeñilip qalsa, Zäpira dep avzın aşpasın, at-şapan ayıbın tölep, avılına attansın deydi Nurbay (UU 2003: 81).

Çok az bir zaman önce kızının âşık olduğu şu çirkin Devlet, beş çocuğundan istediği herhangi biri ile dövüşsün kazanabilirse Zepira’yı götürsün. Fakat eğer kaybederse Zepira, diye **sayıklayıp durmasın!** Borcunu ödeyip köyüne **geri dönsün**, dedi Nurbay.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişi vasıtasıyla üçüncü bir kişiye kızını alabilmesi için şart koşmakta ve şarta bağlı olarak pazarlık yapmaktadır. Devlet’e eğer kazanırsa kızını alabilmesi, kazanmaz ise çekip gitmesi yönünde konuşan kişi tarafından pazarlık şartları sunulmaktadır.

*Eger mağan sav kezimde Āzireyil kelip, <Ne eki **balandı ber**, ne eki **ayağındı ber**>, -dese ne ister edim (ÜÜK, 2011: 158)? Varsayım*

Eğer bana sağ zamanımda Azrail gelip “ya iki çocuğunu ver ya da iki **ayağını ver**” derse ne yapacağım?

Verilen örnekte “*ne... ber, ne... ber*” ifadesi pazarlığı ifade etmektedir. Fakat örnekte pazarlığın henüz gerçekleşmediği, konuşan kişinin varsayımda bulunarak şayet pazarlık gerçekleşirse ne yapacağını düşündüğü görülmektedir.

*- Bul sözderiñizdiñ de wäji bar. Bölekteyin dep turğan biz de joq. Degenmen qalıñdıqtıñ awılındağı toy iyesi bizbiz. **Özimiz bastayıq**. Sender elderiñe barıp toy jasasañdar, sonı basqararsıñdar (UU 2003: 107).*

- Bu sözlerinizin bir sebebi olmalı. Ayrımcılık yapmak için söylemiyorum. Dediğim gibi gelin tarafında yapılacak olan düğünün sahibi biziz. **Biz başlayalım**. Siz memleketinize gidip düğün yapmak isterseniz şayet, o zaman orada düğünü siz organize edersiniz.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin, dünürleri ile düğünü kimin organize edeceği üzerine pazarlık yaptığı görülmektedir. Her iki tarafın da düğünü organize etmek istemesi üzerine konuşan kişi yani kız tarafı, kendi köylerinde olacak olan düğünü kendilerinin organize edeceklerini; dünürlerinin de kendi köylerinde olacak olan düğünü organize etmelerini dile getirmektedirler.

2.47. Reddetme, İzin Vermeme İşlevi

Konuşan kişi verilen veya yapılması istenilen eylemi, hareketi kabul etmediği, geri çevirdiği durumlarda emir kipi eklerinden faydalandığı görülmektedir. Bu ekler cümleye reddetme, izin vermeme anlamını vermektedir.

*Bosağan jäşik qudıqqa qaytadan tüser şaqta, işinde otırğan jigitke “meni de **ala ket!**” dep em, “**kel, otıra ğoy!**” dedi anaw (MM 2006: 18).*

Boşalan kutu, kuyuya tekrardan düştüğünde içinde oturan gence “**Beni de al!**” demiştim. O da “Gel, kendin al!” dedi.

Metinde konuşan kişiden beni de al, diye istekte bulunulur. Fakat genç bunu “*kel, otıra ğoy*” gel, kendin al, diyerek kişinin isteğini geri çevirmektedir. Derin yapıda

“*kel, otıra g oy*” ifadesi ile alamayacağım, alamam anlamlarına gelerek reddetme işlevini yansıtmaaktadır.

Operatsiya s atti jasaldı.

- *Raqmet! Raqmet!..*

- *Alđıstı mağan **aytpa dar**, Erdenni   mirine araşa turđan – medbike Mariya İbanovna (D  2015: 15).*

Operasyon iyi geçti.

- Teşekkür ederiz! Teşekkür ederiz!

- Teşekkürü bana **etmeyiniz!** Erden’nin hayatını kurtaran hemşire Mariya İbanova’dır.

Metinde ameliyattan çıkan doktora hastalar teşekkür etmektedir. Bunun  zerine doktor “*alđıstı mağan aytpa dar*” teşekkürü bana etmeyiniz, diyerek teşekkürü kabul etmemekte ve geri çevirmektedir.

- *Istığı  joq siyaqtı.*

- *Tula boyımda  lsizdik bar. – Darqan   qıldavın k şeyte t sti.*

- *Suvıq tigizip alđansı  –av! D ri bereyin. Jazılmasa  erten emxanağa barasın.*

Bir kezde aynalıp-tolđanıp atası jetti.

- *Avırsa, sabaqqa **barmay-aq qoysı **, -dedi k  ilşek atası süyikti nemeresine janı aşıp (D  2015: 41).*

- Ateşin yok gibi.

- Vücudumda halsizlik var. –Darkan, hızlı hızlı nefes almaya başladı.

- Soğuk almışsın sanırım. İlaç vereyim. İyi olmazsan yarın hastaneye gidersin.

Bir süre sonra dedesi yavaş yavaş geldi.

- Hastaysa okula **gitmesin**, dedi dedesi sevdiği torununa kıyamayıp.

Metinde dede, torununun hasta olmasına üzülür ve şarta bağlı olarak okula gönderilmemesini söylemektedir. “*barmay-aq qoysı *” gitmesin, ifadesi ile dedenin torununun okula gitme eylemini engellediği görülmektedir.

Körşi Tursingül de solardın arasında.

- *Men bugün senimen qaytpaymın, - dedi ol. – Öziñ kete ber.*

- Nege?

- *Tävelsizdik merekesine dayındalamız (DÄ 2015: 5).*

Komşu Tursingül de onların içinde.

- Ben bugün seninle dönmeyeceğim, dedi o. **Kendin git!**

- Niçin?

Bağımsızlık Bayramı için hazırlanacağız.

Metinde konuşan kişi birlikte gitme teklifini kabul etmeyerek “öziñ kete ber” kendin git, ifadesi ile ona yöneltilen teklifi kabul etmediği ve reddettiği görülmektedir.

Ayubaydıñ javabı tağı da qarabayır boldı. Tağı da köñildegi şındığın aytıp saldı.

- *Ay men Şolpannıñ turağın üyde otırıp qalay ajıratayın (UU 2003: 91).*

Ayubay’ın cevabı yine kabaydı. Yine de gönlündeki gerçekleri söyledi.

- Ay ile Şolpan’ın oturduğu evde oturup onları evden **nasıl kovayım?**

Metinde Ayubay’a Ay ile Şolpan’ın evinde oturması yönünde teklifte bulunmaktadır. Fakat Ayubay “qalay ajıratayın” nasıl ayırayım, diyerek aslında o evde kalamayacağını ve onları da o evden kovamayacağını belirtmektedir. Bu şekilde yapılmış olan teklif de örtük bir şekilde reddedilmektedir.

İşsem tamaq bolmaydı şay anturğan,

Äytşu desem jürmeydi tay anturğan.

At ber desem bermeydi bay anturğan,

Şay şirkindi şığarğan qay anturğan.

Şuv değende suvırılğan qula mıqtı,

Sınığındı bekitken sina mıqtı.

Qalay ğana qur avız attanayın (UU 2003: 58).

İçsem yemek olmaz alçak çay,

Dehlesem yürümez alçak tay,

At ver, desem vermez alçak zengin,
Çayı kim icat etti.
Deh dediğimde hızlı koşan küheylan güçlüdür.
Kırılanı birleştiren iyidir.
Nasıl bir şey söylemeden, **boş ağız gideyim** (gidemem).

Metinde kişi “*qalay ğana qur avız attanayın*” nasıl bir şey söylemeden, boş ağız gideyim, diyerek hiçbir şey söylemeden gidemeyeceğini belirtmekte ve gitmesi yönünde önerilen teklifi reddetmektedir.

Qarnı toyıp, qabağı jaldıramasın bilgen jolavşınıñ birevi tısqa sıǵıp kelgen soñ, serigine “attanalıq” dep tıqır salıptı.

- Tur, endi attanalıq. Otıra bergenmen oñala qoymaspız, -depti.

Serigi ornınan qozǵalısqı kelmey, kipaqtay bergen eken.

- Äy, tursañşı endi...

- Dosım-av, qalay **turayın**. Jay-küyim öziñe äygili ğoy, -dep mınaday ölen aytqan eken (UU 2003: 58)...

Karnı doyduktan sonra mutlu olmayacağını bilen yolcunun biri, dışarıya çıkıp geldi. Sonra arkadaşına “gidelim” dedi.

- Kalk, şimdi gidelim. Oturmaya devam edersek hiçbir şey yapamayız, dedi.

Arkadaşı yerinden kalkmak istemedi, yerinde sallandı.

- Hey, kalksana!

- Arkadaşım, ben burada **kalayım**. Durumumu kendin biliyorsun, diyerek şu şarkıyı söylemiş.

Metinde kişi arkadaşına kalkıp gitmeleri yönünde ısrarda bulunmaktadır. Fakat arkadaşısı “*turayın*” kalayım, diyerek arkadaşının isteğini geri çevirmekte ve reddetmektedir.

*Al eger bireviñniñ tamaǵıñdı tıǵındasam, ekinşiñ avız aşqalı dayın tursıñdar. Para üşin jiǵan malım joq. Senderge para berem dep, jalañaş qalar jayım da joq. Öz qotırımızdı özimiz qatıp, tınış **jüreyik** te (UU 2003: 94).*

Birinin çenesini kapatmaya çalıştığında diğeri çenesini açmaya hazırlanıyor. Rüşvet için heba edeceğim malım yok. Size para vereceğim diye kıyafetsiz kalacak durumum yok. Kendi çaremize kendimiz bakıyoruz (Kendi yaramızı kendimiz kaşıyoruz).

Metinde konuşan kişiden insanların para istedikleri fakat konuşan kişi, sadece kendilerine yetecek kadar malının mülkünün olduğunu belirtmektedir. İnsanların ondan para isteklerini “*öz qotırımızdı özimiz qadıp, tınış*” kendi yaramızı kendimiz kaşıyoruz, ifadesi ile örtük bir şekilde reddetmektedir.

Sezdirmeye dayalı rica stratejileri, konuşan kişinin herhangi bir şeyi doğrudan istemek yerine, istenilen eylemi gerçekleştirmeye yönelik teklifini dinleyici olan kişiden gelmesinin tercih edildiği iletişim ortamlarında, hareketi, olayı, eylemi gerçekleştirmeye yeterli görülen kişi veya kişilere yöneltilmektedir (Aslan Demir 2005: 124). Tıpkı rica stratejilerinde olduğu gibi diğer işlevlerde de aynı şekilde sezdirme yoluyla yapılmaktadır. Reddetme işlevinde de konuşan kişi burada borç para veremem, diyerek teklifi reddetme yerine kendi yaramızı kendimiz kaşıyoruz, diyerek parasının olmadığını ve para isteğini reddettiğini belirtmektedir.

2.48. Serzenişte Bulunma, Yakınma İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te serzeniş, yakınma anlamında geçmektedir (TS 2011: 2077). Gülsevin, isteme kipinin bir tarzı olarak gördüğü serzeniş kipliğini “niçin (kendin) F-mıyorsun, (kendin) F-Ø” şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir (Gülsevin 2017: 190).

*Sonşama ğajap suluvlıqtı, adamğa ğana tñ jılılıqtı körmey, bilmey, sezbey qalay ğana ömir sürüğe **boladı deseñşi** (ÜÜK 2011: 34)!*

O kadar güzelliği, sadece insanlara ait iyiliği görmeden, doğayı bilmeden, sezmeden nasıl ömür sürülecek **desenize!**

Verilen metinde konuşan kişi, doğayı bilmeden, anlamadan nasıl hayat sürüleceği ile ilgili “*ömir sürüğe boladı deseñşi*” nasıl ömür sürülecek desenize, anlatsanıza diyerek dinleyici olan kişilere serzenişte bulunmaktadır.

Qarnı toyıp, qabağı jaltıramasın bilgen jolavşınıñ birevi tısqa sıǵıp kelgen soñ, serigine “attanalıq” dep tıqır salıptı.

- Tur, endi attanalıq. Otıra bergenmen oñala qoymaspız, -depti.

Serigi ornınan qozǵalısqı kelmey, kipaqtay bergen eken.

*- Äy, **tursañşı** endi...*

- Dosım-av, qalay turayın. Jay-küyim öziñe äygili ğoy, -dep mınaday ölen aytqan eken (UU 2003: 58)...

Karnı doytuktan sonra mutlu olmayacağını bilen yolcunun biri, dışarıya çıkıp geldi. Sonra arkadaşına “gidelim” dedi.

- Kalk, şimdi gidelim. Oturmaya devam edersek hiçbir şey yapamayız, demiş.

Arkadaşı yerinden kalkmak istemedi, yerinde sallandı.

- Hey, **kalksana!**

- Arkadaşım, ben burada kalayım. Durumumu kendin biliyorsun, diyerek şu şarkıyı söylemiş.

Verilen metinde iki kişi kendi aralarında konuşmakta. Bu konuşanlardan biri, ısrarla kalkıp gitme yönünde istekte bulunmakta fakat diğer kişi ise yerinden kımıldamaz. Bunun üzerine konuşan kişi “Äy, **tursañşı** endi” hey, kalksana, diyerek dinleyici olan kişiye niçin kalkmadığı ile ilgili serzenişte bulunmaktadır.

Mop- momın, tärtpiti bola qalıptı. <Bärin büldirip, tük bilmegendey, tımpıyıp otıruvın qaraşı?!>

- Sen menin saqalarım men asıqtarımdı utqızıp jiberipsiñ ğoy! – Jandos äy-şayǵa qaramastan Jandostı qulaq-şekeden qoñjıttı (DÄ 2015: 48).

Çok sakın ve tertipli olmuş şimdi. “Her şeyi bozup hiçbir şey bilmiyormuş gibi bir kenarda **oturmasına baksana!**”

- Sen benim aşık kemiklerimi kaybetmişsin! – Jandos’un yapıp yapmadığına bakmadan (durup dururken) onu kulağından- şakağından vurdu.

Verilen metinde konuşan kişi yani ağabey, kardeşinin aşık kemiklerini aldığını iddia ederek ona sinirlenir ve hiçbir şey yapmamış gibi oturduğuna baksana, diyerek öfkelerini, hoşnutsuzluğunu babasına dile getirmekte ve yakınmaktadır.

Äkem mandayınan sipap, erkelete til qattı. Jubatıp otır.

- *Qorıqpa, qarağım, qorıqpa, -deydi özi teris aynala berip kempirge sırttay kijine aşuvlandı. –Aljığan qaqpastıñ **ayvandığın qaraşı** (UU 2003: 75).*

Babam başını okşayıp, onu şımartarak bir şeyler söyleyip susturdu.

- Korkma çocuğum, korkma, dedikten sonra yaşlı teyzeye bakıp sinirlendi. –

Delirmiş kadının **yaptığına baksana**.

Metinde konuşan kişi, yaşlı bir kadının çocuğa yaptıklarından dolayı sinirlenir ve öfkeyle “*ayvandığın qaraşı*” yaptığına baksana, diyerek kadının yaptıklarından dolayı dinleyici olan kişilere öfkeyle yakınmaktadır.

- *Yilmey-bügilmey türegelip turıp bel oraqtı siltey bergenin **buldavın qaraşı!***

Bälem, endigi jılı bolsın (Ulpan 2003: 98)!

- Eğilmeden bükülmeden ayakta orağı tutup ot **koparmasına baksana!**

Başımın belası, seneye görürüm!

Konuşan kişi “*qaraşı*” baksana, ifadesi ile eğilmeden bükülmeden ayakta ot koparan kız ile ilgili dinleyici olan bir başka kişiye yakınmaktadır.

2.49. Sitem Etme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te sitem, konuşan kişinin bir kimseye yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün üzüntü, alınganlık, kırgınlık vb. duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme olarak tanımlanmakta (TS 2011: 2123) fakat sitemin içinde az da olsa öfke kırıntıları da bulunmaktadır (Usta 2014: 145).

- *Tirkemesi qayda? –dedi.*

- *Körıp tursıñ, bir özi.*

- *Endeşe oynamaymın.*

- *Nege, jarığım-av?!*

- *Meniñ dostarımda munday oynışq traqtor köp. Biraq bäriniñ tirkemesi bar. **Aytşı** öziñ, jalğız traqtormen ne isteymin sonda (DÄ 2015: 37)?*

- *Kazan nerede, dedi.*

- *Görüyorsun, tek başına.*

- O zaman oynamayacağım.
- Neden yavrucuğum?
- Benim arkadaşlarımda böyle oyuncak traktör çok. Fakat hepsinin kazanı var. Sen **söyle** yalnız traktör ile ne yapılır?

Verilen metinde çocuk annesinden kazanlı traktör istemektedir. Arkadaşlarının hepsinde kazanlı traktör olduğunu söyleyerek “**aytşı öziñ**” sen söyle, diyerek annesine kırıngılık ve ufak bir öfke ile sitemde bulunmaktadır.

Üy- işi dımqıl tartıp küñgirttenedi. Töbeden tamşı ağıp tur. Tünde nöser javıp javğan edi.

- Joq, apa, -dedi az ünsizdikten keyin äkem, **-jinalıñız**, avılğa qaytamız. Tävekel deytin tük te qalğan joq. Kök piskeñşe amaldap kün körermiz.
- Men özim qala bereyinşi, - deydi kökem.

Äkem aşuvlana til qattı.

- Sağan sengen tävekelin **bar bolsın** (UU 2003: 50)!

Evin içi karardı. Tepeden damla akıp duruyor. Gece yağmur yağmıştı.

- Yok teyze, dedi sessizlikten sonra babam, **toplanınız** köye gidiyoruz. Tevekkül edecek hiçbir şey kalmadı. Artık bir şekilde yaşayacağız.
- Ben tek başıma kalayım, dedi ağabeyim.

Babam öfkeyle söylendi.

- Sana güvenen kararın **sağ olsun!**

Metinde baba, oğluna güvenerek taşınacağını belirtir. Fakat oğlunun gelmeyeceğini belirtmesi üzerine baba, öfkelenir ve “sağan sengen tävekelin bar bolsın” diyerek ona inanarak hata ettiğini belirterek sitem etmektedir.

- Oı qara jañbırda qay qudaña ketip bara jatırsın, üyiñde otırmay!
- Quda bizde **qanday bolsın!** Orıs arasında nan tavıp jep janımız qala ma dep qañğırıp kele jatqañımız da (Ulpan 2003: 95)...
- Bu yağmurda evinde oturmayıp hangi dünürüne gidiyorsun?
- Dünür bizde **ne arar!** Rusların arasında ekmek yiyip canımızı kurtarmak için dolanıp geliyoruz.

Metinde konuşan kişi, komşusunun dünüre mi gidiyorsun, diye sorması üzerine “*quda bizde qanday bolsın*” dünür bizde ne arar, diyerek dünürü olmadığı için sitemini belirtmektedir.

Keyde tipti tüski as işuv kerektigin esterinen şığarıp, ata-anaların ayqaylatıp, izdettirip qoyatını bar.

- **Uyıqtap qalğanımdı qaraşı**, -dedi Ören özimen- özi söyleskendey kübirlep.

-Tura tur. Men de qazir jetemin (DÄ 2015: 59).

Hatta bazen öğlen yemeği yemeleri gerektiği akıllarından çıkıp anne babasını bağırıp çocuklarını aramak zorunda bırakıyorlardı.

- **Uyuya kalmama bak**, dedi Ören kendi kendine konuşuyormuş gibi. Dur bekle! Ben de şimdi geleceğim.

Metinde konuşan kişi uyuya kalır ve bunun üzerine sinirlenir “*uyıqtap qalğanımdı qaraşı*” uyuya kalmama bak, diyerek uyuya kalmasına dikkat çekmek anlamı olsa da asıl baskın anlam, kişinin kendi kendine sitemde bulunmasıdır.

2.50. Şart İşlevi

Şart anlamı, bir kişinin bir eylemi, hareketi gerçekleştirmesi başka durumların gerçekleşmesine bağlı olarak meydana gelmektedir. Bir başka deyişle birileri tarafından kişiye sunulan koşul cümleleridir, denilebilir.

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile şart anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

- Körimdik bermesen aşpaymın, -dedi Qatira, şımıldıqtıñ qasına barıp.

- *Alasıñ ğoy*, -dedim men –**Äyeldi köreyik te**.

- *O da bolsın! –dep jımıñ yetip, Qatira şımıldıqtı aşsa, üstinde eski kiyimderi bar, basında yetegi betin japqan jönsü qonır şalisi bar, tuğlasına qarağanda onnan az-aq asqan derlik quvırşaq tur* (MM 2006: 77)!..

- Yüz görümlüğü vermezsen açmam, dedi Katira perdenin arkasına saklanarak.

- Alacaksın ya, dedim. **Kadını görelim** de.

- Olur, dedi gülümseyerek. Katira perdeyi açtığında üstünde eski kıyafetleri, başında eteğine kadar üstünü kapatan kahverengi şalı var; dış görünüşüne bakıldığında ondan biraz daha uzun gibi duruyordu.

Metinde Katira, görücü olarak gelen kişilerden yüzünü göstermek için yüz görümlüğü ister. Görücüler, istediği yüz görümlüğünü yüzünü açması şartıyla vereceklerini “*Äyeli köreyik te*” kadını görelim de, diyerek belirtirler. Görücülerin belirlediği şarta bağlı olarak yüz görümlüğü verileceği görülmektedir.

- *Sizge ne boldı, ustaz? Unjırğańız túsip ketipti ğoy, -deydi.*

- *İye, köñilsizbin.*

- *Sebebin bilüvge bola ma?*

- *Bizdi osı eldin patşası şaqırıp, Allanı **közime körsetiñder**. Men **senetin bolayın**, sol üşin üş kün mursat beremin dedi. Erteñ patşanıñ bergen merzimi ayaqталadı. Sonı vayımdap otırmın.*

- *Meni ala bariñızşı, -deydi Äbu-Xanıfa.*

- *Ne isteyin dep edin?*

- *Patşanı köreyin. Qanday ängime ayıladı, sonı tıñdayın, -deydi jas şakirt.*

- *Olay bolsa, ertip aparayın, -dep kelisedi ustazı (DÄ 2015: 42).*

- *Size ne oldu hocam? Keyfiniz kaçmış, dedi.*

- *Evet, keyifsizim.*

- *Sebebini öğrenebilir miyim?*

- *Bizi padişah çağırıp “Allah’ı gözle görünür bir şekilde **gösterin**, o zaman inanırım, onun için size üç gün izin veririm” dedi. Yarın padişahın verdiği süre bitecek, onu düşünüyorum.*

- *Beni birlikte götürünüz, dedi Ebu Hanifa.*

- *Ne yapmayı düşünüyorsun?*

- *Padişahı göreyim. Nasıl hikâyeler anlatılacak, onu göreyim, dedi genç talebe.*

- *Öyleyse, yanıma alayım, diye anlaşıp hocası.*

Verilen metinde konuşan kişi padişahın şartını dile getirmekte. Padişah onlara inanması için “*Allanı “közime körsetiñder” Allah’ı gösterin, diyerek şartını öne sürmektedir.*

- *Tura turiñdar, -dedi Ālixan. Qaşanğı ädetimen közildirigin qozğadı. – Şınında zerige bastadıq. Bir usınısım bar.*

- *Ayt äyeli.*

- *<Professor> aytsa, naşar bolmas (DÄ 2015: 30).*

- Bekleyiniz dedi Alihan. Her zamanki âdetiyle gözlüğünü kaldırdı. Artık bıkmaya başladık.

Bir teklifim var

- *Önce söyle.*

- “Profesör” söylese kötü olmaz.

Metinde Alihan bir tekifte bulunur, bunun karşılığında orada bulunan kişiler önce söyle ondan sonra karar veririz, diyerek şartlarını dile getirmektedirler. Verilen cümlede kişinin teklifi dile getirmesi, söylemesi şartıyla teklifin dikkate alınıp alınmayacağı ifade edilmektedir.

- *Al meni qalay üylendirmeksiñ?*

Äjem külip aldı:

- *Aldımen mına şüykebastarğa quda tüskenderden **qalıñmal** alayın. Qabırğamızda şır baylap, **äldenip alayıqşı**. Sonan soñ izdep jürüp, suluv qalıñdıq tavıp berem (UU 2003: 70).*

- Beni nasıl evlendireceksin?

Büyükannem güldü:

- Önce kızı görmeye gelecek olan dünürlerden başlık parası alayım. Evimizde birlik olup **kendimize gelelim**. Ondan sonra senin için güzel bir kız arayıp bulacağım.

Metinde kişi, büyükannesine onu nasıl evlendireceğini sorar. Bunun üzerine büyükanne önce diğer dünürlerden, görücülerden başlık parası alacağını daha sonra onu evlendireceğini belirtir. Büyükannenin ifadelerinde örtük bir şekilde de olsa onu

evlendirmesinin diğ er d  n rlerinden para almasına bağlı olduğunu ve bunun da bir şart anlamını yansıttığı görülmektedir.

2.51. şaşkınlık, Hayret Etme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, bir işin içinden çıkamamak; doğru, gerçek ve gerekli olanı ayırt edemeyecek duruma gelmek; buna ek olarak herhangi bir durum karşısında şaşkınlık duymak, hayret etmek anlamlarının şaşırmak anlamını karşıladığı belirtilmektedir. şaşkınlık kavramı ise, şaşkınlık olma durumu, şaşkınc  davranış olarak verilmektedir (TS 2011: 2207-2208). şaşkınlık, hayret etme işlevinde genellikle “ėajap, taėėaluw” şaşırıp kaldı, ifadeleri geçmektedir.

-  ajap! –dedi ata taėėalıp. –**Qaraşı?** Avmaydı ėoy!
- Ras, –dedim men arı- beri avdara qarap.
- Ağaş m sinderdi  qatarına qosılatın boldı, –dedi ata da quvanıp (D  2015: 95-96).
- Muhteşem, dedi dedem hayret edip. **Baksanıza!** Tam benziyor ya!
- Doğru, dedim ağların sağına soluna baktıktan sonra.
- Yontma ağaçların sırasına takıldı, dedi dede de mutlu olup.

Metinde konuşan kişi dürbünle baktığında ağaçların suyun üstünde nasıl sıra sıra gittiklerine şaşırır ve “qaraşı” baksanıza diyerek şaşkınlığını ifade etmektedir. Dinleyici olan kişilerin ağacın suyun üstünde gittiğini gördükleri için konuşan kişi, onların bir yöne doğru bakmalarını istemekten ziyade olayın ilginç olduğunu belirtmeye çalışmaktadır. Konuşmada yer alan “ėajap ve taėėalıp” ifadeleri de konuşan kişinin şaşkınlık içerisinde olduğunu destekler mahiyettedir.

- Qız bolsa meni quday urdı t bemnen!- dedi. –men masqara boldım. Bul – Artıqbay batırdın qızı Ulpan.  yine qonıp ketkenime ay tolėan joq. E  bolmasa qara jorėasın tanımay **qalėanımıdı qaraşı!** Bir k n qasıma erip j rip eki qaz baylanıp edi! Qarağım-ay, endi senin betine qalay qararımın! – Anėal a şı k yip-pisip şoşalaqtadı da qaldı (Ulpan 2003: 9).

- Kız ise beni Allah vurdu tepemden, dedi. Rezil oldum ben. Bu, Yiğit Artıkbay'ın kızı Ulpan. Bir ay önce evine gitmişim. En kötüsü de kara atını tanımadığıma **baksana!** Bir gün benimle birlikte iki kaz avlamıştı. Çocuğum, şimdi senin yüzüne nasıl bakacağım!

- Saf avcı, telaşlanıp, şaşırıp kaldı.

Metinde konuşan kişi Ulpan'ı görür ve onu tanıyamaz. Bunun üzerine atını bile tanıyamadım, diyerek “*qaraşı*” ifadesi ile şaşkınlığını belirtmektedir.

- *Senin aşiqavızdığıñdı bilip ädeyi istegen göy. Bul dostıq emes. Arandatu!*
Kip-kişkentay bop quvın qaraşı, -dedi kökesi (DÄ 2015: 68).

- Senin saflığını bilerek yapmış. Bu arkadaşlık değil! Arabozuculuk! Küçük olmasına rağmen **kurnazlığa baksana**, dedi babası.

Metinde baba, oğlunun aklına girip onu oyuna getiren küçük çocuğun kurnazlığına şaşırır ve “*qaraşı*” ifadesi ile şaşkınlığını ifade eder.

- *Küşigiñ ülkeydi, köp erkeletpe! –degen kökesiniñ sözün moyındağısı kelmeydi bala. Oğan kök it äli kişkentay siyaqtı.*

... *Mına qızıqtı qarañız! Kök it süyrelep jürgen balanın sömkesi! Munday quvanbas (DÄ 2015: 47)!*

Köpeğin büyüdü fazla şımartma, diyen ağabeyinin sözünü kabul etmek istemiyordu çocuk. Ona mavi köpeği hala küçük gibi geliyordu.

.... Şu **tuhafliğa bakınız!** Çanta, mavi köpekle yürüyen çocuğunmuş. Deli!

Metinde konuşan kişi çantayı görür ve çantanın mavi köpekle birlikte yürümekte olan çocuğun çantası olduğunu anlar. Bunun üzerine olayı tuhaf bulur ve duruma şaşırır “*qızıqtı qarañız*” tuhafliğa bakınız, diyerek şaşkınlığını ifade eder.

Aqırğan aqpan. Keşki apaq-sapaq mezigil. Apam üyge söylep kirdi.

- *Apır-ay, künniñ ayaq astınan borap ketkeniñ qaraşı. Eriktay, aqılıñ bar göy aynalayın! Atanıñ aldınan şıqpasam bolmas. Sen üyde otır, jaray ma?*

- *Jaraydı apa (DÄ 2015: 63).*

Soğuk şubat. Günbatımı. Teyzem eve konuşarak girdi.

- Ya günün aniden **soğumasına baksana!** Eriktay yavrucuğum, sen akıllı çocuksun! Dedenin karşısına çıkmasam olmaz. Sen evde otur, tamam mı?
- Tamam teyzeciğim.

Metinde konuşan kişi günün aniden soğumasına şaşırır ve “qaraşı” ifadesi ile bu şaşkınlığını belirtir.

2.52. Takdir Etme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te takdir etme kavramı, beğenme, beğenip belirtme, değer verme; bir şeyin önemini, gerekliliğini anlama gibi anlamları yansıttığı belirtilmektedir (TS 2011: 2247).

Mügedek ağam jeñgеме bir minuttıq quvanış stılav üşin qanşama ter tökti desenizşi (ÜÜK 2011: 95)!

Sakat olan ağabeyim, yengeme ufak bir mutluluğu yaşatabilmek için ne kadar ter döktü, **desenize!**

Metinde konuşan kişi, ağabeyinin yengesini mutlu etmek için elinden geleni yapmasını ve çaba göstermesini takdir etmektedir.

2.53. Tavsiye, Öneri ve Yönlendirme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te tavsiye kavramı, öğütme, yol gösterme; bir şeyin, bir kimsenin iyi, işe yarar olduğunu ilgili kişiye söyleme; bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını öğütlemek, salık vermek olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 2288). Emir kipinin günlük dilde emir ve istek anlamlarından sonra en çok tavsiye kiplik alanında kodlandığı görülmektedir (Usta 2014: 158).

Tavsiye işlevinde, konuşan kişinin emir kipi işaretleyicileri ile dinleyici olan bir diğer kişiyi belirli bir konu veya olay hakkında yönlendirdiği görülmektedir. Öğüt ve nasihattan farklı olarak tavsiye işlevinde tavsiye veren kişinin yaş ve statü bakımından üstün olma durumu zorunluluk olarak görülmemektedir. Yaştaşı olan kişilerin de bir birlerine tavsiye verdikleri görülmektedir. Tavsiye işlevinde samimiyetten kaynaklanan bir öneri olduğu görülmektedir. Ayrıca tavsiyede bulunan kişinin, karşı tarafın iyi niyetini gözettiği görülmektedir.

- Müsirep, men seni jıyırma jıldan beri bilemin. Adaldığıñnan basqa sırındı körgen emen. Ulpanmen öziñ **de söyle**. Adal **aqlıñdı ayt**. Ğlgi mljıñbay adasıñ tañ atpay kelip Ulpanjandı tülki avlavğa ertip äketti (Ulpan 2003: 55).

- Müsirep ben seni yirmi yıldır tanıyorum. Ben senin kötü bir huyunu görmedim. Ulpan ile **sen de konuş**. İyi **niyetini söyle**. Şu çok konuşan akrababan sabah olmadan gelip Ulpancığım'ı tilki avlamaya götürdü.

Metinde konuşan kişi arkadaşının iyiliği için ona tavsiyede bulunmaktadır. Müsirep'e Ulpan'la "öziñ de söyleş" kendisiyle de konuş ve "aqlıñdı ayt" iyi niyetini dile getir, diyerek tavsiyede bulunmaktadır.

- Bul özi ne qılğan bilet, bos jatqan?! –dedi äkem, alar- almasın bile almağan keskinmen qolın sıbırlav sozıp.

- Öz qolumızdağı biletter, dedi Aralbayev, -kimge bersek te erkimiz.

- Munı men qaytem? Dedi äkem biletti qolına alıp, töñkere jan-jağına qarap.

- Sandığına **salıp qoy**, bir künde kerek bop qalar!

- Endeşe, birevin menin anav tuvısına da ber, dedi äkem Qayraqbaydı qolımen nusqap.

- Bolsın! –dedi de, Aralbayev qızıl bilettin birevin oğan da jazıp berdi. (MM 2006: 59).

- Bu biletle ne yapılır, boş gözüküyor, dedi babam. Sonra alıp almayacağını bilmeyen bir yüz ifadesiyle elini yavaş bir şekilde uzattı.

- Elinizdeki biletleri kime vereceğimiz konusunda özgürüz, dedi Aralbayev.

- Babam bileti eline alıp sağına soluna baktıktan sonra "bunu ne yapayım" dedi.

- **Sandığına bırak**, bir gün gerekebilir!

- Öyleyse, bir bileti de şuradaki dostuma ver, dedi babam Karakbay'ı eli ile işaret ederek.

- Olsun, tamam, dedi ve Aralbayev kırmızı biletin bir tanesini orada yazıp verdi.

Metinde yolcu ile bilet satan kişi arasında bir konuşma geçmektedir. Yolcu, bilet satan kişiye bilete ne yapacağını sorar. Bunun zerine bilet satan kişi “*sondığına salıp qoy*” sandığına bırak, diyerek bir gün kullanabileceği ve işine yarayabileceği yönünde tavsiyede bulunmaktadır.

- Joq, Erjan. ***Esinde bolsın. Eñ jaqsı köretin qızıña sıylaytın güldi tek öz qolınmeñ üzip alatın bol*** (ÜÜK 2011: 95).

- Hayır, Erjan ***aklında bulunsun***. Sevdığın kıza hediye edeceğin çiçeği bir tek sen kendi ***elinle koparıp ver***.

Metinde Erjan, arkadaşından kız arkadaşına iek götürmesini ister. Bunun zerine arkadaşı Erjan’a aklında olsun diyerek aklından ıkarmamasını ve kız arkadaşına hediye verecekse onu da sadece kendisinin vermesini, bir başkası aracılığıyla vermemesini dile getirmekte ve tavsiyede bulunmaktadır.

Keşqurım Aldannıñ jöteli jiyilep, ıstığı köterildi. Mazası ketti.

- *Salqın tigen ğoy. Quvnuzaq özennen şıqpaydı. Istıq stke sarı **may qosıp beriñder, terlesin**. Erteñ-aq saviğadı, -dedi kökesi.*

- *Kevdesinde sırl bar siyaqtı. Qışa jağılğan qağaz qoyu kerek, -dedi maması.*

- *Qoydıñ mayın **eritip iřkiziñder**, ol da em, - dedi äjesi* (DÄ 2015: 17).

Gece Aldan öksürdü ve ateşi ıktı. Hasta oldu.

- O soğuk almış. Gün boyunca nehirden çıkmadı. Sıcak süte sarı **yağ koyup veriniz, terlesin**. Yarına iyileşir, dedi ağabeyi.

- Göğsünde hırıltı var gibi. Kerpiç yakılan kâğıdı koymak gerek, dedi annesi.

- Koyun yağını eritip içiriniz, o da iyi gelir, dedi büyükannesi.

Metinde ocuk hasta olur. Bunun zerine ağabeyi iyileşmesi için “*ıstıq stke sarı may qosıp beriñder, terlesin*” sıcak süte sarı yađ koyup veriniz, terlesin; büyükannesi ise, “*qoydıñ mayın eritip iřkiziñder*” koyun yağını eritip içiriniz, diyerek tavsiyede bulunmaktadır.

*Qız-kelinşek değende qırın sınıp körmegen bozdaqşın, **körset osı jolı!***

- *Jaraydı, barıp qaytayın.*

- ***Barıp qaytpa, bitirip qayt.** Sibän değen bir rulı eldin ordası bir küni **birjola jabılıp qalsın demewseñ, köndirip qayt** (Ulpan 2003: 54)!*

Kız, gelin muhabbetlerini iyi bilen delikanlısın, bu sefer de bize göster.

- Tamam, gideyim.

- ***Gidip gelme, işi bitirip gel.*** Sibän denen boyun kalesini bir günde tamamen ele geçirilmesini istemezsen işi yapıp gel.

Metinde konuşan kişi arkadaşına “*körset osı jolı, barıp qaytpa, bitirip qayt*” ifadeleri ile arkadaşına kızını görmesi için tavsiyede bulunmaktadır. “*birjola jabılıp qalsın demewseñ, köndirip qayt*” ifadesinde ise, şarta bağlı olarak tavsiyede bulunmaktadır.

- *Endi qanday amal bar?*

- *Bilmeymin.*

- ***Üyine qayt, qorıqpaysıñ ba?***

- *Qorıqpaymın.*

- *Qorıqsañ, jetkizip salayın.*

- *Özim baram. Raqmet, ağa (DÄ 2015: 46)!*

- Başka ne çare var?

- Bilmiyorum.

- ***Eve dön,*** korkmuyor musun?

- Korkmuyorum.

- Korkuyorsan, götürüyüm.

- Kendim giderim, teşekkürler ağabey.

Metinde çocuk ne yapacağını bilmeden beklemektedir. Onu gören kişi yapılacak bir şey olmadığını bu yüzden çocuğa “*üyine qayt*” eve dön, diyerek eve gitmesi yönünde tavsiyede bulunduğu görülmektedir.

Müsirep avzına tüse ketken bir eski änmen:

- Eseneydiñ, başında altın noqta!.. –dep azğana sozıp turğan boldı da, ändi köteretin jerine davısı jetpesin sezinip, özine-özi: - esiñ bolsa, Müsirep, **sen de toqta**... dey saldı (Ulpan 2003: 90).

Müsirep aklına gelen bir şarkı ile:

- Eseney'in başında altın yular, diyerek azıcık mırıldanmış gibi yaptı ve şarkıda sesin yükseldiği yere geldiğinde sesinin yetmeyeceğini düşünüp kendi kendine “Aklın varsa Müsirep **sen de dur**” dedi.

Metinde Müsirep şarta bağlı olarak kendi kendine tavsiyede bulunmaktadır. “*sen de toqta*” sen de dur, ifadesi ile kişinin kendi kendine tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Fakat konuşan kişinin kendi kendine tavsiyede bulunurken emir kipinin ikinci kişi eklerini kullandığı dikkat çekmektedir.

- Asqar körşi tätege otbasındağı jağdaydı tüsindirdi.
- Balamısıñ degen. Bas qatırıp qaytesıñ. Ekilik qoyılğan betterdi **jırtıp tasta!**
- Şınımen be? –Asqar quvandı. Kätep täteniñ uwäji oynan şıǵıp tur.
- Sağan keregi sıylıq emes pe? İyä (DÄ 2015: 56)!
- Askar, komşu teyzeye ailesindeki durumu anlattı.
- Çocukluk işte. Kafa yorup ne yapacaksın? İki yazan **sayfayı yırtıver!**
- Gerçekten mi? Askar sevindi. Ketep teyzenin teklifi düşündüğü gibiydi.
- Sana gerekli olan sadece hediye değil mi? Evet.

Metinde Askar, notlarının düşük geleceğinden korktuğu için komşu teyzesine danışır. Bunun üzerine komşu teyze ona “*betterdi jırtıp tasta*” sayfayı yırtıver, diyerek tavsiyede bulunmaktadır.

Üpilmälik değen ösimdik bar. Japıraqtarı iri, salalı. Ağaş tärizdi. Biyiktigi kisiniñ bayınday. Qazir mine şilde ayı. Osı waqıtta pisedi. Sol emdik esimdiktiñ qos uvis dänin quvrıp, untaqtap, balğa aralastırıp, ıstıq sütpen işse jazıladı. **Osını jasañdar.** Erteñ-aq kur attay şavıp ketedi (DÄ 2015: 63).
Öpülmelik diye adlandırılan bir ot var. Bitkinin yaprakları iri ve farklıdır. Ağaca benzer. Yüksekliği insan kadardır. Bu ayda yani temmuz ayında

yeşeriyor. O, şifalı otun tohumunu kavurup, ezip bala karıştırıp sıcak sütle içerse iyileşir. **Onu yapın.** Yarın bile at gibi koşar.

Metinde çocuğun hasta olduğu belirtilir. Bunun üzerine konuşan kişi, çocuğun iyileşmesi için tavsiyede bulunmaktadır. Konuşan kişi çocuğu iyileştirecek olan bitkinin faydalarını saydıktan sonra “*osını jasañdar*” onu yapın, diyerek dinleyici olan kişilere tavsiyede bulunmaktadır.

- *Qarağım! Bul ne turıs?.. Avruxanağa tart! Bol-bol! Jıldam! – Közildirikti, egde adam qara <Mersedestin> iyesin asıqtırdı (DÄ 2015: 14).*

- Oğlum, niye böyle duruyorsun? **Hastaneye git hemen!** Hadi çabuk çabuk! Gözlüklü ihtiyar adam, siyah “Mercedes”in sahibini hızlandırdı.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan bir kişiye tavsiye vermekten ziyade, kişiyi harekete geçirdiği ve yönlendirdiği görülmektedir.

- *Qaytemiz, odan alıp?.. Jäne, baydın balaların alıp otırğan ol, bizge şının ayta ma? Odan da balalardın özderinen surayıq (MM 2006: 74) ...*

Ondan alıp ne yapacağız? Zenginin çocuklarını alan o, bize gerçeği mi söylüyor? Onun yerine çocuklara **soralım.**

Metinde konuşan kişi, gerçeği öğrenmek için “*balalardın özderinen surayıq*” çocuklara soralım, diyerek arkadaşlarına öneride bulunmaktadır.

- *Endi birimizge birimiz alañdamay, ärqaysımız özimizge tiyisti jerge barıp panalayıq (MM 2006: 49).*

- Artık birbirimizi düşünmeden her birimiz kendimizi koruyabileceğimiz yere gidip **sığınalım.**

Metinde konuşan kişi, kendilerini en iyi korumanın yolunun herkesin tek başına hareket ederek kendini korumaya alması olduğunu belirterek saklanmaları yönünde öneride bulunmaktadır.

- *Qalay ?*

- Biz eşqayda **ornalastırmay –aq qoyayıq**. Özi qaşıp ketken bolsın (MM 2006: 80).

- Nasıl?

- Biz hiçbir yere **yerleştirmeden bırakalım**. Kendi kaçıp gitsin.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişilere “**ornalastırmay –aq qoyayıq**” ifadesi ile öneride bulunmaktadır.

- Al, apa, kün qısqarsın, bärimiz de tirlik **istep oturalıq**, -deydi äkem äjeme. Söytedi de är jerde şoqşıyıp zerigip otırğan qızdardı nusqadı. – Siz mınalardı da **qarap otırğızbañız**, apa (UU 2003: 56).

- Hadi anne, günün çabuk geçmesi için hepimiz **bir şeylerle uğraşalım**, diyor babam büyükanneme. Ve öylece boş oturan kızları işaret etti. – Siz bunları da **boş oturtmayın** anne.

Metinde konuşan kişi, zamanın daha çabuk geçmesi için bir şeylerle uğraşmayı ve boş boş oturan kızları da işaret ederek onlara da iş vermesini, boş oturtmamasını önermektedir.

Bügin körşi üyge jinalğan bes-altı qız ärtürli taqırıpta äñgime ayttı. Kezek qalalıq meyman Üpilimge jetkende ekinşi sınıptı üzdik tamamdağan Gülayım:

- Üpilim, sen bizge esimiñ jayında mağlumat berşi? –dedi ädettegidey tıqlıqtap.

- Esimim, kädimgi esim.

- Üpilim ekenin biz de bilemez, biraq birdeme jetpey turğanday.

- Ol turalı oylanbappın.

- Üpilim. Rasında sirek at, -dedi Saya da tañırqap.

- Onda **bilay bolsın**, -dedi Gülayım. – **Äjeñnen suraşı** (DÄ 2015: 62).

Bugün komşu eve toplanan beş altı kız değişik konular hakkında sohbet ettiler. Sıra şehirden gelen misafir Üpilim’e geldiğinde ikinci sınıfı birinci olarak bitiren Gülayım:

- Üpilim, sen bize adın hakkında bilgi verir misin, dedi her zamanki tavrıyla.

- Adım, bildiğin normal isim.
- Üpilim olduğunu biz de biliyoruz, fakat eksik bir şey varmış gibi.
- Onu hiç düşünmemiştim.
- Üpilim. Aslında sık bulunmayan bir isim, dedi Saya da şaşkınlıkla.
- O zaman şöyle yapalım, dedi Gülayım. **Büyükannene sor!**

Metinde Gülayım, Üpilim’e adının anlamını sorar. Üpilim bilemez; bunun karşılığında Gülayım, Üpilim’e “*äjeñnen suraşı*” büyükannene sor, diyerek öneride bulunmaktadır.

Ulpan köpke deyin oralğan joq. Endi onı osı üyge eriksiz süyrep, tezirek qaytıp äkeletin birdeme oylap tabuv kerek-ti.

- Kenjetay, sen batırğa bir ädemi jır **aytıp berşi!** –dedi Eseney.
- E, bärekelde! –dedi Artıqbay da maqulladı (Ulpan 2003: 39).

Ulpan uzun bir süre dönmedi. Şimdi onu o eve zorla sürükleyip götürmemiz için bir şey bulmalıyız.

Kenjetay, sen kahramana güzel **yır söyle**, dedi Eseney.

- Aaaa bravo, dedi Artıkbay da onaylayarak.

Verilen örnekte konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiye yır söylemesi için öneride bulunmaktadır. Dinleyici olan kişi de öneriyi mantıklı bulup kabul etmektedir.

Täñir bizi sodan saqtasın! Özimiz de saqtanuwdı esten şığarmayıq. Sanamız saqtanuwdı ardaq tutsın!

*Namısımızdın, ruxımızdıñ, armanımızdıñ asqaqtawın özimiz de **qalt jibermeyik.** Täñirden xalqımızdıñar-namısına, sana-sezimine qamqor boluwın jalbarına surawdan **jalıqpayıq** (MJ 2016: 19).*

Allah bizi öyle şeylerden saklasın. Kendimiz de korunmayı aklımızdan çıkarmayalım. Hep aklımızda olsun.

Ar ve edebimizin, ruhumuzun, hayallerimizin artma fırsatını elimizden **kaçırmayalım.** Halkımızın namuslu, ilim irfan sahibi olması için Allah’a dua etmekten yorulmayalım.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin emir kipinin birinci çokluk kişi ekleri

ile kendine ve diğerk kişilere daha iyi bir hayat yaşamak ve hayatın içindeki fırsatları kaçırmamak için tavsiye ve öneride bulunduğı görölmektedir.

2.54. Tedbir Alma İşlevi

Tedbir: Önlem, hazırlık anlamlarına gelmektedir. Konuşan kişinin herhangi bir olay, durum karşısında kendini veya başka birisini sağlama alması, başka bir deyişle kötü bir durum karşısında kişinin önlem alması olarak tanımlanabilmektedir.

Sonda, qunan tayğa minüğe jarağan jasqa deyin, äke,- şeşemiz bizdi tüyege teñdegen kebejeniñ işine otırğızıp, “qulap ketpesin” deydi de, belimizden tanıp tastaydı (MM 2006: 8).

O zaman taya binmeye uygun olabilecek yaşa geldiğimizde anne ve babamız bizi devenin üstüne eşit bir şekilde yerleştirilmiş bir sandığın içine oturtup “*düşüp gitmesin*” derdi ve bizi belimizden bağlayıp bırakırdı.

Metinde konuşan kişi, anne ve babasının onu ve kardeşlerini ata bindirdiklerinde düşme ihtimallerine karşılık sandığın içine iyice yerleştirip “*qulap ketpesin*” düşüp gitmesin, diyerek tedbir aldıklarını dile getirmektedir.

- Balam-av, onıñ ne?! Quşaqtağanıñ, jaqsı körgeñiñ jön-aq. Süyğendi qaydan şığardıñ?! Olay jasama endigäri. İttin avruvı boladı! İnfeksiya juğıp jürmesin, -dep eskertken (DÄ 2015: 21).

- Çocuğum bu ne? Sarıldığın, sevdiğin tamam da! Öpmeyi nerden çıkardın? Bundan sonra *böyle yapma*! Köpeklerin hastalığı olur! Enfeksiyon *kapmayasın*, diyerek uyardı.

Metinde anne, çocuğunun köpek ile oynadığını görür ve “*infeksiya juğıp jürmesin*” enfeksiyon kapmayasın, diyerek çocuğunu uyarmakta ve “*olay jasama*” böyle yapma, diyerek ise enfeksiyona karşı önlem almak için öyle yapmaması gerektiğini dile getirmektedir.

- Qarañızşı köke, arqamdağı motorğa! –dedi Asxat birde qiyaldap.

- Mine, ğajap! Körip turmın, balam! –dedi äkesi.

- Uştım endeşe!

- Tura tur, balkonnıñ esigin jabayın. Dalağa şığıp ketip jürersiñ.

Asxat <motorın> iske qostı da, şifoner üstine barıp <qoydı>.

- Abayla! Qulap qalma (DÄ 2015: 81)!

- Bakınız efendim, arkamdaki motora, dedi Ashat biraz hayal edip.

- İşte muhteşem! Görüyorum çocuğum, dedi babası.

- Uçtum demekki!

*- **Dur, balkonun kapısını kapatayım.** Dışarı çıkarsın.*

- Ashat <motoru> çalıştırdı ve şifoniyer üstüne çıkıp bıraktı.

- Dikkat et! Düşme!

Metinde Ashat motor kullanmaktadır. Babası onu görünce düşme ihtimaline karşı “tura tur, balkonniñ esigin jabayın” dur, balkonun kapısını kapatayım, diyerek çocuğunun düşmesine karşı önlem alacağını belirtmektedir.

2.55. Tehdit Etme İşlevi

Tehdit etme: Gözdağı vermek, tehlikeli bir durum yaratmak (TS 2011: 2300). Konuşan kişinin bir başka kişiyi korkutmak amacıyla gözdağı vermesi olarak açıklanabilmektedir. Her emir, içinde alıcı açısından bir tehdit içerir. Zaten eyleyen kişinin emre itaat etmesinin nedeni, emrin kaynağının maddi ve manevi zarar verebilme gücünü kabul etmesidir. Fakat bu, açık olarak görülen tehdit kipliğinden farklı, emir kipliğinin zeminine, doğasına karışan bir doku ve bir iç katmandır (Usta 2011: 146).

Äkem olardıñ bärinen de avılñayğa rastatıp <tilxat> aldı.

- Bermey ketse qaytesin? –degenderge:

*- **Körsin**, bermey, -dedi äkem, -Aqmeşittegi ulıqtarğa ayıp, közin jelkesinen şıǵarayın (MM 2006: 81)!*

Babam onların hepsinden vekâletname aldı ve onları muhtara onaylattı.

Ya vermezse ne yapacaksın, diyenlere:

*- Vermezse **görür**, dedi babam. Akmescit’teki beylere söyleyip başını boynundan ayırayım!*

Metinde konuşan kişiye, muhtara onaylattığı vekâletnameyi alamama durumunda ne yapacağını sorarlar. Bunun üzerine konuşan kişi belgeleri vermeyecek olan kişilere karşı “körsin, bermey”, “közin jelkesinen şıǵarayın” diyerek tehditte bulunmaktadır.

Qalıñdıqtı bir äkelip alsa, ol sorlı qız “ini ölse ağa murası” boladı da qaladı emes pe?

- *Bul aqıl äkeñ Tülendiki me, öziñdiki me?*

- *Äkemizge bildirgen joq edik...*

- *Endeşe **qayta berinder**. Stapqa aydatpay-aq qoyayın*(Ulpan 2003: 46).

Gelini biri alıp gelse o uğursuz kız “kardeşi ölse ağabey mirası” olarak kalacak değil mi?

- Bu düşünce baban Tülendik’e mi ait, sana mı ait?

- Babamıza söylemedik.

- Öyleyse **gidiniz**. Sizi şimdi hapis haneye **gönderirim**!

Metinde konuşan kişi dinleyici olan diğer kişilere gitmeleri yönünde uyarıda bulunmakta fakat eğer gitmezlerse “aydatpay-aq qoyayın” göndermeyeyim (gönderirim yoksa) ifadesi ile onları göndermekle tehdit etmektedir.

- *Qap, minanıñ ıza qıluvın-ay! Otız arba şöp üyip berdim. Suluñnan artıq. Eki jılıña jetedi!*

- *Onda biyıl şöpti köp şapqan ekesin ğoy!*

- *Murnıñdı **buzıp jibereyin** be osı* (Ulpan 2003: 98)!

- Şunun yaptığına bak! Otuz araba ot verdim. Yulafından fazla. İki sene yeter!

- Bu yıl otu çok topladın ya!

- Burnunu **koparayım mı** bu şekilde?

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye otu fazla verdiğini belirtmektedir. Dinleyici olan kişi ise olsun otu fazla topladın bu yıl, diyerek alaycı bir tavır takınır. Bunun üzerine konuşan kişi “murnıñdı buzıp jibereyin be” burnunu koparayım mı, diyerek dinleyici olan kişiyi tehdit etmektedir.

*Avızdarıñdı asqa jetkizbey, közderiñdi jastan ketkizbey, qañğırtıp jiberemiz. Osıdan üyiñe barğan soñ, anav pirinen bezgen ata-anañ men **ağayıñdarıña ayt**. Ärvaqqa atap bes mal **qudayı bersin**. Quran oqıtıp, avıldıñ taylı-*

tuyağına deyın tegis şaqırıp, etin taratsın. Äytpese ajaldarıñ da bizden, azaptarıñda bizden (UU 2003: 73)...

Ağızlarınız yemeğe değımeden, gözlerinize yaş gelmeden sizi dolaştırırız. Evine gittikten sonra her şeyinden vazgeçen anne, baban ve akrabalarına söyle: “Ruhlara özel beş mal **kurban versin**. Kur’an okutup küçüğünden büyüğüne kadar köyde bulunan herkesi davet edip etini dağıtsın. Yoksa eceli de bizden azabı da bizden...”

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiden üçüncü kişilere yapmaları gereken görevleri belirtir; ardından şayet bu söylediklerini yapmazlarsa ecellerinin kendi ellinden olduğunu belirterek tehditinin iletilmesini ister. Bağlama bakıldığında baskın olan anlamın tehdit anlamı olduğu görülmektedir.

*- Quv jetimek, közine şel bitti me? Oı qozimen uşıqtap **jibereyin be**. Öligi suravsız sümelek? –dep bajıldaydı. Bayqus bala qutılmaq bop tırmanıp jatır. Biraq Anargül jibermeydi. Balanıñ taqırbasına tayaqpen urğan sayın isip şığadı (UU 2003: 74).*

- Neden kibirleniyorsun? Bu kuzu ile tedavi **edeyim mi** seni? Ölüsünü bile soracak kimsesi olmayan alçak, diye bağırdı. Zavallı çocuk kurtulmak için çabalıyordu. Fakat Anargül bırakmıyor. Çocuğun başına sopa ile her vurduğunda başı şişiyordu.

Verilen metinde Anargül, çocuğun yaptıklarına sinirlenir ve gözüne perde mi düştü ki bu yaptıklarını görmüyorsun, diyerek onu azarlar. Ardından seni bu kuzu ile iyileştireyim mi, diyerek çocuğu korkutmak amacıyla tehdit etmektedir. Metnin devamında çocuğun başına vurduğu belirtildiği için “kuzu ile iyileştireyim mi” ifadesi tekliften ziyade tehdit etme amacıyla söylendiği anlaşılmaktadır.

Kenesarı orıs şekarasınan şetkey otırğan Kerey –Uvaq elderin eki ret şavıp äketti.

*- Kenesarını xan saylavğa riza bolsa aq saqal, qara saqal biyleri **tez jetsin!** –dep şapqınşı jiberedi de, üş kün işinde xabar bolmasa şavıp äketedi (Ulpan 2003: 11).*

Kenesarı Rus sınırı ile daha kenarda bulunan Kerey-Uvak yurtlarını iki kez yıkıp gittiler.

- Kenesarı'nı han seçmeye razı olursa aksakal, kara sakal beyleri **tez varsın**, deyip haberci gönderdi ve üç gün içinde haber gelmezse istila edecekti.

Metinde “tez jetsin” tez varsın ifadesi ile konuşan kişi, dinleyici olan kişi vasıtasıyla üçüncü kişilere hemen gelsinler, eğer onlardan haber gelmezse istila edeceğini belirterek tehdit etmektedir.

- *Öz üyimniñ oñ bosağasında otırğanda, sonşa basınatın men onıñ äyeli emespin äli. Éger endigéri qıljaqtap, osılay qıltıyıp kele berse, qalıñdıǵı boluvğa qarsımın. Solay aytıñdar, -dep Übiyan betin basıp otırıp qaldı (UU 2003: 90).*

- Kendi evimde otururken onun eşi değilim ki benim evimi bassınlar! Eğer bundan sonra da aynı şekilde gelirse onunla evlenmeyeceğim. **Öyle söyleyiniz**, deyip Übiyan yüzünü kapatıp oturdu.

Metinde konuşan kişi, kendisini isteyen kişinin davranışlarından bıkar ve eğer istemediği davranışları bir daha tekrarlırsa onunla evlenmeyeceğini belirterek onu terk etmekle tehdit etmektedir. Bu tehditin de ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü kişiye iletilmesini istemektedir.

- *Apatay! Aynalayın apajan! Ayañızsı! Öldim-av, -deydi üni älsirep. Biraq qutırıp alğan dolı kempir balanı tulaqşa süyretip, eski qudıqqa alıp keldi.*

- *Sen jügermekti qudıq işindegi qurt-qumırsqanıñ **jemi eteyin**, -deydi Anargül şabalanıp (UU 2003: 74).*

- Ablacığım! Canım ablacığım! **Acıyınız!** Ölüyorum, dedi sesi azalarak. Fakat öfkeli olan yaşlı kadın, çocuğu yerde sürükleyip eski kuyuya götürdü.

- Senin gibi sevimsizi kuyu içindeki böceklere **yem edeceğim**, dedi Anargül kızarak.

Metinde yaşlı kadın çocuğa sinirlenir ve çocuğun yalvarıp yakarmalarına aldırmaz etmeden ona “qudıq işindegi qurt-qumırsqanıñ jemi eteyin” kuyu içindeki böceklere yem edeceğim, diyerek onu tehdit etmektedir.

- *Sumdıq- ay, ne deĝen uyat edi. Bul qay basınĝanı. Sonşa asıĝıp, jav quvıp bara ma eken. Aldımızda äli jıl jatır ĝoy. Nege sonı oylamaĝan. Munday jeñiltektiĝi üşin jek körıp **ketetinimdi eskertiñiz**. Munısı nesi, menimen sanaspay, tosınnan-tosın tosırlatıp jetip kelgenine qorlanıp otırmın (UU 2003: 89).*

- Estaĝfırullah, ne kadar ayıp bir şey. Bu nasıl bir hareket? Niye acele ediyor, peşinden biri mi kovalıyor? Önümüzde yıllar var. Niye onu düşünmüyor. Bu yaptıklarından dolayı nefret edebileceğimi ona **söleyiniz**. Bu ne ya! Benimle anlaşmadan aniden gelmesinden utanıyorum.

Verilen metinde Übiyan, onunla evlenmek isteyen kişiye sinirlenir ve yaptıklarından dolayı ondan nefret edebileceği tehditini dinleyici olan kişi vasıtasıyla iletilmesini istemektedir.

*Tabıñdar, qatın-balaların!.. bärin de jiynap alıp ketemiz!.. Oralmay **körsin**, bularĝa!.. Ne ister ekemiz, sodan keyin!.. (MM 2006: 29)!..*

Kadın ve çocukları bulunuz! Hepsini toplayıp götüreceğiz! Eğer buralara dönmezlerse bizden kötülük **görecekler**! Ne yapacağız onlara bundan sonra?

Metinde konuşan kişi “Oralmay körsin, bularĝa” eğer buralara dönmezlerse bizden kötülük görecekler, ifadesi tehdit etmektedir.

- *Kimsiñ özin? Türiñe qaraĝanda sultansın, is-qimılıñ qaraqşıday! **Ayt**, janiñ barda, äytpese, işek-qarınıñdı şańĝa aqtarıp tastaymın! –dep aqırdı äsem kiyingen jawınger (MJ 2016: 50).*

- Sen kimsin ya? Yüzüne baktığımda sultana benziyorsun fakat yaptığın işlere baktığımda yağmacıya benziyorsun. **Hadi söyle** yoksa seni öldüreceğim, dedi güzel giyinen bir asker.

Verilen örnekte askerin yani konuşan kişinin dinleyici olan kişiye yöneltilmiş olduğu “ayt” ifadesinin bağlama bakıldığı zaman tehdit içerdiği görülmektedir.

2.56. Teklif Etme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te birinden bir şey yapması için bir iş isteme ve buna ek olarak incelenmek veya kabul edilmek için bir şey sunma, önerme olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 2305). Konuşan kişi teklif ettiğinde teklifinin kabul görmesini arzulamaktadır.

Kazak Türkçesinde emir kipi ekleri ile teklif anlamını yansıtan ifadeler şunlardır:

*Äke-şeşem men ağalarım qalağa ketip, üyde bir özim qalğanmın. Teledidarğa qaray-qaray jalıqtım da, dalağa sıqtım. Qalqan qulaq Azattı körip, **oynayıq dep** usınıs ayttım. Ol balalardı jıyıp äkelüvge ketti (DÄ 2015: 29).*

Annem, babam ve ağabeylerim şehre gittiğinde evde yalnız kaldım. Televizyona baka baka sıkıldım ve dışarı çıktım. Kepçe kulak Azat'ı görüp **oynayalım**, diye teklif ettim. O, çocukları toplayıp getirmeye gitti.

Metinde konuşan kişi sıkıldığı için dinleyici olan bir başka kişiye “**oynayıq**” oynayalım, diyerek teklifte bulunduğu görülmektedir.

- *Boljamıñ durıs. Im-m... qorqıp kelesiñ be?*

- *İye, ağay.*

- *Jur, **ertip barayın**.*

- *Raqmet! –dedi bala (DÄ 2015: 46).*

- Tahminin doğru. Korkuyor musun?

- Evet, ağabey.

- Gel, **götüreyim**.

- Teşekkürler, dedi çocuk.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan bir diğer kişiye korkup korkmamasını sormaktadır. Bunun üzerine korktuğunu ifade eden çocuğa “*jur, ertip barayın*” gel, götürüyüm, diyerek onu götürmeyi teklif etmektedir.

- *Äke- şeşeñ ülken kisimen amandas dep aytpay ma?*

- *Aytadı.*

- *Endeşe, nege amandaspayıñ?!*

Ashat javap qaytarmadı. Basın tömen tuqırtıp turıp qaldı.

- *Jä, qısıлма! Onda **білай етеуік**. Sen osı jerde tur, men üyden şıǵıp kele jatayın. Meni körgende <Assalavmaǵaleüküm> dep davsıñdı şıǵarıñqırap amandas, jaray ma?*

- *Jaraydı (DÄ 2015: 4).*

- *Annen ve baban büyüklerle selamlaş demedi mi?*

- *Dedi.*

- *O zaman niye selamlaşmıyorsun?*

- *Ashat cevap vermedi. Başını eğip yere bakarak durdu.*

- *Tamam utanma! **Böyle yapalım** o zaman. Sen burda dur, ben evden çıkıp geleyim. Beni gördüğünde <Selamünaleüküm> diye sesli selamlaş tamam mı?*

- *Tamam.*

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye büyüklerle selamlaşması gerektiğini belirtir. Selam vermeyi unutan dinleyiciye o zaman “*білай етеуік*” böyle yapalım, diyerek teklifte bulunmaktadır.

*Ras, bir-eki ret saǵan bul jöninde aytqansıdım. **Toylayıq** ta dedim (ÜÜK 2011: 95).*

*Doğru, bir iki defa sana bu hususta bir şeyler söylemiştim. **Kutlayalım**, bayram edelim demiştim.*

Metinde konuşan kişinin geçmişte dinleyici olan kişiye “*toylayıq*” kutlayalım, diyerek teklifte bulunduğunu belirtmektedir.

- *Maqul bolǵan, -dedi Erkin, -al endi, künsip dalada turmay, qalǵan sözdi avılǵa **barıp keneseуік**.*

- *Bolsın! –dedi äkem (MM 2006: 108).*

- *Makuldür, dedi Erkin, al şimdi güneş alan yerde durmadan, konunun kalan kısmını köye **gidip görüşelim**.*

- Olur, dedi babam.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye konunun kalan kısmını köye gidip “*keneseyik*” görüşelim, diyerek teklifte bulunmakta. Dinleyici de bu teklifi “bolsın” diyerek kabul etmekte.

- *Eger sizdin jumısıñız bolmasa, qalğan sözdi komissiyada keñeseyik*

- *Maqul, -dey saldı (MM 2006: 74)...*

- Eğer sizin işiniz olmazsa, geri kalan sözü **komisyonda danışalım**.

- Uygundur, dedi.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan bir diğer kişiye konunun devamını kurulda konuşmayı teklif etmektedir. “*keñeseyik*” danışalım, diyerek birliktelik anlamını da yansıtmaktadır. Fakat asıl amaç teklif etme anlamı olduğu için teklif etme başlığı altında vermektediriz.

- *Äjem aytıp oturuşı edi: <Adam üyinen qırıq qadam şıqqan soñ müsäpir> dep.*

- *Oxo, ideya! –dedi Aydos quvanıp. – Toqtorbek ağanın üyine barayıq. Aqqöñil, qayırımıdı kişi.*

- *Durıs aytasıñ.*

- *Kettik (DÄ 2015: 16)!*

- Büyükanem “insan kendi evine kırk adım uzaklaşınca misafir olur” diyordu.

- Oooo güzel düşünce, dedi Aydos sevinçle. Toktorbek ağabeyinin **evine gidelim**. İyi, merhametli bir insandır.

- Doğru söylüyorsun.

- Gidelim!

Metinde konuşan kişi bir diğer kişiye Toktorbek’in “*üyine barayıq*” evine gidelim, diyerek teklifte bulunmaktadır.

Ulpan irkilmesten üş par kesteli etik suradı.

- *Ayağıñzğa kiyip köriniz... otırıñız...*

Ulpan ayağına kiyip köreyin dep edi, şulğavı eski ekeni esine tüsti. Öz etiğine sırtınan salıstırdı (Ulpan 2003: 82).

Ulpan çekinmeden üç tane nakışlı bot sordu.

- Ayağınıza **giyip görünüz, oturunuz.**

Ulpan ayağına deneyecekti fakat çorabının eski olduğunu hatırladı. Kendi botu ile denemeden karşılaştırdı.

Metinde konuşan kişi yani satıcı, Ulpan’a beğendiği ayakkabıları denemesi için “*kiyip köriniz... oturunuz*” diyerek ayakkabıları ayağına giymesi için teklifte bulunmaktadır.

Attardı ıqtasınğa aparıp baylağısı keldi. Ekinşi bir üyden qaynağan samavırdı köterip äkele jatqan Ulpandı körip: “samavırdı jerge qoya turşı, qarağım. Üyge men köterip aparayın” dep qızğa tım tez jaqınday berip (Ulpan 2003: 37).

Atları barınağa götürüp bağlayası geldi. İkinci bir evden kaynayan semaveri alıp gelen Ulpan’ı görüp “Semaveri **yere bırak**, yavrum. Eve **ben götürüyüm**” diyerek kıza hemen yakınlaştı.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan bir diğer kişiye “*samavırdı jerge qoya turşı*” “*üyge men köterip aparayın*” diyerek semaveri yere bırakmasını ve onun yerine götürmeyi teklif etmektedir.

- Nege şaqırtıptı, dedi Äsirep inişine jaqındap kelip. – jay ma?

- Qısqa qaray jılqını **ornalastırıp qaytayıq**. Qar tüsken soñ qasqır quvarımız, añ avlarmız... Biraz kün **joldas bol** dedi.

- Baratın boldıñ ba?

- Köñili jarım... jalğızsırap jürgen adam göy... jaraydı dedim.

- Mijna qulan-tuyağıñıñ eti oyazıp ketipti... jirenindi minip ket (Ulpan 2003: 96)!

- Niye çağırmış, dedi Esirep kardeşine yaklaşıarak. Hayırdır?

- Kışa doğru atları **yerleştirip dönelim**. Kar yağdıktan sonra kurt kovalarız, ava gideriz. Birkaç gün **arkadaş ol**, dedi.

- Gelecek misin?
- Kalbi kırık yalnız olan biriyim. Tamam dedim.
- Şu atların eti bozulmuş. Ata binip git!

Metinde kişi “*ornalastırıp qaytayıq*” yerleştirip dönelim, “*joldas bol*” arkadaş ol, diyerek Esirep’e kalması için teklif etmektedir.

Jası jetken adam...muñ jasay ma ol?... Barsın!..

- *Sonı, endi, avıldıñ ziratına aparıp jerleyik* degenim edi, -*dedi jeñeşem, muqalıp qalğanday* (MM 2006: 44)...

Yaşı gelmiş adam, bin yaşına kadar yaşar mı? Gitsin!

- Artık onu köyün mezarına **götürüp yerleştirelim** demiştim, dedi yengem, ne diyeceğini bilemeden.

Metinde yaşlı bir adamın çok yaşadığı ve artık ölmesi gerektiği belirtilmiş. Bunun üzerine köyün mezarına “*aparıp jerleyik*” götürüp yerleştirelim, diyerek konuşan kişi, onun canlı canlı gömülmesi için teklifte bulunmaktadır.

2.57. Tembih İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te tembih kavramı, bir konunun, olayın, hareketin belli biçimde ve yolda yapılmasını söyleme ve bunu üsteleyerek hatırlatma, uyarı, uyarma olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 2316). Uyarı işlevinde konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiyi uyarırken konuşmasına daha sert bir ifade yüklemekte ve bazen bu uyarı öfkelenme sonucunda kızma, azarlama anlamlarını da yansıtmaktadır. Fakat tembih işlevinde, konuşan kişinin daha yumuşak bir ifade ile dinleyici olan kişiye hatırlatmada bulunduğu görülmektedir.

- *Şöge, şöge, şöge!..*

Joq, bugün men sen qızğa erkelep sekirip-qarğıp oynamasam kerek. Tört ayağım tügel ata jönelgeli tur. Erkelesin deseñ jalğız kel. İtindi ükelme (Ulpan 2003: 58)!

- *Şşt, şşt, şşt!*

Yok, bugün ben kıza haylazlık yapmasam olmaz. Dört ayağım da beni ata yöneltiyor. Haylazlık eder dersin tek gel. **Köpeğini getirme!**

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişiye şartta bağlı olarak tembihte bulunmaktadır. Şayet köpek yaramazlık yaparsa yanında “*äkelme*” getirme diyerek dinleyici olan kişiyi tembihlemektedir.

- *Al, Ulpanjan, itter birdemeni sezindi. Qazir bir jerden qasqırdı aydap şığadı. Sen qasqırdı quva jönelgen ittin soñınan ere ber. Jartı şaqırımnan artıq jaqındama* (Ulpan 2003: 59)!

- Ulpancığım, köpekler bir şeyleri hissetti. Şimdi kurdu kovalayıp çıkaracağım. Sen de kurdu kovalayan köpeğin ardından git. Fakat kurda ***çok yaklaşma!***

Tembih anlamında kişinin yararı gözetilmektedir. Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişiye köpeğe “*artıq jaqındama*” çok yaklaşma, diyerek tembihte bulunmakta ve köpeğin ona zarar vermesini engellemektedir.

Qalıñ ormannan alistap taldı- şilikti oypattıñ arğı qabağına şığa bergende, Ulpan Müsirepke jalt qarap:

- *Oybay, ağa bir it turıp qaldı, -dedi.*

- ***Endeşe umtı, şap! Sonav qılañdap jalğız ketip bara katqan sarı alanın soñınan qalma*** (Ulpan 2003: 59)!

Sık ormandan uzaklaşıp ağaçlı yere geldiğinde Ulpan, Müsirep’e doğru:

- Oybay, ağabey bir köpek durdu, dedi.

- ***Öyleyse koş!*** Önde giden yalnız sarı alacanın ***ardında kalma!***

Metinde konuşan kişi yani Müsirep, Ulpan’a zarar gelmemesi için “*sarı alanın soñınan qalma*” sarı alacanın ardında kalma, diyerek Ulpan’ı tembihlemektedir. Ulpan’ı tembihlerken samimi ve ılımlı bir ifade takındığı görülmektedir.

- *Qudağıylar, törge şığıñızdar. Endi bul üyge kim kelse de qozğalmañızdar, -dep Müsirep qudağılardı törge alıp barıp otırğızdı da, Eseneyge: -Sen ğoy, öz üyiñde de Eseneysiñ! Küyev degenniñ ädep-ibasınan xabarıñjoq, -dep toqtadı* (Ulpan 2003: 92).

- D n rler, **divana  ıkınız**. Eve kim gelirse gelsin **kıpırdamayınız**, diyerek Müsirep, d n rlerini divana götürüp oturttu ve Eseney’e ‘‘Sen var ya kendi evinde de Eseneysin! Damat olmanın örf ve  dettinden hiç haberin yok’’ dedi.

Konuŗan kiŗi, dinleyici olan kiŗileri yerlerinden kalkmamaları yönünde ‘‘*kim kelse de qozǵalmańızdar*’’ kim gelirse gelsin kıpırdamayınız, diyerek kesin bir ŗekilde tembihlemektedir.

<Otız tisten ŗıqqan söz, otız ru elge taraydı< deǵendi **umıtpandar** (MM 2006: 48)!

‘‘Otuz dıŗten çıkan söz, otuz soy memlekete daǵılır’’ atasözünü **unutmayınız!**

Konuŗan kiŗi, dinleyici olan kiŗilere bir sözün aǵızdan çıktıktan sonra herkese ulaŗabileceǵini hatırlatır ve bu sözü unutmamaları yönünde onları uyarır. Her zaman akıllarında olmasını ister.

Orınbordan ayǵa jaqın vaqıtta qaytqan  kem, t inde, el jata esikti javıp aldı da, <tisteri nnen ŗıǵarma!> dep saqtandırıp (MM 2006: 104):

Orınbor’dan yakın zamanda dönen babam, gece millet yattıktan sonra kapıyı kapattı ve ‘‘**kimseye söyleme**’’ diye tembihledi:

Metinde konuŗan kiŗi, dinleyici olan bir kiŗiyi anlattıklarını kimseye söylememesi yönünde tembihlemektedir.

- *Jalpı qayŗını qolǵa ustaǵanda abay boluv kerek! Qaysar jańa sen qolıńdaǵı qayŗını Xaydarǵa qaray siltep jatırsıń. Olay et vge bolmaydı! Bayqavsızda betin jaraqattap, bolmasa közine tiyip ketse qayter edin?! Qayŗını ustama demeymin, ustańdar, paydalanıńdar. Biraq bolǵan soń, qabına kigizip **tiyisti jerge qoyıńdar!** Qayŗı – oyınŗıq emes! Uqtıńdar ma* (D  2015: 36)?!

- Aslında makası elinize aldıǵınızda dikkat etmeniz gerek! Kaysar, az önce sen elindeki makası Haydar’a doǵru sallıyordun. Yaptıǵın doǵru deǵil!

Aniden yüzünü yaralayıp ya da gözüne soksaydın ne yapardın? Makası elinize almayın demiyorum, alın, kullanın. Fakat işiniz bittikten sonra kabına, durması **gereken yere koyunuz!** Makas oyuncak değil! Anladınız mı?

Metinde konuşan kişi dinleyici olan kişilere makası ellerine aldıkları zaman dikkatli olmalarını ve işleri bittikten sonra “*tiyisti jerge qoyıñdar*” ifadesi ile uygun yere koymalarını belirterek onları tembihlemektedir.

Aqırğan aqpan. Keşki apaq-sapaq mezigil. Apam üyge söylep kirdi.

- *Apır-ay, künniñayaq astınan borap ketkeniñ qaraşı. Eriktay, aqılıñ bar ğoy aynalayın! Atanıñ aldınan şıqqasam bolmas. **Sen üyde otır**, jaray ma?*

- *Jaraydı apa (DÄ 2015: 63).*

Karlı şubat ayında, günbatımında ninem eve konuşarak girdi.

- Ya günün aniden soğumasına baksana! Eriktay yavrucuğum, sen akıllı çocuksun! Dedenin karşısına çıkmasam olmaz. **Sen evde otur**, tamam mı?

- Tamam nineciğim.

Metinde konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiyi “*sen üyde otır*” sen evde otur, diyerek onu tembihleyerek dışarı çıkmasını, evden ayrılmasını engellemektedir.

- *Qarañızşı köke, arqamdağı motorğa! –dedi Asxat birde qiyaldap.*

- *Mine, ğajap! Körip turmın, balam! –dedi äkesi.*

- *Uştım endeşe!*

- *Tura tur, balkonniñ esigin jabayın. Dalağa şığıp ketip jürersiñ.*

Asxat <motorın> iske qostı da, şifoner üstine barıp <qoydı>.

- **Abayla! Qulap qalma** (DÄ 2015: 81)!

- Bakınız babacığım, arkamdaki motora, dedi Ashat biraz hayal edip.

- İşte muhteşem! Görüyorum çocuğum, dedi babası.

- Uçtum demekki!

- Dur, balkonun kapısını kapatayım. Dışarı çıkarsın.

- Ashat <motoru> çalıştırdı ve şifoniyer üstüne çıkıp <bıraktı>.

- Dikat et! **Düşme!**

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiyi ddüşmemesi, dikkat etmesi gerektiği yönde tembihlemektedir.

- Arteke, sadaq-nayzalarıñzdı **üzirley beriniz**. Qıs boyı qasqır quvarmız. Esikti aşıp qoyıp, sadaq tartıp nısana atadı eken dep estidim. Quday buyırsa, qaravılıñızğa qasqır da bir iliner, -dedi (Ulpan 2003: 37).

- Arteke, yay ve mızraklarınızı **hazırlayınız**. Kış boyu kurt kovalıyoruz. Kapıyı açık bırakıp yayı çekip nişan alıp vuruyorsunuz, diye duydum. Allah nasip ederse bekçiliğimize kurt da eklenir, dedi.

Metinde konuşan kişi, kış boyunca kurt kovalayıp vurdukları için dinleyici olan kişileri her zaman yay ve mızarağı hazır bulundurmaları yönünde tembihlemektedir.

- Kümistey taza köziñe jas alıp jabığa berme, appaq Ayım, -depti täñiri onı jubatıp. – Onan da **qızmetiñnen jañılma**. Men tileviñniñ orayın oylanıp köreyin (UU 2003: 40).

- Gümüş gibi temiz gözüne yaş değmesin, üzülme appak Ayım, demiş Allah onu teselli edip. Ondan da **görevinden de şaşma!** Ben isteklerini bir düşüneyim.

Metinde dinleyici olan Ay, Allah’tan istekte bulunmaktadır. Bunun üzerine Allah, Ay’ın isteğini düşüneceğini fakat onu “qızmetiñnen jañılma” diyerek işini aksatmaması yönünde tembihlediği görülmektedir.

Bükil avıl tısqa şığıp, Übiandar kökjiyekpen astasqan alış qırqadan asıp ketkenşe köz jazbay, qızıqtap qarap turdı. Sonda äşekey buyımdar qaydan **tabıldı dey körmeñizder**. Äkemniñ zergerlik öneri bar edi dep aytqan edim ğoy (UU 2003: 98).

Bütün köy dışarı çıkıp Übiyanlar tepeden aşıp gidene kadar gözlerini kırpmadan bakıyorlardı. Öyleyse bu mücevherler nerden çıktı **demeyiniz**. Babamın usta bir yönünün olduğundan bahsetmiştim.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişileri “*äşekey buyımdar qaydan tabıldı dey körmeñizder*” diyerek yanlış düşünmemeleri yönünde onları tembihlemekte ve daha sonra da o düşüncelerini engellemek için de onlara doğruyu söylemektedir.

- *Ulpanjan, menin enşimdi bölip bergeni nesi dep oylap qalma. Bul enşin emes, stıylığım. Basqa düniyeni eki Eseney birge bölermez (Ulpan 2003: 72).*

- Ulpancığım, benim payımı bölüp verdiniz, diye **düşünme**. Bu payın değil, hediyen. Diğer varlıkları iki Eseney ile birlikte paylaşıyoruz.

Payının verildiğini düşünme ihtimaline karşı Eseney, Ulpan’ı tembihlemekte ve onun payının o olmadığını belirtmektedir.

- ... : *Eseneydiñ qurığı moyıma tüse qalsa, onı alıp ketetin küş bizdin azğana avıl kirme Kürlevitte joq. Quday saldı –biz köndik. Biraq ağañnıñ esinde bolsın – Ulpan arzanğa tüspeytin qız (Ulpan 2003: 63).*

- ... :Eseney’in avına düşersen küçük köyde beni kurtaracak kimse yok. Allah verdi, biz kabul ettik. Fakat ağabeyinin **aklında bulunsun** Ulpan tuzağa kolay düşürülecek bir kız değil.

Metinde konuşan kişi, Ulpan’ın kolayca tuzağa düşebilecek bir kız olmadığını belirterek ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü kişiye tembihte bulunmaktadır.

Balalar, -dep saqtandırdı bizdi äkem, qaharlı keskinmen sawsağın bezep, - qazır biz peş astındağı uranı keñitemiz. Nege üytetinizde jumıstarıñ bolmasın, jan adamğa tisteriñnen şıǵaruvşı bolmandar (MM 2006: 67)!

Babam, parmağını bize doğru sallayarak sert bir ses tonuyla “Şimdi biz fırının altındaki yeri genişleteceğiz. Siz, bizim **işimize karışmayın** ve hiç kimseye **söylemeyin**” diyerek bizi tembihledi.

Verilen örnekte baba, “*jumıstarıñ bolmasın*”, “*şıǵaruvşı bolmandar*” emir ekleri ile kurulan ifadeler ile konuşan kişi, çocuklarını işine karışmamaları ve kimseye söylememeleri yönünde tembihlemektedir. Verilen metinde emir ekleri ile verilen ifadeler bir işin, eylemin yapılmasını engellemekte, yasaklamaktadır. Fakat cümlede yer

alan “saqtandırdı” tembihledi, ifadedesi eylemin tembihleme işlevinde kullandığını yansıtmaktadır.

Birine- biri atarğa oqtarı bolmay turğan uldar, kəriyaniñ vâjdi sözine toqtap, qol alıştı.

- Esteriñde bolsın! Bolar- bolmas nârsege bola töbelesip, judırıqtı ala jügirgendi qoyıñdar! Zaman talabına say jaqsı üyde turğan, jaqsı kiyingen, jaqsı maşına mingen jaqsı (DÄ 2015: 51)!

Kavga etmek için sebepleri olmayan çocuklar, ihtiyarın önemli sözünü dinleyip anlaştılar.

- Unutmayınız! Küçücük bir şey için kavga edip birbirinize el kaldırmayınız! Zamanla iyi bir yerde oturan, iyi giyinen, iyi arabaya binen iyidir.

Metinde konuşan kişinin, kavga etmekte olan çocuklara olur olmaz şeyler için birbirlerini kırmamaları ve el kaldırmamaları gerektiğini “esteriñde bolsın” unutmayınız, aklınızda bulunsun, diyerek onları tembihlediği görülmektedir. Verilen ifade uyarı anlamını da taşımaktadır fakat baskın olan asıl verilmek istenen anlam, tembih etme anlamıdır.

Meniñ perilerim keşe besinde qulağıma sıbırladı: <Barma, barsan qawip>, -dedi (Ürker 1981: 393).

Dün akşam perilerim kulağıma “**gitme**, gidersen tehlike ile karşılaşacaksın” diyerek fısıldadı.

Verilen metinde “barma, barsan qawip” ifadesi ile kişinin gitme ihtimaline karşı tehlikeyle karşılaşılabilceği, bu yüzden gitmemesi yönünde tembihlendiği görülmektedir. Tembihte bulunan kişi, dinleyici olan kişinin yararını gözettiği, bu yüzden tembihte bulunduğu görülmektedir.

- Jüre ber, dosım. Men tañ atqañşa osında bolam, -dedi Münis.

- Bizdi umutpañız, dep Güljan da qol bulğadı (MJ 2016: 119-120).

-Devam et dostum, ben sabaha kadar burada olacağım, dedi Münis.

-**Bizi unutmayın**, diye Güljan da el salladı.

Verilen örnekte Güljan'ın dinleyici olan kişilere “*bizdi umutpañız*” ifadesi ile onları unutmamaları yönünde tembihlediği görülmektedir.

Quday tağala qudıretti ğoy. Jer betindegi biz siyaqtı quldarın ärbir qiysıq qılığı üşin jazalap otıradı. Büwlikşil pendeden, ör-batıl jır men eser sözden awlaq bolıñdar deĝen burınğılar. Qurmaşqa abay bolıñdar, saqtañdar onı, tek dombırası säl sabırlıraq söylesin (MJ 2016: 157)...

Allah büyüktür. Yeryüzünde bulunan bizim gibi kötülük yapan kullarını cezalandırıyor. Kusur arayan insanlardan, dedikodudan **uzak durun**, demişti eskiler. Kurmaş'a **dikkat edin**, koruyun onu. O, sadece dombıra ile cevap versin.

Metinde konuşan kişinin dinleyici olan kişilere dikkatli olmaları yönünde tembihte bulunduğu görülmektedir.

- *Sonan da är qazaq Täñir bergen Tili üşin, Täñir bergen Ultı üşin, Täñir bergen Memleketi üşin janpidağa dayın turuwı tiyis.*

- **Osını umutpayıq** Jas Dos- *Jana Oqırman (MJ 2016: 20).*

- Her Kazak'ın, Tanrı'nın verdiği dil, millet ve memleket için can vermeye hazır olması gerekiyor.

- **Bunu unutmayalım**, genç dost, yeni okuyucu.

Bağlama bakıldığı zaman her insan için dili, memleketi ve milletin değerli olduğu, yeri geldiğinde canını bile feda edebileceği belirtilerek unutulmaması gerektiği konusunda kişi veya kişiler tembihlenmektedir.

2.58. Tercih İşlevi

Emir kipi işaretleyicileri ile konuşan kişi, iki durum arasında istediğini belirtmesi, birini diğerine karşı üstün görüp onu yeğlemesi durumu tercih anlamını yansıtmaktadır.

- *El işi päle-jaladan tiyışığıptı dep jürsiñ ğoy, bunda ne qılamız, otırıp? Odan da, aş bolayıq, toq bolayıq, elde bolayıq, -dep qıñqılday berdi (MM 2006: 66).*

- Halk beladan- iftiradan yorulmuş **diyorsun!** Burada oturup ne yapacağız?

Onun yerine **aç olalım, tok olalım** ama halk arasında olalım, dedi.

Metinde konuşan kişi boş oturmaktansa “*aş bolayıq, toq bolayıq, elde bolayıq*” ifadeleri ile aç - tok farkketmeden halk arasında olmayı yeğlemektedir.

E-e, balam, sen de əlgi qolında joq biyenin qulının ülkeygende jorğa ğıp minbek bolğan sorbaq kedey qusadıñ ğoy... -dep mosqal sarbaz mırs-mırs küldi. – Odan da jatayıq. Uykıdan artıq baq bolmas (MJ 2016: 283).

Aaaa çocuğum, sen de elinde olmayan kısrağın yavrusunu büyüdüğünde at olarak binek yapmak isteyen fakir gibisin, diyerek asker gülüverdi. Onun yerine **uyuyalım**. Uykudan daha güzel bir şey yok.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin dinleyici olan kişiye “*odan da jatayıq*” onun yerine uyuyalım, diyerek uyumanın daha cazip olduğunu ve uyumayı tercih ettiğini dile getirmektedir.

2.59. Teselli Etme, Teskin Etme İşlevi

TDK Türkçe Sözlük’te teselli etmek kavramı bir kimseyi avutmak, avundurmak olarak açıklanırken; teskin etmek acı, öfke, heyecan vb. duyguları yatıştırmak kişinin acısını, öfkesini dindirmek olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 2335-2336). Konuşan kişi dinleyici olan kişiyi belirli durumlarda teselli ederken emir kipi eklerini kullanmakta ve bu ekler emir anlamından ziyade teselli etme, teskin etme anlamlarını yansıtmaktadır. Teskin ve teselli anlamlarını yansıtan ifadeler şunlardır:

Birinin bir şey yapmasını engelleme durumu olduğu için emir kipinin olumsuzluk eki olan –MA eki ile teselli ve teskin etme işlevi verilmektedir. Yüzey yapıda olumsuz bir anlam yansıtılıyor olsa da derin anlamda olumlu bir anlam yansıtılmaktadır.

- *Balam –av, ne boldı? Birev tiyisti me? – Batırdıñ jılağan davsın estip üyden maması şıqtı.*

- *Küşik-k... ba-la-pan-dı-ı... je-ep qoy-dı... -dedi Batır kemseñdep.*

- *Tüh, zäremniñ uşqanın qaraşı! Men... öziñe birdeñe boldı ma dep...*

- **Qoy, qullınım, jılama** (DÄ 2015: 28)!

- Çocuğum ne oldu? Biri bir şey mi dedi? Batır'ın ağlayan sesini işiten annesi evden çıktı.

- Kö--pek civ---civi ye---di... dedi Batır ağlayarak.

- Tüh, yüreğimin ağzıma geldiğine baksanıza! Ben sana bir şey oldu mu diye....

- Bırak çocuğum, **ağlama!**

Verilen metinde çocuk civcive bir şey oldu diye üzülür. Bunun üzerine annesi “*qoy, qullınım, jılama*” bırak çocuğum, ağlama, diyerek çocuğunu ağlamaması yönünde teselli etmekte ve yatıştırmaya çalışmaktadır.

- *Aqlıñnan aynaldım! Boyım öspedi dep **vayım jeme**. Esesine oynı östi. Miynı tolistı.*

- *Ötirik aytasıñ.*

- *Seni qaşan aldap edim?!*

- *Oyım össe, qane, körsetşi?*

- *Oyduñ öskendigi közge körinetin zat emes. Senin osı sözderdi tavıp aytqandığıñ aqlıñnıñ tolısuı, erjetkendik (DÄ 2015: 76).*

- Akıllı çocuğum, boyum uzamadı deyip **üzülme**. Gelişen, artan aklın oldu. Bilincin arttı.

- Yalan söylüyorsun.

- Ben sana ne zaman yalan söyledim?

- Aklım arttıysa hani gösterece!

- Aklın artması gözle görünür şey değil. Senin bu sözleri bulup söylemen aklının artmasındandır.

Çocuk boyunun uzamadığı için üzülmekte, bunu gören annesi “*boyım espedi dep vayım jeme*” boyum uzamadı deyip üzülme, diyerek çocuğunu teselli edip diğer özelliklerini överek onu teskin etmektedir.

- *Kümistey taza köziñe jas **alıp jabığa berme**, appaq Ayım, -depti täñiri onı jubatıp. – Onan da qızmetiñnen jañılma. Men tileviñniñ orayın oylanıp köreyin (UU 2003: 40).*

- Gümüş gibi temiz gözüne **yaş değmesin**, üzülme parlak Ayım, demiş Allah onu teselli edip. Ondan da görevinden de şaşma! Ben isteklerini bir düşüneyim.

Verilen metinde Ay, artık yaptığı işlerden dolayı yorulduğunu ve yapmak istemediğini Allah'a bildirmektedir. Bunun üzerine Allah, Ay'a "*kümistey taza köziñe jas alıp jabığa berme*" gümüş gibi temiz gözüne yaş değmesin, diyerek Ay'ın ağlamasını engellemekte ve onu teselli edip rahatlamasını sağlamaktadır.

Äkem mandayınan sipap, erkelete til qattı. Jubatıp otır.

- **Qorıqpa, qarağım, qorıqpa**, -deydi özi teris aynala berip kempirge sırttay kijine aşuvlandı. –*Aljığan qaqpastıñ ayvandığın qaraşı (UU 2003: 75).*

Babam başını okşayıp onu şımartarak bir şeyler söyleyip susturdu.

- **Korkma çocuğum, korkma**, dedikten sonra dönüp yaşlı teyzeye bakıp sinirlendi. – Delirmiş kadının yaptığına baksana.

Verilen metinde yaşlı bir kadın, bir çocuğu azarlamakta ve onu korkutmaktadır. Bunu gören kişi, "*qorıqpa, qarağım, qorıqpa*" korkma çocuğum, korkma, diyerek çocuğu korkmaması yönünde teskin ederek rahatlatmaya çalışmakta ve üzülmesini, korkmasını engellemeye çalışmaktadır.

- *Qarağım Ulpanjan, basıña tüsken bir bäleden qutıldıñ. Endi birjola qutıldıñ. Jılama! Bul üyge değen niyetimiz taza eken, qorlıq-zorlıqtıñ üstine kezdestik (Ulpan 2003: 44).*

- Canım Ulpancığım, başına gelen beladan kurtuldun. Şimdi tamamen kurtuldun. **Ağlama!** Bu eve olan inancımızdan ve iyi niyetimizden dolayı zorluğun üstesinden gelebildik.

Metinde konuşan kişi, Ulpan'ın zorluklar karşısında güçsüz düşüp ağladığını görünce "*jılama*" ağlama, diyerek Ulpan'ı teselli etmekte ve ağlamasını engellemeye çalışmaktadır.

- *Oybay-av, men müşemin be, oğan?!*

- *Bolmasañız, bolıñız!*

- *Ne dep otırsıñ, şırağım-av?..*

- ***Qorıqpañız***, *aqsaqal!.. sizge ğana emes, jolşıbay sizdeylerdiñ talayına üleştirip kelem... Alıñız* (MM 2006: 59)!..

- Aman Allah'ım ne diyorsun sen, ben üye miyim ona!

- Değilseniz olun!

- Ne diyorsun, canım?

Korkmayınız ihtiyar, tek size değil! Yol üstündeki herkese dağıtıyorum.

Alınız!

Metinde bilet dağıtan kişi yolculardan birine bilet verir. Bunun üzerine yolcu neden ona bilet verdiğini düşünerek endişe eder. Bunun üzerine bilet dağıtan kişi, yolcuya bileti gönül rahatlığıyla almasını ve korkmamasını belirtmektedir. “*korıqpañız*” korkmayınız, diyerek yolcuyu korkmaması yönünde rahatlatmaya, teskin etmeye çalışmaktadır.

Oğan köpşiliktiñ toqıramaytının bilgendey:

- *Joldastar! –dedi Erkin, -sabırlandar* (MM 2006: 91)!..

- Çoğunluğun dinlemeyeceğini bildiği için:

- Yoldaşlar, dedi Erkin, ***sabırlı olunuz!***

Konuşan kişi dinleyici olan kişileri sabırlı olmaları yönünde teskin etmektedir.

Qızdar meni muqatqanına mäs bolıp külisedi.

Sonda äjem meni bavırına tartıp, mañdayımnan iyiskep bılay dep edi:

Sonda äjem meni bavırına tartıp, mandayımnan iyiskep bılay dep edi:

- ***Qoya qoy***, *qulınım. Kel aldıma otırşı, men sağan qarlığaştıñquyrığı nege ayır bolğanın, masanıñ tili nege joq ekenin aytıp bereyin* (UU 2003: 28).

Kızlar benimle dalga geçip gülüştüler.

Sonra ninem beni kucağına alıp başımdan okşayıp şöyle demişti:

- ***Bırak yavrucuğum***, gel önüme otur. Ben sana kırlangıcın kuyruğunun niye ayrı olduğunu, sivrisineğin dilinin neden olmadığı anlatayım.

Metinde kızlar, küçük bir çocukla dalga geçerler. Bu duruma üzülen çocuğu gören büyükanne, torununu kucağına alıp “qoya ğoy, qulınım” bırak yavrucuğum, diyerek çocuğun üzülmelerini engellemekte ve onu teselli etmektedir.

Bizben körşi palatadağı bir kişi operetsiya jasatar aldında qasındağı joldastarına äzildep: <Qorıqpandar. Meniñ ölüvge pravom joq. Öytkeni balalarım äli tım jas>, depti. (ÜÜK 2011: 19).

Bizim komşu koğuştaki bir kişi ameliyatı yapılmadan önce yanındaki arkadaşlarına şakayla “**Korkmayınız**, benim ölmeye hakkım yok! Çünkü çocuklarım daha çok küçük” dedi.

Metinde konuşan kişi ameliyat olacaktır. Bu duruma arkadaşları üzülr ve ona bir şey olacak diye korkmaktadırlar. Bunun üzerine konuşan kişi “qorıqpandar” korkmayınız, diyerek arkadaşlarını teselli etmekte ve ölmeyeceğı yönünde endişe etmelerini engellemeye çalışmaktadır.

- Äsili baylav, tuqırtıp ustav, azattıqtan ayıru qıyın ğoy! Sen oğan **renjime**, jaray ma?! Sol üşin de emin- erkin özimen-özi qıdırsın dep az vaqıtqa boşatıp jiberemiz. Sonday kezde sen adasıp ketpe (DÄ 2015: 20)!

- Elleri bağlayıp, başı yere eğerek tutmak, özgürlükten ayırmak zordur! Sen ona **gücenme** olur mu? O, istediğı gibi kendi kendine yolunu bulsun diye onu serbest bırakacağız. Daha sonra da sen şaşırma!

Konuşan kişi dinleyici olan kişiye “renjime” gücenme, diyerek dinleyici olan kişiye teselli etmektedir.

- Äke- şeşeñ ülken kisimen amandas dep aytpay ma?

- Aytadı.

- Endeşe, nege amandaspayısıñ?!

Ashat javap qaytarmadı. Basın tömen tuqırtıp turıp qaldı.

- Jä, **qısıлма**! Onda bılay eteyik. Sen osı jerde tur, men üyden şıǵıp kele jatayın. Meni körgende <Assalavmağaleyküim> dep davısıñdı şıǵarıñqırıp amandas, jaray ma?

- *Jaraydı (DÄ 2015: 4).*
- Annen ve baban büyüklerle selamlaş demedi mi?
- Dedi.
- O zaman niye selamlaşmıyorsun?
- Ashat cevap vermedi. Başını eğip yere bakarak durdu.
- Tamam **utanma!** Böyle yapalım o zaman. Sen burda dur, ben evden çıkıp geleyim. Beni gördüğünde <selamünaleyküm> diye sesli selamlaş tamam mı?
- Tamam.

Metinde konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiyi utanmaması ve çekinmmesi yönünde teskin etmektedir.

2.60. Vaatte Bulunma İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te bir işi yerine getirmek, gerçekleştirmek için kişi veya kişiler tarafından verilen sözler vaatte bulunmak olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 2463).

*Jılama, böpem, jılama,
Jilik **şağıp bereyin.**
Jiliginiñ mayı joq
Jipke **tağıp bereyin.**
Kök sıyırdın sütinen
Köje **jasap bereyin.**
Onıñ tuzın kim tatar,
Jılamaytın ul tatar (UU 2003: 18).
Ağlama çocuğum ağlama,
İncik kemiği **yapıp vereyim.**
İncik kemiğinin yağı yok
İpe **bağlayıp vereyim.**
Gök ineğin sütünden
Çorba **yapıp vereyim.**
Onun tuzuna kim bakar,
Ağlamayan çocuk bakar.*

Verilen metinde konuşan kişi, çocuğun ağlamaması için ona “*jilik şağıp bereyin*” incik kemiği yapıp vereyim, “*jipke tağıp bereyin*” ipe bağlayıp vereyim, “köje jasap bereyin” çorba yapıp vereyim, diyerek çocuğa ağlamaması karşılığında vaatte bulunmaktadır.

Ol Kenesarınıñ birinşi qoldası bolıp şıqpadı ma?

- *Onday közqaras Ombıda da örşip keledi, Eseke. Degenmen...*

- *Degenmen, bata almay oturmız deysiñ ğoy! Onda özime erik beriñder. Bes künde qol-ayağın kisendep Ombığa aydap äkeleyin* (Ulpan 2003: 24)!

O, Kenesarı’nın birinci yoldaşı çıkmadı mı?

- Aynı düşünce Ombı’da da büyüyor Eseke, demiştim.

- Ama bir şey yapamıyoruz, diyorsun. O zaman bana **müsaade veriniz!** Beş günde elini, ayağını zincire vurup Ombı’ya alıp getireyim.

Konuşan kişi eline yetki verildiği takdirde vaatte bulunarak karşı tarafı alt edeceği sözünü “*bes künde qol-ayağın kisendep Ombığa aydap äkeleyin*” ifadesi ile belirtmektedir.

Künderdiñ küinde patşalıǵına jav şavıp, älek salǵanda, jav betin uv sebelep qaytarǵan julan eken. Bul baǵa jetpes erlikke riza bolǵan Süleymen patşa julanǵa:

- ***Qalaviñdı ayt***, ne tileseñ sonı berem, depti.

- *O, ulı patşam, -depti julan üş oralıp jatqan küyinde basın qazdıtıp, jalǵız-aq tilegim bar* (UU 2003: 28).

Günlerden bir gün düşman gelip padişahı tehdit ettiğinde düşmana zehir verip geri gönderen yılanmış.

Bu kahramanlıǵa sevinen Süleyman Padişah yılanı:

- ***Dileǵini söyle***, ne dilersen yaparım, demiş.

- O, ulu padişahım, demiş yılan üç kere dönerek süründükten sonra kafasını kaldırmış ve: Tek bir dileğim var....

Verilen metinde padişah, yılanın dileğini, istediği şeyleri yerine getireceğine dair vaatte bulunmaktadır. “*qalaviñdı ayt*” ifadesi ile bunu yansıtmaktadır.

2.61. Yalvarma, Yakarma İşlevi

TDK Türkçe Sözlük'te yalvarma, konuşan kişinin bir başka kişiden ısrarlı bir şekilde kendini acındıracak sözlerle, saygılı bir şekilde bir şey istemesi olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 2516). Yalvarmada kendinden üstün olarak görülen kişi vaye kişilerden ısrarlı bir şekilde istekte bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde yalvarma anlamı yansıtırken konuşan kişi, dinleyici olan kişiye ne olursun, Allah aşkına, yalvarıyorum, kurban olayım vb. kiplik sözler kullanmaktadır. Bu sözlerin de yalvarma anlamını kuvvetlendirdiği görülmektedir. (Aslan Demir 2007a: 154).

Yalvarmada, yoğun ve ısrarlı olan isteme eylemine rağmen düşük dereceli bir beklenti de bulunmaktadır. Konuşan kişi isteğini gerçekleştireceğinden emin olmadığı için istemenin derecesini yoğunlaştırmakta, ısrar etmekte, kendini acındırmakta ve eyleyici üzerinde, söz konusu istenileni gerçekleştirmek için gerekli etkiyi uyandırmaya çalışmaktadır. Yalvarma semantiği, isteme kipliğinin rica, emir, istek gibi diğer birimlerinden istemenin yönü ve derecesiyle ilgili nedenlerden dolayı ayrılmaktadır (Aslan Demir 2007: 153).

Türkiye Türkçesinde kişinin kendi kendine yalvarmadığından emir kipinin birinci tekil şahıs eki olan –Aylm ekinin birinci kişiye yöneltilen yalvarma görevinde olmadığı fakat *kurban olayım, kulun kölen olayım, elini ayağını öpeyim* gibi yalvarmayı pekiştiren kalıp sözlerin bu ekle kurulduğu görülmektedir (Usta 2014: 143). Yalvarmanın özünden birinden kendi adına veya başkası adına kendini acındırarak ısrarlı bir şekilde istekte bulunmak olduğu için bu kalıp sözler kişinin kendi kendine yalvardığı anlamını değil, bir başka kişiye yalvardığı anlamını vermektedir. Kazak Türkçesinde yalvarma işlevinde genellikle “*jalbaru*” ifadesi kullanılmaktadır.

*Men barda butaqqa bulbul qonadı. Biraq osınşama bağa jetpes eñbegimdi
elep, birde-bir tirlik iyesi alğıs aytqan emes. Munday ädiletsizdikke şıdar
şama qalğan joq. O, täñirim, sondıqtan meni bul azabıñnan bosat. Tınım
ber, azdap tınığayın (UU 2003: 39)!*

Ben varken dala bülbül konar. Fakat yaptıklarına hiçkimse teşekkür etmedi. Böyle adaletsizliğe dayanacak dermanım yok. Tanrım, bu yüzden beni bu **azaptan kurtar. Müsaade et, azıcık dinleneyim!**

Metinde Güneş, yaptıklarının karşılığını görmediğini ve artık çok yorulduğunu belirterek “*meni bul azabıñnan boşat; tınım ber, azdap tınığayın*” beni bu azaptan kurtar; müsaade et, azıcık dinleneyim, diyerek Allah’a yalvarmakta, ısrarlı bir şekilde isteğini dile getirmektedir.

Bir jaqtırmaytın adamdı körse, et-jeñdi kişini keziktirse, “beti aytabaqtay bolıp bezergen birev eken” desedi... Budan artıq qorlıq, budan artıq mazaq bar ma mağan. Endi şıday alar emespin. Bul qızmetiñnen boşata gör, tãñirim (UU 2003: 40)!

Sevmediği birini gördüğünde, hoşlanmadığı biri ile karşılaştığında “yüzü asılıp soğuk bakan biri olarak bakıyordu” diyorlarmış. Bundan daha fazla aşağılayıcı, bundan daha fazla eziyet var mı bana? Artık dayanacak gücüm kalmadı. Allah’ım, bu hizmeti yapmaktan **kurtar beni!**

Metinde Ay, artık yorulduğunu ve insanların onu aşağıladığını dile getirerek “*boşata gör, tãñirim*” bırak beni, müsaade et bana Tanrım, diyerek Tanrı’ya onu bırakması ve artık insanlara hizmet etmeme isteğini kabul etmesi için yalvarmaktadır.

Men sonıñ bärinen samal bolıp esemin, sağım bolıp köşemin. Biraq alğıs alğan künim joq, sondıqtan da muñım köp. Boldırdım, tınığayın, mursat ber, tãñirim (UU 2003: 41).

Ben bunun hepsinden rüzgâr gibi eserim, serap olup göçerim. Fakat teşekkür aldığım bir gün bile yok. O yüzden de derdim çok. Yapacağımı yaptım, dinleneyim artık. **Müsaade** Tanrım.

Verilen metinde Rüzgâr da artık yorulduğunu ve insanlara hizmet etmek istemediğini dile getirip “*mursat ber, tãñirim*” müsaade et Tanrım, diyerek Tanrı’dan artık görev yapmaması için yalvarmaktadır.

Toqtatıñdar, mına sumdıqtı! –dedi äjem jalbarına tüsken ünmen (MM 2006: 37).

Durdurunuz, bu uğursuzu, dedi büyükannem yalvarmalı bir sesle.

Konuşan kişinin dinleyici olan kişilere “*toqtatıñdar*” durdurunuz, diyerek yalvardığı görülmektedir. “*Jalbarına tüsken*” ifadesi de yalvarma anlamını desteklemektedir.

Äkem jılap qoya berdi. Biraq sen üşin emes, mınaw balañ- Bürkit üşin!

- **Sadağañ keteyik!** –*degen söz şaşırıp sıqtı äkemniñ avzınan* (MM 2006: 93).

- Babam ağlamaya başladı. Fakat senin için değil, şu çocuğun Bürkit için.

- **Kurbanın olalım**, denilen söz babamın ağzından çıkıverdi.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türkiye Türkçesinde “kurbanın olayım” ifadesi yalvarmayı pekiştiren kalıp sözdür. Kazak Türkçesinde de buna karşılık olarak “*sadağañ keteyin*” ifadesi kullanılmaktadır. Metinde “*sadağañ keteyik*” kurbanın olalım, ifadesinin birinci çokluk kişi ekleri ile belirtilmesi konuşan kişinin dinleyici olan kişiden sadece kendi için değil, kendi ve birden çok kişi için yalvardığı görülmektedir.

- *Al eger säti tüsip, bara qalsa da, bäribir üy iyesinin qulağına sıbırlap: <Meniñ munda kelgenimdi pälenseler bilmesin>, -dep jata jalbaradı* (ÜÜK 2011: 73).

- Eğer gidecekse de yine de ev sahibinin kulağına fısıldayarak “Benim buraya geldiğimi **şunlar bilmesin**” diyerek yalvardı.

Konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye geldiğinin söylenmemesi için “*pälenseler bilmesin*” şunlar bilmesin, diyerek ısrarlı bir istekte bulunduğu görülmektedir. “*jalbarınadı*” yalvardı ifadesi de emir eklerinin cümleye yalvarma anlamını kattığını desteklemektedir.

“*Ne boldı, äbew-jan!.. Öltirdiñ göy, sorlını!.. Toqtalşı!..*” (MM 2006: 9).

Ne oldu Ebevcan? Öldürdün ya zavallıyı! **Dur artık!**

Konuşan kişi bir başka kişiye üzülür ve dinleyici olan kişiye yani Ebevcan’a durması için yalvarmaktadır.

- *Apatay! Aynalayın apajan! **Ayañızşı!** Öldim-av, -deydi üni älsirep. Biraq qutırınıp alğan dolı kempir balanı tulaqşa süyretip, eski qudıqqa alıp keldi.*

- *Sen jügermekti qudıq işindegi qurt-qumırsqanıñ jemi eteyin, -deydi Anargül şabalanıp (UU 2003: 74).*

- *Nineciğim! Canım nineciğim! **Acıyınız!** Ölüyorum, dedi sesi azalarak. Fakat öfkeli olan yaşlı kadın, çocuğu yerde sürükleyip eski kuyuya götürdü.*

- *Senin gibi sevimsizi kuyu içindeki böceklerle yem edeceğim, dedi Anargül kızarak.*

Metinde çocuk, kendine eziyet eden yaşlı kadına “*ayañızşı*” acıyınız, diyerek yalvarmaktadır.

<**Öldim-taldım, qutqarıñdar!**> -dep bajalaqtap, bezek qaqqanda jurttıñ bärin ayağınan tik turğızadı (ÜÜK 2011: 113).

“**Öldüm, kaldım, kurtarınız**” deyip bağırıp çağırıp alelacele yurdun tamamını ayağa kaldırdı.

Verilen örnekte kişi zor durumda kalır ve ona yardım edilmesi için “*öldim-taldım, qutqarıñdar*” öldüm, kaldım, kurtarınız, diyerek insanlara yalvarmaktadır.

*Öz qiyalında maldıñ tezeğın şığaratın tirkemesi bar traqtorğa <otırıp>, mal qoranı tap- tuynaqtay etip <tazalap> qoyğan. Endi anası da äjesi de otağasına <**şığarıp ber**> dep jalınbaydı (DÄ 2015: 39).*

Hayvanın tezeğini çıkaran kazanlı traktöre bindiğini, ahırını tertemiz ettiğini hayal etmiş. Ne annesi ne de büyükannesi eşlerine “**çıkarıp ver**” diye yalvarmayacaklar, diye hayal kuruyordu.

Verilen metinde konuşan kişinin normal zamanlarda annesi ve büyükannesinin eşlerinden ahırını temizle, diye ısrarlı bir şekilde istekte bulunduklarını belirtmektedir.

Fakat hayalinde artık “şığarıp ber” çıkarıp ver, diye yalvarmayacaklarını hayal etmektedir.

*Baladan da, baqtan da tarıqtırmaptı. Asarımızdı asap, jasarımızdı jasadap bolğan şaqta balalarımniñ aldında alsa tãñirge rizamın. Biraq mınaw kenje kelinimnen- Momıstıñ qızınan bir perzent **iyiskegeñşe asıqpañdarşı** tım bolmasa, -dep jalbarıñğanday söyledi (UU 2003: 112).*

Çocuğun da mutluluğun da eksikliğini görmedim. Unumuzu eleyip eleğimizi astıktan sonra çocuklarımin önünde ölmeye razıyım. Fakat en azından Momış’ın kızı olan şu küçük gelinimden bir torun görene kadar **acele etmeyin**, diyerek yalvarırmış gibi söyledi.

Bağlama bakıldığı zaman konuşan kişinin Allah’a canını almamasını, en azından küçük gelininden bir torun görene kadar yaşaması için izin vermesi “*iyiskegeñşe asıqpañdarşı*” ifadesi ile canını alma konusunda acele etmemesi için yalvardığı görülmektedir. Metinde geçen “*jalbarıñğanday söyledi*” ifadesi konuşan kişinin emir işaretleyicilerini emir vermek için kullanmadığını, yalvarma işlevinde kullandığını desteklemektedir.

2.62. Yaptırım, Ceza İşlevi

Konuşan kişinin dinleyici olan kişiye sergilediği olumsuz tutum ve davranışlarından dolayı ceza vermesi, bir işi yaptırması olarak açıklanabilir. Konuşan kişinin belirli bir dayatma gücüne sahip olduğu için yaptırıma maruz kalan kişiden statü olarak üstün görülmektedir.

Jandos kinäsin moyındadı. Uyalğanınan javap qatpadı.

Birazdan soñ kökesi:

- Qolmen istegendi **moyınmen köter!** Öziñ büldirdiñ, **öziñ jönde!** –dedi.

Jandos jaq aşpadı (DÄ 2015: 69).

Jandos suçunu itiraf etti utancından cevap veremedi.

Biraz sonra büyükleri:

- Elinle yaptığını **boynun ile telafi et!** Kendin yaptın kendin çek!

Jandos hiç ses çıkarmadı.

Verilen metinde konuşan kişi, dinleyici olan kişiye “*qolmen istegendi moyınmen köter*” elinle yaptığını boynun ile telafi et, “*öziñ büldirdiñ, öziñ jönde*” ifadelerini kullanmakta ve kişiyi yaptıklarından dolayı cezalandırmaktadır.

2.63. Yasaklama İşlevi

Yasaklama işlevi, konuşan kişi dinleyici olan bir başka kişiye veya dinleyici vasıtasıyla üçüncü bir kişiye bir işin yapılmaması yönünde uyarıda, istekte, emirde bulunması olarak açıklanabilmektedir.

*Eger menen birev ondaylarğa endi ne istevge boladı dep surasa, men bılay der edim: <Osınday ğajayıp ömirden qaşqan qarabetterdiñ esimin özgeler tügili, öz urpaqtarı da eşqaşan da avızğa **almaytın bolsın** (ÜÜK 2011: 65)! Eğer biri bana şimdi onlara ne yapabiliriz diye soracak olursa şöyle derdim: “Böyle güzel hayattan kaçan şerefsizlerin adını anmak bir tarafa dursun, kendi nesli bile onların adını ağızlarına **almasınlar**!*

Konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye şayet ona fikrini soracak olurlarsa millete yardım etmek yerine kaçıp giden insanların adlarının anılmamasını isteyeceğini belirtmektedir. Bu kişilerin adlarının anılmasını engellemenin emir kipi eklerinin yasaklama anlamında kullanıldığını göstermektedir.

*Xalqına osılayşa opasızdıq jasağan satqındardın esimi jaña tuğan künäsiz närestelerge **berilmeytın bolsın** (ÜÜK 2011: 65)!*

Halkına o şekilde hainlik yapan satılmışların adı yeni doğan günahsız bebeklere **verilmesin**!

Konuşan kişi, hain olan kişilerin adlarının çocuklara verilmesini yasaklamaktadır.

*Köziniñ tiri kezinde öz xalqımen birge jürüp, birge turıp körmegen, onıñ quvanışı men qayğısına ortağ bolğısı kelmegen munday qorqavlardıñ öleksesin de qasietti adamdardıñ beyitine **jolatpaytın bolsın** (ÜÜK 2011: 65)!*

Yaşadığı her an kendi halkı ile birlikte yürümeyip, birlikte yaşamayan, halkının mutluluğu ile kaygısına ortak olmak istemeyen böyle korkak leşlerin, haysiyetsiz adamların mezarlarına kimse **yaklaştırılmasın!**

Metinde konuşan kişi “*jolatpaytın bolsın*” yaklaştırılmasın, diyerek insanların hainlerin mezarına yaklaşmalarını engellemekte ve yasaklamaktadır.

Balanıñ işi pıstı. Sırtta ayaz bolsa da, şığıp oynağısı keldi. Toñıp javrağan qızıq emes pe! Ülkenderdi tıñdasañ, ılğı bir şektevler! Ananı iseme, minanı isteme! Javraysıñ, jıǵılasıñ, uyat boladı dep keletin aqıl-keñesteri keyde jalıqtıradı. Äjemdi qalay köndirsem eken dep uwayımdadı bala. Qanday amal bar? Ä-ä, taptı (DÄ 2015: 52)?!

Çocuk sıkıldı. Hava soğuk olsa bile çıkıp oynamak istiyor. Dışarıda üşümek ilginç değil mi? Büyükleri dinlersen hep sınırlar, yasaklar! **Şunu yapma, bunu yapma!** Üşürsün, düşersin, ayıp olur denilen uyarılar bazen bıktırıyor. Büyükanemi nasıl kandırsam da izin alsam, diye düşündü çocuk. Nasıl bir çare var? Aaa buldum!

Metinde çocuk, büyüklerinin ona söylediği yasakları emir kipi ekleri ile “*ananı iseme, minanı isteme*” şunu yapma, bunu yapma, şeklinde belirtmektedir.

2.64. Yemin Etme, Ahdetme İşlevi

Konuşan kişi, dinleyici olan bir başka kişiye işin yapılıp yapılmayacağı yönünde söz vermektedir. Vaatte bulunma anlamından daha kuvvetli bir anlamı içermektedir. TDK Türkçe Sözlük’te ahdetmek anlamı, bir şeyi yapmak, gerçekleştirmek için kişinin kendi kendine söz vermesi olarak açıklanmaktadır (TS 2011: 53).

- Älgi ävpil degen töbettiñ kötinen quvıp barıp, qara qan qusturmasaq, **jer basıp tiri jürgenimiz qurısın!**

- Ayaǵınan salbıratıp ağaşqa ilip qoymasaq, **atımız öşsin** (UU 2003: 13)!

- Şu isyankârı kovalayıp kara kan kusturmazsam, **canım çıksın!**

- Ayaǵından ağaca sallandırmazsam, **adım kurusun!**

Metinde konuşan kişi, “şayet ağaçta salandırmazsam “*atımız öşsin*” adım/adımız kurusun” ifadesi ile öfkелendiği kişiyi ağaçta sallandıracağını, eğer sallandırmazsam adımız kurusun diyerek ahdetmektedir.

Emir Kipi İşaretleyicilerinin Kodlamış Olduğu İşlevler ve Bu İşlevlerin Sıklığı:

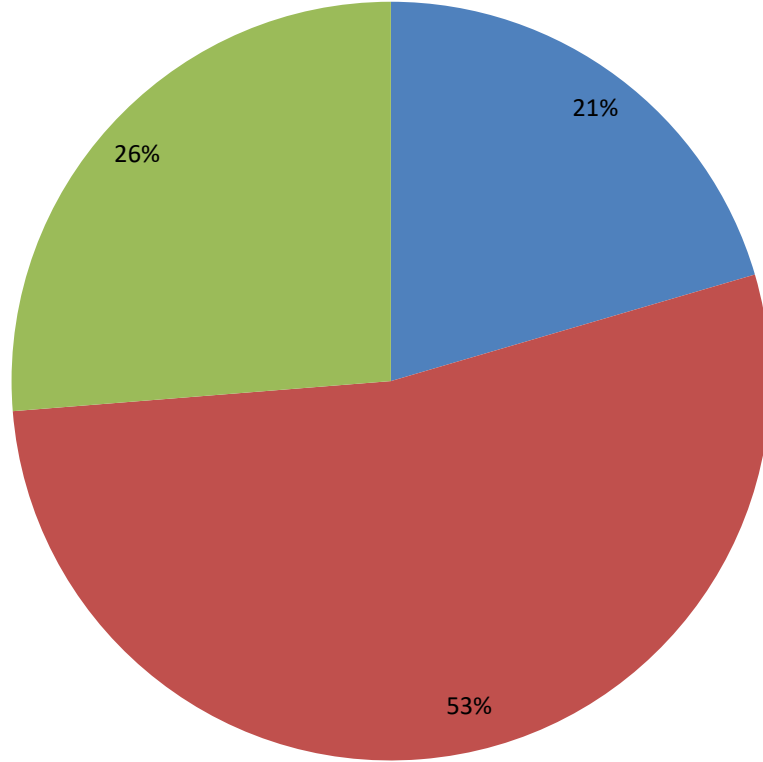
İşlevler	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Acıma İşlevi	-	1	1
Açıklama, Bilgilendirme, Haber Verme İşlevi	8	7	-
Alay Etme, İğneleme İşlevi	4	3	2
Amaç İşlevi	-	1	10
Anlaşma-Sözleşme İşlevi	1	-	-
Azarlama, Çıkışma, Paylama İşlevi	-	48	1
Bahşetme İşlevi	2	5	5
Bıkkınlık İşlevi	1	4	-
Birliktelik İşlevi	17	-	-
Cesaretlendirme, Yüreklendirme İşlevi	-	5	1
Çaresizlik, Mecburiyet İşlevi	2	-	7
Çıkarım İşlevi	-	-	1
Danışma İşlevi	-	3	-
Davet Etme, İkramda Bulunma, Çağırma İşlevi	6	30	1
Değerlendirme İşlevi	1	1	-
Dikkat Çekme İşlevi	-	5	-
Endişe Etme, Korku İşlevi	-	2	-
Emir İşlevi	2	58	4

Gelecek Zaman İşlevi	9	1	3
Gücenme İşlevi	1	4	-
Güven Duyma İşlevi	1	-	1
Güven Verme İşlevi	1	-	-
Hatırlatma İşlevi	-	2	1
Hesap Sorma İşlevi	1	4	1
İkaz, Uyarı İşlevi	-	19	1
İspatlama İşlevi	-	1	-
İstek-Rica İşlevi	7	40	2
İtiraz Etme İşlevi	1	-	1
İyi Temenni, Dua İşlevi	2	12	42
İzin Verme İşlevi	-	6	1
Kabul Etme, Kabullenme İşlevi	10	3	7
Kararlılık İşlevi	1	1	5
Kötü Temenni, Beddua, İlenme İşlevi	1	-	6
Mecburiyet İşlevi	-	-	1
Merak İşlevi	1	4	-
Meydan Okuma İşlevi	1	3	2
Neden Sonuç İşlevi	-	1	3
Nezaket İşlevi	-	5	-
Niyet-Tasarlama İşlevi	25	-	-
Öğüt, Nasihat, Akıl Verme İşlevi	4	17	6
Önemsememe, Umursamama İşlevi	1	4	3
Öngörü, Tahmin İşlevi	2	-	4
Öngörememe, Tahmin Edemem İşlevi	-	-	9
Örneklendirme İşlevi	-	-	1
Övme İşlevi	-	3	-
Pazarlık Yapma İşlevi	1	1	3
Reddetme, İzin Vermeme İşlevi	5	3	1
Serzenişte Bulunma, Yakınma İşlevi	1	9	1

Sitem Etme İşlevi	-	4	3
Şart İşlevi	2	4	-
Şaşkınlık, Hayret Etme İşlevi	-	6	-
Takdir Etme İşlevi	-	1	-
Tavsiye, Öneri, Yönlendirme İşlevi	16	23	6
Tedbir Alma İşlevi	1	1	3
Tehdit Etme İşlevi	4	8	2
Teklif Etme İşlevi	11	3	-
Tembih İşlevi	2	30	3
Tercih İşlevi	3	-	1
Teselli Etme, Teskin Etme İşlevi	-	15	-
Vaatte Bulunma İşlevi	5	-	-
Yalvarma, Yakarma İşlevi	2	9	-
Yaptırım, Ceza İşlevi	-	2	-
Yasaklama İşlevi	-	1	2
Yemin Etme, Ahdetme İşlevi	-	-	1
Toplam: 811	166	432	213

Emir Kipi İşaretleyicilerinin Şahıslara Göre Dağılımı

■ Birinci teklik ve çokluk ■ İkinci teklik ve çokluk ■ Üçüncü teklik ve çokluk

Aynı göstergenin her gönderici tarafından farklı biçimlerde gönderildiği ve her alıcı tarafından da farklı çözümlendiği bilinen bir gerçektir. Çünkü her insanın algısal düzgüsü farklıdır. İnsanın algısal sistemi diğer organizmalarınkinden farklı olduğu gibi, insan türü içinde bile algısal açıdan sosyo-kültürel, alt-kültürel ve çevresel farklılıklar olduğu bilinmektedir. İnsanın yeni algılarında, eski algı ve bilgileri hep işin içindedir. İnsan geçtiği yolların toplamıdır. Her insanın geçtiği yollar farklı olduğu için de algılama nitelikleri de farklıdır (Karaağaç 2013: 110-111).

Konuşan kişinin veya yazar kişinin metne yüklediği anlam ile alıcının yani dinleyici olan kişinin veya okuyucu olan kişinin yüklediği anlam arasında farklılıklar

bulunmaktadır. Bu yüzden, hiç kimse, bir başkasını yüzde yüz anlayamaz çünkü yüzey yapıda, dil kullanımında, dil topluluğunun bütün bireylerince kabul edilecek eksiksiz ve kesin bir anlam değil, bireysel bir adlandırma söz konusudur (Karaağaç 2013: 226-227).

Çalışmada, örnek metinler belirli işlevler adı altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar kendi bakış açımız çerçevesinde şekillenmektedir. Fakat sınıflandırdığımız örnek metinlerin, bir başka kişi için farklı işlev ve anlamları yansıtması mümkündür. Bu durum, kişilerin farklı bakış açıları ile olayları, metni yorumlamasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada, 811 emir kipi işaretleyicileri ile kurulmuş örnek metinler incelenmiştir. Bu örnek metinlerden 166'sı birinci teklik ve çokluk şahıs ekleri, 432'si ikinci teklik ve çokluk, 213'ü ise üçüncü teklik ve çokluk şahıs ekleri ile kurulduğu görülmektedir. Bu da emir kipi işaretleyicilerinden ikinci teklik ve çokluk şahıs eklerinin daha işlek bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Çünkü iletişimin daha sağlıklı yürütülebilmesi için iki kişilik bir ortamın sağlanması bunu gerekli kılmaktadır. Kişinin kendi ile olan veya ikinci kişi vasıtasıyla üçüncü kişi ile olan iletişimi, ikinci bir kişi ile olan iletişimi ile eşit derecede olmamaktadır. Bu da emir kipi işlevlerinin her kişi çekiminde farklı şiddette karşımıza çıkmasına sebep olmaktadır.

3. BÖLÜM

EMİR KİPİNİN YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Çalışmamızın “İkinci Bölüm”ünde belirli eserlerden aldığımız örneklerdeki emir kipi ekleri, işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, işlevlerine göre sınıflandırılan emir kipi eklerinin, metin içerisinde hangi yapılarla birlikte sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sıklık, Kazak Türkçesi emir kipi işaretleyicilerinin yer aldığı 668 örnek üzerinden değerlendirilmiştir. Emir kipi ekleri ile birlikte yer alan yapılar, Türkiye Türkçesi gramer kategorisi dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

“İkinci Bölüm”de vermiş olduğumuz örnekler de yapı bakımından incelenmiş ve bu örneklerdeki emir kipi eklerinin hangi yapılarla, ne sıklıkta yer aldığı tespit edilmiştir.

3.1. İsim/ Fiil+ Emir Kipi

3.1.1. İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler/ Fiil+ Emir Kipi

3.1.1.1. İsim+ Çokluk Ekleri/ Fiil+ Emir Kipi

*Jayma şuwaq jadırağan küin edi. Budan burın Beketke Sadıqtıñ keletini xabarlanğan bolatın. Ol: “tındaymın degen **kişiler kelsin**, bas qosıp äñgimeleseyyik” depti. “Aqsaqaldarmen, aғayın-tuғandarmen, qarındastarmen bas qosıp, sır şertisüw ülken ğanibet qoy” depti (UU, 2003, s.132).*

Güneşli bir gün idi. Daha önce Beket, Sadık’ın geleceğini haber vermişti. O, “dinleyeceğim **diyenler gelsin**, birlikte konuşuruz” demişti. “Aksakallar, akrabalar ve kardeşlerle bir araya gelerek bir şeyleri paylaşmak büyük mutluluk” demişti.

3.1.1.2. İsim+ İyelik Ekleri/ Fiil+ Emir Kipi

3.1.1.2.1. Birinci teklik-çokluk iyelik

- Al, **jigitim kel, jüreyik!** –dep köñldi ünmen sanq etti (MJ 2016: 197).

- Hadi **yığidim, gel yürüyelim**, diyerek neşeli bir şekilde seslendi.

3.1.1.2.2. İkinci teklik-çokluk iyelik

Ulpan bir qımbat zeren şapandı alıp şaldardıñ ıyıǵına japtı.

- **Aytqanıñız kelsin**, ata (Ulpan 2003: 91)...

- Ulpan değerli çapanı alıp dedelerin omzuna bıraktı.

- Allah kabul etsin (*söyledikleriniz olsun*) dede.

Bazarşılar jarqın amandasıp, jaqsı tilek aytısadı.

- Assalawmağaleyküm, mal bazarlı bolsın.

- Aleyküm salam, *aytqanıñ kelsin.*

- Sawdaniñ sätin bersin.

- Özine de sonı tileymin.

- Mal pulı buyırsın!

- Perışteniñ qulağına şalınsın (UU 2003: 185).

- Pazarcılar gülerek selamlaşıp iyi dileklerini söylüyorlardı.

- Esselâmü aleyküm, ürünleriniz bereketli olsun.

- Aleyküm selam, *söylediklerin kabul olsun.*

- Tüccarın şansını versin

- Sana da aynısını diliyorum.

- Ürünlerinin parasını almayı nasip etsin.

- Meleklerin kulağına iletilsin.

- Onıñız durıs qoy, apa, -dedim.

- İya, onıñız durıs, apa, - desti otırğañdar da, İyunbay, Zoya, Asqarlardıñ densawlıqtarına tost kötergende.

- İye, söytsenñderşi, qaraqtarım, *örkenderiñ össin!* – dep Müzey apa jadırap qaldı (UU 2003: 224).

- Söyledikleriniz doğru, teyze dedim.

- Oturanlar da İyunbay, Zoya, Askar'ın sağlığı için dilek söylendiklerinde “evet, yaptığınız doğru” dedi.

- Evet, öyle yapın yavrularım; *çocukların büyüsun*, diyerek Müzey teyze sevindi.

- Kişi ordanıñ xanı Qayırğali Mirza! –dep toqtadı.

- Uwa, *aytqanıñ kelsin*, ulı märtebeli padişah (MJ 2016: 35).

- Küçük ordunun padişahı Kayıpali Bey, diyerek durdu.

- **Söylediğin olsun**, ulu padişahım.

- *O sı dombıramen **bağın aşılsın**, balam! Şan juwıtpay saqtaymın (MJ 2016: 198)...*

- Bu dombıra ile **bahtın açılsın** çocuğum. Gözümün nuru gibi bakacağım.

3.1.1.2.3. Üçüncü teklik-çokluk iyelik

3.1.1.3. İsim+Hâl Ekleri/ Fiil+ Emir Kipi

3.1.1.3.1. İsim+ Yalın Hâl/ Fiil+ Emir Kipi

Basına şıqsañ köz jetetin aynala-töñirek, tipti anav alpıs şaqırım jerdegi Ayagöz de anıq körinedi.

- Ata, şığayıqşı Otiyar tavına!

- Alla qalasa, şığamız. Jazğı qanikulıñ endi bastaldı emes pe?

- Tağı da **añgime aytıñızşı**?

- E-ey, balam-ay! Bul qazaq ne körmegen (DÄ 2015: 97)!

Tepesine çıktığında gözünle görebilirsin; hatta o kadar yakın ki altmış adımlık yerde olan Ayagöz de açık bir şekilde görünüyor.

- Dede, Otiyar dağına çıkalım!

- Allah izin verirse, çıkacağız. Yaz tatili şimdi başladı değil mi?

- Daha da hikâye anlatınız lütfen!

- Ah çocuğum, ah! Bu Kazak neler gördü!

Köpten batırılıq jını qorlanıp jürgen Sädir Nesibelige qarap:

- **Kögen ükel!** –dedi.

Kedeydiñ bar baylığı üyiniñ aynalasında ğoy. Nesibeli jügire şıqtı da, kögendi jıldam alıp keldi (Ulpan 2003: 40-41).

Kahraman havasına giren Sedir, Nesibeli'ye bakıp:

- Halatı getir, dedi.

Yoksulun neyi varsa evinin etrafındadır. Nesibeli koşarak çıktı ve halatı hızlıca alıp geldi.

- *Jamağat, tiyiştalındar! –degende, juvan, zor davusu keñ alkaptı küñirentip jibergendey boldı (MM 2006: 90).*

- “Millet, sessiz olunuz!” dediğinde kalın, gür sesi çevrede yankı uyandırdı.

*Ne değen jürek jutqan, qanday qaysar adam **deseñşi** (ÜÜK 2011: 32)!*

Ne kadar da kahraman, cesur adam desene!

*Bul maqtawğa men quwanğanmen, äjem men jeñeşem quwanbay: “**quday-aw, saqtay gör!**” dep qan jılasadı (MM 2006: 33)...*

Bu övgüye ben mutlu olsam da, büyükannem ile yengem sevinmeyerek “Allah esirgesin!” diyerek üzüldüler.

- *Bärimiz de bugün sav-salamat, al erten dimkas, avruv ekenbiz ğoy! Büytken **savlıq qurusın** (ÜÜK 2011: 60)!*

- Hepimiz bugün sağlıklıyız ama yarın hasta olacağız! Böyle sağlık yok olsun!

*Qoy deymin, kări bura, qoy endi, basıña **bäle şaqırma** (Ulpan 2003: 34)!*

Yeter diyorum ihtiyar deve, yeter artık! Başına bela çağırma!

- *Sultan jawap kütip otır, al mağan başka at kerek. Öz atım qaytar jolğa şıdamaydı, -dedi şabarman.*

- *Jawaptı bir künnen keyin, Maxambet kelgen soñ alasın. Astına **at beriñder**, Qaybala sultanğa barar-barmasımızdı şeşip alğanşa bizben birge bola tursın, -dedi İsatay jigitlerine (MJ 2016: 321).*

- Sultan cevap bekliyor bu yüzden bana başka bir at gerekiyor. Kendi atım dayanamaz, dedi haberci.

- Önemli bir günden sonra, Mahambet geldikten sonra alacaksın. Altına **at veriniz**, Kaybala Sultan’a gidip gitmeyeceğimize karar verene kadar bizimle birlikte olsun, dedi İsatay askerlerine.

3.1.1.3.2. İsim+ Belirtme Hâli/ Fiil + Emir Kipi

Avıl balaları de Edigi qusap attarın atadı.

- *Qoñqay.*

- *Esen.*

- *Janğalı.*

- *Asan.*

- *Janat.*

- *Qaydan keldin? –Qoñqay söz bastadı.*

- *Qaliningrad qalasın **biletin** şığarsıñdar.*

Burıñğı Kenisberg. Baltıq teñizi jağalavında (DÄ 2015: 83).

Köy çocukları da Edig'e kendi adlarını söylediler.

- *Konkay.*

- *Esen.*

- *Janğalı.*

- *Asan.*

- *Janat.*

- *Nerden geldin, diye Konkay sordu.*

- *Kaliningrad şehrinin **biletini** çıkarınız.*

- *Eski adı Kenisberg, Baltık denizinin kıyısındadır.*

- Älginde ğana äserli äñgime aytıp otırğan aq sarı uldıñ köñili ayaqastı uyqı-tuyqı bolğanıñ sezdi me eken, kök küşik qabağın tüyip, basın şayqağanday körindi jänibekke.

- *Tüsindim... **közim jasın sürteyin**... Endi jılamaymın (DÄ 2015: 20)*

- *Az önce güzel hikâyeler anlatan beyaz-sarı çocuğun keyfinin kaçtığını, gönlünün kırıldığını hissetti mi? Mavi köpek yavrusu, sinirlenmiş, başını sallamış gibi göründü Janibek'e.*

- *Anladım... **.göz yaşımı sileyim**. Bundan sonra ağlamayacağım.*

- Onda jaman **qılıqtarıñdı tastañdar!** Qazirgi balalar baqıttı! Qompyuterdiñ qulağında oynaydı! Ğalamtor arqılı bilmeytiñderi joq! Biraq kitap betin aşpaytıñdarı jaramaydı (DÄ 2015: 51).

- O zaman kötü **işleri bırakınız!** Şimdiki çocuklar mutlu! Bilgisayar oynuyorlar! İnternet sayesinde bilmedikleri yok! Fakat kitap okumamaları iyi değil.

Qabilbek te: “E, mınav **soğısatın jerdi ayt dep kele jatır ğoy**” dep özi jeke sıǵıp, Tekebayǵa tura tartadı.

Sonda Tekebay sonadaydan attan tüsip, qabilbektiñqasına kelip:

- Meniñ küşigim saǵan qarap şävildese kerek, Qabilbek! Ayıbın kötergeli keldim aldıña. Keşiremiñ, sirä! – depti (UU 2003: 14).

Kabilbek de “Bunlar da **savaş yerini söyle**, diye bana sormaya geliyorlar” dedikten sonra Tekebay’a doğru yöneldi.

O an Tekebay da attan inip Kabilbek’in yanına gelir:

- Köpeğim sana havlamış Kabilbek. Onun adına özür dilemeye geldim. (Ayıbını kapatmaya, kaldırmaya geldim) Affeder misin acaba, demiş.

Maǵan erem degeniñ erten ertemen **üyleriñdi jıǵıñdar** (MM 2006: 49)!

Benimle birlikte geleceğini söyleyenler, yarın erkenden **evlerini yıksınlar!**

- Al, balalar, <jetimmin>, <panasızbın> degenderiñ **qoldarıñdı köterinder!** -dedi(MM 2006: 74).

- Hadi çocuklar “yetimim” , “kimsesizim” diyenlerin **ellerini kaldırın**, dedi.

- Orıs qalalarınan erkekke jumıs tabıladı. Sen, nemene, bir küni aştan öleyin dep ketip barasın ba?

- İs-mis tigip kün köremiz be deǵenimiz ğoy. Ursa bermey **aytarıñdı aytşı**, sıraǵım (Ulpan 2003: 95).

- Rus şehirlerinde erkeğe iş bulunur. Sen neden bir gün açlıktan öleyim/öleceğim diye mi gidiyorsun?

- Dikiş gibi işler yaparak geçiniriz diye düşünmüştüm. Bağırmadan **ne demek istediğini söyle**, yavrum.

<Al, köziñdi **jum!**> degen işan äkeme, sol vaqıtta äkem közin tars jumğan (MM 2006: 66).

Şeyh, babama “hadi **gözünü yum**” dedikten sonra babam hemen gözünü yumdu.

Mine, nağız adam dep **osını ayt**, Gavhar (ÜÜK 2011: 63).

İşte esas adam diye **onu anlat**, Gavhar!

Ondaydı atamız qazaq <bölingendi böri jeydi> dep aytqan. Tüsindiñder me?! Budan bılay dav-janjat şığarmaysıñdar ma? Javap beriñder, qane? Eki ul bastarın izedi.

- Qayşı turalı mına bir **äñgimeni tuñdañdar**, -dedi Ayana sözün äri qaray sabaqtap:

- Kişkentay kezinde bir qızdıñ qayşını ustap, olay-bılay siltep otırğanın körgeñ anası (DÄ 2015: 35):

Öyle durumlarda dedemiz Kazak “Ayrılanı kurt yer” diye anlatırdı. Anladınız mı? Bundan sonra kavga edecek misiniz? Cevap veriniz, hadi! İki çocuk da başını salladı.

- Makas hakkında şu **hikâyeyi dinleyiniz**, dedi Ayana sözüne devam ederek:

- Küçükken bir kızın makası tutup sağa sola sallayıp oturduğunu gören annesi:

“ Ayttırıp kelgenderi aldavsıratıp sıpayı sözben sırğıtıp jibere beruvşi edi. Mine, jıyırmağa da kelipti. Muniñ **artın oñğarsın**” deytinder de tabıldı (UU 2003: 84).

“Kız istemeye gelenleri güzel sözleri ile oyalıyordu. İşte 27 yaşına girdi. Onun **ardını düşünsün**” diyenler de bulundu.

Sonda üy-işi <qaytesiñ bulardı?> dep küñkildese, <asıqpandar, -deytin äkem, -äliptiñ artın bağındar!> (MM 2006: 67).

Sonra ev işi “ne yapsın bunlara?” diyerek homurdandıklarında “acele etmeyin, dedi babam, işin **sonucuna bakınız**”.

- Älginde ğana äserli äñgime aytıp otırğan aq sarı uldıñ köñili ayaqastı uyqı-tuyqı bolğanıñ sezdi me eken, kök küşik qabağın tüyip, basın şayqağanday körindi Jänibekke.

*- Tüsindim... **közim jasın sürteyin**... Endi jılamaymın (DÄ 2015: 20)*

- Az önce güzel hikâyeler anlatan beyaz-sarı çocuğun keyfinin kaçtığını, gönlünün kırıldığını hissetti mi? Mavi köpek kaşını çatıp başını sallamış gibi göründü Janibek’e.

- Anladım, **gözyaşımı sileyim**. Bundan sonra ağlamayacağım.

*Sonımen sağan bügingi köñil-küyümnen tuvındap jatqan iştegi **sırrımdı şerteyin** (ÜÜK 2011: 74).*

Kısacası sana bugünkü gönül ateşimle çoğalan **sırrımı dökeyim**.

- Özderiñ körip tursıñdar, esik işke aşıladı. Al esik aşılganda şelek qisayadı da, suv laq etip aqtarıladı...

- Oho, tamaşa!

*- Oyun dep **osını ayt** (DÄ 2015: 30)!*

- Kendiniz görüyorsunuz, kapı içeriye doğru açılıyor. Kapı açıldığında ise su kovası devrilir ve su hemen dökülür.

- Oho, muhteşem!

- Oyun diye **onu anlat**!

*Sonda ğana kökpar dep özewrey berer bul şirkinder. Er üstinde **oturistarın qaraşı** öziñ (UU 2003: 104).*

Ancak öyle kökpar oyunu diye tekrar tekrar sorar bunlar. Eyer üstünde **oturduklarına baksana**.

*Şıñğıs xan tümenderiniñ sapına qosılıp, böten el, böten jurtqa attanğanda er toqımdarınıñ oqpanına rawşan emes, juwsan tıǵıp jol tartqan. Onısı-jat jerde tuğan dalanın jupar **iyisin umıtpayıq** degenderi ğoy (MJ 2016: 113).*

Şıñğıs Han, on bin askere katılarak farklı yerlere, farklı memleketlere gittiğinde at keçelerini gülden değıl, pelin otundan yapılanlardan bırakıp yola çıkıyordu. Gittiğı yerlerde memleketinin kokusunu unutmamak için bu şekilde yapıyormuş.

3.1.1.3.3. İsim+ Yönelme Hâli/ Fiil+ Emir Kipi

- *Müsirep aǵa, sizdin avıl men bizdin avıldıñ arası alış emes pe?*

- *Qay avulındı aytasıñ?*

- ***Oyınğa aynaldırmañızsı**, aǵa... Eseneydiñ avulın aytamın da (Ulpan 2003: 81).*

- *Müsirep aǵabey, sizin köy ile bizim köy arası uzak değıl mi?*

- *Hangi köyden bahsediyorsun?*

- ***Şakaya dönüşürtmeyiniz** aǵabey, Eseney'in köyünden bahsediyorum.*

- *Qaydağı- jaydağını oylay beredi ekensin dep **mağan renjime**, Gavhar (ÜÜK 2011: 65)!*

- *Olmayacakları düşünüyorsun, diyerek **bana gücenme** Gavhar!*

- *Käne, **üyge jürinder!** –dedi Qazına, esigin nusqap (MM 2006: 111).*

- *Hadi, **eve gidiniz**, dedi Kazına kapıyı işaret ederek.*

- ***Üyge barıñdar...** kiyimderiñdi keptirip, jılıñıñdar (Ulpan 2003: 96).*

- ***Eve gidiniz**; kıyafetlerinizi kurutup ısınınız!*

- Oybay-av, *qatın patşanıñ özin beripsin ğoy!*
- *Qatın patşa? Onda **özime ber!** Mına bir saqaldı patşanı bereyin (Ulpan 2003: 77).*
- Oybaycığım, kadın padişahı vermişsin!
- Kadın padişah? O zaman **bana ver!** Şu sakallı padişahı vereyim sana.

Quday-av, öz etiği qanday buzavbas edi! Qalay kiyip jürgen?

- *Däl eken. Şulğavları bolsın. Apa, mına bir kesteli mästiñ kebisin **ayağına ölşeşi** (Ulpan 2003: 82)...*
- Allah'ım kendi botu ne kadar sivri idi. Nasıl giyip yürümüş?
- Tam oldu. Bağcıkları olsun. Teyze, şu bir desenli çizmenin birini **ayağına dener misin/ denesene!**

*Toy tarağanşa üş kün osında bolamız ğoy. Bügin üyimizge qayıp, erten bir **jola keleyik**, Ulpanjan, luqsat bolsa, -dedi Müsirep.*

- *Jaraydı, Müsirep ağa. Toy tarağanşa apam bəriñiz menin otavımda bolarsız, -dedi Ulpan (Ulpan 2003: 94).*

*Düğün bitene kadar üç gün burada kalacağız. Bugün evimize dönüp, yarın **(yola) gelelim**. Ulpancığım, müsaadenle dedi Müsirep.*

- Tamam, Müsirep ağabey. Düğün bitene kadar annem, hepiniz benim otağında kalırsınız, dedi Ulpan.

*- Qane qolıñdağı qayşını **mağan ber!** Söytip te oynavğa bola ma eken? – dedi qabağın şıtıp.*

- Meniñ barlıq oynışıqtarımı iyemdenip alğan özinen körsin, -dedi Qaysar inisin birden söge jamandap (DÄ 2015: 35).

- Hadi elindeki makası **bana ver!** Öyle oynanır mı ya, dedi kaşlarını çatıp.
- Benim bütün oyuncaklarımı alan o, kendi görsün (o görececek gününü), dedi Kaysar kardeşini hemen kötüleyip.
- *Jaqipbek bizge <Amangeldiniñ qolı jetpeytin jerge – **Türkistanğa ketsin**> depti (MM 2006: 48).*

- Jaqıpbek bize “Amangeldi’nin ulaşamadığı yere –*Türkistan’a gitsin*” derdi.

- *Al, endi elge qaray, Staptağı doqtırğa qaray! Bekentay, biydiñ atın jetekke al* (Ulpan 2003: 23)!

- Şimdi millete doğru, merkezdeki doktora doğru! Bekentay, kadının atını *yanına al!*

< *Ermediñ* > dep *birbirimizge ökpelemeyik* (MM 2006: 49).

“Takip etmedin” diyerek *birbirimize öfkelenmeyelim*.

- *Qarağım! Bul ne turıs?.. Avruxanağa tart! Bol-bol! Jıldam! – Közildirikti, egde adam qara <Mersedestin> iyesin asıqtırdı* (DÄ 2015: 14).

- Oğlum, niye böyle duruyorsun? *Hastaneye git* hemen! Hadi çabuk çabuk! Gözlüklü ihtiyar adam, siyah “Mercedes”in sahibini hızlandırdı.

- *Käne, üyge jürin̄der!* –dedi Qazina, esigin nusqap (MM 2006: 111).

- Hadi, *eve gidiniz!*, dedi Kazina kapıyı işaret ederek.

- *Üyge bariñdar...* kiyimderiñdi keptirip, jılıñıñdar (Ulpan 2003: 96).

- *Eve gidiniz*, kıyafetlerinizi kurutup ısınınız!

- *Sender elge jasağan qorlıqtariñ men zorlıq-zombılalıqtariñ üşin tap osı arada darğa asılasıñdar!* –dedi Noyan jendetterge, aşuwin äreñ basıp. – *Joq! Toqtay turiñdar. Aldiyar atağa jügineyik, töreligin özi aytsın. Senderge bugün ükimdi sol kişi şığaradı* (MJ 2016: 245)...

- Noyan, sinirini bastıramadan askerlerine “Halka karşı yaptığınız kötülüklerden dolayı hemen burada *darağacına asılacaksınız*” dedi. Hayır, durun! Aldiyar ihtiyara danışalım, kararı o söylesin. Size kararı o verecek.

3.1.1.3.4. İsim+ Bulunma Hâli/ Fiil+ Emir Kipi

Äjesi öbektegen soñ Meyraş arqalan bağanda qaytsiñ (DÄ 2015: 89).

Ninesi gözü gibi baktıktan sonra Meyraş **arkasına bakmadan nasıl gitsin!**

- *Süyemel degen äkemdi äjem üyge alıp keldi de, “mañayda jür” değen baqsığa at şaptırdı (MM 2006: 34).*

- Hasta olan babamı büyükannem eve getirdi ve **“bu civarda yürü”** diyen şamana at koşturdu.

- *Jaraydı, **esimde bolsın**, -dedim men (MM 2006:120).*

- Tamam, **aklımda bulunsun**, dedim ben de.

- *Aqsaqaldar, - dedi Maxambet, qastarıña bes jigit alıñdar da, qostiñ tuw sırtınan şığıñdar. Sonda jol bar. Jendetter sonımen qaşadı. Biz qosqa şapqan kezde joldıñ eki jağındağı qalıñ quray men şige ot qoyıñdar da, özderiñ özen jağasındağı toğayğa barıp, bizdi sonda tosiñdar (MJ 2016: 324).*

- Mahambet, ihtiyarlara şöyle dedi: yanınıza beş genç alın ve grubun **arkasından çıkın**. Orada yol var. Askerler o yoldan kaçacak. Biz gruba saldırdığımız zaman, siz yolun iki tarafında bulunan ağaçların arasında ateş yakın. Sonra da nehir boyundaki ormana gidip bizi orada bekleyin.

- *Aqsaqaldiki jön. Noyannıñ bizge istegen jamanşılığı joq. Ey, Aqbaydıñ tabaqşıları! Qol- ayağın şeşip, **tabanda bosatıñdar**, bolmasa osı aradan birewiñ tiri ketpeysiñ! –dep güğü etedi top (MJ 2016: 182).*

- İhtiyarın dediği doğrudur. Noyan’ın bize karşı yaptığı bir kötülük yok. Hey, Akbay’ın köleleri! Elini, ayağını çözünüz, hemen **serbest bırakın**, eğer yapmazsanız buradan kimse canlı çıkamayacak, diye bir grup seslendi.

- *Oy, oy, aynalayın äketayım, -dep Jeksembay zar eñirep tur.*

- *Mına jerge jayğastırayıq. Kök şolaqtıñ **qasında bolsın**, -dedi Jantöre bayaw ünmen (UU 2003: 181).*

- Ah babacığım, diyerek Jeksenbay ağlıyor.

- Buraya yerleştirelim. Jantöre sessizce, mavi çolağın **yanında olsun**, dedi.

- *Sondıqtan basqa qalı ruwdan biy şaqırıp dawlasuw- senin mindetiñ, Aqqul. Ekewimiz de sonıñ **aldında jügineyik**. Ol qalıstığın aytar (UU 2003: 150).*

- Bu yüzden farklı soydan bir bey çağırıp kavga etmek istiyorsan sen bilirsin, Akkul. İkimiz de (**önüne diz çökelim**) **ona danışalım**. O doğru olanı söyler.

3.1.1.3.5. İsim+ Ayrılma Hâli/ Fiil+ Emir Kipi

*Sonday **ötirikten saqtanayıq**, Gavhar (ÜÜK 2011: 46).*

*Öyle **yalanlardan korunalım** Gavhar!*

*Bar ängimesi: <Pälenşege jolay körme qarası juğadı, tügenşege jaqındama-bälesi juğadı, bul ängime **tisiñnen şıqqasın**>, -degen siyaqtı bop keledi (ÜÜK 2011: 73).*

Bütün anlattıklarında “Şuna dokunma karası bulaşır, ona yaklaşma belası bulaşır- bu sözü **kimseye söyleme**” diyor gibiydi.

*Biraq Aqiqattı öltirüw kimniñ **qolınan kelsin**?!*

Bäri de äwmesirlik qoy (MJ 2016: 19)!..

Fakat gerçeği **kimin elinden gelsin**?

Bunların hepsi vurdumduymaz!

*Ulpan da **sözden qaşayın** dep otırğan joq edi (ULP 2003: 53).*

Ulpan’ın da **cevap vermeyeyim**, deme gibi bir niyeti yoktu.

*Täñir bergen tilimizdi, darxan salt-dästürimizdi joğaltıp alsaq Künä! Eşqaşan keşirilmeytin mäñkürttik bolmaq. Täñir bizdi **sodan saqtasın** (MJ 2016: 19)!*

Allah'ın vermiş olduğu dilimizi, geniş geleneğimizi kaybedersek yazık olur. Hiçbir zaman affedilmeyecek şuursuz bir hareket yapmış oluruz. Allah bizi öyle **yapmaktan korusun**.

- “*Jas säbi bar üyde temeki tatuwğa bolmaydı, araqтарыңdı **ulapşulaspastan işiñder***” degen Zoyağa işip alğan jigitter könsin be (UU 2003: 219).

- Çocuk olan evde sigara içmek yasak! İçkilerinizi **sessiz içiniz**, diyen Zoya'yı, sarhoş erkekler dinlerler mi?

*Balkonnan tömen qarap, jurta: hey, azamattar! Sen der bärin de baqıtısındar! Soğan quvanıñdar! Bir-birindi quttıqtañdar! Adamdarğa şuğaday şuvaq şaşudı **Künnen üyreniñder!***> değim keldi (ÜÜK 2011: 220).

Balkondan aşağıya bakıp halka: Hey insanlar, siz, hepiniz de mutlusunuz, ona sevinin. Birbirinizi kutlayınız. İnsanlara ışık vermeyi **Güneş'ten öğrenin**” diyesim geldi.

*Namısımızdı, ruxımızdı, armanımızdıñ asqaqtawın özimiz de qalt jibermeyik. Täñirden xalqımızdıñ ar-namısına, sana-sezimine qamqor boluwın jalbarına **surawdan jalıqpayıq*** (MJ 2016: 19).

Ar ve edebimizin, ruhumuzun, hayallerimizin artma fırsatını elimizden kaçırmayalım. Halkımızın namuslu, ilim ve irfan sahibi olması için Allah'a **dua etmekten yorulmayalım**.

3.1.1.3.6. İsim+ Vasıta Hâli/ Fiil+ Emir Kipi

Qarapayım bolğanmen, janı keñ. Jaqında ğana äskerden oraldı, -dedi Baltabay.

- Jarar-jarar, Baltabay. Aqıldasalıq. **Qabırğamızben keñeselik**. Azdap mursat ber, -dedi äkem (UU 2003: 87).

Basit biri olsa da gönlü geniştir. Daha yeni askerden döndü, dedi Baltabay.

- Tamam, tamam Baltabay, danışalım. **Eşlerimizle (Kaburgamızla-kadınlarımız) danışalım**. Biraz müsaade et, dedi babam.

- *Qınağım kelmeydi bayğustı. Narınqum bizge öz üyimizdey, al oğan böten gıoy...*

- *Äbden qarañğı tüse Xiwanıñ bas qapasınan Awğan kerweni şıqtı. Tüngi salqınmen jüreyik dep ädeyi keş şıqtı (MJ 2016: 144).*

- Zorlamak istemiyorum. Narınqum bizim için kendi evimiz gibi olsa da onun için yabancı bir yer.

- Hava karardıktan sonra Hive'nin giriş kapısında Afgan kervanı çıktı. Akşam *serinliğinde yürüyelim*, diyerek bilerek geç çıktılar.

- **Emir Kipi İşaretleyicilerinin İşletme Ekleri ile Kullanılma Sıklığı:**

Çokluk Ekleri	İyelik Ekleri			Toplam
	Birinci Teklik-Çokluk İyelik	İkinci Teklik-Çokluk İyelik	Üçüncü Teklik-Çokluk İyelik	
8	13	26	7	54

Yalın Hâl	Belirtme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli	Vasıta Hâli	Toplam
40	74	60	17	19	7	217

3.2. Zarflar/ Fiil+ Emir Kipi

3.2.1. Azlık Çokluk Zarfı/ Fiil+ Emir Kipi

- *Öziñ urısıp, öziñ jıladıñ. Eşkim betine kelgen joq. Endi tağı da öziñdi- öziñ kinälap, jasqa bulıǵıp otırǵanıñ. Azdap uyalsañşı.*

- *Sen öytip bilgirsime, bılay! Men senin qatınıñ emespin! –dep ıqlıqtadı äpkem (UU 2003: 174).*

- Kendin bağırıp kendin ağladın, kimse sana dokunmadı. Şimdi yine kendi kendini suçlayıp ağlıyorsun. **Az da olsa utansana!**

- Sen akıl verme bana! Ben senin eşin değilim, dedi.

- **Köp bermeñder**, -deydi qartañ birevi, -ındını kewip qalğan adam, susındı meyiri qana jutam dese ölip ketedi (MM 2006: 17).

-**Çok vermeyin**, dedi yaşlı biri. Çok susamış olan adam, suyu tıka basa (doya doya) içeyim derse ölüp gider.

- *Eki qolı aldına sıyatın emes. Tıqırşıp qayıra ağasına jetti.*

- *Qaytayıq.*

- *Aybek-av, nebarı on minut ötti ğoy! **Sül sabır et!** Şıdamsız ba ediñ sonşa (DÄ 2015:73)?!..*

- Ellerini nereye bırakacağını bilemeden duruyordu. Sabırsızlanıp yine ağabeyine ulaştı.

- Gidelim.

- Aybekçiğim, daha 10 dakika geçti. **Azıcık sabret!** Bu kadar sabırsız mıydın?

3.2.2. Hal Durum Zarfları/ Fiil+ Emir Kipi

Eñ törde atırğan, kürektey aq saqalı kümistey jarqırağan qart adam:

- *Oynap aytsañ da **olay deme**, Eseney. Atañ Besbay ülken kelinin “türikpen” jigitke jay bergen joq-tı (Ulpan 2003: 89)...*

Divanın başında oturan aksakalı gümüş gibi parlayan ihtiyar adam:

- *Şaka yapsan da **öyle deme** Eseney, deden Besbay, Türkmen delikanlısına büyük gelinini boşuna vermedi.*

*Minaday sumdıqtan esteri awıp, aştan buralğan qalıñ el Qarawılqoja sultan men graf Bezborodqoğa qaray ağıldı. Key-keyde sapar soñı qandı qırğınmen bitetin. Endi mine tağı da **solay bolayın** dep tur (MJ 2016: 179).*

Böyle zor durumlardan korkan ve açlıktan kıvrılan halkın çoğunluğu Padişah Karavkoja ile Kont Bezborodko’ya doğru gitti. Bazı yolculuklar savaşla bitiyordu. Bu yolculuk da **öyle bitecek** gibi duruyor.

3.2.3. Soru Zarfları/ Fiil+ Emir Kipi

*Eki beti albırıp, janarında quwanış otı jarqırıp, qolañ şaşı marjanday jaltırıp otr. Dawısı **qanday deseñşi** (MJ 2016: 73-74)!*

Saçı inci gibi parlayan kız, iki yanağı kızarmış, yüzünde mutluluk saçıyordu. Sesi **nasıl desenize!**

Tım qurısa qazir ekevinin de bastarınan bir-bir sipap qoyuğa zar bop, qaşıyıp qalğan qoldarımıdım qimıl data almay, özeğime ört tüşip jatqanın mına eki qulınım qaydan bilsin (ÜÜK 2011: 168)?!

En azından ikisinin başını bir kez olsun okşamayı istiyorum. Fakat burkulan elimin o kadar ağrıdığını bu iki yavrucuğum **nasıl bilsin?**

Bir tamşu suv urtavdı aspandağı armanday körip, qanım qaq bop jatqanın mına qız qaydan uqsın (ÜÜK 2011: 117)?!

Bir damla su içmeyi hayal edip kanımın çekildiğini, ciğerlerimin yandığını, şu kız **nasıl anlasın?**

*Alayda olardıñ seni kündiz emes, tünde kelip şabam dep aldın ala serttesip qoyğan nesi bar? Anada Taymastı tal tüşte-aq äketken joq pa? Küşi jetse, kündiz-tüniñdi **ne qılsın!** Tal tüşte-aq salar oyrandarın saladı (Ürker 1981: 376).*

Ayrıca onlar seni sabah değil, gece gelip saldırı yapacağım, diyerek önceden uyardıysa ne olmuş? Geçen gün Taymas'ı sabah sabah götürmemiş miydi? Şayet gece baskın yapmaya gücü yetiyorsa gün ışığını **ne yapsın?** Sabah bile yapmak istediklerini yapar.

*Añqası kevip, şölden jatqanda qol sozım jerdegi bir staqan suvdı alıp işe almay, suvğa qarap közin satıp, telmirip körmegender qoldın qadirin **qanday bilsin** (ÜÜK 2011: 183).*

Kişi susadığı zaman elinin uzandığı yerde olan bir bardak suyu alıp içemeyip, üzülerek suya bakmasını eli olanlar, bu durumu yaşamayanlar **nerden bilsin?**

3.2.4. Zaman Zarfları/ Fiil+ Emir Kipi

<Endi aş köziñdi!> degen işan äkeme (MM 2006: 66).

“Şimdi aç gözünü” dedi şeyh babama.

- Sonda aytqım kep aytpağan sözimdi **endi aytayın**: ana jılı, on altınşı jıldıñ köterilisinde, mına äkeñniñ qolına tüsken ağam –Nurjandı darğa asıp öltirerde, sol turğan toptan, kip-kişkene sen ğana araşa tüspek bop sıırılğan ekensin (MM 2006: 93).

- Daha önce bahsettiğim ama anlatmadığım olayı **şimdi anlatayım**: O yıl yani on altıncı yılın sonlarında babanın eline düşen ağabeyim Nurjan'ı ağaca asıp öldürdüğünde, şu duran kalabalığın içinde küçücük olan, tek başına araya giren ve daha sonra ağlayan kişi sensin.

3.2.5. Yer ve Yön Zarfları / Fiil+ Emir Kipi

- Kelin! Dedi Ulpan Aytolqınğa, -şımıldıǵıñızdı **äri äketiñizşi**! Men öz avılıma özim şımıldıq bürkenip barǵım kelmeydi (Ulpan 2003: 87).

- Gelin, dedi Ulpan Aytolkın'a, **perdenizi götürünüz**. Kendi köyümde perdeyi kapatasım yok.

Manadan beri Ulpan ne istese sonı istegen Şınar törge şıǵuǵa irkilip qalıp edi, Ulpan –beri kel!- dedi. Şınar amalsız ülken üydiñ törine sıqtı (Ulpan 2003: 89).

Daha önce Ulpan ne yapmak istiyorsa onu taklit eden Çınar, divana çıkmaya çekinmişti. O an Ulpan, **buraya gel**, dedi. Çınar, çaresizce büyük evin divanına geçti.

Osılayşa ol meni kördi.

- **Beri kelşi**, balaqay, -dep şaqırdı ol meni. Qasına bardım. –Mine, **beri qarañdar**, oquwşılar, -dedi ol özgelerine, -mına qazaq balası bizde oqıtın boladı (UU 2003: 196-197).

- Böylece o beni gördü.

- Hadi **buraya gel**, çocuğum, diyerek çağırdı. Yanına gittim.

- Buraya bakın çocuklar, dedi o diğerlerine. Bu Kazak çocuğu bundan sonra bizim okulda okuyacak, dedi.

Äkem endi onu üyge şaqırady.

- **Tur endi, işke kir, şay işeyik** (UU 2003: 125).

Babam onu eve çağırdı.

- Hadi kalk, **içeri gir**, çay içelim.

Emir Kipi İşaretleyicileri ile Zarfların Kullanılma Sıklığı:

Azlık Çokluk Miktar Zarfı	Hal Durum Zarfı	Soru Zarfları	Zaman Zarfları	Yer Yön Zarfları	Toplam
6	9	14	6	14	49

3.3. Zamirler/ Fiil+ Emir Kipi

3.3.1. Şahıs Zamirleri/ Fiil+ Emir Kipi

- Oy, solar da Türikpen be? Qaydağı bir jaldamalı sumdar göy, -dep Balabek künk ete tüsti de, ornınan turdı. –Qoy, **men attanayın** (MJ 2016: 131).

- Onlar da Türkmen mi? İşte şu kul insanlar, diyerek Balabek yerinden kalktı.

- Ya, **ben döneyim**.

*Men bir kün tınış otıra turayın da, şaydy **sen quy!** –dedi Ulpan Şınarğa (Ulpan 2003: 92)..*

Ben bir gün dinleneyim de çayı **sen koy**, dedi Ulpan Çınar’a.

*Aytevir anıq-qanıǵına jete almadım. **Men aytayın**. Sen özin sosın bul jöninde bir tüyinge kellersin (ÜÜK, 2011: 96).*

Gerçek olup olmadığını kanıtlayamadım. **Ben söyleyeyim**. Sen kendin sonra bu husustaki bir sonuca ulaşırısın.

*Endeşe, aq patşanıñ jolında janım pida. Özim ne bolsam, **ol bolayın**. Äytewir, artımdağı urpağım qorlıq körmese bolǵanı! – dedi (Ürker 1981: 364).*

Öyleyse ak padişahın yolunda canımı veririm. Bana ne olursa olsun (**o olayım**). En azından benden sonraki nesil kötülük görmesin, dedi.

- *Sen biraqta sezimniñ qulısıñ, al sezim değen közdi aşıp-jumağanşa. Sol sätiniñ ötse boldı, basqa adam bop şığa kelesiñ... Men de senen basqa eşkimdi unata qoymasın... Jarar, **men qaytayın**... Qoyıñdı jıyıp al (MJ 2016: 235).*

- Sen hislerin kölesisin. His dediğimiz ise, gözü açıp kapatıncaya kadar olan bir sürede yaşanmaktadır. O süre geçse de bambaşka biri olursun. Ben de senden başka hiç kimseyi beğenmem. Peki, **ben döneyim**. Koyunlarını topla.

3.3.2. Dönüşlülük Zamiri/ Fiil+ Emir Kipi

Päveske Ulpan tüsetin aq üyge jaqınday bergende, bir qazaq äyeli sol üydiñ tündigin aşayın dep jatır eken.

- *Aşpasın. Apam özi aşadı! –dedi Ulpan Tilemiske.*

- *Äy, qatın! Äri jür! –dedi Tilemis. Öz äyeli boluv kerek, jekirip ayttı. Tündikti **öziñ aş** (Ulpan 2003: 75)!*

Fayton, Ulpan'ın ineceği eve yaklaştığında bir Kazak kadını o evin keçesini (perdesini) açmaya çalışıyordu.

- Açmasın. Teyzem kendi açar, dedi Ulpan Tilemis'e.

- Hey kadın, uzak dur, dedi Tilemis. Perdeyi açan kişinin kendi eşi olması gerekiyor, dedi sert bir şekilde. Perdeyi **kendin aç**!

*Mine, endi **öziñ aytı** (ÜÜK 2011: 98).*

İşte, şimdi **kendin söyle**!

*“**Öziñdi- öziñ aldama**, Eseney, **ayarlanba!**” –dep tur (Ulpan 2003: 31).*

*“**Kendi kendini kandırma** Eseney, kurnazlık yapma” diyordu.*

Äjesiniñ qulağı mükis. Qattı ayqaylamasañ estimeydi.

- *İye, -dedi Şıñğıs.*

- *Jağa alasın ba?*

- *İye, dalağa şığamın, oynaymın, -dedi Şiñğıs davısın ädeyi bāseñdetip.*

- **Öziñ bil** (DÄ 2015: 52).

Büyükannesinin kulağında sorun vardı. Yüksek sesle söylenilmezse duymuyordu.

- Evet, dedi Şiñğız.

- Yakmayı biliyor musun?

- Evet, dışarı çıkıp oynayacağım dedi Şiñğıs sesini bilerek kısarak.

- **Sen bilirsın!**

- *Sadıq öz şeşimin aytpadı ma, -dep Aqquldıñ sözün äkem bölipjiberdi.*

- **Ändi öziñ tındayıq.**

Aqqul äkeme ala közimen qarap, eriksiz jım boldı (UU 2003: 134).

- Sadık kendi kararını söylemedi mi, diyerekbabam Akkul'un sözünü kesti.

- Şimdi **onu dinleyelim.**

Akkul, babama ters ters baktı ve o an ister istemez sessizlik oldu.

3.3.3. Soru Zamiri/ Fiil+ Emir Kipi

*Äjemniñ aşuvı odan äri aspaytın. Munısı keyde aşuvdan göri süysinuvge uqsap turuşı edi. Erke balanın jöni bölek qoy, şirkin! Anasınıñ erkesi bolğanğa **ne jetsin** (UU 2003: 32)!*

Büyükannemin öfkesi pek sürmüyordu. Bazen sinirlendiğinden sinirli değil de mutluymuş gibi gözüküyordu. Yaramaz çocuğun yeri ayrı ya! Annesinin yaramazı, haylazı olan daha **ne istesin!**

*Osınday qiyın- qıstav, almağayıp sätterde eñ jaqsın adamdarıñ janıñda bolğanğa **ne jetsin** (ÜÜK 2011: 106).*

Böyle zor çetin, belirsiz zamanlarda insanların yanında olana **ne yetsin** (başka ne isteyebilir)?

*Mundayda tizginin qos goldan ustap otırğanğa **ne jetsin** (ÜÜK 2011: 124).*

Böyle durumlarda iktidarı iki elle tutmaya **ne yetsin.**

*Baqıt şarabınan az içtim be, köp içtim be, **kim bilsin** (ÜÜK 2011:126).*

Mutluluk şarabından az mı içtim, çok mu içtim **kim bilsin**?

*Älde mängibaqi közi toymaytın aşqaraqtıq pa? Mümkün, ekevi de şığar. **Kim bilsin** (ÜÜK 2011: 134)...*

Ya da hayatı boyunca gözü doymayan açgözlü mü? Belki ikisi de olabilir **kim bilir**?

*Jumsaq tösekte kesilgen süyekte buralıp, mayışıp ketedi dep qorqa ma, älde basqa bir sebebi bar ma, **kim bilsin** (ÜÜK 2011: 145).*

Yumuşak yatakta kesilmiş kemikler burkulur diye korkuyor mu, yoksa başka bir sebebi mi var; **kim bilir**?

*Azdı- köpti ömirdi ayaq-qoldan qalmay ötkizgenge **ne jetsin**, şirkin (ÜÜK 2011: 152)!?*

İnsan, el ayaktan düşmeden ömür sürmeden başka **ne isteyebilir**?

*Azabı moldav desek de bärin aqılparasatpen uğınıp, jan-jürekpen sezinip barıp, äreket jasağanğa **ne jetsin** (ÜÜK 2011: 154)!*

Eziyeti çok olsa da hepsini iyice düşünüp bütün kalbimizle hareket etmekten başka insan **ne isteyebilir**?

*Tüs körgendey añtarılğan sätimizden äjem kelip qutqarar ma edi. **Qaydan bolsın** onday kün (UU 2003: 125).*

Rüya görüyormuş gibi oturduğumuzda ninem gelip bizi o rüyadan kurtarır mıydı? **Nerde** o günler?

Emir Kipi İşaretleyicileri ile Zamirlerin Kullanılma Sıklığı:

Şahıs Zamiri	Dönüşlülük Zamiri	Soru Zamiri	Toplam
6	15	18	39

3.4. Edatlar/ Fiil+ Emir Kipi

3.4.1. Bağlama Edatları/ Fiil+ Emir Kipi

Men ğumır boyı senin aytqanıñdı istep keldim ğoy. Senin eñ soñğı tilegiñdi de orındayın (ÜÜK 2011: 298).

Ben hayatım boyunca senin söylediklerini yaptım. Son isteğini de yerine **getireyim**.

*Ol sottiñ aldına erlermen birdey öz sözimdi özim ayta alam. Mağan araşalawdın keregi joq. **Biraq aytayın** degenim ol emes edi (UU 2003: 155).*
O mahkemenin önünde geçen gün söylediklerimi yine kendim söyleyebilirim. Yardım edecek birine ihtiyacım yok. **Fakat söyleyeyim**, demek istediğim o değildi.

*- Barmay qalsam, keşegi sandıqtarına bola ökpelep kelmey qaldı der. Odan **da barayın**. Ešteñe bolmağan siyaqtı bop, oynap-külip barayın. (Ürker 1981: 378).*

- Eğer gitmezsem dün söylenilenlere küsüp gitmedim, diye düşünürler. En iyisi **gideyim**. Hiçbir şey olmamış gibi gülüp zaman geçirip geleyim.

*- Sınap körelik sultandı, Adaylardın qudayı Süyinqara ne aytar eken, onıñ söziñ **de tıñdayıq**, sonan soñ kelerimiz bir şeşimge! Tek İsataydın xabarın tosuw kerek... Äkeñder ıdıstarıñdı. Munday şubattı xan sarayınan da işe almaysıñdar. Ibray atanın özi aşıttan (MJ 2016: 130).*

- Sınayıp görelim sultanı, Aday boyunun efendisi Süyinkara ne söyler; onun sözünü de **dinleyelim**, ondan sonra bir karara varırız. Sadece İsatay'ın haberini beklemeliyiz. Getirin tabaklarını. Böyle deve sütünü han sarayından bile içemezsiniz. Ibray dede sütü kendi yapmış.

“Küwäge jürer aldında juwınıp-şayınıp, adaldanıp, künädan arılıp keldiñder me?” –dedi qoja qaytadan. Anaw ekewi “künädan pak” ekenin aytıstı.

- *Bariñdar, ekewinen **de surañdar!** Bul neke köñildiñ qalawınan, jürektiñ erkimen qosılıp pa (UU 2003: 120)?*

Gerçekleri itiraf etmeden önce temizlenip, gūnahtan arınıp geldiniz mi, dedi din hocası tekrardan. Şu ikisi “gūnahtan arındı” diye belirttiler.

- İkiniz **de** gidip **sorunuz!** Bu nikâh, kişinin rızası ile taliplerin isteğı ile mi oluyor?

3.4.2. Çekim Edatları/ Fiil+ Emir Kipi

Jantöre jalma-jan attın tört ayağına da tuzaq salıp ülgerdi:

- ***Tartıñdar, tek köteriñder!** –dep dawıstadı.*

Qalıñ top Kökşolaqtı, qanbaqşa köterip şıqqanday boldı (UU 2003: 181).

Jantöre hemen atın dört ayağını hazırlamaya yetiştı.

- Çekiniz, **sadece yukarı kaldırınız,** diye seslendi.

Kalabalık, atı kaldırırken deve elmasını kaldırıyormuş gibi oldu.

- *Eleman köline **qaray awdariñdar** (Ulpan 2003: 10)...*

- Eleman Gölü’ne **doğru gönderiniz.**

3.4.3. Kuvvetlendirme Edatı

3.4.3.1. –aq

*Bilivi şart pa? Joq. **Bilmey-aq qoysın.** Riza bolsa da jetip jatır(ÜÜK 2011: 20).*

Bilmek şart mı? Yok, boş ver **bilmesin.** Onlar mutlu olsun sadece.

- *Özgeriñizge bolmasa -, biz **şaymen-aq attanayıq,** qudağı, üyde şarwalar bar edi, -dedi Müzey apa (UU 2003: 216).*

- Müsaade ederseniz, biz **çay içip kalkıp gidelim,** evde yapılacak işler var, dedi Müzey teyze.

*Qurmaş-ay, sen tiliñdi küy tartqanda ğana bezeydi dep beker aytpaydı eken ğoy, tegi. Şertip jiberşi onda, sözdi **dombıraña-aq bereyik** (MJ 2016: 225-226)...*

Kurmaşçıgım, sen dilini ancak halk ezgisi çaldığında tutuyorsun, diye boşuna demiyorlar. Sözü dombıraya **bırakalım** o zaman.

3.4.4. Seslenme Edatları

- *Mirzajigit, şay qoyayın ba, sorpa-suvımız pişip tur edi, soğan qaraymıñ.*

- *Şaydı sorpa-suviñnan keyin de işuvge boladı ğoy.*

- *Şirenüvin kördiñ be?*

- *Ey, qoyşı sen, ötirik urıspay (Ulpan 2003: 98).*

- Mirzajigit çay koyayım mı, çorbamız da hazır, onu ister misin?

- Çayı çorbadan sonra da içebiliriz ki.

- Hava attığına bakar mısın?

- **Ya bırak**, yalandan bağırma.

- *Ey alıñdar tartıwdı! Awğan sawdagerine färmen beriñder (MJ 2016: 19)!*

- **Hey alın** ikramı! Afkan satıcısına ferman verin!

- *Oybay, qaş! –dedim jılap jiberip, talıqsığan äjemdi tastay berip, atı oynaqsığan äkemniñ qasına barıp (MM 2006: 26).*

- **Eyvah, kaç**, dedim. Ağlayarak büyükannemi bırakıp at üstünde duran babamın yanına gittim.

Jurt ünsiz qaq jarılıp jol berdi.

- **Uwa, toqtañdar!** –dep qırılday ayğayladı egde tutqın.

- *İye, ne aytpaqsıñ? –dep Jantas onıñ jolın bögedi (MJ 2016: 48).*

Halk sessiz bir şekilde ikiye ayrılıp yol verdi.

- **Hey, durunuz**, diye bağırды yaşlı esir.

- Jantas, ne söyleyeceksin, diyerek onun yolunu kesti.

Emir Kipi İşaretleyicileri ile Edatların Kullanılma Sıklığı:

Bağlama Edatları	Çekim Edatları	Kuvvetlendirme Edatları	Seslenme Edatları	Toplam
25	5	10	13	53

3.5. Eylemsiler/ Fiil+ Emir Kipi

3.5.1. Fiil+ Zarf-fiil/ Fiil+ Emir Kipi

3.5.1.1. -ıp, -ip, -p

Masa qarlığaştıñ sälemin köñildi qabıldamay, äñgimeden tayqıp, patşa jarlığın orındap kele jatqanın, endi sonı estirtuvge asıgıs ekenin bildiripti.

- *Onda men senin jolserigiñ **bop uşayın**. Ängimendi de jolay estirmin, -depti qarlığaş (UU 2003: 30).*

Sivrisinek kırlangıcın selamını beğenmedi (gönülden kabul etmedi) laftan kaçıp padişah buyruğunu yapmaya geldiğini ve onu duyurtma telaşında olduğunu söyledi.

- O zaman ben senin **yoldaşın olayım**. Haberi ise yolculukta anlatırım, demiş kırlangıç.

- *Söz tüsinikti bolu üşin, <Kommuna> demey, <üy> dep qana alayıq, yaғni, <Jetim balalar üyi> **dep atayıq** (MM 2006: 69).*

- Sözü anlayabilmek için “Komuna” demeden “ev” diye tek alalım, yani “yetim çocuklar, kimsesiz çocuklar evi” **diye adlandıralım**.

- *Täñiri-av, menin oyıma ne kelip jatır özi! Läqavlı elda-belda, ğalı men qazım... oñ jaғıma **avnap jatayınşı, uyıqtayınşı** (Ulpan 2003: 33)...*

- Tanrım, benim aklıma neler geliyor! La havle vela kuvvete illa billahil azim. Sağ yanıma **dönüp yatayım, uyuyayım**.

- *Endi bolmasa ölgen eken, -depti äkeme jolawşılar, tañdayı jipsigen bala, susınğa umtılp jılay bastağan soñ, az da bolsa **jutqızıp köreyik** dep berip ek, qumığa simirgen bala, ayaqtı awzınan alğanda, mañdayınan ter quyılıp, közi alaqtap taldı da qaldı (MM 2006: 17)...*

- Babam için yolcular “Sen olmasaydın ölmüştü” dediler. Damağı ferahlayan çocuk, içeceğe asılıp ağlamaya başladıktan sonra, az da olsa **içirip görelim** demiştik. İştahla içmeye başlayan çocuk, su kâsesini ağzına aldığı anda alnından ter aktı, başı döndü ve bayıldı.

Äsirep eki üydiñ üş - tört jılqısınaydap äkelgen eken.

- *Qulındarıñdı **baylap al!** – dedi (Ulpan 2003: 94).*

Esirep iki evin üç - dört atını getirmiş.

- Taylarını **bağlayıp al**, dedi.

***Barıp körşi**, keşe toq keziñde, tonap aluğa tartınbağandar, bugın –aş kezinde, tiridey **talap jesin** (MM 2006: 66)!..*

***Gidip bak**, dün tok olduğunda, talan edip almaya çekinmeyenler, bugün aç zamanında, canlı gibi **yağmalayıp yesinler**.*

*Quğınşılardı Älmembet biydiñ balası basqarıp kelgen eken. “Olar da bir qavım el ğoy. Jön- jobasın biletin kişiler bar şığar. Mına jigitti avılına **alıp bariñdar**. Bir jılqınıñ davın özderiñ – aq şeşersiñder” dep, kişi balası men üjigitti jumsasa kerek (UU 2003: 54).*

Elmembet beyin çocuğu dünürleri yönlendirmiş. “Onlar da bir kavim halk. Yönünü yörüngesini bilen kişiler de vardır. Bu yiğidi köyüne **götürünüz**. At ile ilgili olan davayı kendi aranızda çözersiniz” deyip küçük çocuğu ile üç yiğiti gönderdi.

*Onı sağan eskertip kele jatqan sebebim- toqaldan tuğanın aytıp qoyıp, qızdı uyaltıp, báybişeni ökpeletip **alıp jürme** (MM 2006:119)!*

Kuma olan eşten doğduğunu söyleyerek kızı **utandırma**, diye sana o konuyu hatırlattım.

*Aspanğa, Alatavğa, mına alma baqtarına biraz **köz toqtatıp körşi** (ÜÜK 2011: 34).*

Gökyüzüne, Aladağı’na, oradaki elma bağına biraz **göz gezdirip bak!**

3.5.1.2. -a, -e, -y

Sarı ala etek sarpıltañğa köndigip ketken qazaq äyeli. Ulpan da osını körip östi. Qazir onıñ köñilinde äldeneler oyanıp kele jatqanday edi. Toqtay turayıq äli (Ulpan 2003: 75)...

Boş birisine giden Kazak kadını. Ulpan da onu görüp büyüdü. Şimdi onun gönlünde bir şeyler canlanıp geliyor gibiydi. **Bekleyelim** biraz.

Biz baramız ğoy. Kerek- jaraqtıñ bärin bizge ayta beriñder. Öle jegenşe, böle jeyik (ÜÜK 2011: 181).

Biz gideceğiz ya. Gerekli olan şeyleri bize söyleyiniz. Tek başına yemektense hep birlikte **paylaşıp yiyelim**.

Barğan alğaşqı kezdesuw Müzey apanıñ öz awzımen aytqanda, osılay bastalıptı, oquwşılar zerikken de şıǵar, endigi äñgimeni qısqarta aytayıq (UU 2003: 214).

Gittiğim ilk buluşmayı Müzey teyzenin dediğine göre şöyle başlamış: öğrenciler sıkılmış olabilir, buluşmayı kısaltarak şöyle **anlatalım**.

3.5.1.3. –may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey

*Bir küni saqalımnan jasım şubırıp “Ulpan sabap tastadı” dep jılap kelsem, üyiñe **kirgizbey jürme**, aynalayın. Sen basqa arız aytıp, arqa süyerim qalğan joq, -dedi Eseney (Ulpan 2003: 92).*

Sakalımdan yaşlar dökülene kadar ağladığım bir gün “ Ulpan beni dövdü” deyip ağlayıp evine gelirse **girdirmeyeyim deme**, yavrum. Senden başka ricada bulunabileceğim, omzuna başımı dayıyabileceğim kimsem kalmadı, dedi Eseney.

- “İtijekkenge” deyin eki qıs, eki jaz jayav aydalasındar... balpaqtay **balpañdamay basındar** ayaqtarıñdı (Ulpan 2003: 45)!

- İki kış, iki yaz daha yaya yürüsünler (defolsunlar)! Sağa **sola bakmadan** (sallanmadan) hızlı bir şekilde **ayaklanın** (yürüyün)!

- Bul ne toy?

- *Şınımen-aq, bilmeysiñ be?*
- *Joq.*
- *Säl oylanıp körşi.*
- *Neni oylanam?*
- *Özindi.*
- *Özime ne boptı?*
- *Ülken oqiğa...*
- ***Jumbaqtamay aytsañşı!***
- *Nege sonşa aşuwlanasıñ?*
- *Joq ,ä (ÜÜK 2011: 278)...*
- *Bu düğün de ne?*
- *Gerçekten bilmiyor musun?*
- *Hayır.*
- *Biraz düşün.*
- *Neyi düşüneceğim?*
- *Kendini.*
- *Bana ne olmuş?*
- *Uzun bir hikâye.*
- ***Açık açık söylesene!***
- *Neden o kadar kızılıyorsun?*
- *Hayır!*

3.5.1.4. -ğanşa, -genşe, -qanşa, kenşe

- *Äkeñe ayt! –dedi mağan jekip, -toyınğanşa jatsın* sonda (MM 2006: 112).
- Babana söyle “***Doyana kadar uyusun***” dedi beni görevlendirip.

Emir Kipi İşaretleyicileri ile Zarf -Fiil Eklerinin Kullanılma Sıklığı:

-ıp, -ip, -p	-a, -e, -y	-may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey	-ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe	Toplam
59	18	7	1	85

3.6. Eylemler/ Fiil+ Emir Kipi

3.6.1. Fiil+ Şart/ Fiil+ Emir Kipi

- *Aqlıñnan aynaldım! Barsaq, barayıq (DÄ 2015: 18).*

- Aklına kurban olduğum! Tamam, **gidelim!**

- *Qızdar tūs bolup qalıptı ğoy, şay işpeymiz be? –dedi Raygül qurbılarına qarap.*

- *İşsek işeyik (DÄ 2015: 61).*

- Kızlar öğlen yaklaşıyor çay içmeyecek miyiz, dedi Raygül arkadaşlarına bakarak.

- **Olur, içelim.**

- *Şöp tastasıp, et böliseyin dep pe ediñ sonşa?*

- *Munıñız endi, äbestik boladı. Ädil şeşilsin degenim ğoy.*

- *Meyli ädildik deseñ jügineyik. Al jasır şöbiñdi! –dep, Tinäli baytanalıq Oñalğa ämir etti.*

Eki jaq özara kübirlesip alğan soñ, şöpterin bas kiyimge salıstı (UU 2003: 107).

- Çöpü bırakıp eti paylaşmayı mı düşündün?

- Bu yaptığınız kabalık. **Ädil olsun demiştim.**

- Peki, eşitlik **arıyorsan danışalım.** Hadi sakla çöpünü, diyerek Tineli büyük burunlu Onal'a emir verdi.

İki taraf konuştuktan sonra çöplerini kalpağın içine koydular.

3.7. Birleşik Fiiller + Emir Kipi

3.7.1. Kurallı Birleşik Fiiller + Emir Kipi

3.7.1.1. Tezlik Fiilleri: ber-, jiber-, -sal-

Ğumır boyı kim savıp beredi?! Aytşı, özin, jeñeşe! Odan da özim-aq istep üyrene bereyin de (ÜÜK 2011: 37).

Ömür boyu kim sağıp verecek? Söylesene yenge! O yüzden kendim **çalışıp öğreneyim.**

Jazğıturım japsarlas avıldağı Ermek qurdasınan altı aylıq küşikti surap äkelgen kökesi:

- *Jer üyde turğan soñit asırav kerek. Äzirşe bos **jüre bersin**, keyin baylap qoyamız, -dedi (DÄ 2015: 47).*

İlkbaharda köyde yaşayan Ermek arkadaşından altı aylık köpeği alıp getiren babası:

- Müstakil evde oturduğumuz için köpek bakmamız gerek. Şimdilik boş **dolaşsın**, sonra bağlarız dedi.

- **Otura bersin**, -dedi äkem, -esteri kirgen balalar, <aytpa> değan soñ aytpas (MM 2006: 68).

- **Oturuversin**, otursun, dedi babam. Aklı başında olan çocuklar, “söyleme” dedikten sonra söylemez.

- Äy, **sen bara ber...**

- **Otura bersin**. Eşqanday oñaşalaytın ağat söz joq, - dedi Dävrenbay atam (UU 2003: 60).

- Hey, **sen git!**

- Otursun. Hiçbir zaman ondan uzaklaşmam gereken bir şey söylemedi, dedi Devrenbay dedem.

*Erten jambası jerge tigende jurtqa masqara bop qalmayıq. Esinde bolsın, erten <bayım öldi> dep kelgen-kelgenge laqıldap barındı **şaşa berme** (ÜÜK 2011: 236)!*

Yarın öldüğünde, yaşlandığımızda utanacak hale gelmeyelim. Aklında olsun. Yarın öbür gün kocam öldü, diye her gelene elindeki her şeyi **saçıp verme**.

- *Jügiñiz awırlaw eken. Jer tayğaq körinedi. Qoldasıp men sizdi üyiñizge deyin **şığarıp salayın**, - dep, Müzey apa sumqanıñ bir tutqasın ustadı (UU 2003: 215).*

- Eşyalarınız ağırmiş. Yer kaygan gözüküyor. Kolunuza girerek ben sizi evinize kadar **götürüvereyim**, diyerek Müzey teyze çantanın sapını tuttu.

- *Bayğus bala-ay, äbden qorlanğan eken-aw! Törimnen körim jaqın kezinde oğan men toqta dep ayta almaymın. Törkinine **aparıp salıñdar**. Biraz ata-anasınıñ aldında jürip aşuwin basar, oylanar (UU 2003: 156)!*

- Ah benim zavallım, çok büyük sıkıntılar çekti! Divana çıkmadan önce ölüp gideceğim için yaptıklarına “dur” diyemiyorum. Onu ailesine **geri götürün**. Anne ve babasının yanında siniri geçer, akıllanır.

3.7.2. Yardımcı Eylemlerle Kurulan Birleşik Fiiller+ Emir Kipi

“Ad soylu sözcüklerin ya da kimi eylemsilerin eylem gibi kullanımlarını sağlayan eylemlere yardımcı eylem denir. Kendisinden önceki eylemsi ya da ad soylu sözcüğün anlamını bütünleyerek öbek oluşturan eylemler yardımcı eylemlerdir. Türkiye Türkçesinde olmak, etmek, eylemek, kılmak, buyurmak, görmek, atmak, yapmak, gelmek, gitmek, geçmek, kaçmak, bulmak, kalmak, bilmek, vermek, durmak, koymak ve yazmak gibi birçok yardımcı eylemler bulunmaktadır” (Bilgin 2002: 396-398).

Mamanov, Kazak Türkçesinde qoy-, jiber-, tasta-, qal-, sal-, tüs-, kör-, al-, ber-, bol-, jet-, bit-, basta-, jazda-, otır-, tur-, jadır-, ket-, şıq-, kir-, bar gibi birçok yardımcı fiilin olduğunu belirtmektedir (Mamanov 2007: 54).

3.7.2.1. Kıl- + Emir Kipi

- *Ayaq astında qaluvımız mümkün. Aman kezimizde bas **savğa qılayıq** (MM 2006: 91).*

- Ayakaltında kalabiliriz. Sağlıklı zamanımızda **şükredelim**.

*Maldan ayırılğasın xanniñ bäre de soqır teñgeşik. Onsız da minaw qayıp keteri belgisiz almağayıp zamanda quday onday noqtañdı ustap qalar qaran künniñ betin **äri qılsın**. Sonıñ bärin bes sawsağınday biletin xan minaw qıyan qoltıqta budan äri qayıp otıra alsın (Ürker 1981: 437).*

Padişahların hepsi mal ve mülkten kopunca kör oldu. Allah, böyle karışık günlerde ipi elde tutmak **zorunda bırakmasın**. Böyle durumların zorluğunu bilen hünerli padişah nasıl sakin durabilir?

Aqqul atam osılay uzaq şubırtıp, batasının ayağın qalay ayaqtarın bilmey, qısılnıñqırıp ta qaldı.

*Tap osı jerde jurt ta düw külip jiberdi de, Aqqul kelte qayırıp, “quday **qabil qılsın!**” dep saqalın sipadı (UU 2003: 141).*

Akkul dedem böyle uzun uzun, art arda söyleyerek duasının sonunu nasıl getireceğini bilmeden kala kaldı.

Tam bu yerde halk da gülüverdi. Akkul dede hemen duasını kesip “Allah **kabul etsin**” diyerek sakalını sıvazladı.

3.7.2.2. Bol- + Emir Kipi

- Aq sarı ul küşigin qalay atasam dep biraz oylandı. Dostarı aytqan attın biri de unağan joq.

*- **Qutjol bolsın**, dedi atası.*

- Qutjol deysiz be?

- İye, qutjol.

- Ol qanday mağına beredi?

- Küşikti sağan äkelgen äkeñ ğoy?

- İye (DÄ 2015: 20-21).

- Beyaz-sarı çocuk köpeğine nasıl ad vereceğim, diyerek biraz düşündü. Dostlarının söylediği isimlerden birini bile beğenmedi.

*- **Kutjol olsun**, dedi dedesi.*

- Kutjol mu diyorsunuz?

- Evet, Kutjol.

- O ne anlama geliyor?

- Köpeği sana veren baban değil mi?

- Evet.

Eseney törde otırp qalğan Tilevimbet biydi tömen ıǵıstırıp ädettegi öz ornına, Şıñǵıstıñ oñ jaǵınan jaqın tayana otırdı. Otıra bergende tizesi Tilevimbet biyiñ sanına tiyip ketip edi, ol ırşıp ketip, Janay batırǵa soǵıldı.

- **Jol bolsın**, Eseke!.. Duvan mäjilisinen bir ay burın kelip qalıpsız, tınıştıq pa, äytevir?

- *Tınıştıq bolsa keletin be edim, täñiri! Jın urğan bavırñ qol astındağı eldi künde şavıp damıl berip otır ma!* –dedi Eseney (Ulpan 2003: 13)

Eseney başköşede oturan Tilevimbet Beyi aşağı sıkıştırıp Şıngıs'ın sağ yerine yakın yere dayanarak oturdu. Oturduğunda dizi Tilevimbet Beyi'nin bacağına çarptı, o da sıçrayarak Janay kahramana çarptı.

- **Hayırdır ne oldu** Eseke! Bölge meclisi ile bir ay önce gelmişsiniz, iyisinizdir inşallah?

- İyi bir şey olsa gelir miydim, Tanrım! Aklını yitiren kardeşin, hâkimiyeti altındaki memleketleri istila edip durmasın, dedi Eseney.

- *Uva, ekeviñniñ başña da altın noqtalarıñ jarasıp tur. Bireviñ Artıqbay batırdın qızı, bireviñ Şaqşaq biydiñ qızı bolsañ, Sibanniñ mandayına qudaydıñ özi bere salğanı da. Qoldarıñdı qaqpapız. Noqtalarıñniñ bavu berik, bärine da qayırlı, quttı bolsın!* –dep Baqberdi qart qolın jayıp batasın berdi (Ulpan 2003: 91).

- Vay, ikinizin başındaki altın yularlar da yakışmış. Biri Artıkbay kahramanın kızı, öteki ise

Şakşak kadının kızı ise, Siban'ın alnındaki Allah vergisi. Ellerinizi geri çevirmeyiz. Yularlarınız **hayırlı olsun**, herkese de hayırlı kutlu olsun, dedikten sonra Bakberdi ihtiyar, elini açıp dileğini söyledi.

- *Atığay – Qaravıldıñ darday biyi ediniz, Kenesarınıñ poştabayı bolıp dalaqtap jürgeñizge de qayırlı bolsın* (Ulpan 2003: 17).

- Atığay'ı baş görevli yapınız, Kenesarı'nın postacısı olup boş boş gezmezsiz, size de **hayırlı olsun**.

- *Eseney Müsireppen qaljındasa beretin edi. “Qatınıñ üyinen buvaz keldi me?” dep surap qala jazdadı. Biraq Ulpannan qısıldı sa:*

- *E, qayırlı bolsın*, - dep saldı (Ulpan 2003: 79).

- Eseney Müsirep ile şakalaşmaya devam ediyordu. Az kalsın “Eşin evinden hamile mi geldi?” diye soracaktı. Fakat Ulpan’dan çekindi ve:

- Eee, **hayırlı olsun**, dedi.

- **Qayırlı bolsın**, -dedim men, avıl âdetimen.

- **Ämin!.. Alladan bolsın** (MM 2006: 75)!

- **Hayırlı olsun**, dedim köy âdeti ile.

- Amin! **Allah’tan olsun**.

- **İya, jol bolsın?** Dedi äkeme (MM 2006: 108).

- **İyi yolculuklar olsun**, dedi babama.

- **Äley bolsın!** –dedi äkem, davısı endi nıǵızdav şıǵıp (MM 2006: 108).

- **İyi olsun**, dedi babam, sesi şimdi yoğun bir şekilde çıkıp.

*Meni masıl qıp qaytesin?! Saǵan ruxsat. **Baqıttı bol**>> (ÜÜK 2011: 38).*

Beni yük olarak görmene ne gerek var? Sana izin veriyorum. **Mutlu ol!**

Sol keşten bastap el bir apta boyı qurbandıq şalıp, qudayı taratuvmen boldı.

Ülkender “qudayıñ qabıl bolsın” dep, dämdi etke kekire toyıp jürdi (UU 2003: 48).

O akşamdan itibaren halk, bir hafta boyunca adak verip, yemek dağıttı.

Büyükler “**Allah kabul etsin**” diyerek ete, yemeğe doydular.

- *Biyıl qıs bayaǵını taǵı bir qaytalarmız endеше.*

- **Alda razı bolsın** (Ulpan 2003: 37)!

- Bu yıl da daha önce yaptığımız gibi yaparız o zaman.

- Allah **razı olsun**.

- **Toylarıñ quttı bolsın!**

- **Toylarıñ toyǵa ulaşsın!**

- *Awıldarıñnan toy üzilmesin!*

- *Niyetteriñ **bayandı bolsın!***

Osılayşa tilek bildirip jadırasqan meymandarğa awıl adamdarı da jawap qatadı:

- *Özderiñmen **birge bolsın!***

- *Aytqandariñ kelsin!*

- *Özderiñde osınday toyğa jetiñder!*

- *Ömirleriñ toymen ötsin (UU 2003: 102).*

- *Düğününüz **kutlu olsun.***

- *Nice düğünlere ulaşsın.*

- *Köylerinizden düğün eksik olmasın.*

- *Niyetleriniz **çok olsun.***

- *Böylece dilek bildiren misafirlere köy halkı da cevap verir:*

- *Mutluluğumuz hep **birlikte olsun,***

- *Dedikleriniz kabul olsun,*

- *Siz de böyle düğünleri görün, ulaşın,*

- *Hayatınız düğün ile geçsin.*

Äyelder jağı aldımen qalıñdıqtıñ otawına bas suğadı.

- *Baqıttı bol, bağıñ aşılsın!*

- *Är künniñ bügingidey **aşıq bolsın!***

- *Basıñnan jaqsılıq ketpesin!*

- *Bosağañ **berik bolsın!***

- *Üyiñ quwanışqa tolsın (UU 2003: 102).*

- *Kadınlar öncelikle gelinin otağını görmeye gidiyor.*

- *Mutlu ol, bahtın açılsın*

- *Her günün böyle **mutlu geçsin,***

- *Başından iyilik gitmesin,*

- *Evin **bereketli olsun***

- *Evin mutlulukla dolsun.*

İsatay älge jar sap, Jäñgirme qarsı qol jıyıp jatqan körinedi. Bolar bizge de...

- **Boldı!** –dedi Maxambet. –*Tañerteñ attanıp ketuwge **üzir bolayıq**. Érsarığa kisi şaptır: ötkelde tosıp alsın bizdi (MJ 2016: 143).*

- İsatay, bütün halka bağırıp Jengir'e ise, kollarını açmış gibi gözüküyordu (asker topluyor gibi gözüküyordu). Olur bize de...

- Tamam, yeter, dedi Mahambet. Sabah erkenden gitmek için **hazır olalım**. Ersarı'ya birini gönder, karşı tarafta bizi beklesin.

3.7.2.3. Et- + Emir Kipi

*Äzirşe moldanıñda keregi joq. Onan da Mominqul ekeviñ kezektesip qasıma kelip otırıñdar. Täñirden imanımdı tilep **minäjat etiñder** (UU 2003: 122). Şimdilik molların gereği yok. Onun yerine Mominkul ikiniz sıra ile yanıma gelip oturun, Allah'tan benim için hayırlısını isteyin, **dua edin**.*

*Doktor! Men erteñnen bastap kezekti demalisıma şıǵam ğoy. Maǵan **ruqsat etiñiz**. Daǵdarıs ötkenşe men qasında bolayın (ÜÜK 2011: 265).*

Doktor, ben yarından itibaren tatilime çıkacağım. Bana **izin veriniz**. Kriz geçene kadar ben yanınızda olayım.

*Biriñniñ janıñ qıñalsa, ekinşiñ qanat astına qımtap, qamqor bolar **aǵayın ediñder**, -dep barıp taǵı toqtadı Jarımbet. Awır kürsinip alıp, sözün qayta jalǵastırdı (UU 2003: 151).*

Biriniz zor durumda kaldığında, diğeri onu kanadı altına alıp birbirinizi kollayıp **aǵabey- kardeş olunuz**, diyerek durdu Jarımbet. Nefesini ağır ağır çekerek sözüne devam etti tekrardan.

3.7.2.4. al- + Emir Kipi

- *Nemene, qırıq üyli Kürlevit, qırıq japıraqtan **bölip alayın** dep pe ediñder (Ulpan 2003: 52)?*

- Ne için kırk evli Kürlevit, kırk yapraktan **ayırayım** diye mi düşündünüz?

3.7.2.5. äkel- + Emir Kipi

- *Äy, jigitter! Aqsaqaldarğa at äkeliñder! –dedi Maxambet, köñildi ünmen atşılarğa burılıp. Olar ne isterin bilmey sasıp qaldı (MJ 2016: 91).*

Mahambet, sevecan bir ses tonuyla atçılara dönerek “hey, gençler ihtiyara at **getirin**” dedi. Onlar ne yapacaklarını bilmeden şaşırıp kaldılar.

3.7.2.6. äket- + Emir Kipi

- *Jigitter awıl-awıldarına tarap, jendetterdiñ qolına túsirmey, köşirip äketsin de, bizdi köktem tuwa tosatin bolsın (UU 2003: 354)...*

- Gençler köylerine doğru gidip düşmanların eline düşürmeden **götürsünler** ve bizi ilkbahara doğru beklesin.

3.7.2.7. bar- + Emir Kipi

Mina jigitti avılına alıp bariñdar. Bir jılqınıñ davın özderiñ – aq şeşersiñder” dep, kişi balası men üş jigitti jumsasa kerek (UU 2003: 54).

Bu genci köyüne **götürünüz**. At ile ilgili olan davayı kendi aranızda çözersiniz” dedikten sonra küçük çocuğu ve üç genci gönderdi.

- *Qoyıñdar! Jiberiñder, barsın jäne de basqa qansorğıştarına da ayta barsın: qalıñ el qınaptan qılış suwırdı. Keler sät, sonda öz xanın özi belgilep alar! –dep ayqay bosanğan Noyan (MJ 2016: 184).*

-Bırakınız, gönderiniz, gitsin ve diğer savaşçılara da **söylesin**: Bütün halk kılıcı kınından sıyırdı.. Özgürlüğüne kavuşan Noyan, bir dahaki seferde halk kendi hanını kendi belirler, dedi bağırarak.

3.7.2.8. ber- + Emir Kipi

- *Jazı, mağan qırıq at tavıp ber. Tiri qalsa közin qaytarmin, ölse –qunun (Ulpan 2003: 21).*

- Jazı, bana kırk at **bulunuz**. Diri kalsa gözünü getiririm, ölse bedelini getiririm.

- *Kenet aspan älemi dar-r ayırılğanday şatır-şutır etti de, qattı soqqan jel pışaqkesti tına qalıp, şeletep-nöserlep jañbır quyıp bersin (DÄ 2015: 60)!*

- Aniden gökyüzü ortadan ayrılmış gibi çatur çatur etti ve şiddetli rüzgâr bıçakla kesilmişçesine dindi, artık kova kova **yağmur yağsın!**

Äri irgede oturğan körşiler arasında avis-tüyis bolmay tura ma? Jäne Irıstınıñ jimqırıp ketetin jaman dağısı joq edi.

- Bilmeymin, Erdenniñ dobın **tavıp bersin** (DÄ 2015: 67)!

Yan yana oturan komşular arasında küçük kahkahalar olmadan olur mu? Irıstı'nın hırsızlık yapma gibi kötü huyu yok.

- Bilmiyorum. Erden'in **topunu bulsun!**

*<Basıña er sınalar kün tıdı, Erjan. Sen de endi kün uzaqqa şañıraqqa qarap, bosqa sarılıp **jata berme**. Er qarağa bir qara bop, qoliñnan kelgenşe iske kiriş, Erjan (ÜÜK 2011: 185)!>*

Erjan, erkekliğinin sınandığı gün geldi. Sen de artık bütün gün **yatıp durma**, ailene yardımcı ol. Elinden geldiği kadarıyla iş yapmaya çalış, Erjan.

- Arman qazir bizge: *<Öz üyimde eşkimnen qaymıqpay asır salıp oynaytın balalıq şağımdı **tavıp berinder**> dep talap qoysa qayter edik (ÜÜK 2011: 292)?*

- Arman şimdi bize “kendi evimde kimseden çekinmeden oynayabileceğim, çocuk olduğum günleri bana **geri verin**” derse ne yapardık?

3.7.2.9. jiber- + Emir Kipi

- *Qara jorğanıñ moynına at qosaqtap qaytarğan durıs bolar! –dedi “türikpen” Müsirep.*

- *Aynalayın adaşım-ay, taptın, taptın! Menin kări bozımdı birge **qosaqtap jiber!** –dedi aq köñil añşı (Ulpan 2003: 10).*

- Kara atın boynuna at bağlayıp göndermeniz doğru olur, dedi Türkmen Müsirep.

- Canım arkadaşım, buldun buldun! Benim yaşlı olan atımı da yanına **alıp git**, dedi temiz kalpli avcı.

- *Artıqbayda qalğan malım bar dese, äkeñ özi kelsin mağan. Bolmasa qıs ortası avğan kezde bir qos jılcını sol manayğa avdarğalı otırmın, sonda kezdeser... Kenjetay, qoldarın şeşip, **boşatıp jiber** (Ulpan 2003: 46)!*

- Baban, Artıkbay'da kalan malım mülküm var derse bana kendi gelsin. Olmadı kışın sonuna doğru bir çift atı oraya göndermeyi düşünüyorum, orada görüşür. Kenjetay, kollarını **çözüp bırak!**

- Orazmuxanbet xanzadanı: <Elinen kelgen meymandı anasına, äyeline, qarındasına körsetip, **qonaq qıp jibersin**>, - dep özi bergen meken jayına qaytardı (Ürker 1981: 210).

- Orazmuhanbet hanzedeyi “memleketinden gelen misafiri annesine, eşine, kardeşine gösterip **misafir gibi uğurlasın**” diye kendi verdiği adrese gönderdi.

3.7.2.10. -ket- + Emir Kipi

*Bel buvsañ oñay, -desedi aqılşıları, -odan äri, basmaşılarmen birge bol, meylin, arğı Afğan men İrannıñ birevine **ötüp ket**, meylin (MM 2006: 103)...*

Karar verdiysen kolay, -deseydiler akıl hocaları, -ondan biraz ötede basmacılarla aynı ol, tamam, karşıdaki Afgan ile İran'ın birine **geçip git**, tamam...

Köñili jarım... jalğızsırap jürgen adam ğoy... jaraydı dedim.

*Mijna qulan-tuyağıñıñ eti oyazıp ketipti... jirenindi **minip ket** (Ulpan 2003: 96)!*

Kalbi kırık, yalnız olan biriyim. Tamam dedim.

Şu atların eti bozulmuş... Atına **binip de git!**

3.7.2.11. qayt- + Emir Kipi

- *Ayaldasañ, qazir attan. Artıqbayğa quda **tüsip qayt** (Ulpan 2003: 54).*

- Kalacaksan, şimdi hazırlan (çık). Artıkbay'a kız **istemeye git** (dünürücü olarak git).

- *Qız-kelinşek değende qırıñ sınıp körmegen bozdaqsañ, körset osı jolı!*

- *Jaraydı, **barıp qaytayın**.*

- *Barıp qaytpa, bitirip qayt. Siban değen bir rulı eldin ordası bir küni birjola jabılıp qalsın demeseñ, köndirip qayt (Ulpan 2003: 54)!*

- Kız, gelin muhabbetlerini iyi bilen delikanlısın, bu sefer de bize göster.
- Tamam, **gideyim**.
- Gidip gelme, işi bitirip gel. Sibani deneni ordunun bir günde tamamen kaybolmasını istemezsen işi yapıp gel.

3.7.2.12. qal- + Emir Kipi

Alma bar, örik bar,

*Almasan da **körüp qal** (UU 2003: 15).*

Elma var, erik var,

*Almasan da **bakıp kal**.*

*Joq! Atay körme! Meni öziñmen baqıldasıp, qoştasıp jatır eken dep **oylap qalma** (ÜÜK 2011: 11).*

*Hayır, hiç ağzına alma! Beni yalnız bırakıp vedalaşayım, diye **düşünme!***

3.7.2.13. qoy- + Emir Kipi

Ayta ğoy, Qasımbekov.

Bar päle- tilden.

*Öte jaqsı ayttıñ! Bul maqal ğoy, dedi muğalim. Oquvşılar äli ünsiz. – Al, Aqılбек, **ayta qoyşı**. Osı sözdiñ mağınasın qalay tüsiñdiresiñ?*

Meniñ atam (DÄ 2015: 78).

Söyleyiver, Kasımbekov.

Tüm bela dilden gelir.

*İyi söyledin! Bu atasözü, dedi öğretmen. Öğrenciler hala sessiz. Akılбек, bu sözün anlamını nasıl açıklayabilirsin **söylesene?***

Benim dedem...

*Keliñder, köz şırımın alalıq, tek otqa tezek pen toraңınıñ tamırın **tastap qoyıñdar** (MJ 2016: 284)...*

*Gelin, biraz dinlenelim. Ateşe sadece tezek ile kavak ağacının **kökünü atın**.*

3.7.2.14. tasta- + Emir Kipi

Nemene sonda, bizdin toydı qosıñğandarıñ ba, bul.

- E, joq, ä. O ne degeniñiz. Quwanış ortaқ, qızıq ortaқ bolğan soñ, alalamay-aq aqıl qosıp atqarısayıq. **Şöp tastayıq**, kimniñşöbi tüsse, sol birinşi bastasın, -dedi baytanalıqtar (UU 2003: 107).

- Bu, bizim düğünleri küçümsediğini gösterir.

- Hayır, olur mu öyle şey! Mutluluk da hüznün de ortak olduğu için kötülük aramadan, ortak fikir üreterek birlikte yapalım. **Kura çekelim**, ilk kim çıkarsa ilk o, kişi başlasın, dedi baytanalılar.

Onda jaman **qılıqtarıñdı tastañdar!** Qazirgi balalar baqıttı! Qompyuterdiñ qulağında oynaydı! Ğalamtor arqılı bilmeytiñderi joq! Biraq kitap betin aşıpaytıñdarı jaramaydı (DÄ 2015: 51).

O zaman kötü işleri **birakınız!** Şimdiki çocuklar mutlu! Bilgisayarı iyi biliyorlar! İnternet sayesinde bilmedikleri yok! Fakat kitap yüzüne bakmamaları iyi değil.

3.7.2.15. tös- + Emir Kipi

Ant etemin! Ötirik aytsam, allanın aspanı töbeme **qulap tüssin** (UU 2003: 30).

Yemin ederim! Yalan söylüyorsam Allah'ın göğü **tepeme düşsün**.

3.7.2.16. şıq- + Emir Kipi

-Äy, Bawırjan, bäre kel. Mina bizdin egesimizdi öziñ şeşip bermeseñ bolar emes. Bas kiyimge qolıñdı sal da, eki şöptiñ birin **alıp şıq** (UU 2003: 107).

-Hey, Bawırjan buraya gel. Bizim bu kavgamızı sen çözümlemezsən olmaz. Şapkalara bak da iki çöpten **birini al**.

-

Elşige jan kerek bolsa- janıqas xannıñ qasınan **bezip şıqsın** (Ürker 1981: s.469).

Elçiye can gerekirse can düşmanın yanına **kaçıp gitsin!**

3.7.2.17. otır- + Emir Kipi

Balalardıñ birevin tısqa şığar, -dedi äkem şeşeme, -irgede **baqılap otırsın**, birev-mirev **tıñdap jürmesin**, kişi körinse jöteliپ qap belgi bersin (MM 2006: 47)!..

Çocuklardan birini dışarıya çıkar, dedi babam anneme. **Duvar**dan baksın, birileri dinlemesin, eğer biri görünürse öksürerek *işaret versin*.

- *Al endi bärimiz de biraz jumıs istedik, endi biraz dem **alıp otırayıq**, käne mağan julğan şöpteriñdi äkelip körsetiñderşi, -dep kimniñ ne istegenin tekserip te qoyadı (UU 2003: 204).*

- Hepimiz çok çalıştık, şimdi biraz **dinlenelim**. Hadi bana topladığınız otları gösterin, diye kimin ne iş yaptığını arada kontrol ediyordu.

3.7.2.18. jür- + Emir Kipi

- *Beri kelşi, balaqay, -dep şaqırdı ol meni. Qasına bardım. –Mine, beri qarañdar, oquwşılar, -dedi ol özgelerine, -mına qazaq balası bizde oqıytın boladı. Sender **zäbirlep jürmeñder**, aralarıñdağı jalğız qazaq qoy. Özderiñdey körip, ögeysitpeñder. Bul bizdin Gonçarovtardıñ tanısınıñ ulı (UU 2003: 196-197).*

- Gelsene buraya çocuğum, diyerek beni çağırdı. Yanına gittim, diğerlerine bakın bana, bakın çocuklar, dedi. Bu Kazak çocuğu bizim okulda okumaya başlayacak, dedi. Ona **kötülük yapmayın**, aralarındaki tek Kazak oydu. Onu dışlamayın, sizden biri gibi görün onu. O, bizim Gonçorov'un tanıdığının oğlu.

3.7.2.19. tur- + Emir Kipi

*Bürkit, **toqtay tur!** –dedi mağan (MM 2006: 112).*

Bürkit, **dur, bekle!** Dedi bana.

*Sender elge jasağan qorlıqtarıñ men zorlıq-zombılalıqtarıñ üşin tap osı arada darğa asılasıñdar! –dedi Noyan jendetterge, aşuwin äreñ basıp. – Joq! **Toqtay turıñdar**. Aldıyar atağa jügineyik, töreligin özi aytsın. Senderge bugün ükimdi sol kişi şığaradı (MJ 2016: 245)...*

Halka karşı yaptığınız kötülüklerden dolayı hemen burada idam cezasına çarptılacaksınız (darağacına asılacaksınız), dedi Noyan askerlere, sinirini az da olsa bastırarak. Hayır, **durun**. Aldıyar ihtiyara danışalım, kararı kendi söylesin. Size kararı o verecek.

3.7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller+ Emir Kipi

*Babas qattı abırjıp, qalbalaqtay berse kerek. “El arasına **jik tüspesin**, ala jip attañan alayaq atanbayıq” deñen namıs işi- bavırın jegidey jegen jayı bar körinedi (UU 2003: 53).*

Babas çok telaşlanıp, eli ayağına dolaşmış. “ Halk arasına **şüphe düşmesin**, kötülük yapan biri olmayalım” diyerek, namus düşüncesi içini kemirmiş gibiydi.

- *Ondaydı atamız qazaq <bölingendi böri jeydi> dep aytqan. Tüsindiñder me?! Budan bılay dav-janjıl şıǵarmaysıñdar ma? **Javap beriñder**, qane?*

Eki ul bastarın izedi.

- *Qayşı turalı muna bir äñgimeni tıñdañdar, -dedi Ayana sözün äri qaray sabaqtap:*

Kışkentay kezinde bir qızdıñ qayşını ustap, olay-bılay siltep otırğanın körgen anası (DÄ 2015: 35):

- *Öyle durumlarda dedemiz Kazak “Ayrılanı kurt yer” derdi. Anladınız mı? Bundan sonra kavga edecek misiniz? **Cevap veriniz**, hadi!*

İki çocuk başlarını salladı.

- *Makas hakkında şu hikâyeyi dinleyiniz, dedi Ayana sözüne devam ederek: Küçükken bir kızın makası tutup sağa sola sallayıp oturduğunu gören annesi:*

***Sabır etiñder**, märtebeli sultandarım, sabır, - dedi kâri biy, ulı wäzir Şombal, ämirli ünmen (MJ 2016: 268).*

*Yaşlı kadı, ulu vezir Şompal, emirli bir sesle “**sabrediniz** şanlı sultanlarım, sabır” dedi.*

*Bugin tanda täñirim bir süyikti qulın özine alıp, birewin bizge jiberipti. **Şükirşilik eteyik**, -dedi (UU 2003: 124).*

*Bugün sabah Allah’ım sevdiği kulun birini yanına almış, bir diğerini de bize bağışlamış. **Şükür edelim**, dedi.*

Nağaşımın erip kelgen jigitterge osınav qurt minez şaldın ädeti äbden sırminez bolğan ba, jımiyp qarastı.

- Nemenegе мәз bop tursıñdar! –dep tağı da zekirdi nağaşım. – Özge avıl bolsa, özim men sender tügili, erip kelgen itime de qurmet körset dep şirener edim. Al äpkemniñ aldına kelgende, bärin de üydegidey **qızmet körsetiñder** (UU 2003: 36).

Dayım ile birlikte gelen gençlere o şekilde davranması ihtiyarın ädeti olmuş artık, gülüşerek bakıştılar.

- Niçin gülüp duruyorsunuz, diye bağırdı dayım. Başka bir köy olsaydı bırak bana ve size değil, köpeğime bile hizmet etmelerini isterdim. Ablam geldiğinde ise, herkes evinden biriymiş gibi **hizmet etsin!**

Emir Kipi İşaretleyicileri ile Birleşik Fiillerin Kullanılma Sıklığı:

Kurallı Fiillerle	Birleşik Yardımcı Eylemlerle Kurulan Birleşik Fiillerle	Anlamca Kaynaşmış Fiillerle	Toplam
8	142	21	171

3.8. Emir Kipinin Cümleden Bağımsız Olarak Kullanımı

Köke, -dedi teledidar qarap otırğan äkesine kelip. Meniñ mektepke barğım keledi.

Alla qalasa, kelesi jılı barasın.

Köke, meniñ inta-ıqılasım soğıp tur ğoy!

Barayınşı.

Talaptı jeter muratqa! Aqlıñnan aynaldım (DÄ 2015: 90)!

Baba, dedi televizyon izleyen babasının yanına gelip. Ben okula gitmek istiyorum, dedi.

Allah izin verirse gelecek yıl gideceksin.

Babacığım, benim hevesim geçer o zaman.

Gideyim.

Sen de muradına er! Akıllına kurban olayım.

Jogal, dedi aqırıp, qolın betaldı qula tüzge siltep.

Men ün-tünsiz jönele berip yem:

Toqta!- dedi tağı da aqırıp. Toqtadım (MM 2006: 78).

Elini dışarıya doğru sallayarak **yok ol**, dedi bağırarak.

Sessiz sedasız yöneldiğimde:

Dur, dedi daha da sesini yükselterek. Durdum.

*Oybay, qaytesiñ multıqtı?.. **Jönel!**- değen şeşemdi äkem qamşımen basqa tartıp jibergende, sup berip üyge kirip ketti (MM 2006: 25)*

- Babam, “Eyvah, ne yapacaksın av tüfeğini? **Hemen git!**” diyen annemi kamçı ile başından vurduğunda hemen eve girdi.

Men qarındasımın, Müsirep jan değen jalğız ağayım!

*Endi tüsindiñ be? **Umutpa!** dep Müsirep Eseney men Nesibeliñ arasınan kelip otırdı – Men Artekeñniñ ornına sıylaytın adamıñmın (Ulpan 2003: 92)!*

Ben kardeşiyim, Müsirep benim biricik ağabeyim.

Şimdi anladın mı? **Unutma**, diyerek Müsirep Eseney ile Nesibeli’nin arasına oturdu. Ben Arteken’in yerine saygı gösterilecek adamım.

- **Tur endi, otur endi**, şalqay, eñkey! –dep qanşa ävrelese de “tüyesi” köne beretin (Ulpan 2003: 32).

- **Dur şimdi, otur şimdi**, dayan, eğil, deyip ne kadar uğraşırsa da “devesi” çok uğraştıracak onu.

- *Qayda barasın? –dedi ol.*

- *Özim bilem, dedim men.*

- *Aqımaqtanba balam. –dedi äkem, äkelik meyirimdi davısımen, **-qayt**, (MM 2006: 79)!*

- Nereye gidiyorsun, dedi o.
- Kendim bilirim, dedim ben.
- Delirme çocuğum, “**dön**” dedi babam babacan ses tonuyla!

Jındana bastağan adamdı şoşındıruv kerek.

- **Qoy, endi! Toqta!** – dedi aqırıp (Ulpan 2003: 62).
- Delirmeye başlayan adamı korkutmak gerek.
- **Bırak şimdi bekle**, dedi bağırıp.

- Qalıñ jayaw bizge lap qoya bergende, äldekimniñ “tokta!” değen qattı dawısı estildi, jalt qarasam- änewgi Nurjan (MM 2006: 29)

- Çok sayıda yaya bize doğru ilerlediğinde birinin “dur!” dediği işitildi. Hemen o yöne dönüp baktığımda geçen gün gördüğüm Nurjan.

- **Şulamañdar!** –dedi Nurjan, jurt tağı da tın bola qaldı (MM 2006: 29).
- **Ses çıkarmayın**, dedi Nurjan, herkes sus pus kaldı.

- Toqta! –dep aqırıp qaldı köpke, älgi juwan davıstı (MM 2006: 91).

- Dur, diye bağırdı kalabalığa, kalın sesli biri.

Men ne isterimdi bilmey, qıpaqtay berdim. Menin savalıma javap beruvdin ornına bir sāt ol mağan surağan qoydı:

- Aytıñız, siz üşin aqındıq ta käsip bop körine me (ÜÜK 2011: 79)?

Ben ne yapacağımı bilmeden sallanmaya başladım. Benim sorularıma cevap vermenin yerine bir an o bana soru sordu:

- Söyleyiniz, sizin için şairlik de meslek olarak görülür mü?

Sotqar inisi Nurasqar <bermeymin-n, meniki...> deydi uyqısırap. Kündizgi alış-julus oyındarı tüsine engen şığar. <Qoy, uyıqtayın>. Darqan körpesin qımtanıp közin jumdı. Qaydağı bir oқиғalar elestep basınan şığar emes. Söytip jatqanda qıñsılдаған dıbıs estildi (DÄ 2015: 57).

Yaramaz kardeşi Nuraskar “vermeyeceğim, benim” dedi hayal ederken. Gündüz olan oyunları rüyasında görüyormuş gibi. “**Bırak, hayal edeyim**”. Darkan, üzerindeki yorganı kapatıp gözünü yumdu. Ne zaman ki değişik hikâyeler okusa aklından çıkmıyordu. Öyle yattığında iniltileri duyulurdu.

- **Saspa!** –dedi sonda Erkin oğan (MM 2006: 92).

- **Şaşırma**, dedi Erkin ona.

- *Otura bersin, -dedi äkem, -esteri kirgen balalar, <aytpa> deġen soñ aytpas* (MM 2006: 68).

- Oturuversin, dedi babam. Akli başında olan çocuklar “**söyleme**” dedikten sonra söylemez.

*Keregi joq, munday meşeldiñ! **Jatsın** osında. Jatır ġoy mınalar, jurttan janı artıq emes şıġar* (ÜÜK, 2011: 42).

Böyle aptala ihtiyaç yok! **Yatsın** burada. Yatıyorlar ya bunların, diğerlerinden hiçbir farkı yok!

*Onı da saġan aytpay jasırıp qaldım. Nege deysin ġoy? **Aytayın*** (ÜÜK 2011: 47).

Onu da senden gizledim. Niye diye soracak olursan? **Söyleyeyim**.

- **Qorqıtpañızdar**, dedim men olarġa, sabırlı davispen, -şıġarmasañızdar da ketem (MM 2006: 75)!..

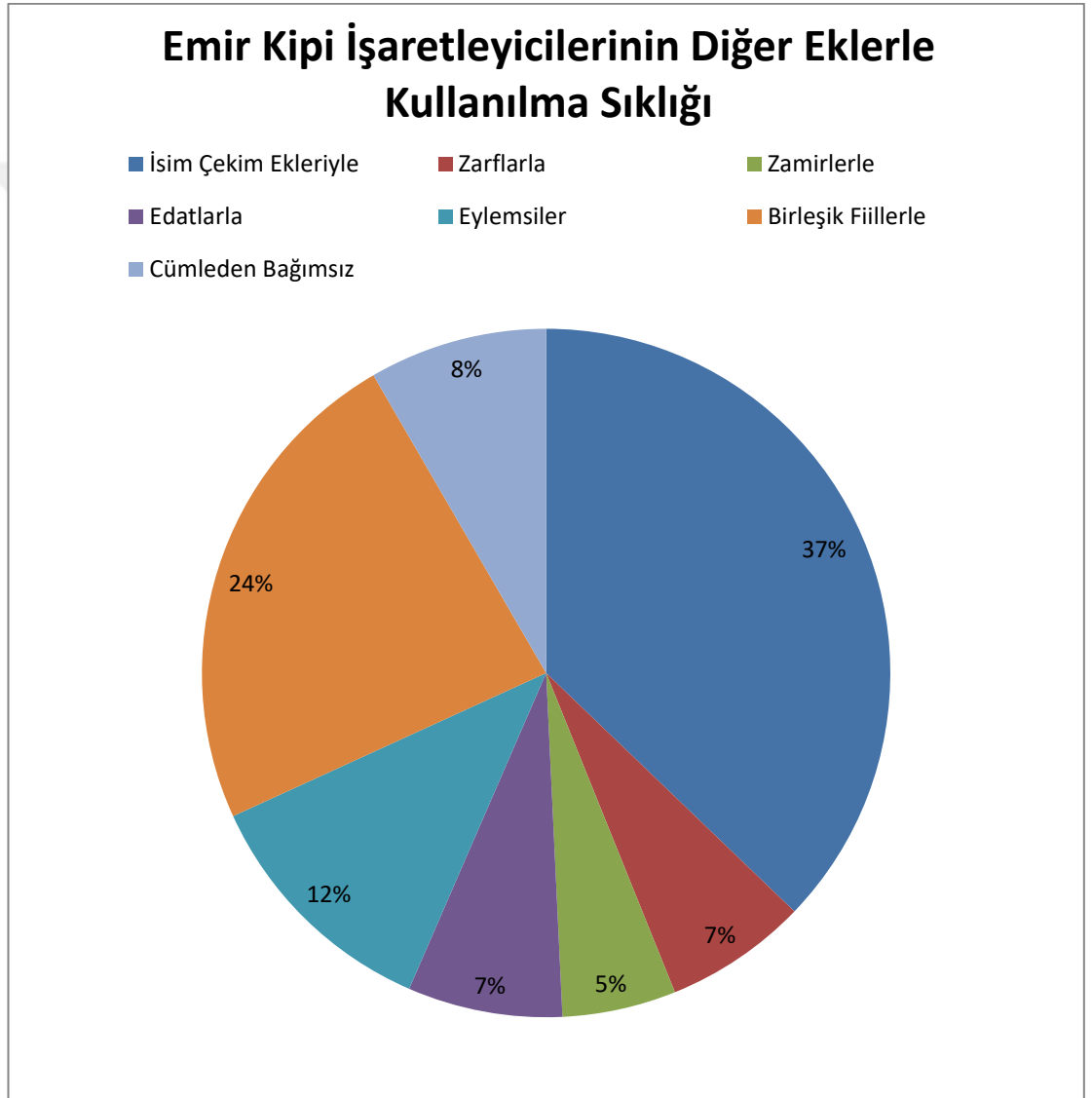
- **Korkutmayınız**, dedim onlara sakın bir ses tonuyla, bırakmasanız da gideceğim!

- **Qoyşı, sonı!** Tuġan kün de söz be eken (ÜÜK 2011: 95)?

- **Bırak, onu!** Bu doğum gününde söylenecek söz mü?

- **Emir Kipi İşaretleyicilerinin Cümleden Bağımsız Kullanılma Sıklığı:**

Cümleden Bağımsız Olarak Kullanımı	Toplam
61	61

Çalışmada, emir kipi işaretleyicileri ile kurulmuş 668 örnek metnin hangi eklerle sık kullanıldığı incelenmiştir. Bu incelemede, 271 ifadenin işletme ekleriyle yani isim çekim ekleri, 49'unun zarflarla, 39'unun zamirlerle, 53'ünün edatlarla, 85'inin

eylemsilerle, 171'inin birleşik fiillerle ve 61'inin de cümleden bağımsız bir şekilde kurulmuş olduğu tespit edilmiştir.

Emir kipi işaretleyicilerinin, işletme eklerinden hâl ekleriyle sık kullanıldığı özellikle belirtme ve yönelme hâlinde bu sıklığın görüldüğü tespit edilmiştir. Emir kipi işaretleyicilerinin kullanım sıklıklarının olduğu diğer yapı ise, birleşik fiillerdir. Birleşik fiiller içerisinde de emir kipi işaretleyicileri yardımcı eylemlerle daha sık kullanılmaktadır. Bir diğer sıklık alanı ise eylemsilerdir. Bu sıklık -(I)p zarf-fiil ekinde görülmüştür.

SONUÇ

Dil, canlı bir olgudur; zamanla gelişir ve değişir. Dil sisteminin anlaşılabilmesi için oluşturulan bazı gramer kategorileri bulunmaktadır. Bu kategoriler, belirli terim adları ile sınıflandırılırlar. Fakat zamanla bu terim adları altında verilegelen ekler ve işaretleyiciler, adlandırıldıkları adlardan daha birçok farklı işaretleyicilerin de işlevini görmeye başlarlar. Bu da metinde yer alan işaretleyicilerin yüzey yapıda ve derin yapıda farklı şekillere bürünmesine sebep olmaktadır.

Çalışmamızda, Kazak Türkçesindeki emir kipi işaretleyicileri ve bu işaretleyicilerin metin içerisinde, derin yapıda yansıtmış oldukları işlevler belirlenip hangi yapılarla sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de “emir kipi işaretleyicilerinin” istek kipi işaretleyicileri ile benzer işlevi gördüğü ve bu yüzden tartışmalara konu olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde yer alan istek kipi işaretleyicileri, daha işlek bir şekilde kullanılmakta ve varlığını korumaktadır.

Kazak Türkçesinde emir kipi kişi çekimleri ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

Kazak Türkçesi -(A)yIn işaretleyicisi ve Türkiye Türkçesinde -(A)yIm işaretleyicisi birinci kişi çekimi olup emir mi, istek mi gibi tartışmaların konusu olmaktadır. Bazı araştırmacılar, kişinin kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesiyle, emir kipinin birinci kişi çekiminin olmadığını belirtmektedirler. Diğer araştırmacılar ise, çekim paradigmasında olduğu gibi emir kipinde bütün kişi çekimlerinin olması

gerektiğini ve istek kipi için zaten kullanılagelen işaretleyicilerin olduğunu ve her şahıs çekiminin aynı derecede emri yansıtmadığını belirtmektedirler. Birinci kişi çekiminin özünde niyet ve tasarı olduğu düşüncesinin yanı sıra metnin bağlamına bakıldığı zaman birinci kişi ekinin emirle birlikte daha birçok işlevi de yansıttığı görülmektedir.

Emir anlamının en şiddetli yansıtıldığı ve emir işaretleyicileri olarak tüm araştırmacılar tarafından kabul gören ikinci kişi çekimi, hem Kazak Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde tartışmasız bir şekilde gramer kitaplarında ve çalışmalarda yer almaktadır. İkinci kişinin baskın bir şekilde emir anlamını yansıttığı fakat emir dışında özünde istemenin olduğu ve bu istemenin kişinin sosyal statüsü, yaş, cinsiyet vb. birçok faktöre göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Kazak Türkçesinde emir kipinin asıl işaretleyicilerinden olan –sIn, üçüncü kişi çekiminin hem teklik hem de çokluk şeklini yansıtmaktadır. Bu işaretleyicinin tek kişi çekimini mi veya çokluk kişi çekimini mi gösterdiği metnin bağlamından anlaşılmaktadır. Emir kipi kişi çekimlerinden bir diğer tartışma konusu da üçüncü kişi çekimi ile ilgilidir. Emir kipinin üçüncü kişi çekiminin emri yansıtmadığı belirtilmektedir. Fakat birinci kişi çekiminde olduğu gibi bu kişi çekiminde de emir ifade derecesi, ikinci kişinin yansıtmış olduğu emir ifade derecesinden farklıdır. Bu farklılıklardan dolayı her kişi çekimini ayrı başlık altında incelemek gramer paradigması açısından uygun görülmemektedir.

Teklik kişi çekimlerine ek olarak, birinci çokluk kişi çekimi için de kişinin “biz” adı altında karşısındaki kişilerle birlikte kendine de –(A)yIK, –(A)IİK işaretleyicisi ile emir veremeyeceği, tartışma konularından bir diğeridir. Birinci çokluk kişi çekimi, yapılan çalışmada metnin bağlamına bakıldığı zaman emir anlamına ek olarak daha birçok işlevi de yansıttığı, bu yüzden farklı bir başlık altında incelemenin doğru olmayacağı görülmektedir.

Çalışmamızda, Kazak Türkçesi asıl işaretleyicileri dışında diğer işaretleyicilerin de emir anlamını yansıttığı görülmektedir. Bu işaretleyicilerden morfolojik işaretleyiciler başlığı altında verilmiş olan –GIn ve –GIr işaretleyicilerinin Türk dilinin eski dönemlerinden beri kullanılagelen –GIİ işaretleyicisi ile aynı yapıda oldukları bilinmektedir. –GIİ işaretleyicisi, zamanla bazı fonem ve anlam değişikliğine uğrayarak günümüz Türk dillerinde kullanılmaktadır. Bu işaretleyici, bazı Türk dillerinin edebi

dilinde varlığını korurken bazı dillerin ağızlarında varlığını korumaktadır. Kazak Türkçesinde de –GIn işaretleyicisi Kazakistan’ın Güney ağzında, -Gİr işaretleyicisi ise, alkış ve kargışlarda varlığını korumaktadır. Bu işaretleyicilerin, emir anlamını pekiştirdiği ve emir dışında da istek, nezaket vb. birçok işlevi yansıttığı tespit edilmiştir.

Kazak Türkçesindeki bir diğer emir işaretleyicisi, -sA+kişi çekimi+şI işaretleyicisidir. Bu işaretleyicinin, şart anlamından ziyade emir anlamını yansıttığı ve dilbilgiselleşerek emir kipi işaretleyicisi olduğu görülmektedir. Çalışmada, –sA+kişi çekimi+şI ekinin emir ile birlikte emir kipinin “serzeniş, azarlama, uyarı, dikkat çekme vb.” gibi birçok işlevi de yansıttığı tespit edilmiştir.

Hem Türkiye Türkçesinde hem de Kazak Türkçesinde gelecek zaman işaretleyicilerinin eylem zamanından daha sonraki bir zamanı ötelemekten şiddetli bir emir anlamını yansıttığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde gelecek zaman işaretleyicisi olarak bilinen –A işaretleyicisinin, aynı zamanda metnin bağlamına bakıldığı zaman şiddetli bir emri yansıttığı görülmektedir.

Çalışmamızda diğer işaretleyiciler olarak analitik yapılar tespit edilmiştir. Bu yapılar da “–(U)wşı bolma ve A kör-, -A körme” analitik işaretleyicilerdir. Bazı yapıların bazı işlevlerde kullanım sıklığından dolayı dilbilgiselleşme sürecine girip o işlevin işaretleyicisi oldukları görülmektedir. Kazak Türkçesinde görülen –(U)wşı bolma ve A kör-, -A körme analitik yapılarının da sadece emir kipi işaretleyicileri ile birlikte kullanıldıkları ve emir, yasaklama, engelleme, sınırlama gibi işlevleri yansıttıkları tespit edilmiştir.

Analitik işaretleyicilerden bir diğeri de–sA+kişi çekimi/ fiil+emir kipi yapısı, kullanım sıklığından dolayı düzenli bir yapı olduğu ve önerinin, teklifin onaylandığı, razı olduğu durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu işaretleyicinin emir anlamından ziyade, razı olma, kabul etme gibi işlevlerde kullanıldığı görülmektedir.

Emir kipinin morfolojik ve analitik işaretleyicileri dışında bir de sözlüksel işaretleyiciler bulunmaktadır. Kazak Türkçesinde “derew, tez, tezirek, şapşañ, jıldam” gibi kiplik zarflar, eylemin yapılmasına yönelik konuşan kişinin yüksek dereceli bir beklenti içerisinde olduğunu göstermektedir. Kiplik zarflar, konuşan kişinin otoritesini, kendinden emin tavrını bildirerek emir şiddetini artırmakta ve anlamını desteklemektedir.

Kazak Türkçesinde kiplik zarflar dışında bir de kiplik isimler bulunmaktadır. “Ämir qıluw, ämir berüw, ämir etüw, buyuruw, jar, jarlık, pärmän, ösiyet, tapşıruw” gibi kiplik isimler, emir anlamını desteklemekte ve konuşan kişinin otoritesini, denetimini yansıtmaktadır. Bu kiplik isimlerin emir işaretleyicileri ile birlikte kullanıldıkları ve bağlama bakılarak emir anlamını destekledikleri görülmektedir.

Kazak Türkçesi emir kipi işaretleyicilerinin emir işlevi dışında birçok işlevi de yansıttığı görülmektedir. Taranan metinlerde emir işlevi dışında şu işlevler tespit edilmiştir: “*acıma, açıklama-bilgilendirme- haber verme, alay etme-iğneleme, amaç, anlaşma-sözleşme, azarlama-çıkışma-paylama, bahşetme, bıkkınlık, birliktelik, cesaretlendirme-yürekliendirme, çaresizlik- mecburiyet, çıkarım, danışma, davet etme- ikramda bulunma-çağırma, değerlendirme, dikkat çekme, endişe etme- korku, gelecek zaman, gücenme, güven duyma, güven verme, hatırlatma, hesap sorma, ikaz-uyarı, ispatlama, istek-rica, itiraz etme, iyi temenni- dua, izin verme, kabul etme- kabullenme, kararlılık- şartsızlık, kötü temenni- beddua- ilenme, mecburiyet, merak, meydan okuma, neden- sonuç, nezaket, niyet-tasarlama, öğüt- nasihat, akıl verme, önemsememe- umursamama, öngörü- tahmin, öngörememe- tahmin edememe, örneklendirme, övme, pazarlık yapma, reddetme- izin vermeme, serzenişte bulunma- yakınma, sitem etme, şart, şaşkınlık- hayret etme, takdir etme, tavsiye- öneri- yönlendirme, tedbir alma, tehdit etme, teklif etme, tembih, tercih, teselli etme- teskin etme, vaatle bulunma, yalvarma-yakarma, yaptırım- ceza, yasaklama ve yemin etme işlevi.” Çalışmada derlenmiş olan 811 örnek içerisinde Kazak Türkçesindeki emir kipi işaretleyicilerinin, 64 işlevi yansıtmış olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilmiş olan bu işlevlerdeki kişi çekimleri metnin sonunda tablo halinde verilmiştir. Ayrıca emir kipi işaretleyicilerinin kişi çekimlerine göre hangi kişi çekiminde sıklık gösterdiği grafiklerle ifade edilmiştir. Çalışmada, tespit edilen işlevler arasında bazılarının birbirine benzediği ve nüanslarla birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Bu benzer ifadeleri birbirinden ayırt etmek için yorumlama yoluna gidilip ve yansıtılmış olan işlev gösterilmeye çalışılmıştır.*

Çalışmada, ayrıca tespit edilen işlevlerin hangi eklerle sık kullanıldığı belirlenmiştir. Emir kipi eklerinin hangi eklerle sık kullanıldığını ifade etmek için her yapının altına kullanılma sıklığını verip bölüm sonunda da bu sıklığın hangi yapılarda ağırlık gösterdiği grafiklerle belirtilmiştir. Çalışma sonucunda işletme ekleriyle

çekimlenmiş isimlerle birlikte kullanılan emir eklerinin çokluk ve iyelik eklerinden ziyade hâl eklerinde sıklık gösterdiği sayısal değerler ile ifade edilmiştir. Hâl ekleri arasında ise, sıklığın belirtme ve yönelme hâlinde olduğu tespit edilmiştir. Zarflar ve zamirlerle birlikte kullanılan emir kipi işaretleyicilerinin sıklığının ise, zamirlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmanın geneline bakıldığında ise, emir işaretleyicilerinin en sık karşılaştığı yapılar “*işletme ekleri ve birleşik fiiller*”dir.

Sonuç olarak emir kipi işaretleyicilerinin, metnin bağlamına bakılarak konuşan kişinin sosyal ve psikolojik durumuna göre değişkenlik göstererek birçok işleve hizmet ettiği ve birçok işaretleyicinin de emir işlevine hizmet ettiği görülmektedir. İşaretleyicilerin işlevleri tam olarak yansıtmadıkları konuşan kişinin jest, mimikleri, vurgu-tonlaması, sosyal statüsü, yaş ve cinsiyeti gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdikleri görülmektedir. Bunlara ek olarak metinde yer alan sözlüksel işaretleyicilerin de emir kipi işlevlerinin belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Asıl Kaynakça

- Abish, Aynur. *Modality in Kazakh as spoken in China*. Uppsala Universitet, 2014.
- Acarlar, Kevser. "Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri." *Türk Dil Dergisi* 213 (1969): 250-254.
- Adalı, Oya. *Anlamak ve Anlatmak*. İstanbul: Pan, 2011.
- Akalın, Sami. *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 130, Halk Edebiyatı Dizisi: 36, 1990.
- Akbaba Ergönenç, Dilek. "Kazak Türkçesinde Şıq Yardımcı Fiilinin Birleşik Fiillerde Kullanılışı." *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (2006): 424-432.
- Akbaba Ergönenç, Dilek. "Nogay Türkçesinde Emir Kipinde Kullanılan Gİr Eki Üzerine." *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara (2008): 161-168.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi, 1999.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.
- Amanjolov, S. *Voprosı Dialektologiy i İstoriy Kazaxskogo Yazıka*. Almatı, 1959.
- Argunşah, Mustafa ve Gülden Sağol Yüksekşah. *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*. Ankara: Kesit Yayınları, 2016.
- Argunşah, Mustafa. "Karahanlı Türkçesindeki Emir Ekleri Üzerine." *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Katadgu Bilig Bildirileri* 26-27 Ekim 2009. Ankara: TDK (2011): 45-60.
- Aslan Demir, Sema. "İstek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik." *VII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı* 1 (2007b): 581-590.
- Aslan Demir, Sema. "Sessizliğin Dili: Türk İşaret Diline Dair Gözlemler." *Bilig* 54 (2010): 1-20.
- Aslan Demir, Sema. "Türkiye Türkçesi İstek Kategorisine Semantik- Pragmatik Bir Yaklaşım." *ICANAS* 38, 2007, 1 (2011): 435-450.
- Aslan Demir, Sema. "Türkiye Türkçesinde Sezdirmeye Dayalı Rica Stratejileri." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 1. 2 (2005): 114-126.

- Aslan Demir, Sema. *Türkçede İsteme Kipliği*. Ankara: Grafiker, 2008.
- Aslan Demir, Sema. *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara 2007a.
- Ata, Aysun. *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 36, 2002.
- Aydın, Mehmet. *Dilbilim El Kitabı (Temel Kavramlar ve Konular)*. İstanbul: 3F, 2007.
- Aydın, Özgür. “Türkçede Üçüncü Kişi Buyrum Yapıları.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47 (2007): 151-163.
- Aysever, Levent. “Bir Şey Anlat(maya Çalış)mak, H. Paul Grice’a Eleştirel Bir Bakış.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 18. 2 (2001): 135-157.
- Azap, Narin. *Türkiye Türkçesinde Hitap ve Ara sözler (Duygu Sözleri)*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008.
- Balcı, Onur. “Kazak Türkçesinde –a, -e/ -y Zarf Fiil Eki ve İşlevleri.” *Turkish Studies* 7. 2 (2012): 183-192.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/950687867_14_balcionur_183-192.pdf.
31.05.2018.
- Balcı, Onur. “Kazak Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi Terimleri.” *The Journal of Academic Social Science Studies* (2010): 61- 75.
http://www.jasstudies.com/Makaleler/20104436_5Onur%20Balc%C4%B1_61-75.pdf. 30.05.2018.
- Balcı, Onur. *Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas 2014.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.
- Barutcu Özönder, F. Sema. “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU.” *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* III. 2 (2001): 75-84.
- Bassarak, Armin. “Türkçede Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995. (1997): 31-36.

- Başelma, Fatih. *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Hükümlerinin Hüsn-Kubuh Açısından Temellendirilmesi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012.
- Bayraktar, Nesrin. “Türkiye Türkçesinde Emir ve Rica Bildiren Kullanımlar Üzerine.” *Modern Türklük araştırmaları Dergisi* 11. 3 (2014): 93-105.
- Bayraktar, Nesrin. *Dilbilimi*. Ankara: Nobel, 2004.
- Baytursinov, Ahmet. *Til Tağılımı*. Almatı: Ana Tili, 1992.
- Bekturov, Ş.K. *Qazaq Tili: Leksiqa, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis*. Almatı: Atamura, 2006.
- Koç, Kenan. *Qazaq Tilindegi Kürdeli Etistikterdiñ Qalıptasuwı*. Almatı: Ğılım, 2001.
- Benli, Nurdan. *Eski Uygur Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.
- Benzer, Ahmet. “ – sA Ekinin İşlevleri ve Dilek- Şart Ayrımı.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 28 (2010): 131-140.
- Benzer, Ahmet. *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı, 2012.
- Bilgegil, M. Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1963.
- Bilgin, Abdülcelil. “Din, Dindar, dindarlık: Özeleştirel bir değerlendirme.” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2014): 75-84.
- Bilgin, Muhittin. *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- Biray, Nergis. “Kazak Türkçesinde Enklitikler.” Leyla Karahan Armağanı. Ankara: Akçağ (2013): 259-281.
- Biray, Nergis, Ekrem Ayan ve Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun. *Çağdaş Kazak Türkçesi (Ses-Şekil-Cümle Bilgisi, Metinler)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Biray, Nergis. “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimelerin Dokuzuncu Türü mü?).” *Turkish Studies Dergisi* 4. 3 (2009): 338-361. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/575544426_biraynergis1252. Pdf. 29.05.2018.
- Boz, Erdoğan. *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2015.
- Bozkurt, Fuat. *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim, 2012.

- Börekçi, Muhsine. “Türkçede Vurgu, Tonlama, Ölçü, Anlam İlişkisi.” *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 12 (2015): 187-207.
- Bulak, Şahap. “-sA Ekinin İşlevleri.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 46 (2011): 25-38.
- Bulak, Şahap. Türkiye Türkçesinde Düz Tümleç (Nesne). *Turkish Studies* 7. 1 (2012): 419-438. http://turkishstudies.net/Makaleler/8747434_27_bulak%C5%9Fahap_t.pdf. 29.05.2018.
- Buran, Ahmet ve Ercan Alkaya. *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ, (2004).
- Buran, Ahmet. “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni.” *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 23-27 Eylül 1996 Bildirileri*. (1999): 207-214.
- Caaferoğlu, Ahmet. *Türk Kavimleri*. İstanbul: Enderun, 1988.
- Caferoğlu, Ahmet. “Türkçemizde –GIL ve – Gil Emir Eki.” *TDAY-Belleten* 1971. (1989): 1-10.
- Canbulat, Mehmet. “Dilbilim Açısından Zaman ve Dil.” *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: TDK (2004): 563-572.
- Corcu Gül, Demet. “Gerekliklik/ Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine.” *20. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi (2006): 101-114.
- Corcu, Demet. “Zorunluluk Kipliği Belirtisi –mAll’nın Anlamsal İçyapısı.” *Dilbilim Araştırmaları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi (2003): 33-44.
- Corcu, Demet. *A Linguistic Analysis of Necessity as a Part of the Modal System in Turkish*. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2003.
- Çakır, Cemal. “Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Altanlambilim.” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24. 3 (2004): 245-255.
- Çiçek, Ali. “Emir Kipi Üzerine.” *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16. 1 (2014): 333-351.
- Çiftçi, Musa. “Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 2. 6 (2006): 297-301.
- Çürük, M. Selcen. “Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar.” *Modern Türklük Araştırmaları* 7. 2 (2010): 57-72.

- http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/VII-2_Haziran2010/21MTAD_7-2_SelcenCuruk.pdf. 29.05.2018.
- Delice, H. İbrahim. “Yüklem Olarak Türkçede Fiil.” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26. 2 (2002): 185-212.
- Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Grafiker, 2009.
- Demir, Nurettin ve Sema Aslan. “Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki –(y)A.” *Turkish Studies* 5. 4 (2010): 276-290.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/2030989350_Demir_Nurettin.pdf.
29.05. 2018.
- Demir, Nurettin. “Anadolu Ağzlarında Birincil Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkesi.” *Türkçenin Ağzları Çalıştay Bildirileri*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi (2000): 65-71.
- Demir, Nurettin. “Birleşik Fiillerin Vurgusu Hakkında: - iver- Şeklinin Görevlerinin Tespitinde Vurgunun Rolü.” *TDAY-Bellleten* (1994): 83-94.
- Demir, Nurettin. “Kıbrıs Ağzlarında İstek Eki Almış Cümleler.” *V. Uluslararası Türk dili Kurultayı*, Ankara: TDK (2004): 725-729.
- Demir, Nurettin. *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp, 1996.
- Demirci, Kerim. “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne anlıyoruz?” *Turkish Studies* 5. 4 (2010): 291-304.
http://turkishstudies.net/Makaleler/1088021762_13Demirci_Kerim.pdf. 29.05.2018.
- Demirci, Kerim. “Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme.” *Bilig* 45. (2008): 131-146.
- Demirtaş, Ahmet. “Divanü Lügat-it-Türk’teki Atasözlerinde İkinci Tekil Şahıs Emir Kipinin İşlevleri.” *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* (2004): 33-35.
- Demirtaş, Ahmet. “Emir Kipinin İşlevleri.” *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 3. 1 (2004): 33-35.
- Deny, Jan. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Kabalcı, 2012.
- Dereli, Sevgi. “Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri.” *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları* 15 (2008): 24-52.
- Devlet, Nadir. *Çağdaş Türk Dünyası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.

- Dilaçar, Agop. "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi." *TDAY- Belleten* 1971 (1989): 83-145.
- Dilek, Figen Güner. "Altay Türkçesinde Söz Eylemler." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Dergisi* 21 (2007): 39-49.
- Doğan Gürkan ve Ahmet Kocaman. "Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler." *Dilbilim Araştırmaları*, İstanbul: Simurg (1999): 65-78.
- Doğan, Gürkan. "Buyurmayan Buyrum Tümceleri." *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri* (1997): 249-256.
- Doğan, Gürkan. "Sözeylemin Yorumlanması." *Söylem Üzerine*, Ankara Odtü (2000): 82-104.
- Doğan, Oğuz ve Kenan Koç. *Kazak Türkçesi Grameri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2013.
- Doğan, Oğuz. *Kazak Türkçesi Fonetigi*. İstanbul: İleri, 2015.
- Doğan, Talip. "Ko(y)- Fiilinin İzin Verme İşaretleyicisi Olarak Kullanımları." *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13. 2 (2013): 151-170.
- Doğru, Fatih. "Türkçe Buyrum Tümcelerinde Kibarlık/ Kabalık." *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyum Bildirileri I*, Uludağ Üniversitesi 4-7 Aralık 2013 (2014): 651-669).
- Doskyeva, B.J. "Buyırq Ray Tulğaları Turalı." *Professor Marxabat Tomanovtıñ 80 Jıldıǵına Arnalǵan, Filologiyanıñ Qazirgi Kezeńdegi Basımdıqtarı: Dástüri Men Bolaşaǵı*. Almatı: Qazaqstan Respubliqası Bilim Jäne Ğılım Ministirligi Äl-Farabi Qazaq Ulttıq Üniversiteti (2012): 187-191.
- Düysembekova Seydimbekqızı, Lâzzat. *Qazaq Tilindegi Buyırq Raydıñ Qurılısı Men Maǵınası*. Almatı: Oquw Quralı, 1999.
- Eckmann, Janos. *Çağatayca El Kitabı*. Çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017.
- Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker, 2011.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2012.
- Ercilasun, Ahmet Bican. "Kiril Alfabetesinden Latin Alfabetesine." *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı 25-27 Mayıs 1995*. Tika (1996): 185- 189).

- Ercilasun, Ahmet Bican. “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi.” *Dil Araştırmaları 2* (2008): 35-56.
- Ercilasun, Ahmet Bican. “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine.” *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı 22-23 Ekim 1993*, Ankara: TDK (1995): 61-72.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Kars İli Ağzları Ses Bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 29, Gazi Eğitim Fakültesi Yayın No: 2, 1983.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ, 1993.
- Erdal, Marcel. *A grammar of Old Turkic*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2004.
- Erdem, Mevlüt. “Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları.” *Turkish Studies 11*. 20 (2016): 185-200.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/221509994_10ErdemMevl%C3%BCt-tde-185-200.pdf. 31.05.2018.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak, 2004.
- Erk Emeksiz, Zeynep. “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller.” *Dil Dergisi 141* (2008): 55-66.
- Erk Emeksiz, Zeynep. “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller.” *Dil Dergisi 141* (2008): 55-66.
- Erol, Çiğdem. *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.
- Ersoy, Feyzi. “Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi 22* (2006): 393-404.
- Ersöz, Serpil. “Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağzlarında Bedduaların İşlevleri ve Cümle Yapıları Arasındaki İlişki.” *Turkish Studies 6*. 1 (2011): 1084-1100.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/85043106_ers%C3%B6zserpil.pdf. 29.05.2018.
- Ersöz, Serpil. “Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağzlarında Bedduaların İşlevleri ve Cümle Yapıları Arasındaki İlişki.” *Turkish Studies 6*. 1 (2011): 1111-1128.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1514955211_ers%C3%B6zserpil.pdf. 31.05.2018.

- Gabain, A.Von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.
- Gedizli, Mehmet. “Türkçede Yardımcı Fiillerin Morfo-Semantiği ve İşlevi.” *Turkish Studies* 8. 13 (2013): 897-914.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1754212389_55GED%C4%B0ZL%C4%B0%20MEHMET%20ARM-897-914.pdf. 31.05.2018.
- Gencan, Tahir Nejat. *Dilbilgisi*. İstanbul: TDK, 1979.
- Gökçe, Faruk. *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri (Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel- Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Gökçe, Özlem. *Korecede Saygı Dili Üzerine Bir Örnekleme*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.
- Grammatikadağı Düniyeniñ Tildik Beynesi*. Haz. M. Malbaqov, Z. Axmetjanova ve T. Januzaq. Qazaqstan Respubliqası Bilim Jäne Gılım Ministrliğiniñ Gılım Komiteti, A. Baytursinov Atındağı Til Bilimi İnstitutı. Alamtı: Qazğurt, 2014.
- Gülsevin, Gürer ve Erdoğan Boz. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Kitapevi, 2010.
- Gülsevin, Gürer. “Eski Türkiye Türkçesinde ‘İstek Kipi’ Üzerine.” *TDK- Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı 1999. İlmi Araştırmalar, XIII* (2002): 35-50.
- Gülsevin, Gürer. “Tarihi ve Yaşayan Türk Dialektlerinde Emir- İstek Kipinin Birinci Çokluk ve Birinci İkilik (Tesniye) Çekimleri Üzerine.” *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*. Ankara: Akçağ (2013): 533-559.
- Gülsevin, Gürer. “Türk Yazı dillerinde 2. Teklik Kişi “Serzeniş- Kınama” Kipliği ve İşaretleyicileri.” *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (2017): 189-208.
- Gülsevin, Gürer. “Türkçede “-sa” Şart Gerundiumu Üzerine.” *Türk Dili Dergisi* 467. 2 (1990): 276-279.
- Gülsevin, Gürer. “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine.” *TDAY- Belleten* 1997, (2000): 215-224.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.

- Gültekin, Mevlüt. “Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme.” *TÜBAR* 20 (2006): 33-59.
- Gürsoy Naskali, Emine (Hazırlayan). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1997.
- Gürsü, Uğur. *Kazak Atasözleri*. Ankara: TDK, 2017.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008.
- Hirik, Erkan. *Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki*. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale 2010.
- Hirik, Seçil. “Olasılık bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesindeki görünümü.” *Dil Araştırmaları* 12 (2013): 139-161.
- Hirik, Seçil. *Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- Isqaqov, Axmedi. *Qazirgi Qazdaq Tili: Morfolojiya*. Almatı: Ana Tili, 1991.
- İlhan, Nadir. “Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart Cümlesi ya da Zarf Grubu.” *UTEK 2007 Bildiriler*, İstanbul Kültür Üniversitesi (2009): 253-260.
- İlker, Ayşe. *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: TDK, 1997.
- İmanqulova, C.M. “Şaq Türleri Men Qızmetteri.” *Qazğu Xabarşısı. Filologiya Seriyası* 4. 134 (2011): 126-128.
- İsayev, C. M. *Qazaq Tili, Oquw Quralı*. Almatı: Öner, 2013.
- İsayev, Seyilbek. *Qazirgi Qazaq Tiliñdegi Sözderdiñ Gramatıqalıq Sipatı*. Almatı: Rawan, 1998.
- İsmail, Zeyneş. “Kazakçada Yardımcı Fiillerin Kullanılış Biçimleri.” *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi* 6 (1996): 18-23.
- Kaaraca, Oktay Selim. *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2011.
- Kara, Dávid Somfai. *Kazak*. Lincom Europa, 2002.
- Karaağaç, Günay. *Anlam Bilimi ve İletişim*. Ankara: Kesit Yayınları, 2013.
- Karabağ, İmran. “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu.” *Türk Dili Dergisi* 585 (2000): 275-278.

- Karademir, Fevzi. "Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine." *Turkish Studies Dergisi* 7. 4 (2012): 2091-2138.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/213804551_KarademirFevzi_S-2091-2138.pdf. 29.05.2018.
- Karahan, Leyla. "Fiil Tamlayıcısı Üzerine." *Türk Dili* 549 (19997): 209-213.
- Kaya, Doğan. "Dualar ve Beddualar." *Türklük bilimi Araştırmaları* 4 (1997): 99-121.
- Kaymaz, Zeki. "-Gİr Eki Hakkında." *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: TDK (2012): 2753-2760.
- Kaymaz, Zeki. "Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Fiil Yapım Ekleri Üzerine Bazı Tespitler." *C. Amanjoov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Ğilimi- Praktikalık Konferentsiyanın Materialları*, Öskemen (2004): 210-212.
- Kaymaz, Zeki. "Türkçede Soru Yapma Şekilleri ve Anlam Özellikleri." *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 25-29 Eylül 2000* (2007): 1025-1048.
- Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının resmi sayfası:
http://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazak-tili-alipbiin-kirillicadan-latyn-grafikasyna-koshiru-turaly. 18.04.2018.
- Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının resmi sayfası:
http://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazak-tili-alipbiin-kirillicadan-latyn-grafikasyna-koshiru-turaly-kazakistan-respublikasy-prezidentinin-2017-zhylygy-26-kazandagy-569-zharlygy. 18.04.2018.
- Kerimoğlu, Caner. *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Kerimoğlu, Caner. *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi, 2011.
- Kılıç, Filiz. *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*. Ankara Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.
- Kıran (Eziler), Ayşe ve Zeynel Kıran. *Dilbilimine Giriş*. Ankara: Seçkin, 2001.
- Kocaer, Sibel. "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet." *Milli folklor* 19- 75. (2007): 30-33.
- Kocaman, Ahmet. "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler." *TDAY-Belleten* (1981): 81-85.

- Koraş, Hikmet. “Günümüz Türk Lehçelerinde Geereklik.” *Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2006): 131-141.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK, 2009.
- Kurada, Hazel Zeynep. *Türkçede Dilbilgisiz Afazide Zaman Göndermesi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015.
- Kutalmış, Mehmet. “Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi.” *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* (2014): 1-21.
- Kuznetsov, Petro. “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK (1997): 193-262.
- Mamanov, Ibrayım. *Qazaq Til Biliminiñ Meseleleri*. 2007.
- Oralbayeva, Nurjamal. *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Morfologiyası: Oqılıq*. Almatı: Qaynar Üniversitesi, 2007.
- Oralbayeva, Nurjamal, K. Kurmanalıyev ve J. Baltabayeva. *Qazaq Tiliniñ Sözjasaması*. Almatı: İnju-Marjan, 2014.
- Oralbayeva, Nurjamal. *Qazaq Til Biliminiñ Meseleleri*. Pavlodar: Tipografiya Sıtına, 2011.
- Öner, Mustafa. *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013.
- Özdemir, Aşur. *Kazak Türkçesinde Hâl Kategorisi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2014.
- Özdemir, Emin. “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış.” *TDAY-Belleten* 177 (1967): 177-203.
- Özkan, Abdurrahman. “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi.” *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları I* (1999): 125-143.
- Özmen, Mehmet. “Alkış ve Kargışlarda cümle ve Anlatım Özellikleri.” *Türk Dili Dergisi* 585 (2000): 280-293.
- Pala, Ali İhsan. “Emredici- Yedek Hukuk Kuralı Ayrımı ve Bunun İslam Hukuku Açısından İmkânı.” *Erzurum: İLTED* 46. (2012): 15-49.
- Qaliyev, Ğ. Ve Ş. Sarıbayev. *Qazaq Diyalektologiyası*. Almatı: Ana Tili, 1991.

- Qazaq Gramatıqası (Fonetika, Sözjasam, Morfologiya, Sntaksis)*. Astana: Qazaqstan Respubliqası Bilim Jäne Ğılım Ministrılgı A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı, 2002.
- Qazaqşa Türkşe Sözdik*. Haz. Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan. Ankara: Akçağ, 2003.
- Samoyloviç, Aleksandr. “Kazak Kelimesi Hakıkında.” Çev. Saadet Çağatay. *TDAY-Belleten* (1957): 95-104.
- Saray, Mehmet. *Kazakların Uyanışı*. Ankara: Ekip Grafik, 2004.
- Sarı, Mustafa. “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması.” *Türkoloji Dergisi* 13. 1 (2000): 203-225.
- Sarıçiyil, Fatmahan. *İstek ve Emir Öğretimi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2008.
- Sarıçoban, Arif ve Murat Hişmanoğlu. “Türkçede Buyrum Tümcelerinin Edimbilimi Üzerine.” *Dil Dergisi* 123 (2004): 31-48.
- Sarıkaya, Mahmut. “Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine.” *TÜBAR* 25 (2009): 145-157.
- Sarıkaya, Mahmut. “Türkçede Çokluk Birinci Emir Çekiminin Üçüncü Birimi ve Kerkük Türkçesi.” *TÜBAR* 39 (2016): 155-165.
- Sadwaqasova, Sawda, Baxıt Axmetoba, Şolpan Băyzakova. “Tilek- Bata SözderiniñGramatikalıq Qurılımlı.” Nawkovi Konferentsiy. Golovna (2014). <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1996>. 20.03.2018.
- Sayrambayeva, Talğat. *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*. Almatı: Abzalay, 2014.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Bolsungıl Tep Tediler.” *Uluslararası Türk Dili Kongresi 26 Eylül- 3 Ekim 1988*, Ankara (1996): 135-142.
- Sızdıqova, G.O. *Qazirgi Qazaq Tili Morfologiyası*. Almatı, 2012.
- Şanlı, Cevdet. “Göktürk Yazıtlarında Emir Kipinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Anlam Yükleri.” *TDAY-Belleten* 1997. (2000): 223-244.
- Şimşir, Nahide. *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat, (2008).
- Tamir, Ferhat. “Türkiye Türkçesi Açısından Kazak Türkçesine Bir Bakış.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13. (2003): 321-331.

- Tekin, Şinasi. “Eski Türkçe.” *Türk Dünyası El Kitabı II*, Dil- Kültür- San’at. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (1992): 69- 120.
- Tekmen, Ayşe Nur. “Türkçede ve Japoncada ‘Saygı Dili’ Kavramı Üzerine.” V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül. (2004): 2825-2836.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun, 1981.
- Tomanov, M. *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Gramatıqası*. Almatı: Qazaq Üniversitesi, 1992.
- Tuğuz, Zeliha. *Türkçede Emir ve İstek Kipinin Tarihsel Gelişimi ve Eş Zamanlı Görünümü*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2013.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergah, 1982.
- Türkçe Sözlük*. Haz. Şükrü Haluk Akalın ve ark. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Türkyılmaz, Fatma. *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Tüzin, Dilek. “Dilek Sözlerine Kentsel Alanda Yeni Sözlem: Elektronik Posta Duaları.” *Milli Folklor* 75 (2007): 43-45.
- Uçar, Melike. *Türkçede Emir Kipinin İşlevleri*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2014.
- Uğurlu, Mustafa. “Türkiye Türkçesinde Bakış (aspectotempora).” *Türkbilig* 5 (2003): 124-133.
- Usta, Çiğdem. “-sAn(ız)A Ekinin ve Olumsuzluğun Emir Kipliğine Katkısı.” *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 51 (2014): 35-46.
- Usta, Çiğdem. “Üçüncü Kişiyi Emrin Semantiği.” *Bilig* 77 (2016): 319-338.
- Usta, Çiğdem. *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kırıkkale 2013.
- Uzman, Mehmet. *Türkçede Şart ve Emir Kipinin Tarih İçindeki Gelişimi*. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 1992.
- Uzun, Nadir Engin. *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya.
- Uzun, Nadir Engin. *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Türk Dilleri araştırmaları Dizisi: 39, 2004.

- Uzun, Nadir Engin. "Türkçede Görünüş/ Kip/ Zaman Üçlüsü." *Dil Dergisi* 68. (1998): 5-22.
- Üstünel, Ö Yaylagül. "Conditional Structures in the Historical and Modern Turkish Language." *Nawçnoye Obozreniye Sayano-Altaya, Retsenzirüwemıy Nawçnıy Jurnal* 19. 3 (2017): 20-28.
- Üstüner, Ahat. "Türkçede +A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10. 1 (2000): 189-206.
- Üstünova, Kerime. "Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı." *Türk Dili* 635 (2004): 678-686.
- Üstünova, Kerime. "Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi." *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6. 9 (2005): 187-201.
- Yaman, Ertuğrul. *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*. Ankara: TDK, 2017.
- Yasin, Melikşah. "Örf ve Adet Kuralları ile İdari Temaüllerin İdare Hukukundaki Yeri." *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi* 15. 2 (2012): 29-44.
- Yazıcı Ersoy, Habibe. "Başkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları." *Türkbilig* 22 (2011): 43-56.
- Yazıcı Ersoy, Habibe. *Başkurt Türkçesinde Kip*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- Yazıcı Ersoy, Habibe. "Başkurt Türkçesinde –sX, hAnA Kiplik İşaretleyicileri." *Dil Araştırmaları Dergisi* 8 (2011): 51-76.

Örneklerin Alındığı Kaynakça

- Äbdirayım, Tolimbek. Dala Äweni. Almatı: Atamura, 2015.
- Äbiş, Kekilbayev. Ürker. Almatı: Jazuwşı, 1981.
- Älimjanow, Änvar. Maxambettiñ Jebesi. Almatı: Xalıqaralıq Abay Kluwbı, 2016.
- Babalar Sözi: Jüz Tomdıq, 65- Tom, Qazak Maqal- Metelderi, Astana: Foliant, 2010.
- Babalar Sözi: Jüz Tomdıq, 66- Tom, Qazak Maqal- Metelderi, Astana: Foliant, 2010.
- Gürsü, Uğur. Kazak Atasözleri. Ankara: TDK, 2017.
- Keñesbayev, I. Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi. Almatı: Qazaqparat, 2007.
- Momışılı, Bavırjan. Uşqan Uya. Almatı: Atamura, 2003.
- Muqanov, Säbit. Möldir Mahabbat. Almatı: Atamura, 2006.
- Müsirepov, Ğabit. Ulpan. Almatı: Atamura, 2003.
- ÜÜK: Kelimbetov, Nemat. Ümit Üzgim Kelmeydi. Almatı: Raritet, 2011.

ÖZGEÇMİŞ

2009 yılında başlamış olduğum Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nden 2013 yılında mezun oldum. Daha sonra 2013-2014 yılları arasında Uşak Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı adı altında Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı'nda bir yıl yüksek lisans ders dönemini bitirdim. 2016 yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladım. Bu kurumda 2016 yılından itibaren (ÖYP'li) araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım. Prof. Dr. Zeki Kaymaz'ın danışmanlığında hazırladığım “*Kazak Türkçesinde Emir Kipinin Yapı- İşlev Bakımından İncelenmesi*” adlı yüksek lisans tez çalışmamı 2018 yılında tamamladım.

Burs:

Türk Dil Kurumu Yüksek Lisans Eğitimi Bursu (2013- 2016)

Bildiriler

Kaya, Şengül. “Özbek Türkçesinde –sA Ekinin İşlevi.” *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu Bildirileri*, 17-19 Mayıs, Ordu. (2017): 311-317.

Aygümüş, Şengül, G.Q. Abdirasilova. “Türk Dili ve Kazak Dilinde Kip Kategorilerinin İncelenmesi.” *Bilim men Gılmının Damuvının Ximiya, Biologiya, Ekologiya Jene Geografiya Boyınşa Zamanavi- Praktikalıq Konferentsiya Materiyaldarı*, Almatı Q., 27-Qazan, 2017 J. (2017): 284-288.

ÖZET

“*Kazak Türkçesinde Emir Kipinin Yapı-İşlev Bakımından İncelenmesi*” adlı çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada ilk olarak çalışmanın temelini oluşturan Kazak Türkçesi ve Kazak Türkleri ile onların günümüze değin kullanmış oldukları alfabeler üzerinde durulmaktadır. Daha sonra çalışma kapsamının ve anlam alanının belirlenmesi için zaman, kip ve kiplik kavramları açıklanmaktadır.

Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki emir kipi ve bu kipin kişi sistemine göre almış olduğu asıl işaretleyiciler tespit edilip karşılaştırılmaktadır. Daha sonra Kazak Türkçesi emir kipinde yer alan asıl işaretleyiciler dışında diğer morfolojik ve sözlüksel işaretleyiciler belirlenmektedir.

Çalışmanın bir diğer bölümünü oluşturan “İkinci Bölüm”de, gramerlerde “*emir kipi*” olarak adlandırılan ve asıl işlevi emir verme olan gramer kategorisinin, emir vermek dışında hangi işlevlerde kullanıldığı tespit edilmektedir.

Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ünde ise, Kazak Türkçesinde yer alan emir kipi eklerinin hangi yapılarla ne sıklıkta kullanıldığı tespit edilmektedir.

Çalışmanın sonunda da Kazak Türkçesi örnek metinlerinin alındığı esas kaynaklar ve çalışma esnasında faydalanılan kaynaklar yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kazak Türkçesi, kip, emir kipi, işlev, yapı.*

ABSTRACT

This study is entitled “*Examination of Imperatives in Kazakh Turkish in terms of Structure- Function*” consists of an introduction and three chapters. The “Introduction” section focusing on the Turkish Kazakh and the Kazakh Turkish and alphabets that are used on a Daily basis. Then, the concepts of time, mode and pitch are explained in order to determine the scope of the study and the field of the meaning.

In the “First Chapter” of this study is the Turkish Kazakh and the Turkish of Turkey and the main markers of the imperative mode which are determined by the system of the public and are already using it and will be compared. Then the other morphologic and lexical markers are determined besides the actual markers in the imperative mode of Turkish Kazakh.

The second part, which forms another part of the study is the main function of the imperative mode in the gramatical category and determining which other functions it can be used in except as command.

The third part of the study, the imperative mode in the Turkish-Kazakh is determined by which structures and how often attachments are used.

At the end of the study, the main sources of Kazakh Turkish essays and resources are used during the study.

Keywords: *Kazakh Turkish, mood, imperative mode, function, structure.*

